FROM THE LIBRARY OF GULAMETTIN PAHTA
EAST TURKISTAN AWR RESEARCH CENTER INC

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(14)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇندەرىجە

غەربىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسمى 268 ـ پولك (شىنجاڭ
يېڭى گازارمىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى ...... يۇشىنخۇا 1
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
جاۋدەنىنىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرى........... ۋاڭ ۋېيى 21
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
ياڭ زېڭشىنىڭ تارىخقا ئائىت غەيرى رەسمى
ۋەقەلەر .... جاڭ چىيىڭ 41
ئىسلام ھۈسەيىن تەرجىمىسى
شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي
كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى...... چېن فاڭبەي 59
دىلدار تەرجىمىسى
ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا
بارغانلىغىم ھەققىدە خاتىرە .... سۇن يۆچى 69
ئۆمەرجان نۇر تەرجىمىسى
«تىيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالى» توغرىسىدا...... لى فەنچۇن 101
ئۆمەرجان نۇر تەرجىمىسى
بوۋام لى گېنيۇەننىڭ 1938 ـ يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى
جەريانى توغرىسىدا .... لى چېڭجىڭ 118
ئابدۇرۇسۇل ھاشىم تەرجىمىسى
«شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە
باشقىلار توغرىسىدا ....خې يۇجۇ، كاڭ بىڭلىن 124
پولات تەرجىمىسى
ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە

جىمسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالى
138 .... جاڭ ئەنيىڭ
ئەبەيدۇللا ئىمىن تەرجىمىسى
مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەملى
155 ئەھۋالى .... جىن گوجىن
دىلدار تەرجىمىسى
189 شىنجاڭ تېلېگىراف ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى... شىن خۇڭدى
ئۆمەرجان نۇر تەرجىمىسى
چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى
196 بۇددا دىنى .... جىن گوجىن
ئىسلام ھۇسەيىن تەرجىمىسى
شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى ئىبادەتخانا، ساراي،
211 مەرھۇملار سارىيى .... لىيۇ دېخې
ئىسلام ھۇسەيىن تەرجىمىسى
ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ
235 قىسقىچە تارىخى .... شۇ شۇتۇڭ
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
253 يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم .... شۇجژ
دىلدار تەرجىمىسى
262 جيۇ چۈەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە... پېڭ مىڭدىڭ
ئادىل ساقى تەرجىمىسى
ماتېرىيال:

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى
276 ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئىسىملىكى...

غەربىي ئارمىيىنىڭ قالدۇق قىسمى 268 - پولك (شىنجاڭ يېڭى گازارمىسى) نىڭ كەچۈرمىشلىرى

يۇ شېن خۇا

1937 - يىلى 3 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، خېشى كارىدورىدا مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى ئېلىپ بارغان جوڭگو ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسىنىڭ غەربىي ئارمىيىسى، جاڭگوتاۋنىڭ «خەلقارا يول ئېچىش» دېگەن خاتا لۇشيەنىنىڭ مەجبۇرلىشى ئاستىدا مابۇفاڭنىڭ قوشۇنى بىلەن قانلىق جەڭلەرنى ئېلىپ باردى. لېكىن ئازچىلىق كۆپچىلىككە تەڭ كېلەلمەي، ئوق - دورا، ئوزۇق - تۈلۈك تۈگەپ، ئاخىرى مەغلۇپ بولدى. ئەينى ۋاقىتتا 30 - كورپۇسنىڭ 88 - دىۋىزىيىسىگە قاراشلىق 268 - پولك مۇھاپىزەتچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ جەڭگە قاتناشمىغانلىقتىن، غەربىي ئارمىيە بويىچە تولۇق ساقلىنىپ قالغان بىردىن بىر پولك ئىدى. بۇ پولكتىكى 4 يۈز نەچچە كوماندىر - جەڭچى كېيىنكى ۋاقىتتا كەلگەندە شىنجاڭغا كېلىپ ئۈرۈمچىدە يېڭى گازارما بولۇپ ئورۇنلاشتى. مەن ئەسلىدە غەربىي ئارمىيە 30 - كورپۇس سىياسىي بۆلۈمىدە تەشكىلات بۆلۈم باشلىقى ئىدىم، مەغلۇپ بولۇپ قوشۇن تۈگەپ كەتكەندىن كېيىن،

سىياسى كومىسسار لى شيەننيەننىڭ يولىيورۇغى بىلەن 268 ـ پولكىنىڭ سىياسى باشقارمىسىغا مۇدىر بولدۇم (بۇ پولكىنىڭ پولك باشلىقى ياڭ شيۇكۇن، سىياسى كومىسسار ياۋ يۇنلياڭ، شتاپ باشلىقى راۋ زىجيەن ئىدى) . كېيىن زۇڭدۇي (يېڭى گازارما) گە سىياسى كومىسسار بولدۇم. ئەينى ۋاقىتتىكى بەزى ئەھۋاللاردىن ئازراق خەۋىرىم بولغاچقا، ئېسىمگە ئالالىغان ئىشلارنى يېزىپ چىقتىم.

ئەنشىدىكى بىر قېتىملىق ئۇنتۇلماس جەڭ

غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، 1937 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، گەنسۇنىڭ تاش ئۆي دىگەن جايىدا چېڭ چاڭخاۋنىڭ رىياسەتچىلىكىدە بىر يىغىن ئېچىلدى. يىغىندا، 268 ـ پولكىنىڭ يولداش لى شيەننيەن، چېڭ شىسەيلەرنىڭ باشلامچىلىقىدا چىلىيەنشەن تېغىدىن چىقىپ، گەنسۇنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئەنشى ناھىيىسىگە بېرىپ غەربىي ئارمىيىنىڭ ئەسلىدىكى ۋەزىپىسى بويىچە ئەنشى ناھىيىسىدە يۆت تىرەپ تۇرۇشى، چېن يۈن، تېڭ دەيىۋەنلەر سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال ـ ياراق ئەكەلگەندىن كېيىن، قىسىمنى قوراللاندۇرۇپ، بازا بەرپا قىلىش قارار قىلىندى.

40 نەچچە كۈنلۈك جاپالىق يۈرۈش ئارقىلىق قوشۇن ئاخىرى چىلىيەنشەن تېغىدىن چىقتى (بۇ ھەقتىكى ئەھۋاللارنى كۆپ يولداشلار ئۆز ئەسلىمىلىرىدە بايان قىلىپ ئۆتكەن بولغاچقا، بۇ يەردە قايتا توختالمايمەن) ۋە 4 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا گەنسۇنىڭ ئەنشى ناھىيىسى تەۋەسىگە كەردى. ئەنشى شەھرىنى

ئېلىش ئۈچۈن بىر كۈن ئىلگىرى رازۋېتچىكلار ئېۋەتىلىپ شەھەر رازۋېتكا قىلىندى ۋە شەھەرنى ساقلاۋاتقان بىر ئىزۋوتلا ئەسكەر بارلىغى ئېنىقلاندى، شۇنىڭ بىلەن 2 - كۈنى شەھەرگە كېچىلەپ ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى. پولكىمىز شەھەرگە يېقىنلاشقاندا كۈن تېخى پاتمىغان ئىدى. بۇ چاغدا دۈشمەن تەرەپ خۇبېي شىۋىسىدا سۆزلەيدىغان بىر ئەسكەردىن بىزگە بىر پارچە خەت ئېۋەتىپتۇ. خەتتە: سىلەر ھازىر ئاسمانغا چىقاي دىسەڭلار ئاسمان ئىگىز، يەرگە كىرەي دىسەڭلار يەر قاتتىق كۈنگە چۈشۈپ قالدىڭلار، ئالدىڭلاردا قۇملۇق، كەينىڭلاردا قوغلاپ كېلىۋاتقان قوشۇن، شەھەردە بولسا زور مۇداپىئە قوشۇنى بار، شۇڭا، تەسلىم بولغىنىڭلار ياخشى، دەپ يېزىلغان ئىدى. جەڭچىلەر ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن غەزەپ بىلەن: شەھەردە بارى - يوقى بىر ئىزۋوتلا ئەسكەر بار تۇرۇغلۇق يەنە بىزنى ئالدىماقچى بولۇشقىنىنى قارا، دەپ تىللاپ كېتىشتى. دۈشمەن تەرەپتىن كەلگەن ھېلىقى ئەسكەر: ئەسلىدە بىر ئىزۋوت ئىدى، بۈگۈن يەنە ليۇ تۈەنجاڭنىڭ بىر پولك پىيادە ئەسكىرى بىلەن بىر ئاتلىق ئەسكەرلەر باتالىيونى كەلدى، دىدى. لېكىن، بۇ چاغدا كۆپچىلىك شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرىۋاتقاچقا، ئاچچىغىدا خەت ئېلىپ كەلگەن دۈشمەن ئەسكىرىنى ئېتىپ تاشلىدى.

شۇنىڭغا ئۇلاپلا پۈتۈن پولك شوتىلارنى تەييارلاپ شەھەرگە ھۇجۇمغا ئۆتتى. شەھەرگە ھەقىقەتەن بىر پىيادە پولك بىلەن بىر ئاتلىق باتالىيون كەلگەن ئىكەن. شۇڭا جەڭ ناھايىتى قاتتىق بولدى. بىزنىڭ قوراللىرىمىز ناچار، ئەسكىرى كۈچىمىز ئاز، ئوق - دورىمىز كەمچىل بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە

ئۆزۈن مۇساپىلىق يۈرۈشتىن كېيىن قوشۇنىمىز تېخى دەم ئېلىـ
ۋېلىشقا ئۈلگۈرمىگەنلىكتىن، بىر كېچە جەڭ قىلىپمۇ ئەنشى
شەھرىنى ئالالمىدۇق. تاڭ ئاتقاندىن كېيىن جەڭدىن چېكىنىپ
چىقىشقا مەجبۇر بولدۇق. شەھەرنى ساقلاۋاتقان دۈشمەن قوشۇنى
چېكىنگەنلىكىمىزنى كۆرۈپ ئۇۋۇسىدىن چۇۋۇلۇپ چىقىپ بىزنى
قورشاشقا باشلىدى، يەنە پۈتۈن بىر كۈن جاپالىق جەڭ قىلىپ،
ناماشىشام بولغاندا ئاران قورشاۋنى بۆسۈپ چىقتۇق ۋە كېچىلەپ
شىنجاڭ تەرەپكە قاراپ چېكىندۇق. بىر كېچە ـ كۈندۈزدەك
يول يۈرۈپ ئەنشى شەھرىدىن 100 نەچچە چاقىرىم يىراقلىقـ
تىكى بەيدۈنزى دىگەن يەرگە يېتىپ كەلدۇق. ئەسلىدە بۇ
يەردە ئازراق دەم ئېلىپ، سۇ ئىچىۋېلىپلا كېتىمىز دەپ ئويـ
لىغانتۇق، لېكىن 4 ـ ئاينىڭ ھاۋاسى ئادەمنى تازا ئۇيقۇ باسـ
تۇرىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يولداشلار ئىككى كېچە ـ كۈندۈز
جاپالىق جەڭ قىلغانلىقتىن ھەم قوسىقى ئېچىپ, ھەم ئۇسساپ
قاتتىق چارچاپ كەتكەنلىكتىن ئولتۇرۇشى بىلەنلا ئۇيقىغا
كېتىشتى. ئويغانساق بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتۈپ كېتىپتۇ.
دۈشمەننىڭ قوغلاپ كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ دەرھال قوشۇنـ
نى يىغىپ يولغا ئاتلاندۇق، لېكىن كېچىكىپ قالغان ئىدۇق.
ئەنشىنى ساقلاۋاتقان دۈشمەن ئاتلىق ئەسكەر باتالىيونى 3
تەرەپتىن قورشاپ كېلىپ بىزنى يۇلغۇنلۇقنىڭ جەنۇبىدىكى
قۇملۇققا قىستاپ قويدى. بىز بىر پولك بولساقمۇ لېكىن ئۇلار
ئات ئۈستىدىكى ئۈستۈنلىگىدىن پايدىلىنىپ بىزگە كەينى ـ كەيـ
نىدىن ھۇجۇم قوزغىدى. بىز قىزىم دۆۋىلىرىدىن پايدىلىنىپ
ئۆزىمىزنى مۇداپىئە قىلدۇق. لېكىن كۈندۈزى بولغانلىقى ۋە
سۈرئەتتە ئاتلىق ئەسكەرلەرگە تەڭ كېلەلمىگەچكە قورشاۋنى

بۇزۇپ چىقىپ كېتەلمەي، دۈشمەن بىلەن تىركىشىپ قالدۇق.

ناماشام بولغاندا دۈشمەننىڭ ئەنشى شەھرىدىكى پىيادە
ئەسكەرلەر پولكىمۇ يېتىپ كەلدى. ئۇلار ئالدى بىلەن بىزنى
مىنامىيوتقا تۇتتى، بىز تەرەپتىن 10 نەچچە ئادەم چىقىم بول-
دى. گۇگۇم چۈشكەندە دۈشمەننىڭ پىيادە ۋە ئاتلىق قوشۇنى
بىزگە تەڭلا ھۇجۇم قوزغىدى. بىز پۈتۈنلەي قاراڭغۇ چۈشكىچە
چىڭ تۇرۇپ، ئاندىن مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىقىش ئۈچۈن ھۇجۇم
قوزغىدۇق. يولداش لى شيەنىيەن بىلەن باش-
قا رەھبەرلەر باشلامچىلىق بىلەن قوشۇننى باشلاپ ھۇجۇمغا
ئۆتۈپ، يوچۇق ئاچتى، مەن ئارقا تەرەپنى مۇداپىئە قىلدىم.
قاراڭغۇدا پىيادە ئەسكەرلەر بىلەن ئاتلىق ئەسكەرلەر، دۈشمەن
بىلەن بىز گىرەلىشىپ كېتىپ، قوشۇن چېچىلىپ كەتتى.
مۇھاسىرىنى بۇزۇپ چىققاندىن كېيىن، چېچىلىپ كەتكەن 8
يولداشنى تاپتىم. بىز توققۇز كىشى چوڭ يولدا مېڭىشقا
جۈرئەت قىلالماي، شىنجاڭغا تۇتىشىدىغان سىم تاناپنى بويلاپ،
چىغىر يول بىلەن، ئاچلىققا قارىماي قوشۇنىمىزنىڭ بۇرۇنقى
ئورۇنلاشتۇرۇشى بويىچە شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرغان
شىڭشىڭشياغا قاراپ ئىلگىرىلىدۇق.

بىز ئالدى بىلەن داچۈەنگە بېرىپ، ئۇ يەردە توپلانغان
پولكىمىزنىڭ 100 دەك كوماندىر - جەڭچىلىرى بىلەن ئۇچراش-
تۇق. ئەنشىگە ھۇجۇم قىلغاندىن تارتىپ داچۈەنگە يېتىپ كەل-
گەنگە قەدەر بولغان 3 كېچە - كۈندۈزدە بىز ئاران بىر
ئوچۇمدىن قوماچ يېدۇق، داچۈەنگە كەلگەندە بىر ۋاق ئۇماچ
ئىچتۇق. بىزنىڭ شۇ كۈنلەردە تارتقان جاپايىمىزنى مۇشۇنىڭ-
دىنلا كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. بىز 100 نەچچە ئادەم ماليەنجىڭغا

يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بىزدىن بۇرۇن شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگەن يولداش راۋزىجيەن بىزنى ئىزدەشكە ئېۋەتكەن يولداش بىلەن ئۇچراشتۇق ھەم ئۇنىڭدىن دەرھال شىڭشىڭشيانىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇشتۇق. ئۇ بىزگە: «شىڭشىڭشيادا ئەھۋال ناھايىتى ياخشى. قېرىنداش قوشۇنلارنىڭ (شېڭ شىسەي قوشۇنى) بىزگە تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ياخشى، دۈشمەنمۇ بىزگە تېگەلمەيدىغان بولۇپ قالدى» دېدى، بۇنىڭ بىلەن جىددىيلەشىپ تۇرغان كۆڭلىمىز ئاخىرى جايىغا چۈشتى. ئەسىمدە قېلىشىچە، مەن شۇ چاغدا بىر باغلام چۆپنى ئاستىمغا سېلىپ، تاپانچامنى بېشىمغا قويۇپ، جۇۋامنى يېپىنىپ ياتقان پېتى توپ - توغرا 24 سائەت ئۇخلىغان.

ئويغانغاندىن كېيىن قوشۇننى باشلاپ شىڭشىڭشيا تەرەپكە قاراپ ماڭدۇق. ماليەنجىڭدىن ئەمدىلا چىقىشىمىز بىلەن شىڭشىڭشيا تەرەپتىن بىزنى ئالغىلى كەلگەن بىر ئاپتوموبىلغا چىقىپ شىڭشىڭشياغا قاراپ يول ئالدۇق.

شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، مەن يەنە ئۇدا ئىككى قېتىم ئاپتوموبىل بىلەن بەيدۇنزى، ئەنشىلەردىكى جەڭ مەيدانلىرىغا بېرىپ، جەڭدە چېچىلىپ كەتكەن يولداشلارنى ئىزدىدىم. مەن ئىككىنچى قېتىم ماشىنا بىلەن شىڭشىڭشياغا قايتىپ كەلگەندە سىياسىي كومىسسار لى شيەننيەن قاتارلىق يولداشلارمۇ قايتىپ كەلدى. بۇ چاغدا قوشۇنىمىزدا 400 دىن ئارتۇق ئادەم توپلانغان ئىدى.

4 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، يولداش چېن يۈن، تېڭدەييۈەنلەر 40 دەك ئاپتوموبىل، دوختۇر، سوۋېت ئىتتىپاقى مەسلىھەتچىسى، قورال - ياراق، كىيىم - كېچەك قاتارلىقلارنى ئېلىپ شىڭشىڭ-

شىياغا كەلدى. بىزدە ئاشلىق قىيىنچىلىقى بارلىقىنى كۆرۈپ،
يولداش چېن يۈن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى شېڭ شىسەيگە بىۋاستە
تېلېفون بېرىپ، ئايروپىلان بىلەن ئاشلىق يۆتكەپ كەلدى.
بىز بۇرۇن چېن يۈننى تونىمايتتۇق. بىر كۈنى كەچتە ئۇ
بىزنى شېڭ شىسەي قوشۇنىدىن خېلى يىراق بىر جايغا باشلاپ
بېرىپ: «مېنىڭ ئىسمىم چېن يۈن، مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولى-
مەن»، «لۇشيەن خاتالىقى تۈپەيلىدىن غەربىي ئارمىيە مەغلۇپ
بولدى، لېكىن يەنئەندە قوشۇنىمىز بار، ئىنقىلاپ تەرەققىيات
ئىستىقبالىغا ئىگە» دېدى. ئۇ چاغدا ئۇ لۇشيەن خاتالىقى
ھەققىدە سۆز ئاچقاندا ئاڭقىرالمىغان ئىدۇق. شېڭ شىسەي
قوشۇنىدىن يىراق جايغا بېرىپ بىزگە سۆز قىلىشتا مەخپىيەت-
لىكنى ساقلاش كۆزدە تۇتۇلغان ئىدى.

شىڭشىڭشىيادا بىر ھەپتىدەك تۇردۇق. 5 - ئاينىڭ 3 - كۈنى،
قىسىمنىڭ فورمىسى تامامەن ئالماشتۇرۇلدى. بىز 40 دەك ئاپتومو-
بىلغا ئولتۇرۇپ شىڭشىڭشىيادىن يولغا چىقىپ، 5 - ئاينىڭ 8 - كۈنى
شىنجاڭنىڭ دىخۋا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) شەھىرىگە يېتىپ كەلدۇق.

ئۇزۇن ئۆتمەي 4 ئەترەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان باش
ئەترەت شىتاۋى قۇرۇلدى، بۇ، سىرتقا نىسبەتەن يېڭى گازارما
دەپ ئاتالدى (كېيىن يېڭى گازارمىدىن يۆتكەلگەن بەزى
غوللۇق كۈچلەر، يەنئەندىن كەلگەن بىر قىسىم ياش ئوقۇغۇچىلار-
دىن تەشكىل قىلىنغان بىر ئاۋىئاتسىيە تەربىيىلەش ئەترىتى
قوشۇلدى). باشتا باش ئەترەت ياچېيكىسىنىڭ سېكرېتارى بول-
دۇم، 1938 - يىلى كۈزدە باش ئەترەت (يېڭى گازارما) نىڭ
سىياسى كومىسسارى بولدۇم.

شىنجاڭدا تۇرغان مەزگىلدىكى بەزى ئەھۋاللار

شىنجاڭدا باش ئەترەت (يېڭى گازارما) قورۇلغاندىن كېـ
يىن، تەشكىلى تۇرمۇشىمىز ناھايىتى ياخشى ئـورۇنلاشتـۇرۇلدى.
بىزنى كۈتۈش ئۈچۈن شياۋ لى (ئىسمى فىڭ شـۆن، يـەنئەنگـە
قايتقاندىن كېيىن چەتئەللەر بىلەن ئالاقە باغلاش بـۆلۈمىنىڭ
مۇئاۋىن باشلىقى بولدى) بىلەن بوۋاي (يېشى چوڭ بـولغاچقـا
شۇنداق ئاتايتتۇق. ئىسمى ئېنىق ئەمەس) ئېۋەتىلدى. تامىقىمىز
ئىنتايىن مول بولۇپ ئۆزىمىزنى كۈندە زىياپـەت ئۈستىدە ئـولـ
تۇرغاندەك ھىس قىلاتتۇق. مۇشۇنداق بىر مەزگىل ئـۆتكـەندىن
كېيىن، ناھايىتى ئېغىر جاپا - مۇشەققەت، خېيىم - خـەتـەرلەرنى
ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ يولداشلارنىڭ بۇنىڭغا كۆڭلى ئـۇ-
نىماي، ئۇلار سەينى ئازايتىپ، جاپالىق راق تۇرمۇش كۆچۈرۈشنى
تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

ئەسلىدە بۇ 400 نەچچە ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقىغـا ئـوـ
قۇشقا بارماقچى بولغان ئىدۇق. كېيىن خەلقارا ئىنتېرناتسىئونالـ
دىن ئادەم بەك كۆپ بولۇپ كەتسە، خىزمەتلارا مۇناسىۋەتكە تـەـ
سىر يېتىپ قالىدىغانلىقى، ئۇنداق جىق ئادەم بېرىشقا بولمايـ
دىغانلىقى، شىنجاڭدا ئۆگىنىش قىلىشىمىز كېرەكلىكى ھەقـقىدە
تېلېگىراما كەلدى.

مەركەزنىڭ ۋەكىلى بولغان يولداش چېن يۈن (تەخەللۇسى
شى پىڭ) تەلىم - تەربىيىدە ياخشى، جانلىق ئۇسۇلنى قوللاندى.
ئۇ بىزگە باشتا جاڭ گوتاۋنىڭ خاتا لۇشيەنى ھەققىدە سـۆزلىـ
مەي، بەلكى ئاددى، چۈشىنىشلىك داۋلىلارنـى سـۆزلىدى، بىر
يەرگە يىغىپ چوڭ دەرس ئۆتمەي، بەلكى ئەھۋالىمىزنى ئۇسـۇـ

لىنى قوللىنىپ، بۈگۈنى بۇ ئەترەتكە، ئەتىسى ئۇ ئەترەتكە بېرىپ، يولداشلارغا جاھانگىرلىكنىڭ نىمە ئىكەنلىكى، كاپىتالىزىمنىڭ نىمە ئىكەنلىكى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

شىنجاڭدا «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى»گە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن ئىككى قېتىم تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

بىرىنچى قېتىملىقى 1937 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ئېلىپ بېرىلدى. تارماق ئەترەتلەردە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنىگە قارشى تۇرۇش» يىغىنى ئېچىلدى. ئەينى ۋاقىتتا كۆپچىلىك يولداشلار ئۇنى سىياسى لۇشيەندىكى خاتالىق ئەمەس، ھەربى لۇشيەندىكى خاتالىق دەپ تونۇغانلىقى ۋە كاللىسىدىن ئۆتمىگەنلىكىدىن، ھېچقانچە مەسىلە ھەل بولمىدى.

1938 ـ يىلىنىڭ بېشىدا يولداش چېن يۈن، تېڭ دەيىۋەن، لى شيەنىيەن قاتارلىق مەسئۇل يولداشلار يەنئەنگە قايتتى. مەركەز ئۇلارنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا يولداش دېڭ فا (تەخەللۇسى فاڭ لىڭ) نى ئېۋەتتى. شۇ يىلى يازنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىدە «جاڭ گوتاۋ لۇشيەنى» گە قارشى تۇرۇش يۈزىسىدىن 2 ـ قېتىملىق تەربىيە ئۇيۇشتۇرۇلدى. باشتا بۇ بەزى كىشىلەرنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن چوڭقۇر ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە ئارقىلىق ئۇلار بىردىنلا ئىشنىڭ تېگىنى چۈشىنىۋالدى. نۇرغۇنلىغان يولداشلار: بۇندىن بۇرۇن مەس ئادەمدەك گاڭگىراپ يۈرگەن ئىكەنمىز، ئەمدى ئويغاندۇق، خاتا قىلغىنىمىزنى تونۇۋالدۇق دېيىشتى. قىسىمنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقى، نۇرغۇن سەپداشلارنىڭ قۇربان بولغانلىقى، بەرپا قىلىنغان بازىلارنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى يولداشلارنى قاتتىق چۆچۈتتى. بەزى يولداشلار ئۈن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئېسىمدە

قىلىشىچە، شۇ ۋاقىتلاردا ئايرىم ساندىكى يولداشلار خاتالىقـ
نى ئېتىراپ قىلمىغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ دۇـ
بەنى شېڭ شىسەي ئىچكى، تاشقى زىددىيەتلەرنىڭ تەرەققىياتى
تۈپەيلىدىن بىر مەزگىل پارتىيىمىز بىلەن ھەمكارلىشىپ ياپون
جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. لېكىن ئۇ
باشتا يېڭى گازارمىدىن سەل ئېھتىيات قىلدى. ھەر قېتىم
كەلگەندە بىر مۇھاپىزەتچى ئەترەتنى بىللە ئەكىلىپ، 4 ئەتراپـ
قا ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن گازارمىمىزغا كىـ
رەتتى. كېيىن قايسىدۇ بىر نازىر قوزغىلاڭ كۆتىرىپ، شېڭ ـ
شىسەينى ئۆلتۈرۈشنى قەستلەپتۇ. دەل مۇشۇ چاغدا يېڭى گازارـ
مىمىز شىنجاڭغا كىرىپ ئورۇنلاشقان ئىدى، بۇنىڭ بىلەن بۇ
نازىر يەڭگىللىك بىلەن قول سېلىشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ. بۇ
ئەنزە پاش بولۇپ، شېڭ شىسەي بۇ ئەھۋالنى بىلگەندىن كېـ
يىن، ئۇنىڭ يېڭى گازارمىمىزغا تۇتقان پوزىتسىيىسىمۇ ئۆزگەرـ
دى، گازارمىمىزغا ھەر ھەپتىدە بىر كېلىدىغان، كەلگەندە پەـ
قەت بىرلا مۇھاپىزەتچى ئېلىپ كېلىدىغان بولدى.

شېڭ شىسەي بىزنىڭ «1 ـ ئىيۇل»، «1 ـ ئاۋغۇست»،
«1 ـ ماي» دەك بەزى خاتىرىلەش يىغىنلىرىمىزغىمۇ قاتنىشاتـ
تى. «1 ـ ئىيۇل» نى خاتىرىلەش يىغىنىدا سۆز قىلماي بىر
چەتتە ئاڭلاپ ئولتۇراتتى، «1 ـ ئاۋغۇست» نى خاتىرىلەش يىـ
غىنىدا بەزىدە سۆزلەپمۇ قوياتتى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇ سوۋېت ئىتـ
تىپاقىغا يېقىن ئىدى، 3 مەسلەكنى ياقلايتتى، كوممۇنىزىمنى
ياقلايتتى. ئۇنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتـ
تىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىنتىـ
پاق بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ

قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسىتى بار ئىدى. ئۇ باشتا جىياڭ جيېشىگە يۆلەنمەي، ھەممە ئىشتا سوۋېت ئىتتىپاقىغا يۆ-لەنگەن ئىدى، كېيىن جىياڭ جيېشىنى ھىمايە قىلىپ، بىر مۇنچە ئىنقىلاۋىي يولداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ، خەلقنىڭ قان قەر-زىگە بوغۇلدى.

شىنجاڭدىكى ئەھۋالىمىز ئەسلىدىلا ياخشى بولۇپ، يېڭى گازارمىنىڭ تەسىرى زور ئىدى. ئارمىيە بىلەن خەلقنىڭ مۇنا-سىۋىتىمۇ ياخشى ئىدى. مەسىلەن، بىرەر نەرسە سېتىۋالماقچى بولساق، يېنىمىزدا پۇل يوق بولغان ئەھۋالدا ئۆزىمىزنىڭ يې-ڭى گازارمىدىن ئىكەنلىكىمىزنى، پۇلنى قايسى ۋاقىتتا ئەكىلىپ بېرىدىغانلىقىمىزنى ئېيتساقلا كېرەكلىك نەرسىنى ئېلىپ كېتىش-كە بولۇۋېرەتتى. قىسمىمىز ئاممىۋى ئىنتىزامغىمۇ ياخشى رى-ئايە قىلدى، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي قوشۇنى بىلەنمۇ ياخشى ئۆتتى. باشتا مەخپىيەتلىكنى ساقلاش يۈزىسىدىن ئۆزىمىزنى يې-ڭى گازارما دەپ ئاتىدۇق. كېيىن ئۇلار ئاستا-ئاستا بىزنىڭ قىزىل ئارمىيە، كومپارتىيە قوشۇنى ئىكەنلىكىمىزنى بىلدى. بە-زىدە كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئۇلار بىلەن بىرلىكتە ئويۇن ئوينايتتۇق، ۋاسكىتبول ئوينايتتۇق، ئادەتتىمۇ بىللە ھەربىي مانې-ۋىر ئېلىپ باراتتۇق. ئەگەر ئۆز ۋاقتىدا ئۇ تەرەپتىكى قوشۇن ئىچىدىمۇ بىر قىسىم پارتىيە، ياشلار ئىتتىپاقى ئەزالىرىنى تە-رەققىي قىلدۇرغان بولساق ياخشى بولار ئىكەن. لېكىن بىز بۇ جەھەتتە خىزمەت ئىشلىمەپتۇق.

1939 - يىلىنىڭ 9 - ئاي مەزگىلىدە، مەركەزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىلى ئالمىشىپ يولداش چېن تەنچيۇ (تەخەللۇسى شۇ جيې) كەلدى. شېڭ شىسەي جىياڭ جيېشى بىلەن تىل بىرىكتۈ-

رۇپ، گومىنداڭ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدا پات-پات سۈر-كۈلۈش يۈز بېرىدىغان بولۇپ قالغانلىقى ۋە شېڭ شىسەي جياڭ جېيشى شىنجاڭدا مەكتەپ قۇرماقچى دېگەننى بانا قىلىپ، شىن-جاڭدىن كېتىشىمىزنى تەلەپ قىلغانلىقىدىن، 2 - يىلى ئەتىيازدا شىنجاڭدىن يەنئەنگە قايتماقچى بولدۇق. يولداش چېن تەنچيۇ بىرلىكسەپ مۇناسىۋىتىنى كۆزدە تۇتقانلىقى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەكلىۋىنى قوبۇل قىلىپ يەنئەنگە قايتىشىمىزنى ئورۇنلاشتۇردى. ئەينى ۋاقىتتا مەن باش ئەترەتنىڭ سىياسى كومىسسارلىق ۋەزى-پىسىنى ئۆتەۋاتاتتىم (ئەترەت باشلىقى زېڭ يۈلياڭ، مۇئاۋىن كومىسسار زۇ كەيشۇن ئىدى). مەركەز، مەن بىلەن زېڭ يۈلياڭ، زۇ كەيشۇن ئۈچىمىزنىڭ قوشۇننى باشلاپ يەنئەنگە قايتىپ كې-لىشىمىز توغرىسىدا بۇيرۇق تېلېگراممىسى ئەۋەتتى. شىنجاڭدىن ئەمەلىيەتتە 4 ئەترەت چېكىنىپ چىقتى، ئاۋىئاتسىيە تەربىيە-لەش ئەترىتىنىڭ مەشقى تېخى ئاياغلاشمىغانلىقتىن ئۇلار قېپ قالدى، نەتىجىدە كېيىن ھەممىسى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىگە تاشلاندى.

يەنئەنگە قايتىش جەريانىدىكى جاپالىق سەپەر

1940 - يىلى 1 - ئاينىڭ 11 - كۈنى، 400 دەك ئادەم 30 نەچچە ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ، ئۈرۈمچىدىن يەنئەنگە قاراپ يولغا چىقتۇق. بىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گومىنداڭغا ياردەم بەرگەن قورال-ياراقلىرىنى لەنجۇغا ئېلىپ ماڭغان 30 نەچچە ئاپتوموبىلمۇ تەڭ يولغا چىق-تى. بۇ ئاپتوموبىللارنىڭ ئۈستى بىرزېنت يوپۇق بىلەن قاتتىق چۆم-

كەلگەن بولۇپ، ھېچقانداق ئادەمنىڭ يېقىن بېرىشىغا يول قويۇلمايتتى. ستالىننىڭ، جياڭ جيېشىغا ياردەم بېرىپ، كومپارتىيىگە ياردەم بەرمەسلىگى خاتا ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، بىز 400 ئادەمدە 30 دانە مىلتىق بىلەن شېڭ شىسەي باش قوماندان جۇ دېغا سوغا قىلغان 3 دانە دېسكىلىق پىلىموت بار ئىدى. ئۇزۇن سەپ بولۇپ كېتىپ بارغان 60 نەچچە ماشىنا ناھايىتى ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى.

ئېسىمىزدىن چىقمايدىغىنى، ۋەكىل چېن تەنچيۇ بىزنى 200 نەچچە چاقىرىم يەرگىچە ئۇزۇتۇپ كېلىپ، يولداشلارغا سۆز قىلىپ خوشلاشتى. ئۇ كۆزىگە ياش ئالغان ھالدا: «يولداشلار، بىز ئايرىلىدىغان بولدۇق، كېيىن يەنە قاچان كۆرۈشەلەيدىغانلىقىمىزنى بىلمەيمىز. يەنئەنگە قايتىپ بارغاندىن كېيىن، ماۋجۇشىنىڭ سۆزىنى ئوبدان ئاڭلاپ، مەركەزنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئىش قىلىڭلار» دېدى. ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭدىكى ئۇگىنىش روھىمىزغا يۇكسەك باھا بەردى، سۆزلەۋېتىپ كېلى بوغۇلۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ۋەكىل چېن تەنچيۇ بىللە ئۆتكەن كۈنلەردىكى ئۇنىڭ ئىللىق مۇئامىلىسى، دېموكراتىك ئىستىلى، بىرەر ئىشقا دۇچ كەلگەندە يولداشلار بىلەن مەسلىھەتلىشىش، سىنىپى مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلىقىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈشۈپ، 30 نەچچە ماشىنىدىكى يولداشلارنىڭ ھەممىسى كۆز يېشى قىلدى، خېلى جىق يولداشلار ئۈن سېلىپ يىغلاپ كەتتى.

بۇ قېتىمقى ئايرىلىشنىڭ مەڭگۈلۈك ۋىدالىشىش ئىكەنلىگى ئۇ چاغدا كىمنىڭمۇ خىيالىغا كەلسۇن! 1943 - يىلى 9 - ئايدا، يولداش چېن تەنچيۇ شېڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە گومىنداڭنىڭ مابۇفاڭ قوشۇنى قەدەمدە بىر ئاۋارىچىلىق تۇغدۇرۇپ، قاتمۇ-قات توسقۇنلۇقلارنى پەيدا قىلىپ، ۋەقە تۇغدۇرۇپ، بىزنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىشكە ئۇرۇندى. بىر كۈنى، گەنسۇنىڭ يۇنچاڭ ناھىيەسىگە يېتىپ كەلدۇق. ماشىنا ئەتىردىمىز ئەمدىلا شەھەرگە كىرىش بىلەن مابۇفاڭنىڭ بىر ئاتلىق ئەسكەر باتالىيونى بىزنى تىزلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى. ئۇلار بىزنىڭ غەربىي ئارمىيەنىڭ قالدۇق قىسمى ئىكەنلىكىمىزنى ئۇقماي، بىزنى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ قاپتۇ. بىز ماشىنىدىن چۈشمىگەندە، ئۇلار «مۇھاجىرلارنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ياپون جاھانگىرلىرىگە قارشى تۇرۇشىنى قارشى ئالىمىز» دەپ شۇئار توۋلىغان بولسا، ماشىنىدىن چۈشۈشىمىز بىلەنلا خۇددى نۇرغۇن دۈشمەنگە دۇچ كەلگەندەك بولۇشۇپ، بىر قىسمى شەھەر سىرتىغا مۇداپىئەلىنىشكە چىقىپ كەتتى، سىپىل دەرۋازىسىنىمۇ تاقىدى، بىز دەم ئالغان جايغا تولۇق قوراللانغان قاراۋۇللارنى تۇرغۇزدۇۋەتتى. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بازارنى بىر ئايلىنىپ چىقتىم، قارىسام مابۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسى قورال-ياراقلىرىنى سۈرتۈۋېتىپتۇ، ئۇلار مېنى كۆرۈپ بەزلىرى مىلتىقىنىڭ زاتورىنى شاراقشىتىپ مېنى ئېتىۋېتىدىغاندەك ھەيۋە قىلدى. مەن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ئۇلارنىڭ گازارمىسىدا 4-يۈنۈلۈش ئارمىيەسىدىن ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان بىرمۇنچە ئايال ئەسكەرلەرنى كۆردۈم، ئۆزئارا تونۇشلۇق بەرگەن بولساقمۇ، لېكىن گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدۇق. ئۇلارنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەتىرىدىنىڭ باشلىقىغا ئەھۋالنى ئېيتتىم، ئۇ ماڭا: «بىرەر ئەھ-

ۋال بولۇپ قالغاندا 5 مىنۇت چىداشلىق بېرەلەيدىغانلا بولساڭ-
لار، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قوغلاپ چىقىرىمىز» دېدى. سوۋېت ئىت-
تىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىتىنىڭ شوپۇرلىرى ئەھۋالنىڭ باشقىچە
ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ بىردىن پىلىموتنى
كۆتۈرۈشۈپ سېپىل ئۈستىگە چىقتى.

كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئاپتوموبىل ئەترىتىنىڭ باشلىقى
مابۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىقىنى تېپىپ ئۇنىڭغا: «سىلەرنىڭ
بۇ نېمە قىلغىنىڭلار؟ ئۇلار تۇرغان جايغا نېمە ئۈچۈن قاراۋۇل
قويۇسىلەر؟» دەپ ۋاقىرىدى، مابۇفاڭ قوشۇنىنىڭ باشلىقى
قىلىدىغان گەپ تاپالماي: «شۇنداق، شۇنداق، بىز ئۇلارنى
مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن شۇنداق قىلغان» دېدى. مەن خاپا
بولغان ھالدا: «سىلەرنىڭ ‹ياخشى نىيەت›ڭلارغا رەخمەت، بىزنى
مۇھاپىزەت قىلىشىڭلارنىڭ ھاجىتى يوق، قاراۋۇللىرىڭلارنى ئېلىپ
كېتىڭلار» دېدىم. شۇنداق قىلىپ بىز ئۇ يەردە بىرۋاخ تاماق
يەپ، مابۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىل دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەر-
گەندىن كېيىن يۇنچاڭ ناھىيىسىدىن چىقىپ كەتتۇق، بىر كۈنى،
شەنشىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى بىر ناھىيىگە يېتىپ كەلگەندە
كۈن تېخى پاتمىغان ئىدى. بىز ئولتۇرغان 30 نەچچە ئاپتوموبىل
بىر جىلغا ئىچىدىكى تۈزلەڭلىكتە توختىدى، ئالدىمىزدا بىر چوڭ
دەريا بار ئىدى. بۇ چاغدا مالۇنىڭ قوشۇنى ئەتراپتىكى تاغ-
دىكى ئەپلىك يەرلەرنى ئىگەللەپ، پىلىموتلىرىنى بەتلەپ، بىزنى
توسۇۋالدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئاپتوموبىل ئەترىتى لەنجۇدا
قېلىپ قالغان ئىدى. بىز، بىز بىلەن بىرگە كېلىۋاتقان گومىن-
داڭ كېڭەش پالاتاسىنىڭ دېڭ فامىلىلىك بىر ئەزاسىنى قارشى
تەرەپ بىلەن سۆزلىشىشكە ئېۋەتتۇق، ئۇ يېرىم كېچىگىچە قايتىپ

كەلمىدى، كېيىن سۆزلىشىشكە يەنە ئۆزىمىزنىڭ بىر ئادىمىنى ئېۋەتتۇق، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جەڭ ھازىرلىقىنىمۇ كۆرۈپ قويدۇق. بىزدە ئاران 30 تال مىلتىق بىلەن 3 دانە يېنىك پىلىموت بار بولۇپ، ئېتىشىپ قالساق خەتەرلىك ئىدى، لېكىن قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇشقىمۇ بولمايتتى. تەڭ كېچىدىن ئۆتكەندە ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى قايتىپ كېلىپ: «كومىسسار، ئەھۋال خەتەرلىك تۇرىدۇ، ئۇلار بىزنى ئوجۇقتۇرماقچى بولۇۋېتىپتۇ» دېدى. مەن: «بۇنى بىلدۇق، بىزنىڭغا تەييارلىق كۆرۈپمۇ قويدۇق، بىز ئالدى بىلەن ئوق چىقارمايمىز، ئۇلار ئوق چىقىرىدىكەن، بىزمۇ جاۋاپ قايتۇرىمىز، ئۇلار پايدا ئالالمايدۇ» دېدىم.

مالۇ نىمە ئۈچۈن بىزگە ھۇجۇم قىلىدۇ؟ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسىنىڭ سۆزىدىن قارىغاندا، يېقىندا، شۇ ئەتراپتىكى فۇشيەن ناھىيىسىدە گومىنداڭ قىسىملىرى بىلەن 8-ئارمىيە قوشۇنى توقۇنۇشۇپ قېلىپ، 8-ئارمىيە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسىرگە ئاپتۇ، مالۇنىڭ بۇ ناھىيىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتكەن 2 پەۋقۇلئاددە خادىمىنىمۇ شۇ قاتاردا 8-ئارمىيە تۇتۇپ قالغان. مالۇ شۇنى بانا قىلىپ، بىزدىن ئۆچ ئالماقچى بولغان ئىكەن. ئاخىرىدا، ئۇلار بىلەن تەڭ كېچىگىچە سۆزلەشتۇق. گومىنداڭنىڭ ھېلىقى پارلامېنت ئەزاسى 8-ئارمىيە بىلەن كېڭىشىپ مالۇنىڭ 2 پەۋقۇلئاددە خادىمىنى بوشۇتۇۋېلىشقا مەسئۇل بولىدىغانلىقىنى ھۆددىگە ئالغاندىن كېيىنلا، ئۇلار ئاندىن بىزگە يولنى ئېچىپ بەردى.

قىسىم كېچىلەپ مېڭىپ، تاڭ ئاتقاندا لۇچۈەن ناھىيەسىگە يېتىپ باردى.

يەنئەنگە قايتىش سەپىرىمىزدە، يول بويى دىگىدەك مابۇفاڭ قوشۇنىنىڭ يولسىزلىق بىلەن قەستەن قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇشىغا ئۇچراپ تۇردۇق، 4 قېتىم ناھايىتى خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدۇق. بەزىلىرى، سىلەر قورال - ياراقنى نىمە قىلىسىلەر؟ دەپ سورايتتى. بىز، باندىتلاردىن مۇداپىئە كۆرىمىز، دەپ جاۋاپ بېرەتتۇق، ئۇلار ھىچنىمە دىيەلمەيتتى. بەزىلىرى تەكشۈرۈشنى بانا قىلىپ ئايال يولداشلىرىمىزنى ھاقارەتلەيتتى، بۇنىڭغا غەزەپلەنسەكمۇ، ئۇلارغا قول تەككۈزەلمەيتتۇق. ھەقىقەتەنمۇ قاتمۇ - قات توسقۇنلۇق ۋە خېيىم - خەتەرلەرگە دۇچ كەلگەن ئىدۇق.

1940 - يىلى 2 - ئاينىڭ باشلىرىدىكى بىر كۈنى كەچتە ئاخىرى كېچە - كۈندۈز ئىنتىزار بولغان يەنئەنگە — ماۋجۇشىنىڭ يېنىغا — پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قوينىغا قايتىپ كەلدۇق.

يەنئەندىكى بەختىيار كۈنلەر

قارىغاندا يەنئەن تەييارلىق كۆرۈپ تۇرغان ئىكەن. بىز يەنئەنگە كىرىشىمىز بىلەنلا يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدا تىزىلىپ تۇرغان، خوشال - خوراملىققا چۆمگەن ئارمىيە - خەلق بىزنى شۇئار توۋلاپ، داقا - دۇمباقلارنى چېلىپ، پوجاڭزىلارنى ئېتىپ قارشى ئالدى. كەيپىياتنىڭ قىزغىنلىق دەرىجىسىنى تەسۋىرلەشكە تىل ئاجىزلىق قىلاتتى، پۈتۈن ۋۇجۇدىمىز خوشاللىققا چۆمدى. مەن خوشاللىق، ھاياجانلىق ئىچىدە يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى كىشىلەرگە قول پۇلاڭلىتىپ مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش بىلەن بولۇپ كېتىپ، بۇ ئۇنتۇلماس مەنزىرىنى

تولۇق كۆرەلمەي قالدىم. ئارقىدىنلا، قوموشتىن ياسالغان بىر ئاددى زالدا قارشى ئېلىش يىغىنى ئېچىلدى، سەھنە ۋە زال ئىچى يوپ-يورۇق يورۇتۇلغان، تۆت ئەتراپقا ئالا-يېشىل شوئارلار چاپلىنىۋېتىلگەن ئىدى. ماۋجۇشى، چېن يۈن، تېڭ-دەيۈەن، دېڭ فا قاتارلىق باشلىقلار سەھنىدىن ئورۇن ئالغان ئىدى، يىغىنغا كىمنىڭ رىياسەتچىلىك قىلغانلىقى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. ئېسىمدە قېلىشىچە ئالدى بىلەن مەن غەربىي ئارمىيىدىكى 400 نەپەر كوماندىر، جەڭچىگە ۋاكالىتەن سۆز قىلىپ مۇنداق دېدىم: «يولداشلار، بىز يەنئەنگە — پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قوينىغا — ماۋجۇشىنىڭ يېنىغا قايتىپ كەلدۇق، بىز نىمە دېگەن بەختلىك! بۇندىن كېيىن ماۋجۇشى-نىڭ سۆزىنى ئاڭلىشىمىز، مەركەزنىڭ يوليورۇغىنى ئىجرا قى-لىشىمىز، رەھبەرلىككە بوي سۇنۇشىمىز لازىم. بۇندىن بۇرۇن 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلىپ مەغلۇپ بولدۇق، بۇندىن كېيىن ماۋجۇشىغا ئەگىشىپ، ئىنقىلاپنى ئوبدان ئېلىپ بېرىشى-مىز لازىم.........».

مەن يېرىم سائەتتەك سۆزلىدىم. سۆزۈمنىڭ مەركىزىي تېمىسى جاڭ گوتاۋغا ئەگىشىپ 10 نەچچە يىل خاتا ئىش قىلغانلىقىمىزغا ئەپسۇسلىنىشتىن ئىبارەت بولدى. ئۇندىن كېيىن ماۋجۇشى سۆز قىلدى، ئۇ ئالدى بىلەن بىزگە يۈكسەك باها بېرىپ: «سىلەر خاتا قىلمىدىڭلار، توغرا قىلدىڭ-لار، سىلەر ئىنقىلاپنىڭ مىڭ سەرلەپ ئالتۇنغىمۇ سېتىۋالغىلى بولمايدىغان قىممەتلىك بايلىقى» دېدى. جاڭ گوتاۋنىڭ چوڭ-قۇر زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغان بىز مۇشۇ جەڭچىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، كىشىنى ئىلھاملاندۇرىدىغان بۇنىڭدىن باشقا يەنە

نېمە بار!

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەممىمىزنىڭ كۆزىگە ياش كەلدى، ئالقىش ساداسى ئۇزۇنغىچە بېسىلمىدى. ماۋجۇشى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «ئىلگىرىكى ئىشقا سىلەر ئەمەس، جاڭ گوتاۋ جاۋاپكار، ئۇ خاتا قىلدى، خاتالىق سىلەردە ئەمەس، بۇندىن كېيىن تەجرىبە - ساۋاقنى قوبۇل قىلىپ ياخشى ئىشلەڭلار. ئاخىرقى غەلىبە بىزگە مەنسۇپ .... » دېدى.

يىغىن قىزغىن ئالقىش ساداسى ئىچىدە ئاياغلاشتى. ماۋجۇشىمۇ يېرىم سائەتتەك سۆزلىدى. 40 يىل ئۆتۈپ كەتكەچكە تەپسىلىي ئەھۋاللار ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ.

يەنئەندە، ماۋجۇشى، باش قوماندان جۇ دې ئايرىم - ئايرىم ھالدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، مەركەزدىكى رەھبىرى يولداشلار، مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلارغا ۋاكالىتەن زىياپەت بېرىپ بىزنى كۈتىۋالدى. يەنئەندە تۇرغان مەزگىلدە ھەر كۈنى ئاق ئۇن تامىقى يەپ، قارا ئاشلىق يەپ باقمىدۇق، لېكىن، مەركىزىي كومىتېتتىكى رەھبەرلەر بىلەن مەركىزىي كومىتېتقا بىۋاسىتە قاراشلىق ئورگانلارنىڭ ھەممىسى قارا ئاش، سوك يەيتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ھەر كۈنى چۈشتىن بۇرۇن مەركەزدىكى باشلىقلاردىن بىرى بىزگە بىرلىكسەپ، سىياسەت، ھەربىي ۋەزىيەت ھەققىدە دەرس ئۆتۈپ، سىياسىي تەربىيە ئېلىپ باردى، چۈشتىن كېيىن يەنئەننى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق ۋە «قىزىل قوياش» دىراممىسىنى كۆردۇق.

شۇ يىلى 3 - ئاينىڭ بېشىدا، تەشكىل مەن بىلەن

راۋ زىجيەننى 100 نەچچە ئادەم بىلەن يېڭى 4 ـ ئارمىيىنىڭ 5 ـ دىۋىزىيىسىدە خىزمەت قىلىشقا ئېۋەتتى. مەن ئىنىستروكتور بولدۇم، راۋ زىجيەن ئەترەت باشلىقى بولدى. كېيىن يول ئۈستىدە ئەھۋال ئۆزگىرىپ قالغانلىقتىن، 5 ـ دىۋىزىيىگە يېتىپ بارالماي، فېڭ شۆفېڭنىڭ 4 ـ دىۋىزىيىسىدە ئىشلەشكە قالدۇرۇلدۇق. يېڭى گازارمىدىكى بىزدىن باشقا 300 نەچچە كىشىنىڭ قايەرگە تەخسىم قىلىنغانلىقى ماڭا نامەلۇم.

(پارتىيە تارىخى ماتېرىياللىرىنى توپلاش ئىشخانىسىنىڭ ھەمكارلىشىشى بىلەن رەتلەپ چىقىلدى)

1982 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى.

جاۋدەنىڭ شىنجاڭغا قىلغان سەپىرى

ۋاڭ ۋېيىي

جاۋدەن شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىدە، ئۆزىنىڭ ئوڭۇشسىزلىققا تولغان ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ پىشكەللىككە دۇچ كەلدى. بۇ پىشكەللىككە ئۇچرىغانلار: جاۋ دەن، شۇ تاۋ، جۇجىڭمىڭ، يى لىيې ۋە مەن ئىدىم. شۇ تاۋ «مەدىنىيەت زور ئىنقىلاۋى» دا ناھەق ئۆلۈپ كەتتى. يى لىيې بولسا شىنجاڭ تۈرمىسىدە زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈلدى. ئەمدى جاۋ دەنمۇ ئالەمدىن ئۆتتى. خەلقىنىڭ بۇ سەنئەتكارىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، دوستلارنىڭ ۋە كەڭ كىتاپخانلارنىڭ جاۋ دەن ۋە شۇنداقلا كۆپچىلىككە تونۇش بولغان «دېڭىز ئەرۋاسى» ۋە «گۈەن خەنچىڭ» قاتارلىق داڭلىق فىلىملارنىڭ رېژىسسورى شۇ تاۋغا بولغان چۈشەنچىسىنى يەنىمۇ ئاشۇرۇش ئۈچۈن شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدە بىرەر نەرسە يېزىش مەجبۇرىيىتىم بار.

1938 - يىلى ۋۇخەن قولدىن كەتتى. مەن ۋاقىتلىق مەركەز قىلىنغان چۈڭچىڭغا بېرىپ يۈز كۆرۈشمىگىلى يېرىم يىلدىن ئاشقان جاۋدەن بىلەن ئۇچراشتىم. شۇ چاغدا ئۇ ئەمگەك سىڭدۈرگەن «ئا Q نىڭ تەرجىمھالى» ئوينىلىۋاتاتتى. مەن جۇڭگو كىنو ئىستودىيىسىگە تەييارلىغان «ھۆرلۈك ۋە تېچلىق ئۈ-

چۈن كۆرەش» دىگەن فىلىمۇ ئىشلىنىشكە باشلىغان ئىدى.

كېيىنچە، جاۋدەن ئىككەيلەن «شاڭخەيدىكى لەمپە تەكتىدە»، «بىر يىل ئىچىدە»، «بارچە خەلق سەپەرۋەرلىككە كېلەيلى» دىگەن ئويۇنلارنى قويدۇق. بىزدە بىر ئورتاق ئارزۇ بولۇپ، ئۇ بولسىمۇ سەھنە سەنئىتىدە پايدىلىق ئىزدىنىش ئېلىپ بې-رىش ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، بىز بۇ ئويۇنلارنى ئىجتىمائى تەشكىلات-لاردىن پايدىلىنىپ، چۇڭچىڭدىكى داڭلىق ئارتىستلار بىلەن ھەمكارلىشىپ سەھنىگە ئېلىپ چىققان ئىدۇق. بۇ چاغدا بىز، ئارتىستلار ئوخشاش بىر رولغا چىققاندا، ئۇلارنىڭ ئىپادىلەش ئۇسۇلىنىڭ بىردەك بولماسلىغى ۋە ئۆز ئارا ماسلىشالماسلىقتەك ئەھۋالنى سەزدۇق. چوڭ ئارتىستلارنىڭ ھەممىسىدە تاماشىبىنلارنى ئۆزىگە جەلپ قىلىشتەك ئىپادىلەش ماھارىتى بار ئىدى، بۇ خۇددى «سەككىز خېنىم سەككىز خىل سەنەمگە دەسسەپتۇ» دىگەنگە ئوخشاش بىزدە چوڭقۇر تەسىرات پەيدا قىلدى. بىز ئويۇن كۆرسىتىش مەلۇم ئىدىيەۋى ئەقىدىنى ئىپادىلىگەندىن باشقا، ئەدىبى جەھەتتىمۇ تولۇق بىرلىككە كېلىش كېرەك، دىگەن تونۇشقا كەلدۇق. لېكىن بۇنى قانداق ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، بۇ بىزگە نامەلۇم. دەل مۇشۇ چاغدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ستانىسلاۋسكىنىڭ ئويۇن كۆرسىتىش سىستېمىسى تەرجىمە ئارقىلىق تاغ شەھىرى (چۇڭچىڭ) گە يېتىپ كەلدى. بۇنىڭ بىلەن بىزدە كۈچلۈك ئىستەك پەيدا بولۇپ، جوڭگودىمۇ موس-كۋادىكى بولشوي تىياتىرخانىسىغا ئوخشاش تىياتىرخانا قۇرۇپ، جوڭگو ئەنئەنىسىگە ئىگە تىياتىر قويۇش سىستېمىسىنى تىكلەش ئارزۇسىدا بولدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى ئالدى بىلەن

موسكۋا بولشوي تېياتىرخانىسىنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ ئۆگىنىش كېرەك ئىدى، بىراق بۇ ئەينى چاغدا پەقەتلا قۇرۇق خىيالدىنلا ئىبارەت ئىدى. بۇ خىل تونۇش، بىز بىلەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان سەھنە سەنئىتىدە ھەمنەپەس بولۇپ كەلگەن سەھنە لايىھەچىسى جۇ جىڭمىڭگىمۇ تەسىر قىلدى. ئېسىمدە قېلىشىچە، بىر كۈنى كەچقۇرۇن ئويۇن تارقىغاندىن كېيىن ئۇچەيلەن جىم-جىت كوچىدا سەيلە قىلىپ ئۆيگە ماڭغاچ ئۆزىمىزنىڭ گۈزەل غايىلىرى ھەققىدە پاراڭلاشقان ئىدۇق. گەرچە بىرەر خۇلاسىغا كېلەلمىگەن بولساقمۇ، بىراق بىر خىل غۇۋا ئىشەنچ قەلبىمىزدە بىخلىنىشقا باشلىدى.

بىر تەسادىپىي ئەھۋالدا چۇڭچىڭدا ئېچىلغان مەملىكەتلىك گېزىت كۆرگەزمىسىدە ناھايىتى ناچار بېسىلغان بىر پارچە «شىنجاڭ گېزىتى» نى كۆرۈپ قالدۇق، ئۇنىڭدا يېزىلغان بىر خەۋەردە دىخۇا (ھازىرقى ئۈرۈمچى) دىكى مەلۇم بىر قىزلار گىمنازىيەسىدە سىنىپلار ئارا دىراما مۇسابىقىسى ئۆتكۈزۈلدى، دەپ يېزىلىپتۇ. بۇ مەملىكىتىمىزنىڭ باشقا چوڭ شەھەرلىرىدە زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭ ئىش ئىدى. بىز، شىنجاڭدا دىرامىغا چوقۇم ئەھمىيەت بېرىلسە كېرەك دەپ ئويلىدۇق. ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە دۇجۇڭيۈەننىڭ «شېڭ شىسەي ۋە يېڭى شىنجاڭ» دىگەن ئەسىرىنى ئوقىدۇق. ئۇنىڭدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، ئىتتىپاق بولۇش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش» تىن ئىبارەت ئاتالمىش 6 بۈيۈك سىياسەت نۇقتىلىق تەرىپلەنگەن ئىدى. بولۇپمۇ، شىنجاڭدا كۆپلىگەن سوۋېت مۇتەخەس-

سىسلىرى قۇرۇلۇشقا ياردەم بېرىۋاتىدۇ، شىنجاڭدىن ھەر يىلى نۇرغۇن ئوقۇغۇچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ، دېگەن سۆزلەر كىشىنى تېخىمۇ جەلپ قىلاتتى. دۇجۇڭيۈەن بۇرۇن ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى كېزىت چىقارغان ۋەتەنپەرۋەر سانائەتچى بولۇپ، ئۇنىڭ كىتاۋىغا بىز قەتئىي ئىشەندۇق. بىز خۇددى يېڭى قۇرۇغلۇق تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ، ئالدى بىلەن شىنجاڭغا بېرىپ، ئاندىن شىنجاڭ دائىرىلىرىدىن بىزنى موسكۋا بولشېۋىي تىياتىرىغا ئوقۇشقا ئەۋەتىشنى ئىلتىماس قىلماقچى بولدۇق، ياپونغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغاندىن كېيىن شاڭخەيگە قايتىپ كېلىپ جۇڭگو سەنئەت تىياتىرخانىسىنى ئۇيۇشتۇرماقچى، جۇڭگونىڭ دىراممىا ئويۇن كۆرسىتىش سېستىمىسىنى تىكلىمەكچى بولۇشتۇق.

بىراق شىنجاڭغا قانداق بېرىش كېرەك؟ قەيەردىن يول تېپىش كېرەك؟ دەل مۇشۇ چاغدا كېزىتتە چوڭچىڭ «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ۋاكالىتەن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغانلىغى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش بېسىلدى. شۇ كۈنلەردە، «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» دا تەھرىر بولۇپ تۇرغان شى مېي مېڭنىڭ دىراممىا ئەسىرىمنى نەشر قىلىش ھەققىدە مەن بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى سورۇدۇم ۋە ماۋدۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇجۇڭيۈەنلەرنىڭ شىنجاڭدا ئىكەنلىگىنى، «تۇرمۇش كىتاپخانىسى» نىڭ شىنجاڭدا شۆبە كىتاپخانا قۇرۇش پىلانىدا بولىۋاتقانلىغىنى بىلدىم. بۇ خەۋەرلەر بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىش ئىرادىمىزنى تېخىمۇ كۈچەيتتى. بىز زۇتاۋفېن ئەپەندىدىن (تۇرمۇش كىتاپخانىسىنىڭ مەسئۇلى)

بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىزغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشنى سورىدۇق، ئۇ ئۇقۇشۇپ باقماقچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن شى مېي كېلىپ، زۇ تاۋ فېن سىلەرنى تونۇشتۇرۇشقا قوشۇلدى ھەم سىلەر بىلەن بىۋاستە سۆزلەشمەكچى بولدى، دېدى. زۇ تاۋفېن بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۇ بىزنى شىنجاڭغا بېرىشقا رىغبەتلەندۈردى. ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇ جۇڭيۈەنگە تېلېگراممىا بەرمەكچى بولدى. بىز نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ماۋدۇن قاتارلىقلارنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. ئۇنىڭدا ئاساسەن: بۇ ئىشنىڭ شېڭ شىسەيگە مەلۇم قىلىنغانلىقى، ئۇنىڭ قارشى ئالىدىغانلىقى، بىراق شىنجاڭنىڭ تۇرمۇشى جاپالىق بولۇپ، بىزنىڭ سالماقلىق بىلەن ئويلىشىمىز كېرەكلىكى... ئېيتىلىپتۇ. بىز شىنجاڭغا بېرىش جېنىمىزنىڭ راھەت كۆرۈش ئۈچۈن ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ، زۇ تاۋفېننىڭ يەنە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ بىزنىڭ ئىرادىمىزنى بىلدۈرۈشىنى سورىدۇق. ماۋ دۇن 2 - قېتىم ئەۋەتكەن جاۋاپ تېلېگراممىسىدا، بىزنىڭ كېلىشىمىزنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى ۋە كۆپرەك ئادەمنى تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىشىمىزنى، بەزى سايمانلارنى ئالغاچ كېلىشىنى، ئىقتىسات ۋە قاتناش مەسىلىسىنى شىنجاڭنىڭ جۇڭچىڭدا تۇرۇشلۇق ئىش بېجىرىش باشقارمىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى يېزىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمىز مۇقىملىشىپ قالدى. بىراق بۇ ھەقتە داۋراڭ سېلىشقا بولمايتتى، چۈنكى شېڭ شىسەي «جياڭ جيېشىغا قارشى» ئىدى. گەرچە جياڭ جيېشى شىنجاڭغا نىسبەتەن ئامالسىز بولسىمۇ، بىراق لەنجۇ ئەتراپىدا بىۋاستە قاراشلىق قوشۇنلىرى بولۇپ قاتتىق مۇداپىئەدە

تۇراتتى. شۇڭا، بۇ ئىشنى بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ سىرداش،
يېقىنلىرىمىزغىلا يوشۇرۇن رەۋىشتە ئۇقتۇردۇق، ئۇلارنىڭ كۆپىنـ-
چىسى بىرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بىز ئۇلارغا بىز-
نىڭ بۇ سەپىرىمىز نىمە بولىدۇ، كۆڭلىمىزدە سان يوق،
ئەگەر بىرەر ئىش قىلغىلى بولىدىغان بولسا، بىز ئاۋال بىرىپ
كۆرۈپ باققاندىن كېيىن سىلەرنى تەكلىپ قىلايلى، ئەكسىچە
بولسا تېزلا قايتىپ كېلىمىز، دىدۇق. بىز ئۈچەيلەن ئاستىرتىن
مەسلىھەتلىشىپ، تىياتىرخانا تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسىنى سېلىشتا
جاۋ دەن بىلەن مەن رىژىسسورلۇق ۋە رول ئېلىشنى ئۈتىماقچى
بولدۇق، جۇ جىڭمىڭ سەھنە خىزمىتىنى ئۈتىماقچى بولدى. بى-
راق تىياتىرخانا تەشكىلاتچىسى كەم بولۇپ قالدى، بۇنىڭ
ئۈچۈن شۈتاۋنى لايىق كۆردۇق، ئۇ كۆڭۈلدىكىدەك تالانت
ئىگىسى، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز بىلەن ئۇن نەچچە يىللىق كونا
ئۈلپەت ئىدى. شۈتاۋ بۇ چاغدا گۇاڭدۇڭنىڭ چۇجياڭ ناھىيى-
سىدە بولۇپ، بىر تىياتىر ئۆمىكىنىڭ مەسئۇلى بولۇپ ئىشلەۋا-
تاتتى. بىز دەرھال ئۇنىڭغا خەت يېزىپ تەكلىۋىمىزگە قوشۇل-
سا چوڭچىڭغا كېلىشنى ئېيتتۇق. ئۇندىن باشقا مەخسۇس سەھ-
نە مۇزىكىسى ۋە ئاۋۇش ئۈنۈمى خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ئادەم
كام بولۇپ قالدى. جاۋدەن بىزگە شاڭخەي مۇزىكا ئىنىستىتۇ-
تىنى پۈتتۈرگەن ياش ئارتىس يى لېنى تونۇشتۇردى. ئۇزۇن
ئۆتمەي شۈتاۋ چوڭچىڭغا كېلىپ بىز بىلەن بىرگە بىرىشنى
خالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنداق قىلىپ، يى لېدىن باشقا
تۆتىمىز خوتۇنىمىز بىلەن ۋە جاۋدەننىڭ بىر ياشقا تولغان
ئوغلىنى ئېلىپ، غايىۋانە خىياللار بىلەن ئۇزۇن يوللۇق ئاپتو-
موبىلغا ئولتۇرۇپ لەنجۇغا قاراپ سەپەر قىلدۇق، بۇ 1939 -

يىلى 6 ـ ئاي ۋاقتى ئىدى.

لەنجۇغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، ئايالالار ۋە بالىلار ترانسپورت ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا كەتتى. بىز ئەرلەر يۈك ـ تاق ۋە سەھنە جابدۇقلىرىنى ئېلىپ قارا ماشىنا بىلەن غەرپكە قاراپ مېڭىپ، جيايۈگۈەن، شىڭشىڭشيادىن ئۆتۈپ قۇمۇلغا كەلدۇق، ئاندىن قۇمۇلدىن دىخۇاغا كەلدۇق. بىزنى نەنگۈەندىكى بىر مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتۇردى. بىزدىن بۇرۇن يېتىپ كەلگەن ئايالالار بىزنى كۆرۈشى بىلەنلا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ ئۇلارنى يوقلاپ كېلىپ ـ كەتكەنلىكىنى، سۆزدە ۋە ھەركەتتە دىققەت قىلىشنى تاپىلىغانلىقىنى ئېيتتى. بىز بۇ گەپنىڭ مەناسىنى ئاڭقىرالمىدۇق. ماۋدۇن بىزنى يوقلاپ كەل ـ گەندە: «شىنجاڭنىڭ سىياسى ئەھۋالى بىر قەدەر مۇرەككەپ، بىز تېلېگىراممىدا بەرگىنىمىزدە بىز ئۈچەيلەن (ماۋ دۇن، جاڭ ـ جۇڭشى، دۇ جۇڭيۈەننى كۆرسىتىدۇ) سىلەرنىڭ كەلمىگىنىڭلارنىڭ تۈزۈگرەك ئىكەنلىكىنى ئويلاشقان ئىدۇق، لېكىن بۇنى ئۈچۈق ئېيتىشقا بولمىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن بىز شېڭ شىسەيگە جاۋ دەن قاتارلىقلار چوڭ چولپان، چوڭ ئارتىست بولىدۇ، تۇرمۇشتا با ـ ياشات ئۆتكەن، شىنجاڭغا كەلسە جاپاغا بەرداشلىق بېرەلمەسلى ـ گى مۇمكىن، دىدۇق. شېڭ شىسەي مۇشۇ مەنىدە تېلېگىرامما بېرىشكە قوشۇلدى. بىزنىڭ جاۋاپ تېلېگىرامما ئەۋەتىشىمىزدى ـ كى مەقسەت سىلەرنى توسۇش ئىدى، لېكىن سىلەر بۇنى چۈشەنمەپسىلەر، نائىلاج سىلەرنىڭ كېلىشىڭلارغا قوشۇلدۇق، كەلگەندىن كېيىن ئىختىيارىچە كېتىشكە بولمايدۇ، بىر ئامال بار ئىككى يىللىق توختام تۈزۈپ، شىنجاڭ ئۈچۈن ئازراق ئىش قىلىپ بېرىپ، پىلانىڭلار ئورۇنلانغاندىن كېيىن كېتىش

توغرىسىدا ئىلتىماس قىلساڭلار بولىدۇ» دېدى.

ماۋ دۇننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بېشىمىزدىن بىر چېلەك سۇ قۇيغاندەك بولدى. شىنجاڭغا كېلىشتىن ئىلگىرىكى گۈزەل غايىلىرىمىز خۇددى كۆپۈكتەك پۈتۈنلەي غايىپ بولدى. شىنجاڭنىڭ سىياسىي ئەھۋالى زادى قانداق مۇرەككەپ، بۇ ئىككى يىلنى قانداق ئۆتكۈزۈش كېرەك، بۇ بىزگە پۈتۈنلەي قاراڭغۇ ئىدى. كېيىن ئاڭلىشىمىزچە، يولداش جۇئېنلەي بىزنىڭ چۇڭچىڭدىن يولغا چىققانلىغىمىزنى ئاڭلاپ يولداش فېڭ نەيچاۋنى بىزنى توسۇشقا ئەۋەتكەن ئىكەن، بىراق كېچىكىپ قالغان ئىدى، بۇ چاغدا بىز ئاللىقاچان شىڭشىڭشيادىن ئۆتۈپ بولغان ئىدۇق.

شېڭ شىسەي بىزگە (ئەرلەرنى) تاماق ھازىرلاپ كۈتۈۋالدى، ماۋ دۇن، جاڭ جۇڭشى، دۇ جۇڭيۈەن ئۈچەيلەن بىللە ئولتۇرۇشۇپ بەردى. شېڭ شىسەي ئانچە ئېگىز ئەمەس، لېكىن تەمبەل ئادەم ئىدى. چىرايى كۆكۈش كەلگەن بولۇپ، كۆزىدىن ۋەھشىلىك يېغىپ تۇراتتى. قاشلىرى توم، كۆزلىرى ئۈچ بۇرجەك بولۇپ، كالپۇكى قارا ۋە دورداق ئىدى. بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ يامانلىقى چىقىپ تۇراتتى، تاماقتىن بۇرۇن ماۋدۇن بىزگە ئەسكەرتىپ قويغانلىقتىن، بىز ئانچە كۆپ گەپ ئارىلاشتۇرمىدۇق. شېڭ شىسەي بىزدىن ئانچە-مۇنچە ئەھۋال سورىدى، ماۋ دۇنغا بىزنىڭ خىزمەت مەسىلىمىزنى ھەل قىلىشنى تاپشۇردى. بىز بىر تەجرىبە تىياتىر ئۆمىگى قۇرۇشنى پىلانلاپ بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلماقچى بولدۇق. ئىككى يىل ئىچىدە بۇ ئوقۇغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقساق بىزنىڭ شىنجاڭدىكى پىلانىمىزمۇ ئادا بولغان بولاتتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، بىز يەنە شىنجاڭ شۆيۈەن (لىن جىلۇ يۈەنجاڭ ئىدى) دىكى ئوقۇغۇچىلار بىلەن ھەمكارلىشىپ جاڭ مىننىڭ «كۆرەش» ناملىق تىياتىرىنى تەييارلاپ دىخۇا تاماشىبىنلىرىغا تۇتۇلغان يۈز كۆرۈشۈش سوغىسى قىلدۇق.

تىياتىر ئۆمىكىنى قۇرۇش جەريانىدا، ماۋدۇندىن دۇجۈڭيۈەننىڭ نەزەربەنت قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىدۇق، ئۇزۇن ئۆتمەي يەنە ئۇ قولغا ئېلىنىپتۇ، دەپ ئاڭلىدۇق. ئېيتىشلارغا قارىغاندا شېڭ شىسەي بىلەن دۇجۈڭيۈەن يۇرتداش ۋە ساۋاقداش ئىكەن، شېڭ گومىنداڭ ئارىسىدا مىرادىغا يېتەلمەي ياپونىيىگە چىقىپ ھەربىي ئىشلارنى ئۆگەنمەكچى بولغاندا دۇجۈڭيۈەن ئۇنىڭغا ئىقتىسادىي ياردەم بەرگەن ئىكەن. ئەمدى نېمە جىنايەت ئۆتكۈزۈپ قولغا ئېلىنغاندۇ؟ بىزنىڭ دۇجۈڭيۈەن بىلەن بۇرۇندىنلا تونۇشلۇقىمىز يوق ئىدى، بىراق ئۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىمىزدىكى تونۇشتۇرغۇچىلارنىڭ بىرى. بىز ئەمدىلا كېلىشىمىز بىلەن تونۇشتۇرغۇچىمىز قولغا ئېلىندى، بۇ، بىزدە شىنجاڭغا نىسبەتەن بىر خىل نامەلۇم قورقۇنۇچ تۇيغۇسىنى پەيدا قىلدى.

ئۇزۇن ئۆتمەي، ماۋدۇن ئائىلىسىنى ئېلىپ ئىچكىرىگە ئانىسىنىڭ ھازىسىغا بارىدىغانلىقىنى، جاڭ جۇڭشىنىڭمۇ كېسەلچان تاغىسىنى يوقلاش ئۈچۈن رۇخسەت سورىغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئۆزىمىزنى شىنجاڭدا يار-يۆلەكسىز ئادەمدەك ھېس قىلدۇق.

«شىنجاڭ گېزىتى» چوڭ سەھىپە ئاجرىتىپ ماۋدۇن ئائىلىسىنىڭ مۇسىبەت خەۋىرىنى ئېلان قىلدى ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن ھازا تۇتقىلى يۇرتىغا قايتىدىغانلىقىنى خەۋەر

قىلدى. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن خەنزۇ مەدىنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسىدا مىيىت ئۆيى ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، شەھەردىكى ھەر قايسى ئورگانلاردىن نۇرغۇن كىشىلەر تەشكىللىك ھالدا كېلىپ تەزىيە بىلدۈردى. ئاخىرىدا، ماۋدۇن ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر كەلگەن مېھمانلار بىلەن بىرگە مىيىت ئۆيى ئالدىدا خاتىرە رەسىمگە چۈشتى. ئەمەلىيەتتە ماۋدۇننىڭ ئانىسى ئاللىقاچان قازا قىلغان بولۇپ، ماۋدۇننىڭ ئانىسىنىڭ ھازىسىغا بارماقچى بولغانلىقى، ئۇنىڭ بۇ يەردىن كېتىش ئۈچۈن قوللانغان چارىسى ئىدى. تېلېگىراممۇ ماۋدۇننىڭ يۇرتىدىن ئەۋەتىلگەن بولۇپ، ئۇنى جاڭ جۇڭشى ئورۇنلاشتۇرغان ئىدى. شېڭ شىسەي ماۋدۇننىڭ ئانىسىغا ھازا تۇتۇشىنىڭ يالغان، شىنجاڭدىن كەتمەكچى بولغانلىقىنىڭ راست ئىكەنلىكىنى سەزگەن بولسا كېرەك. لېكىن يەنىلا بۇنىڭغا يول قويدى. ماۋدۇن مېڭىش ئالدىدا بىزگە ھەقىقى ئەھۋالنى ئېيتتى ۋە يەنئەنگە بارغاندىن كېيىن بىزنىڭ شىنجاڭدىن كېتىشىمىز ئۈچۈن جەزمەن ئامال قىلىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. لېكىن ئويلىمىغان يەردىن ماۋدۇن كېتىپ 2 ئاي بولغاندا، بىر كۈنى كېچىسى بېشىمىزغا بالا - قازا كەلدى. شۇ كۈنى كېچىسى پۇخراچە كىيىنىۋالغان بىر قانچە ئادەم جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنىڭ ئۆيىنى ئاختۇردى ۋە ساقچى باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لى سىلەر بىلەن سۆھبەتلەشمەكچى دەپ ئىككىسىنى ئېلىپ كەتتى. بىز چارە - ئامالسىز قالدۇق. ئاخىرىدا جۇ جىگىمىن، يى لىپ ئۈچىمىز بىرلىكتە شېڭ شىسەيگە خەت يېزىپ، بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىشتىكى مەقسىتىمىزنىڭ پۈتۈنلەي تىياتىر ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، جىنايەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىمىزنى ئېيتتۇق ۋە جاۋدەن بىلەن شۇ تاۋنى

بوشۇتۇشنى ئىلتىماس قىلدۇق. بىر نەچچە كۈندىن كېيىن شېڭ-
شىسەي بىزگە: «جاۋ، دەن شۇ تاۋلارنىڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەن
دەلىل-ئىسپاتلىرى تولۇق، ھازىر ئۇلار سوراق قىلىنىۋاتىدۇ.
سىلەر خاتىرجەم خىزمەت قىلىۋېرىڭلار» دەپ خەت ئەۋەتتى.
بىز ئۇنىڭغا يەنە خەت يېزىپ، جاۋ دەن، شۇ تاۋلارنىڭ شىنجاڭغا
كېلىشتىكى مەقسىدى بىز ئۈچىمىز بىلەن ئوخشاش، مۇبادا
جاۋ دەن — شۇ تاۋلار جىنايەتكار دەپ قارالسا بىزمۇ جىنايەت
ئۆتكۈزگەن بولىمىز. ئەگەر بىز گۇناسىز بولساق — جاۋدەن،
شۇ تاۋلارمۇ گۇناسىز بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىز بىر نەچچە
ئائىلە كېپىللىك قىلىمىز، دىدۇق. شۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي-
نىڭ بىز بىلەن كارى بولمىدى.

بىز ئىچكىرى بىلەن ئالاقە قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىدۇق،
چۈنكى شىنجاڭدا پوچتا - تېلېگراف ئالاقىسى قاتتىق تەكشۈرۈ-
لەتتى، ناۋادا مەلۇم بولۇپ قالسا بىزگە ياخشىلىق يوق ئىدى.
نەتىجىدە كۈتمەكتىن باشقا ئامالىمىز قالمىدى.

1941 - يىلى 3 - ئايدا بىز يولىنىڭ «فوسفورلۇق
رومكا» دىگەن دىرامىسىنى رېپېتىتسىيە قىلىۋاتاتتۇق. بىر كۈنى
كېچىسى تۇساتتىن ساقچى باشقارمىسىدىن تېلېفون كېلىپ،
لى چۇجاڭ سىلەر بىلەن سۆزلەشمەكچى، دىدى. بىز ئىشنىڭ
چاتاقلىغىنى، تۈرمىگە كىرىدىغانلىغىمىزنى پەملىدۇق. بىز نائىلاج
شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن خۇددى يالماۋۇزدەك تونۇلىدىغان ساقچى
باشقارمىسىغا قاراپ ماڭدۇق. خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە كىرىپ
ئۆزىمىزنى مەلۇم قىلدۇق. بىزنى ئوتتۇرا ياشلىق پاكار بىر
ئادەم ساختا كۈلكىسى بىلەن كۈتۈۋالدى ۋە ئىشىك ئالدىدا
تۇرغان چىرايلىق بىر پىكاپقا چىقىشقا تەكلىپ قىلدى، بۇ خىل

پىكاپ شىنجاڭدا ناھايىتى ئاز ئۇچرايتتى. بۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كەلگەن بىر يېرىم يىل ئىچىدە تۇنجى قېتىم پىكاپقا ئولتۇرۇپ راھەتلىنىشىمىز ئىدى. ئۇ بىزنى ئۇدۇل تۈرمىگە ئاپىرىپ تاشلىدى.

بەزىلەر، ئۇ يەردە تۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن نېمە ئۈچۈن بىر ئامال قىلىپ قېچىپ كەتمىدىڭلار دەپ سورىشى مۇمكىن. شۇنى بىلىش كېرەككى، شىنجاڭنىڭ پەۋقۇلئاددە جۇغراپىيىلىك ۋە سىياسى شارائىتىدا ئۆزىنى تۇتۇپ بەرمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى. ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىنجاڭغا كەلگەندە پايانسىز چۆللۈك باشلىنىدۇ، بۇ يەردە قۇم ۋە تاشتىن باشقا نەرسە يوق. شەھەر گۆزەرلەر خۇددى بىپايان دېڭىزدىكى يەككە-يىگانە ئارالدەك ئاندا-ساندا ئۇچراپ قالىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بارلىق قاتناش قۇراللىرى ھۆكۈمەتنىڭ كونتروللىقىدا بولۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ تەستىقىسىز ھېچ يەرگە بارغىلى بولمايتتى. يەنە كېلىپ ئۈرۈمچىدە ئىشپىيونلار قىمىلداپ كەتكەن ئىدى. تىياتىر ئۆمەك قۇرۇلۇشى بىلەنلا يوقۇرىدىن بىر «تىياتىر ھەۋەسكارى» نى ئەۋەتىپ بىزنى نازارەت قىلىشقا قويدى.

ماۋ دۇن تۇرغان كوچىنىڭ ئاغزىدا كىيىم-كېچەك ساتىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئادەم بار ئىدى، كېيىن ئۇقساق ئىشپىيون ئىكەن. ئەگەر شېڭ شىسەي سېنى تۇتماقچى بولىدىكەن، بۇگۈن بولمىسا ئەتىسى چوقۇم قولغا ئېلىنىسەن. بىلىشىمىزچە كىچىككىنە دىخۇا شەھىرىدە سىياسى مەھبۇسلارنى قامايدىغان تۈرمىدىن بەشى بار ئىدى، ئۇندىن باشقا، مېھمانخانا شەكلىدىكى تۈرمىدىنمۇ بىرمۇنچىسى بار ئىدى. ئۇچىمىز ئايرىم-ئايرىم ھالدا 3 كامىرغا قامالدۇق.

بۇ تۈرمىنىڭ شارائىتى بەكمۇ ناچار بولۇپ، «مەھبۇس»

لار قاتتىق نەزەربەنت قىلىناتتى. شامالغىمۇ بىر - بىردىن ئەپـ
چىقىلاتتى. تۈرمىدە ئىككى يىل يېتىپ، بۇ جايدا يەنە كىملەرـ
نىڭ بارلىغىدىن خەۋەرسىز ئىدىم. جاۋ دەن، شۇ تاۋلارنىڭ
قەيەردىلىگى تېخىمۇ نامەلۇم ئىدى.

بىز تۈرمىدە ياتقان بىر نەچچە يىل ئىچىدە، شىنجاڭنىڭ
سىياسى ۋەزىيىتىدە ناھايىتى زور ئۆزگەرىشلەر يۈز بەردى.
«جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست
بولۇش»، «جياڭ جيېشىغا قەتئى قارشى تۇرۇش» نى تەرغىپ
قىلىپ كەلگەن شېڭ شىسەي، 1941 - يىلدىن كېيىن، يەنى
گىتلېر سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەڭ كۆلەمدە تاجاۋۇز قىلىپ، موسـ
كۋاغا خەۋپ تۇغدۇرۇپ تۇرغان بىر چاغدا، شۇنىڭدەك مەملىكەت
ئىچىدە «ۋەنىەن ۋەقەسى» يۈز بەرگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ
ھوقۇقىنىڭ تەۋرەپ قالغانلىغىنى سېزىپ نىقاۋىنى يىرتىپ
تاشلاپ، بىر تەرەپتىن، ئۇزۇن يىللاردىن بويان شىنجاڭنىڭ
قۇرۇلۇشىغا ياردەم بېرىپ كەلگەن سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىـ
نى ۋە مۇداپىئە خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان قىزىل ئارمىيە جەڭـ
چىلىرىنى شىنجاڭدىن قوغلىسا، يەنە بىر تەرەپتىن، شىنجاڭغا
كېلىپ خىزمەت ئىشلەۋاتقان ج ك پ ئەزالىرىنى ۋە ئۇلار تەرـ
بىيىلەپ يېتىشتۈرگەن نۇرغۇنلىغان ئىلغار ياش كادىرلارنى، ئوقۇـ
غۇچىلارنى قولغا ئېلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي شۇ ئارقىلىق جياڭ جيېشىغا خوشامەتكۆيلۇق
قىلىپ، ئۆزىنىڭ پەدە يۆتكەيدىغانلىغىنى بىلدۈردى. ئۇزۇن
ئۆتمەي جياڭ جيېشى شىنجاڭغا ئىككى دىۋىزىيە ئەۋەتىپ ئورۇنـ
لاشتۇردى ۋە زور تۈركۈمدىكى گومىنداڭ خادىملىرىنى شىنجاڭدا
پائالىيەت ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. بۇ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە

نىسبەتەن ئېيتقاندا چوڭ تاجاۋۇزچىلىق ئىدى. ئەلۋەتتە كېيىن خەلقارا ۋەزىيەت ياخشىلىنىپ، سوۋېت ئارمىيىسى بىرلىكنى ئىشغال قىلدى. مەملىكەت ئىچىدىكى ئىنقىلاۋىي كۈچلەر كۈچەيگەندە ئۇ، گومىنداڭنى شىنجاڭدىن قوغلاپ چىقىرىش كويىدا بولۇپ گومىنداڭ ئەزالىرىنىڭ ھەممىسىنى تۈرمىگە قامىدى، بۇ چاغدا جياڭ جيېشى لەنجۇدا تۇرۇۋاتقان جۇشاۋلياڭنى شىنجاڭغا ئېۋەتتى. شېڭ شىسەينى مەركىزىي ھۆكۈمەتنىڭ دېخانچىلىق-ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىگە تەيىنلەپ، ئۇنى شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

شېڭ شىسەي كەتكەندىن كېيىن، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى بېسىلىپ قالغان دېلولارنى ئېنىقلاشقا كىرىشتى، نۇرغۇنلىغان مەھبۇسلار كەينى - كەينىدىن قويۇپ بېرىلدى. بەشىمىزنىڭ ئىچىدە يى لىپ قۇربان بولغان ئىدى (ئاڭلىشىمىزچە ئۇ تۈرمىدە كېسەل بولۇپ قالغاندا زەھەرلىك ئوكۇل ئۇرۇلغان، خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۇقتۇرۇش قىلىنىپ ئۇلار ئۇنى كېپىل بولۇپ ئېلىپ چىققاندىن كېيىن ئۆلگەن). بىز تۆتىمىزنى بىر يەرگە، بىر تۈرمىگە جايلاشتۇرۇپ قويدى. بىز بىر يەرگە جەم بولغاندىن كېيىن جاۋ دەنىنىڭ تۈرمىدىكى سەرگۈزەشتىلىرىنى بىلدۇق.

جاۋ دەن دەسلەپتە ئېغىر سىياسىي گۇناھكارلار قامىلىدىغان 2 - تۈرمىگە قامالغان. تۈرمىگە كىرگەندىن كېيىن ئۇنى ھەيران قالدۇرغان بىرىنچى غەلىتە ئىش: تاماق ۋاقتى بولغاندا، گۈندىپاينىڭ بۇيرۇغى بويىچە جاۋ دەن تۆشۈكتىن سول قولىنى چىقىرىپ مومىنى ئالغان ۋە پەقەت ئۈچلا موما يېگەن.

بىر قېتىم تۈرمە باشلىقى كامىرلارنى تەكشۈرگەندە جاۋ دەنىنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئەكىلىپ بەرگەن كىتابلارنىڭ ھەم-

مېنىنى مۇسادىرە قىلىپ، پەقەت گوركىنىڭ «ئۈچ ئادەم»
دېگەن رومانىنىلا قالدۇرۇپ قويغان، جاۋ دەن بۇنىڭدىن ئەجەپ-
لەنگەن، تا ئۇ سوراققا تارتىلىپ، كىمنىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن
شىنجاڭغا كېلىپ سۈيىقەست ئېلىپ باردىڭ؟ دەپ قايتا - قايتا
مەجبۇرلىغاندا، ئاندىن ئەس - ھوشىغا كەلگەن. ئەسلىدە ئۇ-
لارنىڭ مەقسىدى، سەن ماۋ دۈن، جاڭ جۇڭشى ۋە دۇ جۇڭيۈەنلەر
(شېڭ شىسەينىڭ نەزەرىدە ئۇلار سولچىلاردىن ئىدى) نىڭ
كۆرسەتمىسى بىلەن سۈيىقەستلىك ھەركەت بىلەن شۇغۇللاندىڭ،
دېمەكچى ئىكەن. جاۋ دەن بۇنى ئىنكار قىلغاندا، ئۇلار ئۇنىڭ
بىر بارمىقىنى ئىنچىكە تاسما بىلەن ئۇزۇن ئورۇندۇققا باغلاپ
قويۇپ بەنزە بىلەن ئۇرغان. بۇ بارماق سۇنغاندىن كېيىن يەنە
بىر بارماقنى باغلاپ ئۇرغان. قول ئالقانلىرى تىتىلىپ كەتكەن-
دە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇۋاق لازا چاچقان. جاۋ دەن ئاغرىققا
چىدىماي ھوشىدىن كەتكەن. كېيىن يەنە نەچچە قېتىملىق
قەستەن ئويدۇرۇپ چىققان گۇنالار بىلەن سوراق قىلىنغاندىن
كېيىن، ئۇنىڭغا «تروتسكىچى» دېگەن بەدنامنى چاپلىغان. بىز
بىر نەچچەيلەننىڭ كەچۈرمىشلىرىمۇ ئاساسەن مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ
كېتىدۇ.

بۇ چاغدا بىز تېخى بوشىتىلمىغان بولساقمۇ، لېكىن
تۈرمىنىڭ قائىدە - تۈزۈملىرى خېلى بوشىشىپ قالغان ئىدى.
بىزنى «ئىشچى مەھبۇس» قىلغاندىن كېيىن، مېڭىش - تۇرۇشتا
خېلى ئەركىن بولۇپ قالدۇق. بىر مەزگىل جاۋ دەن بىلەن
بىر كامېردا ياتقان كېيىنچە تۈرمىدە ئارخىپ باشقۇرۇشقا
قويۇلغان بىر كونا مەھبۇس دۇ جۇڭيۈەن ئەنزىسى بىلەن قولغا
ئېلىنغان كىشىلەرنىڭ تىزىملىكىنى بىزگە ئوغرىلىقچە كۆرسەت-

تى. ئۇنىڭدا بەشىمىزنىڭ ئىسمى بار ئىكەن. بۇ ئەنىزىگە چېتىلغانلار جەمئى 49 كىشى بولۇپ، ھەر بىر كىشىنىڭ ئىسىم پامىلىسى، يېشى، يۇرتى، تۈرمىگە ئېلىنغان ۋاقتى شۇنىڭدەك ئاخىرقى بىر كاتەكچىدە ھايات ياكى ئۆلگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. ئۆلگەنلەرگە «ئۆلدى» دەپ يېزىپ قويۇلغان ئىكەن. شۇ 49 ئادەم ئىچىدە تۆتىمىز بىلەن شى مېي (ئۇ ئۆز ئالدىغا ئالاقىلىشىپ ئائىلىسىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كەلگەن، بىز بىلەن بىر ۋاقىتتا قولغا ئېلىنغان) دىن باشقىلارنىڭ جەدۋىلىگە بىردەك «ئۆلدى» دىگەن خەت يېزىپ قويۇلۇپتۇ. كېيىن بىز يولداش جۇ ئېنلەينىڭ قۇتقۇزۇشى بىلەن ساق قالغان ئىكەنمىز، — دىگەن ھۆكۈمگە كەلدۇق. چۈنكى، بىزنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىمىز ھەققىدىكى خەۋەر چۇڭچىڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يولداش جۇ ئېنلەي ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى مەشھۇر زاتلارنى ئۇيۇشتۇرۇپ بىزنى بوشۇتۇشنى تەلەپ قىلىپ شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان ۋە گېزىت - ژورناللاردىمۇ ماقالىلار ئېلان قىلىپ ئاۋاز قوشقان. يەنئەندىكى ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەرمۇ بىزنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن شېڭ شىسەيگە بىرلەشمە خەت يازغان. بۇ خىل مەدەت بېرىشلەر ۋە قۇتقۇزۇش پائالىيەتلىرى شېڭ شىسەيگە چوقۇم مەلۇم تەسىر كۆرسەتمەي قالمىغان، ئەلۋەتتە. شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، بىزمۇ ئاخىرى 1945 - يىلى 2 - ئايدا تۈرمىدىن چىقتۇق.

بىز ئەركىنلىككە ئېرىشكەن چاغدا، بالا - چاقىلىرىمىز ئاللىقاچان شىنجاڭدىن كەتكەن ئىكەن. ئەسلىدە، بىز قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن خوتۇنلىرىمىز «ئاسىيلار ئائىلىسى» دەپ قارىلىنىپ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىشقا

ئورۇنلاشتۇرۇلغان، شىڭ شىسەي گومىنداڭغا بېقىنىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇلار ئىچكىرىگە قايتۇرۇۋېتىلگەن. ئۇلار يولغا چىقىدىغان چاغدا ئەرلىرى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشنى تەلەپ قىلغان، ساقچى باشقارمىسى ئۇلارغا، قومۇلغا بارغاندا كۆرۈشىسىلەر، دېگەن. ئۇلار بىزلەرنى ئازات قىلغاندىن كېيىن قومۇلغا قايتىدىغان ئوخشايدۇ، شۇ يەردە ئۇچرىشىدىغان ئوخشايمىز دەپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار قومۇلغا يېتىپ كېلىپ ئايروپىلانغا چىققانغا قەدەر بىزنى ئۇچراتمىغاندىن كېيىن تاقەت قىلالماي ئايرودۇرومدىكىلەردىن سوراشتۇرغان. ئايرودۇرومدىكىلەر: «سىلەر كېتىۋېرىڭلار، ئۇلار كەلمەيدىغان بولدى» دېگەن. خوتۇنلىرىمىز بىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن ئوخشايدۇ دەپ كۆڭۈللىرى سۇنۇق هالدا يولغا چىقىشقان.

بىز تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن بىزگە يار - يۆلەنچۈك بولىدىغان هېچكىم يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قاتناش مەسىلىسىنى هەل قىلىش خېلى مۈشكۈل ئىدى. شۇڭا بىز ئاۋال شىنجاڭدا بىر مەزگىل تۇرۇپ، مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىپ كېتىشكە ئىمكانىيەت يارىتىشقا مەجبۇر بولدۇق.

گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ بىزدىن ئەلۋەتتە پايدىلانغۇسى بار ئىدى، بولۇپمۇ جاۋدەندەك بۇنداق داڭلىق ئارتىست شىنجاڭدا مەدەنىي پائالىيەتلەرنى قانات يايدۇرسا تېخىمۇ ئوڭلۇق بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار بىزنىڭ ئۈستىمىزدە چوت سوقۇشقا كىرىشتى. ئۆلكىلىك پىرقە تەشۋىقات بۆلۈم باشلىقى، قوشۇمچە مەركىزىي مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ مۇدىرى سۇن فۇشياڭ بىزنى مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتىنىڭ ياتىقىغا ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ بىزنى شىنجاڭدا قېلىپ خىزمەت قىلىشقا ئۈندەپ كۆردى، بىز بۇنى قەتئىي رەت قىلدۇق، ئۇ

بىزنىڭ بىر قېتىم ئويۇن قويۇپ شىنجاڭدىكى تاماشىبىنلار بىلەن كۆرۈشىشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويدى، بۇنىڭغا رازى بولۇشقا مەجبۇر بولدۇق، لېكىن، گومىنداڭ ئۈچۈن تەشۋىقات ئېلىپ بارىدىغان ئەسەرلەرنى ئويناشنى رەت قىلدۇق. بىر قىسىم مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلارنى تەشكىللەپ ياڭ خەنشېڭنىڭ «ھارپا» دېگەن سەھنە ئەسىرىنى ئوينىدۇق. ئويۇننى قويۇپ بولغاندىن كېيىن سۇن فۇشېڭ يەنىلا بىزنى قويۇۋەتمەي تۇرۇۋالدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىزنى شەكلى ئۆزگەرگەن ئۇسۇل بىلەن نەزەربەنت ئاستىغا ئالغان ئىدى. بۇ ئەھۋالنى چۇڭچىڭغا خەۋەر قىلىپ قۇتقۇزۇشنى تەلەپ قىلىش قارارىغا كەلدۇق. لېكىن، چۇڭچىڭ بىلەن ئالاقىلىشىش ئاسان ئەمەس ئىدى، ئاۋادا ئىشپىيونلار سېزىپ قالسا تېخىمۇ تەس كۈنگە قالاتتۇق، ئەڭ ياخشى ئۇسۇل، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون باش ئاپپاراتى ئارقىلىق چۇڭچىڭدىكى يېقىنلىرىمىز بىلەن بىۋاستە سۆزلىشىش ئىدى. جاۋدەن ئۆزى بىلەن تۈرمىدە بىللە ياتقان تېلېگىراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى ئېسىگە كەلتۈردى، ئەپسۇسكى ئۇ تۈرمىدە ئۆلۈپ كەتكەن ئىدى: شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئايالىدىن ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ كۆرمەكچى بولدۇق. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ بىر سىڭلىمنىڭ يولدىشى چۇڭچىڭ تېلېگىراف ئىدارىسىدا بۇغالتىر بولۇپ، مۇمكىن بولسا ئۇنىڭ بىلەن تېلېفوندا سۆزلەشمەكچى بولدۇق. جاۋدەن ئىككىيلەن ھېلىقى پوچتا - تېلېگىراف ئىدارە باشلىقىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئۇنىڭ ئايالىنى تاپتۇق، قوروغا كىرىپ قارىساق ئۇزۇن يوللۇق تېلېفونخانا شۇلارنىڭ ئۆيى بىلەن ئاراتام ئىكەن، بىرەيلەنلا نۆۋەتچىلىك قىلىدىكەن.

ئىدارە باشلىغىنىڭ ئايالى بىزگە ناھايىتى ھېسداشلىق قىلدى ۋە ئۆزى بىلەن يېقىن بىر رادىست بىلەن سۆزلەشمەكچى بولدى. ئىككى كۈندىن كېيىن، ئۇزۇن يوللۇق تېلېفون ئىستانسىسى-نىڭ باش ئاپپاراتى ئارقىلىق چۇڭچىڭدىكى تۇققانلىرىمىز بىلەن سۆزلەشتۇق. مەن قېيىن ئىنىمغا بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى شى دۇڭ-شەنگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى تاپىلىدىم. كېيىن بىلىشىمىزچە شى دۇڭشەن بۇنى دەرھال ياڭ خەنشېڭگە يەتكۈزۈپتۇ، ياڭ ئەينى ۋاقىتتا مەركىزىي مەدەنىي پائالىيەت كومىتېتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرۇۋاتقان جاڭ داۋپەندىن ياردەم سوراپتۇ. جاڭ ئۆز ۋاقتىدا چەتئەلدە تىياتىر كەسپىنى ئوقۇغان، 1939 - يىلى چۇڭچىڭدا بىز بىلەن بىرلىكتە «پۈتۈن مەملىكەت قوزغىلايلى» دىگەن ئويۇننى ئوينىغان ئىدى. ئۇ باش كومىتېت نامىدىن شىنجاڭدىكى شۆبە كومىتېتقا بىزنى ئىچكىرىگە قايتۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.

چۇڭچىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، جۇڭگو كوممۇنىس-تىك پارتىيە تەشكىللى بىز تۆتىمىزگە سىياسى جەھەتتىن غەمخورلۇق قىلدى. بىز ئىلغار تەرەپتە تۇرىدىغان «جۇڭگو تىياتىر سەنئىتى جەمئىيىتى» نى قۇردۇق، ماۋدۇننىڭ يېڭى ئەسىرى «چوكانتال بايرىمىنىڭ ئالدى - كەينىدە» نى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ گومىنداڭ بيۇروكرات دەللال كاپىتالىنىڭ دۆلەت ۋە خەلقىمىزگە يەتكۈزگەن زىيانلىرىنى پاش قىلدۇق، شۇنداقلا گومىنداڭغا ۋە كەڭ ئاممىغا جاۋ دەن قاتارلىق تۆتەيلەننىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىمىزنى ۋە يەنىلا ئىلغار لاگېرغا مەنسۇپ ئىكەنلىكىمىزنى خىتاپ قىلىش ئۈچۈن ئاساسلىق روللارغا چىقتۇق.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى ئاياقلاش-قاندىن كېيىن، تۆتىمىز يولداش جۇئېنلەينىڭ يوليورۇقى بىلەن

ئۇيۇشتۇرۇلغان كۈنمىلىۋن كىنو شىركىتىدە خىزمەت قىلدۇق. ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، جاۋدەن ئاق تېررورلۇقنىڭ ئۆزگىچە سېلىنىۋاتقان تەھدىتىدىن قورقماي «توسقۇالغىلى بولمايدىغان باھار نۇرى»، «ساھىپ جامالىلارنىڭ تەقدىرى» ۋە «قاغا بىلەن قۇشقاچ» قاتارلىق فىلىملاردا ئاساسلىق روللارنى ئالدى.

مىلىسىز 10 يىللىق قالايمىقانچىلىقتا، بىز تۆتەيلەن ئۆزىمىزنىڭ شىنجاڭدىكى كەچۈرمىشلىرىمىز توپەيلىدىن نۇقتىلىق تەكشۈرۈلۈپ، كۆرۈشكىنىمىز قالمىدى. جاۋدەن جياڭ چىڭ، جاڭ چۈنچياۋنىڭ زىيانكەشلىكىگە بەكرەك ئۇچرىدى. 5 يىل نەزەربەنت قىلىنىپ، تەن سالامەتلىكى بەكمۇ ناچارلىشىپ كەتتى.

ھازىر جاۋدەن ئالەمدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ سەنئەت نەتىجىلىرى ۋە تۇرمۇش كەچۈرمىشلىرىنى رەتلەپ چىقىشىمىز، يەكۈنلىشىمىز ۋە ئۇنى مىللىتىمىزنىڭ تىياتىر، كىنو بايلىقىنىڭ تەركىبىي قىسمى قىلىشىمىز لازىم. ئۇنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى ئىشلىرىنى دوست - يارانلارنىڭ تولىسى تولۇق ۋە تەپسىلىي بىلمەيدۇ. مەن بۇنىڭ ئالدى - كەينىدىكى ئەھۋاللارنى يېزىپ چىقتىم. لېكىن، ماقالىنىڭ ھەجمى ۋە ۋاقىت توپەيلىدىن ئاددىي، قىسقا بولۇپ قالدى، توغرا بولمىغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشى ۋە تولۇقلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

ئاخىرىدا، ماقالىمىزنى شىيەن جاۋدەننىڭ تەزىيە يىغىنىدا يېزىلغان، كۆپچىلىك ئوخشاش ھېس قىلغان مۇڭداش بىر جۈپ قوش سۆز بىلەن ئاخىرلاشتۇرىمەن: «بىز بىر ئەۋلات كىشىلەر، ئىز ئىككىمىز - پەس بولدا ناھايىتىمۇ كۆپ ھايال بولدۇق».

(«يىرسۇئاژ» ژۇرنىلى، 1983 - يىل 3 - سان)

ياڭ زېڭشىننىڭ تارىخىغا ئائىت غەيرى رەسمىي ۋەقەلەر

جاڭ چىمىڭ

1. ياڭ زېڭشىننىڭ كۆتىرىلىشى

شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىدا خىزمەت قىلاتتى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ مەنسەپ تۈزۈمى فۇ، فەن، نى دەپ 3 چوڭ تۈرگە ئايرىلاتتى. فۇتەي ــ ھەربى ـ مەمۇرى ۋالى مەھكىمىسى؛ فەن تەي ــ مالىيە ۋازارىتىنى؛ نيېتەي ــ ئەدلىيە ۋازارىتىنى كۆرسىتەتتى. ۋۇشۈي سىياسىي ئۆزگىرىشىدىن كېيىن يېڭى سىياسەت يولغا قويۇلۇپ كېجۈي ئىمتىھان تۈزۈمى بىكار قىلىندى. ھۆكۈمەت مەكتەپلىرى قۇرۇلدى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە تىشۆشى (مائارىپ نازارەتچىسى) دىگەن ئەمەل قويۇلدى، ئادەتتە شۆتەي دەپ ئاتىلاتتى. ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى تۆت چوڭ ئەمەلنىڭ بىرى. ياڭ زېڭشىن شىنجاڭ مالىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىغى ۋاڭ شۇنەننىڭ يۈەن داخۇاغا تونۇشتۇرۇشى بىلەن گەنسۇدىن رەسمىيەت ئۆتەپ شىنجاڭغا يۆتكىلىپ كەلگەن. دەسلەپتە ئاقسۇغا داۋتەي بولغان. يۈەن داخۇا ــ يەنە بىر ئىسمى شىگسۇن، ئەنخۇي

خۇياڭ ناھىيىسىدىن، ئەمەلدار ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. گۇاڭ شۇ خاننىڭ ئاخىرقى يىللىرى شەرقىي ئۈچ ئۆلكە ئالتۇن كان مەھكىمىسىنىڭ دۇبەنى بولغان. كېيىن خېنەنگە ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ يۆتكەلگەن. ئۇنىڭدىن كېيىن شىنجاڭغا شۇنفۇ بولغان. يۇەن‌داخۇا شىنجاڭدىكى كىشىلەرنىڭ ئەھۋالى ۋە يەر شارائىتى بىلەن تونۇشمايتتى. ياڭ زېڭشىن بولسا گەنسۇدا كۆپ يىل ئەمەلدار بولغان، ئانچە - مۇنچە نامىمۇ بار ئىدى. شۇڭا يۇەن داخۇا ئۇنى ئۆزىگە ئىشەنچلىك ياردەمچى قىلىپ ئۇنىڭ دىگىنى بويىچە ئىش كۆرەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى داۋيۇەن (ۋالى دەرىجىلىك ئەمەل) لىكتىن بىراقلا ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىقى قىلىپ كۆتەرگەن. شىڭخەي ئىنقىلاۋى ۋاقتىدا ئىلىدىكى فىڭ تېيمىن، ياڭ زەنشۇ قاتارلىقلار ۋۇچاڭ قوزغىلىڭىغا ئاۋاز قوشۇپ بەش رەڭلىك بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئىلى جياڭجۈنى جىرۇي قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى. بۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدە ليۇشيەنجۈن ئادەملىرىنى باشلاپ ئاۋاز قوشتى. ئىچكى تەرەپتە شېبياۋ (بىرىگادا كوماندىرى دەرىجىلىك ئەمەل) نى ماسلىشىشقا دەۋەت قىلدى. بىراق يۇەن-داخۇانىڭ جاسۇسلىرى بۇ مەخپىيەتلىكنى بىلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىچكى تەرەپتىن ماسلىشىش ئەمەلگە ئاشمايدۇ. ليۇ-شيەنجۈن نەچچە ئون سەپداشلىرى بىلەن ھەربى - مەمۇرى يامۇلغا ھۇجۇم قىلىدۇ. يەر تۈزۈلۈشىنى بىلمىگەچكە ماخۇغا كىرىپ قالىدۇ ۋە يۇەن‌داخۇا ئالىبۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئەسكەرلەر بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ئىچكى جەھەتتىن ماسلىشىدىغان ئادەم يوق ۋە ئۆز كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن ليۇشيەنجۈن قاتتىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. ئادەملىرىنىڭ

بىر قىسمى ئۆلۈپ بىر قىسمى يارىدار بولىدۇ، قالغانلىرى تىرىك قولغا چۈشىدۇ. ليۇشيەنجۈن قېچىپ چىقىپ ئەسكى تاملىق ئىچىگە يوشۇرۇنۇپ ئالغان بولسىمۇ، يۈەنداخۋانىڭ ئەسكەرلىرى ئۇنى ئىزدەپ تۇتۇۋالىدۇ. يۈەن داخۋا ھەربى ھالەت ئېلان قىلىدۇ ھەمدە ھەربى - مەمۇرى يامۇلدا ۋاقىتلىق سوت ئېچىپ ليۇشيەنجۈننى سوراق قىلىدۇ. بۇ چاغدا ئىلى قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئۈلكە مەركىزىگە يۈرۈش قىلغان قىسمى جىڭ ناھىيىسىگە يېتىپ كېلىدۇ. بۇنىڭدىن ئۈلكە مەركىزى قاتتىق چۆچۈيدۇ. يۈەن داخۋا توساپ زەربە بېرىشكە ئەسكەر ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىلى ئەسكەرلىرى ئوبدان تەلىم ئالغان، قوراللىرىمۇ ئۈلكە ئارمىيىسىدىن خىل بولۇپ، ئۈلكە ئارمىيىسى ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇپ بولىدۇ، ساچۇەنزى سوقۇشىدا يۈەن داخۋا قوشۇنى پۈتۈنلەي دىگۈدەك گۇمران بولىدۇ. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۈلكە مەركىزىگە قىستاپ كېلىۋاتقانلىغى ھەققىدىكى يامان خەۋەر يېتىپ كەلگەن ۋاقىت دەل يېرىم كېچە بولۇپ، بۇ چاغدا ليۇشيەنجۈن ئەنزىسى ئۈستىدە سوراق قىلىنىۋاتاتتى. ئەسىرگە چۈشكەن ئىنقىلاپچىلارنىڭ قەتئى باش ئەگمەسلىگى ۋە ۋەزىيەتنىڭ جىددىلىگىدىن ليۇشيەنجۈن ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى بىر يوللا قەتلى قىلىنىدۇ. شۇ چاغلاردا ئۈلكە مەركىزىدىكى خۇنەن، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ كۆپى گۇەن يىنگى راۋىغى ۋە نياڭمياۋ بۇتخانىسىدا تۇراتتى. يۈەنداخۋا قوزغىلاڭ يالقۇنىنى ئۆچۈرۈپ تاشلاش ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتىپ ئاق - قارىنى سورۇشتۇرمەيلا ئۇلارنى قىرغىن قىلىدۇ. دىخۋا جۇفۇ (ھاكىم دەرىجىلىك ئەمەل) سى جاڭشاۋبەي ئىبادەتخانىدا ياشاۋاتقانلارنىڭ كۆپى خىزمەت كۈتۈپ تۇرغان كەمبەغەل ئەدىب خىزمەتچىلەردىن

ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇنداقلا ھۆكۈمەت نەپەقە خىراجىتىدىن ئۇلارنى ياتاق ۋە تاماق جەھەتلەردە قامداپ تۇرغان ئىدى. يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرىنىڭ چوڭ قىرغىنچىلىق قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ئالمان - تالمان شۇ يەرگە بېرىپ ئۇلارنى قۇتقۇزۇپ قالماقچى بولىدۇ. بىراق يۈەن داخۇا ئەسكەرلىرى ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلمايدۇ. جاڭ شاۋبەي ئامالسىز يېرىم كېچىدە يۈەن-داخۇانىڭ ئالدىغا بېرىپ يالۋۇرۇپ ئۆتۈنىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ ئۇلارغا كېپىللىك قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. يۈەن داخۇا قىرغىنچىلىقنى توختۇتۇش ھەققىدە ۋەقە تۇغۇلغان جايغا جىددى بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. بىراق ئىبادەتخانا ئاللىقاچانلا جەسەتلەر بىلەن توشۇپ كەتكەن بولۇپ، ئادەم چىدىغۇسىز پاجىئەلىك ھالەتتە ئىدى. جەسەتلەرنى نەپەقە ئىدارىسىنىڭ كۆمۈپ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇرىدۇ. ساق قالغانلارغا يول خىراجىتى بېرىپ ئىچكىرىگە ئېۋەتىۋېتىدۇ. قېپ قېلىشنى خالىغانلارنى ئۆز ئىختىيارىغا قويىدۇ. جاڭ شاۋبەي ئۆزىنىڭ ۋاقتىدا تۇتۇش قىلماسلىقى بىلەن نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە قاتتىق ھەسرەت قىلىدۇ. مەرھۇم ليۇشيەنجۇننىڭ ئىسىم - ئىزلىرى ھەققىدە ماتېرىيال بولمىغاچقا يازمىدىم.

يۈەن داخۇا قوزغىلاڭچىلار بىلەن قاتتىق ئېلىشىۋاتقان ۋە قوزغىلاڭچىلارغا قارىتا قايتارما ھۇجۇم قوزغاش ئۈچۈن ئەسكەر يۆتكەشنى پىلانلاۋاتقان بىر چاغدا چىڭ سۇلالىسى خانىنىڭ تەختتىن چۈشكەنلىكى ھەققىدە پەرمان كېلىدۇ. يۈەن داخۇا جامائەتنىڭ پىكرى ۋە ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى ئاستىدا ئورۇشنى توختۇتۇپ سۈلھ تۈزۈشكە مەجبۇر بولىدۇ.

ئۆلكە قوشۇنلىرى بىلەن ئىلى قوزغىلاڭچىلىرى جىددى

ئېلىشىۋاتقان ۋاقىتتا ياڭ زېڭشىن يۇەن داخۇاغا مۇنداق تەكلىپنى بېرىدۇ: «ئىسلام خەلقى سادىق، ئىشەنچلىك كېلىدۇ، ئىسلام مۇرىتلىرى ئەزەلدىن باشقىچە (يوشۇرۇن ئاممىۋى تەشكىلات) غا قاتنىشىپ باققان ئەمەس. ئۆلكە مەركىزىنى قوغداش، جامائەتنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن خۇيزۇلاردىن بىر نەچچە يىلىك ئەسكەر ئېلىپ توپىلاڭنى جىمىقتۇرساق». يۇەن داخۇا ئۇنىڭغا خۇيزۇلاردىن بەش يىلىك ئەسكەر قوبۇل قىلىشقا رۇخسەت قىلىدۇ. ياڭ زېڭ-شىن ئۆزىنىڭ يۇرتدىشى ماۋفۇشىڭ (يەنە بىر ئىسمى ماشىڭ، يۇننەننىڭ مېڭزى دېگەن يېرىدىن، خۇيزۇ، گۇاڭشۈنىڭ ئاخىرقى يىللىرى جىنايەت بىلەن شىنجاڭغا سۈرگۈن قىلىنغان.) نىڭ ياردەملىشىشى بىلەن جەمئىي ئون يىلىك خۇيزۇ ئەسكەر توپلايدۇ. مافۇشىڭنى خۇيزۇ قىسىملىرىنىڭ تۇڭلىڭى، قوشۇمچە ھۆكۈمەت پۇل ئىدارىسىغا زۇڭبەن قىلىپ تەيىنلەيدۇ. يۇەن داخۇا ياڭ زېڭشىننىڭ ھىيلە - مىكىر ئىشلىتىپ ھەربىي ھوقۇقنى قولغا ئېلىۋال-غانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق پۇشايمان قىلىدۇ. بىراق كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆز بويسۇنغۇسىدىلا ماجىرا تۇغۇلۇشتىن ئەنسىرەپ شەرقچە قايتماقچى بولىدۇ. ئۆز ئورنىغا ئادەم قويياي دېسە لايىقى يوق. يۇەن داخۇانىڭ ئەسلى مەقسىدى قەشقەردە داۋيىن (ۋالىي) بولۇپ تۇرۇۋاتقان يۇەن خۇڭيۇنى شىنجاڭغا دۇدۇ، قوشۇمچە خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى قىلىش ئىدى. ئەمما يۇەن خۇڭيۇ قەشقەر ئىزگىرىشىدە ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. بۇ چاغلاردا ياڭ زېڭشىن يۇەن داخۇاغا ھەدىسە خۇشامەت قىلىپ، يەنە بىر تەرەپتىن خۇيزۇ قىسىملىرى ئارقىلىق خىزىنىن، خۇبېي ۋە سەنشى، گەنسۇ ئىككى تەرەپ كۈچلىرىنى سىقىشقا باشلايدۇ. يۇەن داخۇا ئۆز كۈچىنىڭ قولدىن كېتىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ياڭ زېڭشىننى شىنجاڭغا دۇدۇ قىلىپ كۆرسىتىپ

بېيجىڭدىكى يۈەن شىكەيگە تېلېگىرامما يوللايدۇ. ئۆزى يېقىن خىزمەتچى ۋە ئەسكەرلىرىنى، شۇنداقلا قۇدسىنى چىن جىناڭ (ۋاڭ شۇندىنىڭ ئورنىغا مالسىيە ۋازارەت باشلىقى بولغان) لارنى ئەگەشتۈرۈپ ئىچكىرى ئۆلكىگە ماڭىدۇ. قومۇلغا كەلگەندە مېڭىشتىن توختاپ جېڭشى (ھازىرقى بارىكۆل) ئامبىلى يى شۇسۇڭنىڭ ئەسكىرى كۈچىنى ئىشقا سالماق بولۇپ پۇرسەت كۈتۈپ تۇرىدۇ. دەل مۇشۇ چاغدا جېڭشىنىڭ جەنۇبىي تاغ ئېغىزىدا دېخانلار قوزغىلىڭى پارتلايدۇ. يى شۇ سۇڭ شەخسەن ئۆزى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ باستۇرماقچى بولىدۇ، بىراق مەغلۇپ بولۇپ ئۆزى ئۆلتۈرۈلىدۇ. يۈەن داخۇا ئامالسىزلىقتىن شەرققە يۈرۈش قىلىدۇ. شىڭشىڭشياغا كەلگەندە شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى مەھكىمىسى-نىڭ تامغىسىنى مەخسۇس ئادەم بىلەن ياڭ زېڭشىنغا ئەۋەتىدۇ. (بۇرۇنقى مەنسەپ تۈزۈمىدە ھەربى - مەمۇرى ۋالى پادىشاغا ۋاكالىتەن خىزمەت تەكشۈرۈش ئۈچۈن سىرتقا چىققاندا، ھەربى - مەمۇرى ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشقا بولىدىغان ئالاھىدە ئىمتىيازلىق تامغىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرۈشكە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن، بۇ تامغا «گۈەنفاڭ» دەپ ئاتىلاتتى، تىك تۆت بۇلۇڭ، بىنەپشە سۈرۈق بىلەن بېسىلىدۇ). ۋاھالەنكى، ياڭ-زېڭشىن دۇدۇ تامغىسىنى ئۆزى ئويدۇرۇپ ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ ياڭ زېڭشىن بىر پاي ئوق چىقارماي تۇرۇپ شىنجاڭنىڭ ئەڭ يۇقۇرى ھۆكۈمرانلىق تەختىگە چىقىۋالدى.

2. رەسمىلەشمىگەن بەزى ئىشلار

ياڭ زېڭشىن خەت - ئالاقىلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئەستايىدىل ئىدى، بېسىپ قويۇشنى يامان كۆرەتتى. كۈندۈزى ئۇششاق ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىپ

كېچىسى چىراق تۈۋىدە ئولتۇرۇپ ھۆججەت كۆرەتتى. يېزىلغان ماقالىلارنى ئۆزگەرتەتتى. بەزىدە تاكى تاڭ ئاتقىچە شام ئالدىدا ئولتۇرۇپ ھۆججەتلەرگە تەستىق سالاتتى. بەزىدە ھەر قايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرى بىلەن تۈن يېرىمىغىچە سۆھبەتلىشەتتى. باشقىلار چارچاپ ئولتۇرالمايدىغان دەرىجىگە يەتسىمۇ، ئۇ يەنىلا سۆزلەپ هارمايتتى. يەنە بەزىدە ھەرقايسى ئىدارە ئەمەلدارلىرىنى ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىرتىپ ئەكىلىپ ئورتاق ئىش كۆرەتتى. بولۇپمۇ تارقىتىلىدىغان ئالاقە ـ تېلېگراممىلارغا بەك ئەھمىيەت بېرەتتى. جۈملە، سۆزلەرنىڭ ئىخچام، پىششىق بولۇشىنى تەلەپ قىلاتتى. چۈپلۈك يېزىش ئۇسلۇبىغا، ماقال ـ تەمسىللەرنى نەقىل كەلتۈرۈشكە قارشى ئىدى. سىرتتىن كېلىدىغان خەت ـ ئالاقىلار- نىڭ سەت ـ چىرايلىق يېزىلىشىدىن قەتئىي نەزەر، پەقەت پاكىت- لىق ۋە مەزمۇنى جايىدا بولسا بولىۋېرەتتى. ئومۇمەن، ماقالىلاردا كونا ۋە چۈشىنىكسىز خەتلەرنى ئىشلىتىشكە يول قويمايتتى. بىر نۆۋەت بىرەيلەن سىرتقا چىقماقچى بولۇپ، گەپ ئويۇنتۇپ ئىلتى- ماس يازغان، بىراق ياڭ زېڭشىن ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويمىغان ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئوردا ئىمتىھانىدا جىنشى بولغان، ئۆزى ئۇستا خەتتات بولسىمۇ، باشقىلارغا ھەرگىز بۇ توغرىلىق ئېغىز ئاچمايتتى. بولۇپمۇ باشقىلارغا بېغىشلىما يېزىپ بېرىشنى خالىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ قولىيازمىلىرىدىن بىزگە يېتىپ كەلگىنى ناھايىتى ئاز. ئەپيۈننى ئاندا ـ ساندا چېكىپ قويسىمۇ خۇمارى يوق ئىدى. بەزىلەردە ئىچىملىكنى جايىدا ئىچىپ توختاپ قالاتتى. چوڭ ـ كىچىك بەزمىلەرنى كۆپ ئۇيۇشتۇرمايتتى، نەغمە ـ ناۋالار- غىمۇ بېرىلمەيتتى، جۈملىدىن يامان ھەۋەسلىرى يوق ئىدى.

سەيلە قىلىشنى ۋە كونا كىتاپلارنى ئوقۇشنى ياخشى كۆرەتتى. شېئىر ئوقۇغانلىرىدا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن كىرىشىپ كېتەتتى. قول ئاستىدىكىلەر ئۇچراپ قالغاندا «ھېلىمۇ چېكىپ تۇرۇۋاتامسەن؟» دەپ سورايتتى. ئۇنىڭ بۇ سوئالىغا «ھە» ياكى «ياق» دەپ راست جاۋاپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. راستىنى ئېيتمىغانلارنى تىللايتتى. سۆلەتۋاز بالىلار بىلەن بەكمۇ خوشى يوق ئىدى.

ھىلە - نەيرەڭ ئىشلىتىپ ئادەم ئۆلتۈرۈش ياڭ زېڭشىننىڭ جاھاندارچىلىق ھۈنىرىنىڭ بىرسى ئىدى. ياڭ زېڭشىن گەرچە جۇاڭزى تەلىماتىنىڭ مەستانىسى بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇ ئىنتايىن قەبىھ ئادەم ئىدى. يۈەن شىكەي جۇڭخۇا مىنگونىڭ 5 - يىلى دۆلەتنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنى پادىشا دەپ ئېلان قىلدى. يۈننەن ھەربىي قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تاڭ جىياۋ ۋە سەيئې قاتارلىقلار ئاساسىي قانۇننى ھىمايە قىلىپ يۈەن شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىدۇ، ياڭ زېڭشىن بىلەنمۇ ئالاقىلىشىدۇ. بىراق ياڭ زېڭشىن ئاللىبۇرۇنلا يۈەن شىكەيگە سادىقلىق بىلدۈرۈپ بولغان ئىدى. بۇ چاغدا ئىلى تەرەپ يۈننەن تەرەپكە ئاۋاز قوشقان ئىدى. ياڭ زېڭشىن يەنە ئۆز- گىرىش بولۇشىنى كۈتۈپ جىم يېتىۋالدى. سانجى ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى گۇاڭشى (خۇبېيلىك، ئىلىدا «مىنباۋ» گېزىتىنىڭ باش تەھرىرى بولغان. ئۆلكە تەرەپ بىلەن ئىلى تەرەپ سۈلھى قىلغاندىن كېيىن سانجى ناھىيىسىگە ئامبال بولغان) ئۆلكە مەركىزىگە كېلىپ ياڭ زېڭشىننىڭ يۈەن شىكەينى ئاغدۇرۇشقا قاتنىشىپ مۇستەقىللىق ئېلان قىلىشىنى قاتتىق دەۋەت قىلىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئىپادە بىلدۈرمەي چىرايلىق سۆزلەرنى قىلىدۇ،

ئاستېرتىن يۈەن شىكەيگە مەخپىي تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ بولىۋرۇق سورايدۇ. يۈەن شىكەي قەتلى قىلىنسۇن، دەپ جاۋاپ تېلېگىراممىا ئەۋەتىدۇ. ياڭ زېڭشىن زىياپەت بېرىش نامى بىلەن ئۇنى دۇڭخۋايۈەنگە ئالداپ ئەكىلىپ يۈەن شىكەي ئەۋەتكەن تېلېگىراممىنى كۆرسىتىدۇ ۋە ئۇنى قەتلى قىلىدۇ. گۇاڭشى ئۆلگەندە ئەندىلا 50 ياشقا كىرگەن ئىدى.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 10 - يىلى قىشتا سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىنىڭ ئىلى چېگىرىسىغىچە بولغان تېررىتورىيىسىنى قايتۇرۇۋالغان-دىن كېيىن، ياڭ زېڭشىن چېتەيدە تۇرۇۋاتقان ئاق ئورۇس قاچاقلىرىنىڭ باشلىقى ئاننىكوۋنى دىخۋاغا ئالداپ ئەكىلىپ ناھىيە تۈرمىسىدە نەزەربەنت قىلىپ قويىدۇ. ئۇنىڭ سەنمۇ-جاڭى دېنسون شەرقىي يولدىن ئىچكىرى ئۆلكىگە كىرىپ كېتىش مەقسىدىگە يېتەلمەي، نەچچە يۈز قاچاقلار بىلەن چېتەيدە قالىدۇ. ياڭ زېڭشىن ئۇلارنىڭ ئىش تېردىشىدىن ئەنسىرەپ چېتەيگە ئەسكەر يۆتكەپ قامال قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئىلىدا تۇرۇشلۇق مەلۇم قىسىمنىڭ تارماق ئەترەت باشلىقى ياڭ شىجۇڭ ۋە شەرقىي يول مۇداپىئە-چارلاش قىسمىنىڭ قوماندانى ياڭ-يىڭكۈەنلەر بولۇپ بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاداۋەت بار ئىدى. تۇرۇشلۇق جايى بىر بولسىمۇ خۇددى ئوت بىلەن سۇ چىقىشالمىغان-دەك چىقىشالمايتتى. ياڭ يىڭكۈەن ياڭ زېڭشىننىڭ جىيەنى ئىدى. ئۇ، ياڭ شىجۇڭ ئەسكەرلەرنى قۇترۇتۇپ ئۆزگىرىش قىلماقچى بولىۋاتىدۇ، دەپ ئەرز بېرىدۇ. ياڭ زېڭشىن چېتەيدە تۇرۇشلۇق ئىلى ۋالىسى شۇگۇجېڭغا مەخپىي تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ بۇ ئىشنى تەكشۈرۈپ تولۇق مەلۇم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. تېلېگىراممە-نىڭ جاۋابى تېخى يېتىپ كەلمەي تۇرۇپ ياڭ يىڭكۈەن ياڭ شىجۇڭنى

ئېتىپ تاشلاپتۇ، دېگەن خەۋەر كېلىدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇندىن قاتتىق چۆچۈيدۇ. كېيىن، ياڭ شىجۇڭنى ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى تاۋچۇنتىڭ دېگەن بىر تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسېر ئېتىپ تاشلىغانلىقى ھەققىدە چىتەي ھەربىي - مەمۇرى ئورنىدىن مەلۇمات كېلىدۇ. ياڭ زېڭشىن تاۋ چۇنتىڭنى دەرھال ئۈلكە مەركىزىگە ئېلىپ كېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. شۇ چاغدا مەن مەخپى ئىشلار بۆلۈمىدە بولۇپ بۇ ئاجايىپ ئويۇننى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن كانىۋاي ياڭ زېڭشىنغا تاۋچۇنتىڭ چىتەيدىن ئېلىپ كېلىندى، دەپ مەلۇم قىلدى. ياڭ زېڭشىن ئۈستەلدە ئولتۇرۇپ خىزمەت قىلىۋاتاتتى. ئۇ تاۋچۇنتىڭنى ئېلىپ كىرىشنى بۇيرىدى. تاۋچۇنتىڭ ئىشخانىغا ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن كۈلۈمسىرىگەن ھالدا ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سوراپ پاراڭلاشتى. چىرايىدا قىلچىمۇ غەزەپ شەپىسى يوق ئىدى. ۋەقەنىڭ ئۆتمۈشىنىمۇ سۈرۈشتە قىلمىدى، پەقەتلا: «بۇ ئىشنى ئوبدان قىلىپسىز، بۇ سىزنىڭ مەرتلىكىڭىزنى تولۇق ئىسپاتلايدۇ. بىراق سىز ئۆزىڭىزگە كۈچلۈك دۈشمەن تېپىۋالدىڭىز، ياڭ شىجۇڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەر سىزنى بوش قويمايدۇ. ئەمدى ئىلىغا قايتىشقا بولمايدۇ. مەنمۇ سىزنى تۇرغۇزالمايمەن، سىزگە سىچۈەنگە قايتىشقا يول راسخودى بېرەيلى، سىچۈەن ھەربىي قوماندانىغىمۇ بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي (ئېھتىمال شىيۇڭ كېۋۇ بولسا كېرەك). سىز مۇشۇ خەتنى ئېلىپ سىچۈەن ھەربىي قوماندانى ئالدىغا بېرىپ خىزمەت تەلەپ قىلسىڭىز بولىدۇ. دىخۇا ناھىيىسى ماشىنا ھازىرلاپ سىزنى دەرھال سىچۈەنگە يولغا سالسۇن» — دېدى. (تاۋ چۇنتىڭ سىچۈەن باشىيەن ناھىيىسىدىن، بېيياڭ

ھەربى مەكتىۋىدە ئوقۇغان، كېلىشكەن، بەستلىك يىگىت بولۇپ ئاددىلا كىيىنگەن ئىدى، ياڭ زىڭشىنىڭ ئالدىدا بىخىرامان تۇراتتى). ياڭ زىڭشىن سۆزىنى تۈگىتىپ ئىشكاپتىن بىر باغلام ھۆكۈمەت پۇلى، 2 دانە نوكچا ئالتۇن ۋە پىچەتلەنمىگەن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ تاۋ چۇنتىڭغا بەردى. تاۋ چۇنتىڭ بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ تازىم قىلىپ رەخمەت ئېيتىپ ئالدى. بۇ چاغدا ياڭ زىڭشىن كۆلكىسىنى يىغىپ كانۋايغا تاۋ چۇنتىڭنى ئەپچىقىپ كېتىشنى بۇيرۇيدۇ، ياڭ زىڭشىن دەرىزىدىن قاراپ تۇرىدۇ. ئەمدىلا دالاندىن ئۆتۈشىگە ياڭ زىڭشىن تۇساتتىن رەڭگىنى بۇزۇپ جوزىنى مۇشتلاپ: شەخسى شان - شۆھرىتىڭ ئۈچۈن ئىگەڭنى ساتقان، كىمنىڭ نېنىنى يەپ، كىمنىڭ قازىنىنى چاقماقچى بولىۋاتىسەن؟ ئىلى گېلاۋخۇي تەشكىلاتى- نىڭ ئىسمىلىگىدە سېنىڭ ئىسمىڭ بار، سېنى بۇرۇنلا ئېتىپ تاشلاش كېرەك ئىدى، بىراق پۇرسەت بولمىدى، ھازىر ئۆز باشلىغىڭنى ئۆلتۈردۈڭ، ساڭا رەھىم قىلىشقا زادى بولمايدۇ،— دەيدۇ ۋە ئىزىنىڭغا كويزا - كىشەن سالدۇرۇپ كانۋايخانى- دا بىر تەرەپ قىلىشنى كۈتۈپ تۇرۇشقا بۇيرۇيدۇ. ئۈرۈمچى- ناھىيىسىنىڭ ئامبىلى جاڭ خۇالىڭ (لەقىمى جىنسەن، گەنسۇ نې- لەن ناھىيىسىدىن) غا تاۋ چۇنتىڭنى لىيۇداۋانغا ئاپىرىپ ئېتىش توغرىسىدا يازما بۇيرۇق ئەۋەتىدۇ. ئىككى سائەتتىن كېيىن ئۈرۈمچى ناھىيىسى يازما بۇيرۇق ۋە پۇل، نوكچا ئالتۇن، ئالاقە قەغەزلەرنى قايتۇرۇپ ئەپكىلىپ تاپشۇرىدۇ. ياڭ زىڭشىنىڭ ئاچچىغى تېخى يانمىغان بولۇپ، ئۈن - تۈن قىلماي ئولتۇراتتى.

ياڭ زىڭشىنىڭ ياڭ شىجۇڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى

ناھايىتى قويۇق ئىدى. چىتەي ۋەقەسى جىمىققاندىن كېيىن ياڭ زېڭشىن ياڭ يىڭكىۋەننى ئۆلكە مەركىزىگە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ راسخوت بېرىپ ئىچكىرىگە ئەۋەتىۋەتتى.

ياڭ زېڭشىن كۆپىنچە دۇڭ جيەنداۋ (بۇرۇن ياڭجەن بېيدۇشياڭ دەپ ئاتىلاتتى) دىكى زەمبىرەكچىلەر گازارمىسىنىڭ ئالدىدا ياكى ئورۇمچى ناھىيىسىدىكى جاۋبى تېمى ئالدىدا ئادەم ئۆلتۈرەتتى. ئۇ چاغلاردا لىۋداۋان ئىنسى - جىن يوق بوشلۇق ئىدى. ئادەم ئۆلتۈرۈشكە ئورۇمچى ناھىيىسى نازارەتچىلىك قىلاتتى، چەت رايونلاردا بولسا داۋانچىڭ، يەتتە قۇدۇق، مورى قاتارلىق جايلاردا ئېلىپ بېرىلاتتى.

زىياپەت سورۇنى ئۈستىدە ئادەم ئۆلتۈرۈش ياڭ زېڭشىننىڭ ئادىتى ئىدى. بۇنىڭغا ئۇ ئۆلتۈرۈپ تاشلىغان يۈننەنلىك يۇرتدىشى شيا دىڭ ۋە لى يىڭلار مىسال بولالايدۇ. ياڭ زېڭشىننىڭ ئاخباراتچىلىق تورى ئىنتايىن مۇكەممەل ئىدى. مەخپى تېلېگراف بۆلۈمىگە كەلگەن تېلېگراممىلارنىڭ مۇھىم بولمىغانلىرىنى ئالاقىدار ئورۇنلارنىڭ بىر تەرەپ قىلىشىغا تاپشۇراتتى. مۇھىملىرىنى ئۆز ئەينى بويىچە بىر پارچە كۆچۈرۈپ تۆۋەنگە چۈشۈرەتتى، ئەسلى تېلېگراممىنى مەخسۇس دەپتەر ئىچىگە چاپلاپ ساقلىناتتى. ھەر بىر رايون، ناھىيە ۋە ئادەملەر بويىچە ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئىشكاپقا تىزىپ قويۇلاتتى. ھازىرقى ئارخىپ ساقلاشقا ئوخشاپ كېتىدۇ. بىرەر مەسىلىگە دۇچ كەلگەندە ئاختۇرسىلا تېپىلاتتى. ھۆججەت ئىشكاپىنىڭ ئاچقۇچىنى ئۆزى تۇتاتتى، ھەرگىز باشقىلارغا بەرمەيتتى. ئۇ ئۆلتۈرۈلۈشتىن 1 - 2 يىل بۇرۇن ئېھتىمال ھاردۇق يەتكەن بولسا كېرەك، بۇ خىل ئەھۋال ئۆزگەرگەن ئىدى. ياڭ زېڭشىن-

نىڭ قولىدىن ئۆتكەن مۇھىم ھۆججەتلەرنىڭ ھەممىسى توپلام قىلىپ تۈپلىنەتتى.

ياڭ زېڭشىن ئۆز بالا ـ چاقىلىرىغا ۋە ئۇرۇق تۇققانلىرىغا بىر ئاز يول قويسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئۆلكە مەركىزىدە ياكى يېقىن ئەتراپتا تۇرۇشىغا ھەرگىز رۇخسەت قىلمايتتى. بىرەر خىزمەتكە ئەۋەتكەن تەقدىردىمۇ 1 ـ 2 يىلغا قالمايلا ئۆز يۇرتىغا ئەۋەتىۋېتەتتى. ئۇنىڭ چوڭ قىزى ياڭ يىڭفۇەن سەنشى ئۆلكىسى ۋېنشۈي ناھىيىسىدىكى ۋاڭ شۈزېڭنىڭ ئوغلى ۋاڭ تەيۋېيغا ياتلىق قىلىنغان ئىدى. جۇڭخۇا مىنگونىڭ 13 ـ يىللىرى ۋاڭ تەيۋېي شىنجاڭغا كەلگەندە ئۇنى خوتەن ناھىيىسىگە ئامبال قىلىپ تەيىنلىگەن ۋە ئۆزىنىڭ كانۋېيى ۋاڭ لۇچيەننى قوشۇپ خىزمەت ئورنىغا ئاپىرىپ قويغان. بىر يىل توشقاندا بۇ كۈيوغلىنى ۋەزىپىسىدىن ئايرىپ بېيجىڭگە يولغا سېلىۋەتكەن.

ياڭ زېڭشىننىڭ ئىش بېجىرىش ئورگىنى ئۇنىڭ ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان مەخپىي ئىشلار بۆلۈمىدىن سىرت، دۇڭخۇاتىڭدا ھۆكۈمەت ئىشلىرى بېجىرىلەتتى، شىنخۇاتىڭدا ھەربىي ئىشلار بېجىرىلەتتى. مالىيە، مائارىپ، ئىسلاھات نازارەتلىرىنىڭ ئۆز ئالدىغا مەھكىمىسى بار ئىدى. دىخۇا ۋالى مەھكىمىسى ئىسمى بار، جىسمى يوق ئورۇن ئىدى.

3. ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان ئۇستاز ـ ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋىتىم

ئادام جاڭ شاۋبەي 19 يېشىدا شىنجاڭ ئەدلىيە ۋازارىتىنىڭ باشلىقى روڭ پېي بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، شەھەر خىزمەت باشقارمىسىدا مالىيە تالونلىرىنى

رەتلەيدىغان خىزمەتچى بولۇپ ئىشلىدى. ئېيىغا 4 سەر كۈمۈش ئىش ھەققى ئالاتتى. كېيىن رۇس تىلى مەكتىپىگە كىرىپ ئوقۇدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن قەشقەرگە تەقسىم قىلىنىپ ئاۋال قاغىلىق ناھىيىسىدە يېزىقچىلىق خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندى، كېيىن سودا ئىدارىسىغا تەرجىمان بولۇپ باردى. ئۇزۇن ئۆتمەي پۇلى (تاشقورغان) غا ھاكىم بولدى. گۋاڭشۈينىڭ 32 - يىلى شايار ناھىيىسىگە ھاكىم بولدى. دادام قىرىق ياشتىن ئىلگىرى ئامبال دەرىجىلىك ئەمەلگە ئېرىشكەن ھەمدە ئۈچ ئەۋلاتقىچە ئەمەل ساقلاش سالاھىيىتىگە ئېرىشكەن. دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن بۇرۇنلا ھەمنەپەسلىگى بولۇپ، ياڭ زېڭشىن ئەدلىيە ۋازارىتىغا باشلىق بولغاندا، دادام دىخۇا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ۋالىسى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك خارجى ئىشلار ئىدارىسىنىڭ مەسئۇلى بولغان ئىدى. شىنخەي ئىنقىلاۋىدىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ئىچكى - تاشقى ۋەزىيىتى جىددىيلىشىپ كەتتى. ھەربى - مەمۇرى ۋالى يۈەن داخۇا، مالىيە ۋازىرى چېن جىتاڭ ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىپ ئىچكىرى ئۆلكىگە كەتتى. يۈەن داخۇا كېتىدىغان چاغدا ياڭ زېڭشىننى مۇۋەققەت مالىيە ۋازىرى ھەم شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ۋالى تامغىسىنى باشقۇرغۇچى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. ياڭ زېڭشىننىڭ ئەدلىيە ۋازىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالىدىغان ئادەم بولمىغاچقا، يۈەن داخۇا دادامغا بۇ ۋەزىپىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىدۇ. بۇ چاغدا دادامنىڭ دىخۇا مەھكىمىسىدىكى خىزمەت ۋاقتى توشۇپ، يەكەنگە ۋالى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. يۇقۇرىنىڭ بۇيرۇغىنى ئالغاندىن

كېيىن ئەدلىيە ۋازارىتىگە بارىدۇ. بېيجىڭ ھۆكۈمىتى قۇرۇلۇپ، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ خىزمەتكە تەيىنلەش ئىدارىسى ئەمەلدارلىق كېنىشكىلىرىنى تەكشۈرگەندە، دادامنىڭ رۇسچە مەكتەپتە ئوقۇغانلىقىنى، ئۇزۇن ۋاقىت خارجى ئىشلار بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئەدلىيە ئەمەلدارى بولۇشىنى لايىق كۆرمەيدۇ (بۇ چاغدا ئەدلىيە ۋازارىتى ئەدلىيە تەييارلىق باشقارمىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلىپ، ئالى سوت قۇرۇلۇش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىنىۋاتاتتى، كېيىن ئەمەلگە ئاشمىدى)، زۇڭتۇڭ ئۇنى خارجى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاقە باغلىغۇچىسى قىلىپ تەيىنلەيدۇ. بۇ خىزمەت خارجى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە بىۋاستە قاراشلىق بولۇپ، شىنجاڭدا پەقەت ئۆلكە باشلىقىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلاتتى. ئالاھىدە ئەۋەتىلگەن خادىم ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئادەتتە ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىپ تۇراتتى. بىراق شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى پەۋقۇلئاددە، ئۇنىڭ ئۈستىگە دادام بىلەن ياڭ زېڭشىننىڭ مۇناسىۋىتى ئالاھىدە قويۇق بولغاچقا، ئالاقە ئارقىلىق مۇناسىۋەتلىشىشنى قالدۇرىدۇ. ياڭ زېڭشىن بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشال بولغان.

دادام مېنىڭ چىقىش يولۇم توغرىلىق كۆپ باش قاتۇراتتى. چىتەي ۋەقەسى جىمىقىقاندىن كېيىن، ئۇ ئۆلكىگە قايتىپ كېلىپ، ئۆزىنىڭ ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان قەدىناسلىق مۇناسىۋىتىگە تايىنىپ، مېنى ياڭ زېڭشىنغا تونۇشتۇرغان ۋە كىچىك بىر ئەمەل بېرىشنى تەلەپ قىلغان، مېنىڭ ئوقۇشتىن سىرتقى ۋاقىتلىرىمدا مەشق قىلىپ ئىشلىگەن 4 پارچە ماقالەمنى ئۇنىڭغا كۆرسەتكەندە، ئۇ «قەلبى يورۇقكەن، قەلىمى كۈچلۈك

ئىكەن، داۋاملىق ئەجىر قىلسا، كەلگۈسىدە كارغا كېلىدۇ» دېگەن سۆزلەرنى يېزىپ، ئىمزا قويۇپ تامغىسىنى باسقان. دادام پاك زېھنىمنىڭ تەستىق سۆزىنى ئوقۇپ، ئەھۋالنىڭ يامان ئەمەسلىكىنى بىلىپ، يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ پاك زېھنىمنىڭ مېنى ئۆزىگە شاگىرت قىلىۋېلىشىنى تەلەپ قىلغان. پاك زېھنىم نائىلاج مېنى ئېلىپ كېلىپ يۈز كۆرۈشتۈرۈشنى بۇيرىغان. مەن پاك زېھنىم بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇنىڭغا ئېگىلىپ تازىم قىلسام، ئۇ: «تۇر ئورنىڭدىن، ئارتۇقچە سالام ھاجەتسىز، مۇشۇ يەردە ئويناپ يۈرۈپ تۇر، ئىش بولسا ۋاڭ زاجىدىن سورىساڭ بولىدۇ» دېدى. مانا شۇنداق بىر تازىم بىلەن پاك زېھنىمنىڭ مۇرىتى بولۇپ قالدىم.

پاك زېھنىم 3 - بۆلۈم يەنى مەخپى ئىشلار بۆلۈمىدە خىزمەت قىلاتتى، كېيىن لايىق كۆرمەي 3 - بۆلۈم كەينىدىكى قوروغا بىر نەچچە ئېغىز ئۆي سالدۇردى ۋە ئائىلىسىنىمۇ شۇ يەرگە جايلاشتۇردى. 3 - بۆلۈمدە غەزىنە، قورال - ياراق ئىسكىلاتى، مەخپى تېلېگىرامخانا (مەخپى تېلېگىرامخانا خادىملىرى يىل بويى خۇددى تۈرمىگە قامالغان مەھبۇسلارغا ئوخشاش ئىشلەيتتى. بەزىدە سىرتقا خىزمەتكە چىقىش ئىمكانىيىتى بولۇپ قالسا، ئىچ - ئىچىدىن خوشال بولۇشاتتى)، قوماندانلىق شىتابى بولۇپ، باش كاتىپ بۇ ئىشلارنى باشقۇراتتى، پاك زېھنىم ئارمىيىسى-نىڭ ئايرىمىسى دىگبيەن. جېڭبيەن، جىڭبيەن دېگەن خەتلەر بىلەن پەرقلىنەتتى، پىيادە قىسىملار ۋە ئاتلىق قىسىملاردا مۇشۇن-داق خەتلەر يېزىلاتتى. پاك زېھنىمغا قاراشلىق پاك، لىيەن قىسىملىرىنى باش كاتىپ باشقۇراتتى. ئەسكەرلەرنىڭ قۇرۇق نامىغا ئېلىنغان پۇل شۇنداقلا ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشەكلىرى،

نەق پۇل قاتارلىقلار پۈتۈنلەي قوماندانلىق شتاۋىغا قارايتتى.

ياڭ زېڭشىن ھەر كۈنى ھۆججەت كۆرۈپ تەستىق چۈشۈرەتتى. شەخسى تۇرمۇشتا مەسىلەن: يېتىپ قوپۇش، غىزالىنىش جەھەتلەردە بەكمۇ ئەستايىدىل ئەمەس ئىدى. 3 - بۆلۈمدە نەرسە - كېرەكلەر قالايمىقان تاشلانغان، ساندۇقلار كۆرگەنلا يەرگە قويۇلغان ئىدى. خەنياڭ قورال - ياراق زاۋۇدىدا ئىشلەنگەن مىلتىق قاچىلانغان ساندۇقلار، ھەر خىل ئوق - دورىلار 3 - بۆلۈمنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇزۇن ۋاقىت بوران، يامغۇر، قار ئاستىدا قالغاچقا مىلتىقلار بۇزۇلۇپ داتلىشىپ كەتكەن ئىدى. ھېچكىممۇ تۈزەشتۈرۈپ قويۇشقا پېتىنالمايتتى. چۈنكى ياڭ زېڭشىن گۇمانخور بولۇپ، ئۆپچۆرىسىدىكىلەر سەللا بىغەملىك قىلىپلا قويسا ئۆزلىرىگە بالا - قازا تېرىۋالاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆرگەنلەر كۆرمىگەنگە سېلىپ يۈرۈۋېرەتتى. ياڭ زېڭشىننىڭ مەخپى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ ئورنى تۇراقلىق ئەمەس ئىدى، خادىملارنىڭ تۇراقلىق سانى يوق ئىدى. ئىش بېجىرگۈچىلەرنىڭ تۇرمۇشىنىڭ ياخشى ياكى يامان بولۇشى پۈتۈنلەي ياڭ زېڭشىننىڭ مىجەزى بىلەن بېكىتىلەتتى. ئاز - تولا مەلۇماتى بارلار ھۆججەت، تېلېگراممىلارنى كۆچۈرۈش ياكى چاپلاش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ماقالە يېزىش ئىقتىدارى بارلار ياكى ياڭ زېڭشىننىڭ كۈندىلىك خاتىرىسىنى يازىدىغانلار، بۇ ئىشنى ئەمەلدار بولۇشنىڭ ئالامىتى دەپ قارايتتى.

مىنگونىڭ 9 - يىلى كۈزدە، مەن مەخپى ئىشلار بۆلۈمىگە كىردىم. 10 - يىلى 12 - ئايدا سىياسى ئىشلار مەھكىمىسىگە ئەۋەتىلىپ پراكتىكانت بۆلۈمچى نامى بىلەن كۈندىلىك

ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. بۇ ئورۇنغا يۆتكىلىشىمنىڭ سەۋەبى ۋاڭ زاجىنىڭ ئوتتۇرىدا ئەسكىلىك قىلغانلىقىدىن بولدى. يەنە بىرسى دادام چىتەيدىكى ئانپىكوف ئەنزىسىنى بىر تەرەپ قىلىشتا دىۋىزىيە كوماندىرى جياڭ سۇڭلىننىڭ پىكرى بىلەن قارىمۇ-قارشى بولۇپ قالدى، ياڭ زېڭشىنغا دەۋا قىلغاندا ياڭ زېڭشىن جياڭ سۇڭلىنغا يان باسىدۇ. دادام ئاچچىغلاپ سەنشىگە كېتىپ قالىدۇ. تيەنجىنگە بېرىپ سارايۋەن بولىدۇ. بېيجىڭ، شاڭخەيلەرنى ساياھەت قىلغان، شۇنداقلا زۇڭتۇڭ شۈشىچاڭ بىلەن ئىككى نۆۋەت كۆرۈشكەن. خارجى ئىشلار مىنىستىرى يەن خۇيچىڭ بىلەن يېقىن ئۆتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭ پەۋقۇلئاددە خارجى ئىشلار خادىمى بولۇپ تەيىنلەنگەن. ياڭ زېڭشىن تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن قاتتىق غەزەپلەنگەن ۋە دادامنى بېيجىڭدە ئۆزىگە پايدىسىز ئىشلارنى قىلدىمىكىن دەپ قورققان. شۇنىڭ بىلەن شەخسى مۇناسىۋەت بۇزۇلۇپ، دادام ئۇنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ كەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇزۇن تۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆرمەي چىقىپ كەتتىم. كېيىنچە ئىچكى ئىشلار بۆلۈمىدە پراكتىكانت بولۇمچى بولۇپ 7 يىل سوغۇق ئورۇندۇقتا ئولتۇردۇم. جىن شۇرېن تەختكە چىقىشتىن ئىلگىرى، ياڭ زېڭشىننىڭ بۇيرۇقىغا بىنائەن تاشكەنتتىكى جۇڭگو كونسۇلخانىسىدا ئالاقە-ھۆججەت ئىشلىرىنى بېجىردىم. 7-ئاينىڭ 20-كۈنى جىن شۇرېننىڭ يازما بۇيرۇقىنى ئېلىپ دىخۇا بىلەن خوشلاشتىم. شۇندىن ئېتىۋارەن ياڭ زېڭشىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىم ئاخىرلاشتى.

شېڭ شىسەي دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كادىرلار كۇرسىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى

چېن فاڭبەي

1

شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسىي كادىرلار كۇرسى 1938-يىلى قۇرۇلغان بولۇپ، شۇ يىلى 9-ئايدا مەكتەپ ئېچىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، 11-ئايدا رەسمىي دەرس باشلاندى. 1942-يىلى كۈزدە مەزكۇر كۇرس گومىنداڭ مەركىزىي تەلىم-تەربىيە ئۆمىكىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. شۇنىڭغا قەدەر ئىككى قارار ئېچىلىپ، 300 نەپەردىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ئوقۇش پۈتتۈردى. ئۇ، شىنجاڭنىڭ ناھىيىدىن تۆۋەن ھەر دەرىجىلىك مەمۇرىي رەھبەرلىكىنى تولۇقلاشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى.

1938-يىلى دەل شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقى ئومۇمىي يۈزلۈك روناق تاپقان مەزگىل ئىدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» سىستېمىلىق، مۇكەممەل ھالدا ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ ئىجرا قىلىندى. سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت-مائارىپ جەھەتلەردە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش بارلىققا كەلدى. شۇ

يىلى پۈتۈن ئۆلكە بويىچە ھەر مىللەت. ھەر ساھە زاتلىرىنىڭ ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى چاقىرىلدى. قۇرۇلتايدا ۋەكىللەر: خىزمەت ئۆتەۋاتقان ھەر مىللەت كادىرلىرىنى تەربىيىلەشنى كۈچەيتىش، كادىرلارنىڭ «6 بۈيۈك سىياسەت» كە بولغان تونۇشى ۋە كەسپىي سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشقا ئىختىساس ئىگىلىرىنى ھازىرلاش ئۈچۈن كادىر يېتىشتۈرۈش ئورگىنىنى تېزدىن قۇرۇپ چىقىش لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇڭلاشقا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىش قارار قىلىندى.

سىياسى كادىرلار كۇرسىنى ئېچىشتا يۇقارقى سەۋەپلەردىن باشقا، شېڭ شىسەي 1933 - يىلدىكى «12 - ئاپرېل» سىياسى ئۆزگىرىشىدە ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى ئىنقىلاپچى قىلىپ كۆرسىتىپ، ئىلغار قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، ھەممە مىللەت ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى ساقلاش، شىنجاڭنى تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى ئوتتۇرىغا قويدى. «6 بۈيۈك سىياسەت» شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلەتتى، ھەممە ئادەم ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تېچ ۋەزىيەت بارلىققا كەلدى. مىللەتلەر ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشتىن مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا چۈشىنىشىگە قاراپ يۈزلەندى. تەمىرات ئىشلىرىغا ئەگىشىپ ئىختىساسلىقلار مەسىلىسىمۇ جىددى ھەل قىلىشقا تېگىشلىك زورور مەسىلە بولۇپ قالدى. 1934 - يىلدىن باشلاپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەر مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشكەنتتىكى دۆلەتلىك ئوتتۇرا ئاسىيا ئۇنىۋ-

تىتۇتىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇنىڭدا بىر تەرەپتىن نۇرغۇن خىراجەت كېتەتتى، ئادەم سانىمۇ چەكلىك بولاتتى. ئەڭ ئاساسلىقى تۇرۇپ ئوقۇشقا ئەۋەتىلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىش ئىمكانىيىتى بولمايتتى. شۇ چاغدا شېڭ شىسەي ۋە باشقا نۇرغۇن رەھبەرلەر مۇشۇنداق ھېسسىياتتا بولغان ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار، شىنجاڭ ھەرمىللەت ياشلىرىغا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى كۈچەيتىش، ياشلاردا ۋەتەننى سۆيۈش ئۇقتىئىنەزىرىنى تۇرغۇزۇش ناھايىتى مۇھىم دەپ بىردەك تونۇشقا كەلگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 1938 - يىلى شىنجاڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەۋەتىلگەن زور بىر تۈركۈم بولشېۋىكلار ۋە يەنئەندىن ئەۋەتىلگەن جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ كادىرلىرى بار ئىدى. بۇ كادىرلار مول ئىنقىلاۋىي كۈرەش تەجرىبىسىگە ۋە يۇقۇرى ئىنقىلاۋىي نەزىرىيىۋى بىلىمگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ كېلىشى بىلەن شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ مەمۇرى، مەدەنىيەت، مائارىپ، ئاخبارات قاتارلىق جەھەتلىرىدە يېڭى قىياپەت بارلىققا كەلدى. شىنجاڭدا دۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچىلار ھازىر بولغاندىن كېيىن، ئىختىساسلىقلارنى ئۆزىمىز تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشنىڭ شارائىتىمۇ يارىتىلدى. سىياسى كادىرلار كۇرسى مۇشۇنداق شارائىت ئاستىدا دۇنياغا كەلدى.

2

سىياسى كادىرلار كۇرسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى كۇرس باشلىقى بولۇپ، قوشۇمچە دەرسمۇ بەردى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى لى رۇڭ كۇرسقا مۇئاۋىن باشلىق بولدى. تۆۋەندە كۇرسنىڭ كۈندىلىك خىزمىتىنى باشقۇرۇشقا سىنىپ مۇدىرى قويۇلدى ھەمدە كۇرسنىڭ تۈرلۈك

كەسپى ئىشلىرىنى بېجىرىش ئۈچۈن ئىلمىي بۆلۈم، تەلىم - تەر-
بىيە بۆلۈمى، تەرجىمانلار بۆلۈمى، خوجىلىق بۆلۈمى ۋە بۇغال-
تىر بۆلۈمىدىن ئىبارەت بەش بۆلۈم قۇرۇلدى.

1 - قارار سىياسى كادىرلار كۇرسى ئېچىلغاندا زاڭ گۇفېڭ
سىنىپ مۇدىرى بولدى. زاڭ گۇفېڭ لياۋنىڭ ئۆلكىسى كەييۇەن
ناھىيىسىدىن بولۇپ، كىشىلەرگە توغرا مۇئامىلە قىلىدىغان،
ئىش بېجىرىشكە پۇختا، خەت - ئالاقىلارنى يېزىشقا ماھىر بولۇپ،
نۇرغۇن يىل كاتىۋات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. دۇبەن مەھ-
كىمىسىدە بەنگۇڭتىڭنىڭ مۇدىرى ئىدى. ئىلمى بۆلۈمنىڭ باش-
لىغى دەي پېڭيەن جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى-
نىڭ كاتىۋى ئىدى. تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىغى
لى شېڭۋۇ ھەربى تەلىم - تەربىيە ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ، شىنجاڭ
ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. تەرجىمان بۆلۈمىنىڭ باش-
لىغى خەمىت (ئۇيغۇر) چۆچەك گېزىتخانىسىنىڭ تەرجىمانى ئىدى.
خوجىلىق بۆلۈمىنىڭ باشلىغى فېڭ يۈۋېن دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ
كانىۋيى ئىدى. بۇغالتىر بۆلۈمىنىڭ باشلىغى يى × × ئىدى.
كۇرس رەھبەرلىگىنىڭ كەسپى ئىقتىدارى بىر قەدەر كۈچلۈك
بولغانلىغى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېڭ شىسەي ئۆزى كۇرس باشلى-
غى بولغاچقا، «بۇيرۇق چۈشۈرۈلسە قەتئى ئىجرا قىلىناتتى»،
شۇنىڭ ئۈچۈن 3 ئاي ۋاقىتتا بارمايلا تەييارلىق پۈتۈپ رەس-
مى ئوقۇش باشلاندى.

سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرى ئەينى ۋاقىت-
تىكى دىخۇا (ئۈرۈمچى) نىڭ ئاتاقلىق كىشىلىرىدىن بولۇپ،
خېلى يۇقۇرى ئىنقىلاۋى نەزىرىيە بىلىمىگە ۋە ئەمىلى كۆرەش
تەجرىبىسىگە ئىگە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بولشىۋىكلار، جۇڭ-

گو كوممۇنىستلىرى ۋە دېموكراتىك زاتلار بار بولۇپ، ھەر قاي-
سى ئىدارىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرى ئىدى، ئۇلار قوشۇمچە دەرس
بېرەتتى. 1 ـ قاراردا: شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى ۋاڭ-
باۋچيەن (جاۋشى، بولشۇۋىك) خەلقئارا بىلىملەر ھەققىدە،
شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دوبەن مەھكىمىسى چېگرا ئىشلىرى
باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى چېن پېيشېڭ (ليۇ جىڭجۇڭ،
بولشۇۋىك) سىياسى ئىقتىساتتىن؛ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ
نازارىتىنىڭ نازىرى مېڭ يىمىڭ (شۇمىڭچيۇ، ج ك پ ئەزاسى)
مىللى مەسىلە ھەققىدە؛ شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق
ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى خۋاڭ مىڭفۇ (خۋاڭ خوچىڭ، ج ك پ
ئەزاسى) ئېقىم مەسىلىلىرىدىن؛ شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ باشلىقى
دۇ جوڭيۈەن (دېموكرات زات) سىياسەتتىن؛ شىنجاڭ دىخۇا
يەرلىك سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى ليۇ خەنجۇ (شېڭ شىسەي-
نىڭ يېقىن ئادىمى) قانۇن ھەققىدە؛ كۇرس مۇدىرى ژاڭ گوفېڭ
ئىجتىمائى تەرەققىيات تارىخىدىن؛ شېڭ شىسەي 6 بۈيۈك
سىياسەت ۋە يېڭى پەلسەپىدىن دەرس بەردى. 2 ـ قاراردا:
شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ساكۇڭلياۋ (دېموكى-
رات زات)، دۇ جوڭيۈەندىن كېيىن سىياسى ئىقتىساتتىن دەرس
بەردى. شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ باشلىقى جياڭ زۇجۇ، ۋاڭ باۋچيەن-
دىن كېيىن خەلقئارا بىلىم ھەققىدە دەرس بەردى. شىنجاڭ
ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىنىڭ سىياسى بۆلۈمى مۇدىرى چيۇليۇ
شيۇڭ، چېن پېيشېڭدىن كېيىن سىياسى ئىقتىساتتىن دەرس بەر-
دى، لى يىئۇ بىلەن چېن فاڭبەي 6 بۈيۈك سىياسەتتىن دەرس
بەردى. باشقا ئوقۇتقۇچىلاردا ئۆزگىرىش بولمىدى. 3 ـ قاراردا
رايون، يېزا باشلىقلىرىنىڭ خەۋەردار بولۇشى كېرەك بولغان

دەرسلىك قوشۇلدى. بۇنى شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۇمەت تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى ماۋ زېمىن ئۆزى دەرسلىك تۈزەپ، ئۆزى دەرس بەردى. هەر قايسى دەرسلەر ئۆتۈلگەندە تەرجىمان قويۇلدى.

كۇرس ئا، ب ئىككى سىنىپقا بۆلۈندى، ئا سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۆلكە، ناھىيىلىك هەر قايسى ئىدارىلاردىن كەلگەن خىزمەت ئۈستىدىكى خادىملار بولۇپ، مىللەت ئايرىمىسى يوق ئىدى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولۇپ، خىزمەتتە ئاكتىپ، ئۆزى روھلۇق، ئىستەكلىك بولغانلار قوبۇل قىلىناتتى، ئادەتتە جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىنىڭ ئەزالىرى ئىچىدىن قوبۇل قىلىناتتى. ب سىنىپقا خىزمەت ئۈستىدىكى بىر قەدەر ياش رايون، يېزا كادىرلىرى قوبۇل قىلىناتتى. 6 بۈيۈك سىياسەتكە سادىق بولغان، خىزمەتتە ئاكتىپ بولۇپ، كۆرۈنەرلىك نەتىجە ياراتقانلار مەيلى قايسى مىللەتتىن بولسۇن، هەر قايسى ناھىيىلەر تاللاپ كۆرسەتسە بولىۋېرەتتى. ئوقۇش مۇددىتى بىر يىل ئىدى. 1 ـ قارار كۇرس 1938 ـ يىلى 9 ـ ئايدا ئوقۇش باشلاپ، 1939 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئاخىرلاشتى.

1 ـ قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرگەندە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك هۆكۇمەت جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكى تەشكىللىدى. مەقسەت: جەنۇبىي شىنجاڭ هۆكۇمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ نۇقسانلارنى تۈزىتىش، خىيانەتچى ـ پارىخورلارنى تەكشۈرۈپ جازالاش، ئۆلكىلىك هۆكۇمەتكە ۋاكالىتەن ناھىيىدىن تۆۋەن هەر دەرىجىلىك مەمۇرى كادىرلارنى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇش ياكى يۆتكەش بولۇپ، ئەمەلىيەتتە «ئاۋال ئىشلەپ بولۇپ، ئاندىن مەلۇم قىلىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكىنىڭ ئۆمەك باشلىقى ۋاڭ باۋچيەن، مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى لۇليۇلىن، باش كاتىپ ليۇ خەنجۇ ئىدى. تۆۋەندە تەمىرات، مالىيە، جامائەت خەۋپسىزلىكى، ئەدلىيە قاتارلىق گۇرۇپپىلار قۇرۇلدى. ھەر قايسى گۇرۇپپىلارنىڭ ئەزالىرى پۈتۈنلەي ئۆلكە دەرىجىلىك ئىدارىلار-دىن يۆتكەپ كېلىنگەن بۆلۈم باشلىقىدىن يۇقۇرى بولغان كادىر-لاردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە سىياسى كادىرلار كۇرسىدىن تاللانغان 30 نەپەر ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچى ۋە ساقچى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن 60 نەپەر ئوقۇغۇچىمۇ ئۆمەك بىلەن بىرگە كۆزدىن كەچۈرۈشكە ماڭدى. ئۇلار جايلار-دىكى خىزمەتتىن قالدۇرۇلغان ياكى يۆتكەلگەن خادىملارنىڭ ئورنىنى تولۇقلاش ئۈچۈن تەييارلانغان ئىدى. كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمىكى ھەر بىر ناھىيىگە بارغاندا ھەر جەھەتنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدى. قايسى ئىدارىنىڭ خادىمى بولۇشتىن قەتئىي نەزەر، خەلقنى ئېزىش، خىيانەت ۋە پارىخورلۇق قىلىش، ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىش ئىشلىرى سېزىلىپ، قىلمىشى قەبىھ، خەلقنىڭ غەزى-ۋى كۈچلۈك بولغانلارنى دەرھال خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلاپ جازالىدى. شۇڭا، جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۆمى-كى، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ تۈزەشتۈرۈش رو-لىنى ئوينىدى.

1 - قارار كۇرس ئوقۇش پۈتتۈرۈشتىن ئىلگىرى، 1939 - يىلى يازدا، سىنىپ مۇدىرى ۋاڭ گۇفېڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى، قوشۇمچە ئۆلكىلىك بانكىنىڭ باش-لىقلىقىغا تەيىنلىنىپ يۆتكىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئورنىغا لى يە-مۇۋ قويۇلدى. لى، دۇبەن مەھكىمىسى تەلىم - تەربىيە باشقار-

مىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، سىنىپ مۇدىرلىغىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. 1 - قارار كۇرس ئاياقلىشىپ، 2 - قارار كۇرس دەرس باشلاپ ئۇزۇن ئۆتمەي، 1940 - يىلى 1 - ئايدا لى سىياسى كادىرلار كۇرسىدىن يۆتكىلىپ كەتتى، ئورنىغا چېن فاڭبەي كەلدى. چېن قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىغىدىن يۆتكىلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇ بۇ يەردە يېرىم يىل ۋەزىپىدە تۇرغاندىن كېيىن، 6 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك سىفەن مەكتىۋىگە شياۋجاڭ بولۇپ يۆتكىلىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئورنىغا لى يىنۋۇ سىنىپ مۇدىرى بولدى. 2 - قاراردا، ئىلمى بۆلۈم باشلىقلىغىغا ۋاڭ شيەن قويۇلدى، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا تۇرۇپ ئوقۇغان 3 - قارارنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىدى. شىنجاڭ شۆيۈەننى پۈتتۈرۈپ چىققان دېڭ كېچاڭ تەلىم - تەربىيە بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىغىغا قويۇلدى، تەرجىمان بۆلۈمىنىڭ باشلىغى خەمىت 1940 - يىلى «12 - ئاپرېل» ۋەقەسىدىن ئاۋال قولغا ئېلىندى، ئۇنىڭ ئورنىغا مارۇلۇڭ بۆلۈم باشلىغى بولدى، خوجۇلۇق بۆلۈم باشلىقلىغىغا جاڭ فۇنيەن قويۇلدى.

2 - قارار كۇرسىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 1939 - يىلى 10 - ئايدىن تارتىپ ئوقۇپ 1940 - يىلى 9 - ئايدا ئوقۇش پۈتتۈردى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا، سىياسى كادىرلار كۇرسىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن شىنجاڭ شۆيۈەنىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا تۇرغان تىل - ئەدەبىيات فاكولتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى جەنۇبىي شىنجاڭ قىشلىق ساياھەت ئۆمىكى تەشكىل قىلىپ، ئۆمەك باشلىغى لى يىنۋۇنىڭ باشچىلىغىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا قاراشەھەر، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق تۆت ۋىلايەتنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. ساياھەت ئۆمىكىنىڭ ۋەزىپىسى: (1) 6 بۈيۈك

سىياسەتنى تەشۋىق قىلىش؛ (2) جايلارنىڭ سىياسى، ئىقتىسات، مەدىنىيەت، مائارىپ قاتارلىق جەھەتلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئارقىلىق، ئوقۇغۇچىلارنى جايلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن تونۇشتۇرۇپ، ئۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن جايلارغا بېرىپ خىزمەت قىلىشقا ئىمكانىيەت يارىتىش. ساياھەت ئۆمىكىدە جەمى 200 نەپەر ئادەم بولۇپ، ئوقۇغۇچىلاردىن باشقا يەنە ھەر قايسى بۆلۈملەر- نىڭ بارلىق خىزمەتچىلىرىمۇ قاتناشتى، ئۇلار كۆرسىتىكى ۋاقىت- تىكىگە ئوخشاش ھەر خىل ئىشلارنى بېجىرەتتى. ساياھەت ئۆ- مىكى 7 ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت داۋامىدا، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ناھىيەلەرنىڭ يېزا، چارۋا رايونلىرىنى كېزىپ چىق- تى، 1940 - يىلى 5 - ئايدا دىخۋاغا قايتىپ كەلدى. دىخۋاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئۆت- كۈزۈلۈپ خىزمەتكە تەخسىم قىلىندى.

2 - قارارنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈش ئالدىدا تۇرغاندا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت شىنجاڭ ئۆلكىلىك تەلىم - تەربىيە كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش كۇرسىنىڭ كادىر ۋە ئوقۇ- غۇچىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، مۇشۇ كۇرسىنىڭ كادىرلىرىنى سىياسى كادىرلار كۇرسىغا ۋاقىتلىق قوشۇۋېتىشنى قارار قىلدى، ئۇلار 8 - ئايدىن 12 - ئايغىچە يەنە 4 ئاي ئوقۇپ ئوقۇش پۈتتۈردى.

3 - قارار 1942 - يىلى 1 - ئايدا ئوقۇش باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا كۇرس مۇدىرى بولۇپ تۇرغان لى يىئۇۋ قولغا ئېلىن- غان بولۇپ، ئۇنىڭ ئورنىغا مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى مارۇلۇك (قاسىم) تەيىنلەندى. مارۇلۇك، مىللىتى ئۇيغۇر، شىنجاڭ ئۆلكىلىك 1 - دارىلمۇئەللىمىننى پۈتتەرگەن، خەنزۇچە تىل

ۋە يېزىقنى پىششىق بىلىدۇ، نۇرغۇن يىل تەرجىمە ۋە مائارىپ
خىزمىتى ئىشلىگەن. مارۇلۇكدىن كېيىن لى يىڭچى قوشۇمچە
كۇرس مۇدىرى بولدى. لى يىڭچى جامائەت خەۋپسىزلىگىنى
قوغداش باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولۇپ، داڭلىق جاللات ۋە
شېڭ شىسەينىڭ قول چومىغى ئىدى.

سىياسى كادىرلار كۇرسى خادىملىرىنىڭ توختىماي يۆتكى-
لىپ تۇرۇشىدىن، شېڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوم-
مۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن شەرت - شارائىت
ھازىرلاۋاتقانلىغىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. چۈنكى ئۇ چاغدا
سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشى جىددى كېتىۋاتقان بولۇپ. گىتلېر
ئارمىيىسى شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەن، سوۋېت ئارمىيىسى يې-
ڭىلىپ ئارقىغا چېكىنىۋاتقان ئىدى. بۇ شېڭ شىسەينىڭ جياڭ-
جېشى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈشىنى ئىلگىرى سۈردى. 1942 - يىلى
8 - ئاينىڭ 13 - كۈنى سۇڭ مېيلىڭ ئايروپىلان بىلەن دىخۇاغا
كەلدى، چېگرا رايوندا ۋەزىيەت جىددىلەشتى، گومىنداڭ شىنجاڭ-
غا كىرىشكە باشلىدى.

گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي
180 گرادۇس چوڭ بۇرۇلۇش ياسىدى، چۈمپەردىسىنى
يىرتىپ تاشلاپ، ئاپ - ئاشكارا سوۋېت ئىتتىپاقىغاۋە كوممۇنىستىك
پارتىيىگە قارشى چىقتى. ئارقىدىنلا، ئۇ، شىنجاڭ جاھانگىرلىككە
قارشى خەلق ئۇيۇشمىسىنى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك
پىرقىسىگە ئۆزگەرتتى، سىياسى كادىرلار كۇرسىنى گومىنداڭ
مەركىزي تەلىم - تەربىيە ئۆمىگىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىگە ئۆز-
گەرتتى. شېڭ شىسەي ئىنقىلاپقا ئاشكارا قارشى چىقتى، شىنجاڭ
قايتىدىن زۇلمەتلىك يىللارغا قەدەم تاشلىدى.

ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىقىم ھەققىدە خاتىرە

سۇن يۆچى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتقان 1942 - يىلى ۋە 1943 - يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا باردىم، ئۇ چاغ دەل شېڭ شىسەي شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل ئىدى. 1 - قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا جۇ شاۋلياڭ ۋە ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن بىرگە باردىم، 2 - قېتىم شىنجاڭغا بېرىشتا شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىش ئۈچۈن باردىم. شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى سىياسىي ئارقا كۆرۈنۈشىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئىككى قېتىم شىنجاڭغا بارغانلىق ئەھۋالىمنى بايان قىلىشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ماڭا ئايان بولغان شېڭ شىسەينىڭ 1942 - يىلى كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇش، جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولۇشتىكى بەزى ئەھۋاللارنى يازماقچىمەن. ئۇ چاغلاردا بىز بۇنى شېڭ شىسەينىڭ «ئىچكى جەھەتتىن ۋەتەنگە تەلپۈنۈشى» دەپ ئاتىغان ئىدۇق.

1. شېڭ شىسەينىڭ شىنجاڭدىكى ئەھۋالى ۋە كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇش، جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولۇش ئەھۋالى

شېڭ شىسەينىڭ تەبىئىتى سۇيىقەستچى، ئىككى يۈزلىمىچىلىك بىلەن تولغان ئادەم بولۇپ، ياپونىيىگە بېرىپ ئوفىتسېرلەر مەكتىۋىدە ئوقۇغان. شىمالغا يۈرۈش قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇ ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ نەنجىڭدا تۇرغان ۋاقتىدا جوشاۋلياڭنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ناچالنىك ئىشتابىتا ئىشلىگەن. جو شاۋلياڭنىڭ ئۆيىدە يېتىپ - قوپۇپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ قىزىغا ئائىلە ئوقۇتقۇچىسى بولغان. ئۇ ناچالنىك ئىشتابىتا ئىشلەشكە ئانچە رازى بولمىغانلىقتىن كۆڭلىدە قارا نىيىتى بار ئىدى. شۇڭا خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ شىنجاڭغا كەلدى، كېيىن شىنجاڭنىڭ دۇبەنى جىن شۇرېننىڭ ئىشتاب باشلىقى بولدى.

1931 - يىلى شىنجاڭنىڭ قۇمۇل ۋىلايىتىدە دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىدى، دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، جىن شۇرېن شېڭ شىسەينى ئالدىنقى سەپنىڭ باش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى، شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئۇ ھەربىي ھوقۇققا ئىگە بولدى. 1933 - يىلى جىن شۇرېن تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرۈلدى، شېڭ شىسەي ھوقۇق تارتىۋېلىش ئۈچۈن، جىن شۇرېننى تەختتىن قوغلاپ چۈشۈرگەن چېن جۇڭ، تاۋمىڭيۈي، شاۋتىيەنلەرنى شۇ يىلى 6 - ئايدا مېھمانغا چاقىرىش نامى بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتتى. شىنجاڭ شۆيۈەننىڭ يۈەنجاڭى، مەملىكەت بويىچە نامى مەشھۇر مائارىپشۇناس دۇجۇڭيۈەن شېڭ شىسەينىڭ يۇرتدىشى، يېقىن دوستى ئىدى، شېڭ شىسەي ئۇنى شىنجاڭدا ئوقۇتقۇچى بولۇشقا ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەندىن كېيىن، بۇ كىشىنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتتى. شېڭ شىسەي شۇنداق قارا نىيەتلىك قىلىپ جىق ئادەمنىڭ بېشىغا چىققانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىمۇ دۇبەن يامۇلىدىن سىرتقا چىقىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. بۇ دۇبەن يامۇل

تىك سېلىنغان ئىككى قەۋەتلىك بىنا بولۇپ، ئۆگزىسىنىڭ 4 ئەت-
راپىدا راۋاق بار ئىدى، كېچە - كۈندۈز پوس قويۇلۇپ، قاتتىق مۇھا-
پىزەت قىلىنىپ تۇرسىمۇ، ھېمىشە دەككە - دۈككىدە بولۇپ، كېچىسى
ئۇخلىيالمايتتى (ئۆزى دەپ بەرگەن)، يۈز - كۆزى مايلىشاڭغۇ
ئىدى (ئۆزەم كۆرگەن)، ھىچكىمگە ئىشەنمەيتتى، تاماققا زەھەر
سېلىپ قويۇلدىمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىپ، تاماق ۋاقتىدا
ئالدى بىلەن باشقىلارغا تېتىتىپ باقاتتى.

1934 - يىلى خۇيزۇ ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنى ئۈرۈمچىنى قورشى-
ۋالغاندا، شېڭ شىسەي ما جۇڭيىڭ بىلەن ھايات - مامات ئۈستىدە
ئېلىشتى، ئاخىرىدا، شېڭشىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەس-
كەر چىقىرىشىغا تاياندى، ئەۋەتىلگەن 8 - پولك شېڭ شىسەينى
قورشاۋدىن قۇتقۇزدى. شۇنىڭدىن كېيىن، دۇبەن يامۇلىنىڭ ئال-
دىدىكى مەيداننىڭ بايراق مومىسىغا دۆلەت بايرىقى چىقىرىلغاندىن
باشقا، پۈتكۈل شىنجاڭنىڭ باشقا جايلىرىدا 5 يۇلتۇزلۇق سېرىق
بايراق ئېسىلدى، ھەممە يەردە شېڭشىسەينىڭ ئۆلچەملىك سۈرى-
تى ئېسىلدى، بىر مۇنچە جايلاردا ستالىننىڭ سۈرىتىمۇ ئېسىل-
دى. شىنجاڭنىڭ سودا دۇكانلىرىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
مېلى — كۈندۈلۈك تۇرمۇشقا كېرەكلىك تۈرلۈك ماللار، يۇڭ
رەخ، پاختا رەخ، تاماكا، ھاراق، قەنت، كەمپۈت قاتارلىقلار
قاپلىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن
كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزدىن ۋولفرام، سۈرمە،
قەلەي قاتارلىق ئالاھىدە خام مەھسۇلاتلارنى ۋە تۇڭيۇ مېيى،
چوچقا يايلى، چاي قاتارلىق دېخانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنى
بېرىشنى تەلەپ قىلدى. شېڭشىسەيگە ئۈرۈمچىدىن گەنسۇنىڭ
چېگرىسىغا يېقىن بولغان شىڭشىڭشياغىچە بىر تاشيول ياساتقۇزۇپ،

گەنسۇ ـ شىنجاڭ تاشيولىنى تۇتاشتۇردى. سوۋېت ئىتتىپاقى كونا قورال ـ جابدۇقلارنى بېرىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا دۆلىتىمىزدىن دېخانچىلىق، كان مەھسۇلاتلىرىنى ئالدى. مەن 1942 ـ يىلى تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بارغىنىمدا، شېڭشىسەي بىزگە: بۇ تاشيول جۇڭگونىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىدا زور خىزمەت كۆرسەتتى، دېدى.

شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشقاندىن كېيىن، «6 بۈيۈك سىياسەت دەرسلىكى» نى يازدى. بۇ 6 بۈيۈك سىياسەت جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇش، مىللەتلەر باراۋەر بولۇش، تېچلىقنى ساقلاش، خىيانەتچىلىك ـ پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، شىنجاڭنى تەمىر قىلىشتىن ئىبارەت 12 جۈملە سۆزلۈك سىياسەت بولۇپ، ھەممىلا يەردە شوئار تاختىسىغا يېزىلدى. بۇ كىتاپنىڭ 1 ـ بېتىگە خەن گاۋزۇ، لىيۇ باڭلارنىڭ «بوران» ناخشىسى يېزىلغان، مەن تۇنجى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ، بۇ دەرسلىكنى كۆرگىنىمدە، كونا تىياتىرلاردىكى شى لياڭ دېگەن پادىشانىڭ كۆرەڭلىگىنىڭ ئىپادىسى بارلىغىنى ھېس قىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ جياڭ جېيشى بىلەن تاق لىنىيە ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇردى. ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شېڭ شىجى ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە چۇڭچىڭدا گومىن سەنجىڭخۇيىنىڭ ئەزاسى بولۇپ، شېڭشىسەيگە ۋاكالىتەن جياڭ جېيشى بىلەن مەخپى ئالاقە قىلىپ تۇردى.

دۇڭبېيدە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشقان بىر قانچە مىڭ كىشىلىك پىدائىلار قوشۇنى قورالسىزلاندۇرۇلۇپ ئاخىرىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېكىندۇرۇلگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى

ئۆلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ شىڭ شىسەيگە ئۆتكۈزۈپ بەردى. شىڭ شىسەي مۇشۇ بىر تۈركۈم دۆڭبېيلىق يۇرتداشلىرىغا تايىنىپ ئۆزىنىڭ ئورنىنى مۇستەھكەملىدى. ئۇنىڭ يادرو كۈچى پۈتۈنلەي ئۇرۇقداشلىق ھۆكۈمرانلىقىدىن ئىبارەت ئىدى. ئۇنىڭ قېينى ئاتىسى چيۇ زوجۇن ئۇنىڭ ھەربى ئۇستازى. ئۇنىڭ باجىسى ۋاڭ خۇڭزاۋ ئۇنىڭ باش ئاچالنىكى، ئۇنىڭ ئىنىسى شىڭ شىجى جياڭ جيېشى بىلەن ئالاقە باغلىغۇچىسى، يەنە بىر ئىنىسى شىڭشىچى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان بولۇپ، ماشىنىلاشقان بىرىگادىنىڭ باشلىقى ئىدى، كېيىنكى چاغلاردا شىڭ شىسەي ئۇنى كوممۇنىست دەپ گۇمان قىلىپ، ئورنۇمنى تارتىۋالىدۇ دەپ قاراپ، قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ قېينى ئىنىسى چيۇ يۇشۇنمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان، ئۇ ياش، قولىدىن ئىش كېلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، بۇمۇ شىڭ شىسەينىڭ مۇرتى ئىدى. شىڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چيۇ يۇفاڭ شىنجاڭدا چيۇ يۈەنجاڭ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ شىنجاڭ قىزلار سىفەن شۆيۈەنىنىڭ يۈەنجاڭى بولۇپ، شىنجاڭدا ھوقۇقى، كۈچى بار ئىدى.

مەن تۇنجى قېتىم ئۈرۈمچىگە بارغاندا، شىڭ شىسەي مەن ھەم باشقا بىر نەچچە كىشىنىڭ ئالدىدا، خۇاڭمۇسۇڭنى تازا تىللاپ بەردى، ئۇ: «خۇاڭ مۇسۇڭ شىنجاڭنىڭ ئەلچىسى بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئارىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىپ، مەن بىلەن مەركەز ئوتتۇرىسىدا ئارازچىلىق پەيدا قىلدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى، ئىلاجسىزلىقتىن تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلاشتىم» دېدى. ئۇ، ستالىندىن ھامان خاتىرجەمسىز بولۇپ،

ستالىن كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەربىر مەندىن ۋاز كېچىدۇ دەپ گۇمان قىلدى. 1942 ـ يىلى گېرمانىيىنىڭ فاشىست ئارمىيىسى ئۇرۇش قىلىپ ستالىنگراد ئەتراپىغا كەلگەندە، ئۇ ئۇزۇن ئۆتمەستىن ستالىنگراد قولدىن كېتىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى مەغلۇپ بولىدۇ دەپ قاراپ، سوۋېتكە، كومپارتىيىگە قارشى تۇردى، جياڭجيېشىگە تەسلىم بولدى. كېيىن گېرمانىيە ئارمىيىسى مەغلۇپ بولدى، 1943 ـ يىلى كۈزدە ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلىشىپ، جياڭ جيېشىگە قارشى تۇرماقچى بولۇۋېدى، ئىشقا ئاشمىدى. قىسقىسى، ئۇنىڭ ئۇنداق، مۇنداق قىلىشى ئۆزىنىڭ «شىنجاڭنىڭ خاقانى» بولۇش ئورنىنى ساقلاپ قېلىشنى مەقسەت قىلغان، نەتىجىدە ئۆزىنىڭ پۇتىغا ئۆزى پالتا چېپىپ، تارىختا ئۆتكەن سۈيىقەستچىلەر، ئىككى يۈزلىمىچىلەرگە ئوخشاش، ئۆز ئىشىنى مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتۇردى.

2. بىرىنچى قېتىم جۇ شاۋلياڭ، ۋېن ۋېنخاۋلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كېلىشىم

1942 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، يۈيمېن نېفىتلىكىدە، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىسات مىنىستىرى قوشۇمچە بايلىق كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ۋېن ۋېنخاۋنىڭ چۇڭچىڭدىن ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، تېلېگراممىدا: ئۇنىڭ ئەتە چۈشتە جيۇچۈەن ئايرودرومى ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە بېرىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن نېفىتلىكنىڭ ئىشى توغرىلىق سۆھبەت ئۆتكۈزىدىغانلىقى، مېنىڭ جيۇچۈەن ئايرودرومىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىدىغانلىقىم ھەم ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۈرۈمچىگە

بارىدىغانلىغىم ئېيتىلغان. مەن تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە مەسئۇلى بىلەن مەسلىھەتلەشتىم، بىزنىڭ دېڭىز پورتلىرىمىزنى پۈتۈنلەي ياپون جاھانگىرلىگى قامال قىلىۋالغانلىغى، يۈمېن نېفىتلىگىدە سايمان، ماتېرىيال قىس بولغانلىغىدىن، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ نېفىتلىككە كېرەكلىك سايمان، ماتېرىيال سېتىۋالىدىغان ئوخشىمامدۇ دىگەن پەرەزنى قىلىشتۇق، شۇنىڭ بىلەن، ئۆزەم بىللە ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، نېفىتلىكنىڭ بىر قانچە مەسئۇلى بىلەن بىرلىكتە مۇھىم سايمان، ماتېرىياللارنىڭ تىزىمىدىن بىر نۇسخىنى كېچىلەپ تەييارلىدىم. 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن جيۇچۈەن ئايرودرومىغا باردىم، ئايروپىلاندىن 8 ـ ئۇرۇش رايونى (غەربىي شىمال رايونى) نىڭ سىلىڭ جاڭگۇەنى جۇ شاۋلياڭ، ھاۋا ئارمىيە سىلىڭى ماۋ باڭچۇ، قاتناش مىنىستىرلىگى تاشيول باش ئىدارىسىنىڭ باشلىغى گۇڭ شۇجۇي، غەربىي شىمال تاشيولى ئىدارىسىنىڭ باشلىغى خې جىڭۋۇ، قاتناش مىنىستىرلىگىنىڭ تېخنىكا نازارەتچىسى ۋېي يىفۇ، مەھكىمە باشلىغى پەن گۇاڭجۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرى مەھكىمىسىنىڭ ياردەمچىسى ۋۇ يۈەنچاۋ، ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ئۇنىڭ كاتىۋى جۇ داشۇن قاتارلىقلار چۈشتى، ھەممىمىز بىرلىكتە ئايرودرومدا چۈشلۈك تاماق يەپ بولغاندىن كېيىن، يەنە غەرپكە قاراپ ئۇچتۇق. ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن قارىغاندا، يۈمېن نېفىتلىگى ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن سايمان، ماتېرىيال سېتىۋالىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. شۇ پەيتتە تازا ئىچىم پۇشتى، ئادەم جىق بولغانلىغى ئۈچۈن، ۋېن ۋېنخاۋدىن سوراشقا ئەپسىزلەندىم. ئۈرۈمچى ئايرودرومىغا قونۇپ ئايروپىلاندىن چۈشكەندە،

شىڭ شىسەيىنىڭ ئۆزى چىقماپتۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئوردىسىدىكى ھەممىۋا ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلار، شىڭ شىسەيىنىڭ باجىسى ۋاڭ سەنمۇجاڭ، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شىڭ شىجىنىڭ باشچىلىقىدا ئايرودۇرۇمغا بىزنى قارشى ئالغىلى چىقىپتۇ. بىز ئايروپىلاننى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، كەلگۈچى ۋە قارشى ئېلىشقا چىققۇچى بارلىق خادىملار بىرلىكتە سۈرەتكە چۈشتۇق. بۇ سۈرەت ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلدى. بىز ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭ دۇبەن يامۇلىنىڭ ئىچىدىكى مەشھۇر شەرقىي باغچا مېھمانخانىسىغا باردۇق، شىڭ شىسەي ئۆزى دەرۋازا ئالدىدا بىزنى كۈتۈپ ئېلىپ، ئۈچ ئىشىك ئارقىلىق كىرىدىغان مېھمانخانىنىڭ قوبۇل قىلىش زالىغا باشلاپ كىردى. ھەر بىر ئىشىكتە تولۇق قوراللانغان 8 دىن ئەسكەر پوستا تۇرۇپتۇ، مېھمان قوبۇل قىلىش زالىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇن بىر جوزا بولۇپ، شىڭ شىسەي جوزىنىڭ بىر بېشى تەرەپتە ئولتۇردى، جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ جوزىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇردى، ھەممىمىز ئۆز رېتىمىز بويىچە ئورۇن ئالدۇق. شىڭ - شىسەيىنىڭ كەينىدە قاپلىق ماۋزۇر ئاسقان 4 مۇھاپىزەتچى ئۆرە تۇراتتى، ئۇ كەينىگە قاراپ قولىنى سىلكىپ مۇھاپىزەتچىلەرگە چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇق قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ قارشى ئېلىش سۆزى سۆزلىدى. جۇ شاۋلياڭ جاۋاپ نۇتقى سۆزلىگەندە ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن كۆيوغلىنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ، شىڭ شىسەيگە: بۇ مېنىڭ قىزىم × × نىڭ ئېرى بولىدۇ، دېدى. (ئۇ شىڭ شىسەيدىن بۇرۇن ئۇنىڭ ئۆيىدە تۇرغاندا ئۇنىڭ قىزىنى ئوقۇتقان). بۇ قېتىم جۇ شاۋلياڭ بىلەن ۋېن ۋېنخاۋنىڭ ئۈرۈمچىگە كېلىشىنى، شىڭ شىسەي جىياڭ جيېشى-

گە تېلېگرام بېرىپ تەلەپ قىلغان. مېنىڭ
پەرەز قىلىشىمچە، جۇ شاۋلياڭنىڭ كۆيۇغلىنى بىرگە
ئېلىپ كېلىشى ھەممە باشتىلا ئۆز كۆيۇغلىنى تونۇشتۇرۇشى شېڭ شى-
سەيگە يېقىنلىشىشنى ۋە كونا مۇناسىۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى
مەقسەت قىلغان. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى شەرقىي باغچىدا تۇردۇق.
شەرقىي باغچا دۇبەن يامۇل بىلەن بىر يەردە ئىدى. تاماق
يەيدىغانلار ئىككى جوزىنى توشقۇزۇپ ئولتۇردى. بىرىنچى كۈنى
كەچتە شېڭ شىسەي ئۆزى تاماقتا بىللە بولدى. تاماق يېيىش
ئارىلىقىدا شېڭ شىسەي سۆز قىلدى. ئۇ، قارشى ئالىدىغانلىقىنى
بىلدۈرگەندىن باشقا، گېنېرال ماجۇڭيىڭ بىلەن جەڭ
قىلغانلىق ئەھۋالىنى، ما جۇڭيىڭ ئۈرۈمچىنى بىر نەچچە ئاي
قورشىۋالغانلىقىنى، ئاخىرىدا غەلىبە قىلغانلىق جەريانىنى سۆزلەپ
بەردى. مەن ما جۇڭيىڭنىڭ باتۇر، ئۇرۇش قىلىشقا ماھىر ئى-
كەنلىكىنى، شېڭ شىسەينىڭ ما جۇڭيىڭغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلى-
قىنى ئاڭلىغان ئىدىم. لېكىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى
شىنجاڭغا ئەۋەتكەن 8 - پولكنىڭ ئەسكىرى كۈچىگە تايىنىپ
ما جۇڭيىڭنى يەڭگەن. ماجۇڭيىڭنىڭ ئىزدېرىكى يوق، شۇ چاغ-
لاردا ئېيتىلىشىچە، سوۋېت ئارمىيىسىگە ئەسىرگە چۈشكەن. تې-
خى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ھايات ئىكەن. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ
8 - پولكى شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن شىنجاڭدا قېپ قېلىپ، با-
قىدىن گەزەرمە سېلىپ، ئۇزاققىچە قۇمۇلنى ساقلاپ ياتتى. قۇ-
مۇل شىنجاڭنىڭ شەرقىدىكى چوڭ شەھەر بولۇپ، سوۋېت ئارمى-
يىسىنىڭ ئۇ يەردە تۇرۇشى شېڭ شىسەينىڭ شەرقىي چوڭ دەر-
ۋازىسىنى ساقلاپ بېرىپ، ئىچكىرىدىكى جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ
شىنجاڭغا چىقىشىدىن مۇداپىئە كۆرۈشنى مەقسەت قىلغان. سو-

ۋېت - گېرمان ئۇرۇشى شۇنداق جىددى بولغان چاغلاردىمۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ پولكنى دۆلەتكە قايتۇرۇپ كەتمىدى.

بىز يېتىپ بارغان كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ، شىڭ شىسەيىنىڭ ئىككىنچى ئىنىسى شىڭ شىجى ۋە ئۇنىڭ قېنى ئىنىسى چيۇ يۈشۈن بىزنى كۈتىدىغان بولدى، ھەر كۈنى شەرقىي باغچىدا سۆزلىشىشتە، تاماق يېيىشتە بولسۇن بىزگە ھەمرا بولۇپ يۈردى. تاكى بىز ئۈرۈمچىدىن كەتكەنگە قەدەر ھەمرا بولدى. گويا تۈرمىگە كىرىپ قالغاندەك، شەرقىي باغچىدا سولىنىپ قېلىپ، خالىغانچە كوچىلارغا چىقالمىدۇق.

بارغان كۈنىنىڭ ئەتىسى بىرسى ۋېن ۋېنخاۋغا ئەتە شىنجاڭ گېزىتىنىڭ مۇخبىرى كېلىپ ئۇنى زىيارەت قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ۋېن ۋېنخاۋ تەڭلىكتە قالغاندەك بولدى. ئۇ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردىكى مۇخبىرلارنىڭ زىيارەت قىلغان ۋاقتىدىكىدەك ئەھۋال بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئويلاپ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، دەككە - دۈككىدە بولۇپ، شىڭ شىجىنىڭ شىڭ شىسەيدىن سوراپ بېقىشىنى ئۆتۈندى، شىڭ شىسەي ۋېن ۋېنخاۋنىڭ قانداق جاۋاپ بەرگىسى كەلسە شۇنداق جاۋاپ بەرسۇن دېدى. ئەتىسى مۇخبىر زىيارەت قىلىشقا كەلدى، ئۇنىڭ ئەتىسى شىنجاڭ گېزىتىگە ۋېن ۋېنخاۋنىڭ مۇخبىرنىڭ سوئالىغا بەرگەن جاۋابىنىڭ مەزمۇنى بېسىلدى. ۋېن ۋېنخاۋنىڭ بەرگەن جاۋابى پۈتۈنلەي باشقىچە بېسىلىپتۇ، ئەمەلىيەتتە شىڭ شىسەي ئۆزى يېزىپ تەييارلىغان نەرسىنى شىنجاڭ گېزىتىنىڭ ئېلان قىلىشىغا بەرگەن ئىكەن. مۇشۇ چاغدىلا شىڭ شىسەينىڭ بۇ ئۇسۇلىنى بىردىنلا چۈشىنىپ يەتتۇق.

بىز ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، شېڭ شىسەي ۋېن ۋېن-
خاۋنى دۈبەن ئىشخانىسىغا تەكلىپ قىلىپ ئايرىم سۆزلەشتى.
شېڭ شىسەي: شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى شىنجاڭ بىلەن
سوۋېت شېرىكلىشىپ باشقۇرغان، يېقىندا سوۋېت ئىتتىپاقى ئە-
ۋەتكەن بىر پارچە تېلېگراممىنى تاپشۇرۇپ ئالدىم، نېفىتلىككە
دائىر ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىشكە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلى-
كىنىڭ بىر مۇئاۋىن مىنىستىرىنى ئۈرۈمچىگە ئەۋەتمەكچى بوپ-
تۇ. سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا ئەزەلدىن بۇنداق يۇقۇرى دەر-
جىلىك ئەمەلدارلارنى ئەۋەتكەن ئەمەس؛ بۇ قېتىم ئۇشتۇمتۇت
مۇشۇنداق بىر مۇئاۋىن مىنىستىرىنى ئەۋەتىشىدىن ئەندىشە قى-
لىۋاتىمەن، راستىنلا شىخودىكى نېفىتلىك توغرىلىق سۆزلىشەمدى-
غاندۇ؟ مەركىزىي هۆكۈمەت نامىدىن ئۇلارغا تاقابىل تۇرۇش ئۈ-
چۈن، سىزنى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن دىگەن. شېڭ شىسەي
ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن رەسمى سۆزلىشىشى ناهايىتى ئاز ئىدى، لې-
كىن هەر كۈنى ئەتىگەندە دىگىدەك جۇ شاۋلياڭنى ئۆزىنىڭ دۈ-
بەن ياموۇلدىكى ئۆيىگە ئەتىگەنلىك تاماققا تەكلىپ قىلاتتى،
تەخمىنەن ئۇدا 9 ـ 10 كۈن سۆزلەشتى. كېيىن جۇ شاۋلياڭ
بىر تاغار هۆججەتنى ئېلىپ بىز ئولتۇرۇپ كەلگەن مەخسۇس
ئايروپىلان بىلەن چۆچەككە قايتتى. جۇ شاۋلياڭ مېڭىش ئالدى-
دا: كۈن بەك ئىسسىپ كەتتى، چۆچەككە بېرىپ جياڭ ۋېييۈەنجاڭ
بىلەن كۆرۈشكەندە رەسمى هەربى كىيىمنى كەيمەي بولمايدۇ،
تازا گەپ بولدى-دە، دىدى. بىر قانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن،
جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئېلىپ كەلگەن جاۋابىنى
شېڭ شىسەيگە يەتكۈزدى.

كېيىن ئۇقۇشۇپ كۆرسەم، جياڭ جيېشىدىن ئەسلىدە خې-

شى كاردورىنى (يەنى ۋۇ ۋېي، جاڭيە، جيۇچۇەن، دۇڭخۇاڭنى) ساقلاۋاتقان چىڭخەيدىكى ما بۇفاڭنىڭ ئاكىسى ما بۇچىڭنىڭ قوشۇنىنى يۆتكىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا خۇ زۇڭنەننىڭ قوشۇنىدىن ۋۇۋى، جاڭيە، جيۇچۇەننى ساقلاشقا بىردىن كورپۇس ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلىپ، شېڭ شىسەي جۇ شاۋلياڭنى ئەۋەتكەن ئىكەن. شېڭ شىسەي ما بۇچىڭ قوشۇنىنىڭ جەڭ قىلىش كۈچى ئاجىز، شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ خېشى كاردورىغا قىلغان ھۇجۇمىغا تاقابىل تۇرالمايدۇ دەپ قارىغان. ئۇ ھەم شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ خېشى كاردورى ئارقىلىق شىنجاڭغا ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەم سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ قومۇلدا تۇرۇشلۇق 8-پولكى بىلەن شىمالىي شەنشىدىكى قىزىل ئارمىيىنىڭ شەرق، غەرپ تەرەپتىن مابۇچىڭنىڭ قوشۇنىغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، جياڭ جيېشىنىڭ قوشۇنلىرىنى قويۇشىنى تەلەپ قىلغان. جياڭ جيېشى بۇنىڭدىن خوشال بولۇپ، مابۇچىڭنى سەيدام چېگرىسىنى ساقلاش دۇبەنى قىلغان، شۇنىڭ بىلەن مابۇچىڭ ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ سەيدام ئويمانلىقىغا يۆتكەلگەن. خۇزۇڭنەننىڭ 3 كورپۇسىنى خېشى كاردورىنى ساقلاشقا يۆتكىگەن. بۇ چاغدا سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ قومۇلدىكى 8-پولكىمۇ جۇڭگو ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۆزلىرىنى جايلىۋېتىشىدىن قورقۇپ، ئۈرۈمچىدىن ئەگىپ ئۆتۈپ سوۋېتكە قايتقان.

ئىلگىرى شېڭ شىسەي جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئۆزىنىڭ شىنجاڭنى ئىدارە قىلىشىغا ياردەم بېرىشىنى تەكلىپ قىلغان، چېن تەنچيۇ، ماۋزېمىن باشچىلىقىدىكى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 100 نەچچە كىشىلىك

ۋەكىللەر ئۆمىكى شىنجاڭدا تۇرغان ئىدى. كېيىن شىڭ شى-
سەي پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا
ئالدى.

بىز ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، ماۋ باڭچۇ ۋە ئۇنىڭ
بىلەن بىرگە كەلگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى بىز چۈشكەن
مەخسۇس ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۈرۈمچىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا
بېرىپ، ئاندىن جەنۇبىي شىنجاڭدىن ئۇچۇپ قاراقۇرۇم تاغلىرىنىڭ
ئۈستىدىن ئۆتۈپ پاكىستاننىڭ پېشاۋۇر دېگەن يېرىگە باردى.
ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدى. تۇنجى قېتىم سىناق
قىلىپ ئۇچۇش مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغاندىن كېيىن، ئۇلار ئاۋال
چۇڭچىڭگە قايتىپ كەتتى.

جۇ شاۋلىياڭ چۇڭچىڭغا قايتىپ كەتكەندىن كېيىن،
ۋېن ۋېنخاۋ ئۈرۈمچىدە قەپ قېلىپ، شىخودىكى مايتاغ نېفىتلى-
كىگە بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىشنى شىڭ شىسەي بىلەن مەس-
لىھەتلەشتى، شىڭ شىسەي ماقۇل بولدى. ۋېن ۋېنخاۋ مېنى ۋە
باشقىلارنى ئېلىپ مايتاغ نېفىتلىكىگە باردى. بۇ نېفىتلىك ئۈ-
رۈمچىنىڭ غەربىدە بولۇپ 200 نەچچە كىلومېتىر كېلەتتى. سو-
ۋېت تەرەپتىن بولغان نېفىتلىك باشلىقى، قوشۇمچە باش ئىنژې-
نېر بىلەن بىر نەپەر سوۋېت گېئولوگىيە مۇتەخەسسىسى بىز-
نى كۈتتى ۋە باشلاپ يۈرۈپ ھەممە يەرنى ئېكسكۇرسىيە قىل-
دۇردى، بىزلەرگە تۈرلۈك خەرىتە ـ جەدۋەللەرنى كۆرسەتتى، نې-
فىتلىكنى چارلاش ـ ئېچىش جەريانىنى چۈشەندۈردى. بۇ نېفىت-
لىكنىڭ قۇدۇق قېزىشتىكى بورۇۋايدا يۈيمېن نېفىتلىكى ئىش-
لەتكەن ئامېرىكىدىن ئىمپورت قىلىنغان چىشلىق چاق شەكىلدى-
كى دولتانى ئىشلەتمەستىن، بەلكى بېلىق قۇي-

روغى شەكلىدىكى دولتانى ئىشلىتىۋاتقانلىغىنى كۆردۈم. نېفىتلىك-
نىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىمۇ يۇيىمېن نېفىتلىگىگە يەتمەيت-
تى، شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىن ئېيتقاندا، بۇ نېفىتلىكتىن چوڭ ئۈ-
مىت كۈتكىلى بولمايتتى، ئىستىقبالىمۇ يۇيىمېن نېفىتلىگىدەك
ياخشى ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇلار بىزنى زىياپەت بېرىپ كۈ-
تۈۋالغاندا، «ئىككى نېفىتلىك مۇسابىقىلىشىپ باقايلى» دىدىم، ئى-
چىمدە سوۋېت ئىتتىپاقىنى كۆزلىگە ئىلىمىدىم، شىنجاڭغا كەلگەن
ۋاقتىمدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن نېفىتلىككە كېرەكلىك سايمان،
ماتېرىيال سېتىۋېلىش نىيىتىم تېخىمۇ يوققا چىقتى. لېكىن ماي-
تاغ نېفىتلىگىنىڭ ماي ئايرىش ئۈسكۈنىلىرى ۋە زاپاس ماي
ساقلاش باكلىرى يۇيىمېن نېفىتلىگىنىڭكىدىن كۆپ ھەم ياخشى
ئىدى. ئۇ يەرنى 2 كۈن ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ ئۈرۈمچىگە قاي-
تىپ كەلدۇق.

بۇ چاغدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلى-
گىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرى دىكنوسوف ئۈرۈمچىگە كەلدى، شېڭ-
شىسەي ئۆزى ئۇنىڭ ئالدىغا چىقمىدى، ۋاڭ سەنمۇجاڭ ۋەكىل
بولۇپ دۇبەن يامۇلىنىڭ مېھمان كۈتۈۋېلىش زالىدا زىياپەت
ئۆتكۈزۈپ، بۇ مۇئاۋىن مىنىستىرنى كۈتۈۋالدى، تەكلىپكە بىنائەن
ۋېن ۋېنخاۋ ۋە ھەممىمىز (شۇ چاغدا جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە
بولسىمۇ زىياپەتكە قاتناشمىدى)، شۇنداقلا ئۈرۈمچىدىكى نۇرغۇن
يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار زىياپەتتە بىللە بولدۇق. ۋېن-
ۋېنخاۋ بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن كۆرۈشتى. زىياپەت باشلان-
غاندا ھەم زىياپەت داۋاملىشىۋاتقاندا، ئوركىستىر چاڭ چىقىرىۋەت-
تى. كېيىن ۋېن ۋېنخاۋ جۇڭگو مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەكىلى
بولۇش سالاھىيىتى بىلەن بۇ مۇئاۋىن مىنىستىر بىلەن نېفىت-

لىكنى شىرىكلىشىپ باشقۇرۇش ئۈستىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. لې- كىن سۆھبەتتىن نەتىجە چىقمىدى. دىكنوسوفنىڭ ئۈرۈمچىدە شېڭ- شىسەي بىلەن ئالاقىدار سىياسىي مەسىلىلەر ئۈستىدە ئايرىم سۆزلەشكەن - سۆزلەشمىگەنلىكى بىزگە نامەلۇم.

7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ۋاڭ سەنمۇجاڭ شېڭ شى- سەيگە ۋاكالىتەن ۋېن ۋېنخاۋنى دۇبەن يا- مۇلىنىڭ زالىدا سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى، نىمە مەقسەتتە سۆزلەشنى ئالدى بىلەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن مەسلىھەتلەشمىدى. ۋېن ۋېنخاۋغا پەقەت مەنلا ھەمرا بولۇپ باردىم، مەجلىسكە كەلگەنلەر ناھايىتى جىق ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ زالنىڭ كەينى تەرىپىدىن كىرىپ، مۇنبەرنىڭ يېنى تەرەپتىن سۆز مۇنبىرىگە چىقتى، مەن پەستە ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن، سۆز مۇنبىرىنىڭ كەينىدىكى تامغا جۇڭگونىڭ دۆلەت بايرىقى بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىقىنىڭ ئېسىلغانلىقىنى كۆردۈم، بايراق ۋېن ۋېنخاۋنىڭ كەينىدە بولغاچقا ئۇ كۆرمىدى. ۋېن ۋېنخاۋ سۆز قىلغاندا، تىلىنىڭ ئۇچىدىنلا شېڭ شىسەينىڭ ياخشى گېپىنى قىلدى. ۋېن ۋېنخاۋ سۆزلەپ بولۇپ، دەرۋازىدىن چىققىنىدا، دەرۋازىغىمۇ دۆلەت بايرىقى بىلەن گومىنداڭنىڭ پىرقە بايرىقى ئېسىلغان ئىدى. ۋېن ۋېنخاۋ بۇ يېڭى ئۆزگىرىشنى شۇ چاغدىلا كۆردى. شۇ كۈنى كېچىسى پۈتۈن شەھەرنى پوجاڭزا ئاۋازى قاپلاپ كەتتى، تەبرىكلەش يۈزىسىدىن پىرقە بايرىقى بىلەن دۆلەت بايرىقى ئېسىلدى. ئېيتىلىشىچە، شەھەر بويىچە كېچىلەپ دۆلەت بايرىقى بىلەن پىرقە بايرىقى ياساتىلغان، ئەتىسى بىز ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىدىغان چاغدا، پۈتۈن شەھەردە دۆلەت بايرىقى ئېسىلغان ئىدى.

جۇ شاۋلياڭ ئۈرۈمچىدە سىرتقا زادى ئۆزىنى ئاشكارە قىلمىدى، جامائەت بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقى ئىشلارنى ۋېن ۋېنخاۋ قىلدى. بۇنىڭدىن شىڭشىسەينىڭ چوڭقۇر باش قاتۇرغانلىقىنى، ھۈنىرىنىڭ بارلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

مەن ۋېن ۋېنخاۋ بىلەن بىرگە 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ لەنجۇغا بېرىپ، جۇڭگو ئىنژېنېرلار ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ يىللىق مەجلىسىگە قاتناشتىم. جۇڭگو ئىنژېنېرلار ئىلمىي جەمئىيىتى ھەر يىلى يىللىق مەجلىس ئاچقاندا، جەمئىيەت ئەزالىرىدىن خىزمەتتە نەتىجە ياراتقان بىر كىشى كۆپچىلىك تەرىپىدىن كۆرسىتىلىپ، ئۇنىڭغا بىر مېدال مۇكاپات بېرىلەتتى. لىڭ جۇڭشۇن، خۇ دېباڭ، ماۋ يىشىڭلاردىن كېيىن، بۇ قېتىمقى يىللىق مەجلىستە بىر مېدال بىلەن مۇكاپاتلاندىم.

مەجلىستىن كېيىن، ۋېن ۋېنخاۋ ئايرۇپىلان بىلەن چۇڭ- چىڭگە كەتتى، مەن يىللىق مەجلىسكە قاتناشقان بىر قىسىم ئىنژېنېر، پىروفېسسورلاردىن تەركىب تاپقان 10 نەچچە كىشىگە ھەمرا بولۇپ، ماشىنا بىلەن يۈيمېنگە ئاپىرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلدۇردۇم. بۇلارنىڭ ئىچىدە ۋۇخەن داشۆ سانائەت شۆيۈەنىنىڭ يۈەنجاڭى شاۋپېجۇ بار ئىدى، كېيىن ئۇنى گەنسۇ نېفىتلىك ئىدارىسى باشلىقىنىڭ ياردەمچىسى بولۇشقا تەكلىپ قىلدىم.

3. مېنىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ شىخو- دىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىم

مەن يۈيمېن نېفىتلىكىگە قايتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا 9 - ئايدا جياڭ جيېشى بىلەن سۇڭ مېيلىڭ جياييۈگۈەنگە كەلدى،

بىللە كەلگەنلەردىن خۇزۇڭنەن بىلەن مۇھاپىزەتچى ۋاڭ شىفېي قاتارلىقلار بار ئىدى، جياڭ جيېشى سۇڭ مېيلىڭنى ئورۇمچىگە ئەۋەتىپ، ئۆزى ئۇنى ساقلىماقچى بولۇپ جيايۇيگۇەندە قېلىپ قالدى. ئۇ، جيايۇيگۇەندە بىر ھەپتە تۇردى، ئۇ يېزىمېن نېفىتلىكىنى كۆزدىن كۆچۈرۈشكە بارغاندا مەن ھەمرا بولدۇم، ئۇنىڭ سۇڭ مېيلىڭنى ئورۇمچىگە ئەۋەتىشى ئىچكى لېنىيىدە مېڭىش بولۇپ، شىڭ شىسەينىڭ خوتۇنى چيۇ يۈفاڭ ئارقىلىق شىڭ شىسەي بىلەن مەخپىي سودا قىلىپ، ئۆتكەن قېتىم جۇ شاۋلياڭ ئورۇمچىگە بارغاندا ئورۇنلىيالمىغان ۋەزىپىنى ئورۇنلاشنى مەقسەت قىلغان. مەسىلەن، شىڭ شىسەينىڭ ئورنى مەسىلىسى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تاقابىل تۇرۇش مەسىلىسى ھەم گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا پارتىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى ئەۋەتىش مەسىلىسى قاتارلىقلار، بۇ مېنىڭ پەرىزىم.

جياڭ جيېشى جيايۇيگۇەندىن سۇڭ مېيلىڭنى ئورۇمچىگە يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن، يۇمېن نېفىتلىكىنى كۆزدىن كۆچۈردى، سۇڭ مېيلىڭ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئايروپىلان بىلەن چۇڭچىڭگە قايتىپ كەتتى. كېيىن ئۇ شىڭ شىسەينى يەنىلا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى، گومىنداڭنىڭ مەركىزىي پىرقىسى لياڭ خەنساۋنى شىنجاڭدا گومىنداڭ پىرقىسىنى قۇرۇشقا ئەۋەتتى، تەپتىش مەھكىمىسى مېنىڭ ئوتتۇرا مەكتەپ ۋە داشۆدىكى ساۋاقدىشىم لو جالۇننى شىنجاڭنىڭ تەپتىشى قىلىپ ئەۋەتتى (نامدا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسىنىڭ ئورنى بىلەن تەڭ)، ئۇنىڭدىن باشقا قەدىناس دوستۇم لىن جىيۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك نەقلىيات نازارىتىنىڭ

نازىرى بولۇپ كەلدى.

شېڭ شىسەي كومپارتىيىگە، سوۋېتكە قارشى تۇرۇپ جياڭ جيېشى بىلەن يېقىنلاشقاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى 8 - پولكىنى قايتۇرۇپ ئەكەتتى. شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىگىدىكى روسلار ماي ئايرىش زاۋۇتىنىڭ ئۈسكۈنىلىرىدىن باشقا، ئىش قىلىپ چۇۋۇپ ئېلىپ كېتىشكە بولىدىغان ماشىنا ماتېرىيال ھەم يەر ئاستىغا كۆمۈلگەن سۇ تۇرۇبىسى، نېفىت تۇرۇبىسى قاتارلىقلارنى پۈتۈنلەي چۇۋۇپ ئېلىپ كەتتى. شېڭ شىسەي ئىقتىسات مىنىستىرلىكىنىڭ بۇ نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ باشقۇرۇشىنى تەلەپ قىلدى، بايلىق كومىتېتى 1 مىليوندىن ئوشۇق ئامېرىكا دوللىرلىق مەبلەغ ئاجرىتىپ نيۇيوركتا پۇلىنى تۆلەپ، سوۋېت ئىتتىپاقى قالدۇرۇپ كەتكەن مۈلۈكلەرنى سېتىۋالدى. ھەمدە بۇ نېفىتلىكنى يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈپ بەردى، رەسمىيەت بېجىرىشكە مېنى مەسئۇل قىلدى. مەن يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ ئىنژېنېرى لى تۇڭشاۋنى (ئۆلۈپ كەتتى) شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنىڭ مۇدىرى قىلىپ ئەۋەتتىم، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بىر تۈركۈم قۇرۇلۇش، باشقۇرۇش خادىملىرىنىمۇ بىللە ئەۋەتتىم، بىر قانچە يۈك ئاپتوموبىلىنى ئىشقا سېلىپ، قۇدۇق قېزىشقا ۋە ماي ئاققۇزۇشقا كېرەكلىك بىر تۈركۈم سايمانلارنى ئەۋەتتىم.

شېڭ شىسەي سوۋېتكە قارشى تۇرغاندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى 8 - پولكىنى قومۇلدىن چېكىندۈرۈپ ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا تەن بەرمىدى. تاشقى موڭغۇلىيە ئارقىلىق ئاتچىلار دۆيمىنىڭ ئورنىغا تۆگىچىلەر دۆيمىنى گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ خېشى كارىدورىنىڭ غەربىدىكى

ئەنشى بىلەن شىڭشىڭشيا ئوتتۇرىسىدىكى تاشيولغا يوشۇرۇن ئەۋەتىپ، مىنا كۆمدۈرۈپ، گەنسۇ بىلەن شىنجاڭنىڭ قاتنىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. خېلى بىر مەزگىللەرگىچە مۇشۇ تاشيولدا كېلىپ - كېتىۋاتقان ئاپتوموبىللار مىناغا تېگىپ كېتىپ پارتلاپ بىرمۇنچە يولوچىلار ئۆلدى، ليۇيۇەن ئاپتوموبىل بېكىتىگە بىر مەزگىل كېچىسى تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، بۇ بېكەتنى ساقلاۋاتقان قوشۇندىن بىرقانچە 10 كىشىنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەپ بولدى. كېيىن جيۇچۇەندە تۇرۇشلۇق ئارمىيە بۇ رايونغا قىسىم ئەۋەتىپ مىنالارنى تازىلىدى، تۆگىچىلەر دۈينى بازىدىن قوغلىۋەتتى. مەن 1943 - يىلى 7 - ئاينىڭ باشلىرىدا، يۈيمېن نېفىتلىكىنىڭ باشلىقى يەن شۇاڭ، نېفىت ئايرىش زاۋۇتىنىڭ باشلىقى جىڭ كەيىڭ، لى تۇڭشاۋ قاتارلىقلار بىلەن يۈيمېن نېفىتلىكىدىن شىنجاڭغا شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا بارغان ۋاقتىمدا، بۇ تاشيولنىڭ بىخەتەرلىك ئەھۋالى ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ياخشىلانغان بولسىمۇ، لېكىن ھەر ۋاقىت ھوشيار بولغانلىغىمىز ئۈچۈن، بەختكە يارىشا ھېچقانداق پىشكەللىككە ئۇچرىمىدۇق.

بىز 7 - ئاينىڭ 5 - كۈنى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ، شېڭ شىسەي بەلگىلەپ بەرگەن بىر مېھمانخانىغا چۈشتۇق، مېھمانخانىنىڭ مۇدىرى سۇڭ فامىلىلىك بولۇپ، دۇڭبېيلىق ئىكەن. مەن ئاۋال بېرىپ لو جالۇن بىلەن لىن جىيۇڭنى يوقلىدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن شېڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، خەۋەرلىشىش بۆلۈمىدىن ئىسمىم يېزىلغان كارتوچكىنى شېڭ شىسەيگە كىرگۈزۈپ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدىم. شېڭ شىسەي ماڭا تېلېفون بېرىپ: «ھازىر ئاغرىپ قالدىم، سىز

بىلەن كۆرۈشەلمەيمەن، كۆچۈرسىز، سىز شىخودىكى نېفىتلىكتىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن سىزنى چايغا ئېيتىمەن، شۇ چاغدا كۆرۈشەيلى، ئىشىڭىز بولسا ۋاڭ سەنمۇجاڭ بىلەن ئالاقىلىشىڭ، مەن مايتاغ نېفىتلىكىنىڭ مەسئۇلىغا تېلېگرام بېرىمەن، سىز بارغاندا نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ» دېدى. مەن يەنە لو جاڭلۇن بىلەن كۆرۈشكىلى باردىم، لو جاڭلۇن ھەيران بولۇپ: «شىڭ شىسەيدىن چاتاق چىقىرىدىغان ئوخشايدۇ، ئۇ ھەر قېتىم بىرەر ئىش تۇغدۇرۇشتىن ئىلگىرى مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ، يېقىندىن بېرى مەنمۇ ئۇنى كۆرمىدىم، سىز يىراقتىن كەلگەن تۇرسىڭىز، بۇگۈن سىز بىلەن كۆرۈشمىگىنىدىن قارىغاندا، يەنە بىرەر ئىش تېرىيدىغان ئوخشىمامدۇ» دېدى. ئۇنىڭ گېپىگە تازا ئىشەنگىم كەلمىدى، پەرۋا قىلمىدىم، بىر ـ ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئۆلكىلىك ھۆ ـ كۈمەتنىڭ زالىغا بېرىپ (بۇلتۇر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇئاۋىن مىنىستىرىگە زىياپەت بەرگەن ھەم ئۇنىڭدىن كېيىن ۋېن ۋېنخاۋنى سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلغان جاي) ئۆلكىلىك ھۆ ـ كۈمەتنىڭ خىزمەتچىلىرىگە سۆز قىلىشقا تەكلىپ قىلدى. مەن ئىقتىسات مىنىستىرلىكىنىڭ بايلىق كومىتېتى شىڭ شىسەينىڭ تەلىۋىگە بىنائەن مېنى شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئەۋەتكەنلىكى، بۇ يەردە ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپرەك ياردەم بېرىشى توغرىسىدا سۆز قىلدىم. شىڭ شىسەينىڭ قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئىلگىرى شىخودىكى نېفىتلىكتىن مايىنىڭ كۆپ چىقـ ماسلىغى روسلارنىڭ قەستەن مايىنى ئاز چىقىرىشىدىن بولغان، چۈنكى بۇ يەردىن ماي جىق چىقسا، سوۋېت ئىتتىپاقى ـ نىڭ باكۇ نېفىتلىكىگە تەسىر يېتىپ ماي ئاز چىقىدىكەن دەپ

گۇمانلانغانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدىم. بۇ ئەلۋەتتە نېفىتلىكنى ئېچىشقا نىسبەتەن ساۋاتىنىڭ كەمچىل بولغانلىقىدىكى بىر خىل ئاددى قاراش. بۇ گەپچە بولغاندا، مەندىنمۇ مايىنى قەستەن ئاز چىقاردى دەپ گۇمان قىلىپ، يۈيىمېن نېفىتلىكىدىن چىقىرىدىغان مايغىمۇ تەسىر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. بۇ گەپ شىڭ شىسەينىڭ قۇلىقىغا يېتىپ قالىدىغان بولسا، خىزمىتىمىزگە ئورۇنسىز قىيىنچىلىقلارنى كەلتۈرۈپ قويۇشى مۇمكىن. ئۇلارنىڭ بۇنداق گۇمانىنى تۈگىتىش ئۈچۈن، سۆزۈمنى داۋاملاشتۇرۇپ نېفىتلىك ئېچىش ساۋادىنى سۆزلىدىم، مىسال كەلتۈرۈپ ئاياللاردا ئىككى ئەمچەك بولۇپ، بالا ئەمچەك ئىمىشتە، بىر ئەمچەكنىڭ سۈتىنى ئىمىپ تۈگەتكەندىن كېيىن، يەنە بىر ئەمچەكنى ئىمىدىغانلىقىنى، ئادەم بەدىنىدىكى ئىككى ئەمچەك بىر - بىرىگە يېقىن بولسىمۇ لېكىن سۈتىنىڭ ئوخشىمايدىغانلىقىنى، شۇڭا، ئارىلىقى ناھايىتى يىراق بولغان ئىككى نېفىتلىك بىر - بىرىگە تۇتاشمايلا بىر - بىرىنىڭ مەھسۇلاتىغا تەسىر يەتكۈزمەيلا قالماستىن، بىر نېفىتلىكنىڭ ئۆزىدىمۇ نۇرغۇن قۇدۇق قازغاندا ماي چىقمايدىغانلىقىنى، بالا ئانىسىنىڭ سۈتىنى ئەمگىنىگە ئوخشاش بولىدىغانلىقىنى چۈشەندۈردۈم. بۇنى مىسال كەلتۈرگەندىن كېيىن ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى. شىخودىن ماي چىقسا باكۇ ياكى يۈيىمېن نېفىتلىكىدىن ماي ئېلىشقا تەسىر يەتكۈزىدۇ دېيىش ئاساسسىز دىگەن گەپنى ئوچۇق دېمىسەممۇ، لېكىن ئۇلار بۇ مىسالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن كۆڭلىدە چۈشەندى، شۇنداق قىلىپ، كەلگۈسىدە پەيدا بولۇش ئېھتىمالى بولغان ئۇقۇشماسلىقنىڭ ئالدى ئېلىندى.

7 - ئاينىڭ 11 - كۈنى ئۈرۈمچى بىلەن بولغان ئارىلىقى

200 نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان غەرپ تەرەپتىكى شىخو نېفىتلىكىگە قاراپ يول ئالدىم. يولغا چىقىشتىن بۇرۇن شىڭ شىسەيگە تېلېفون بېرىپ، ئەتە شىخودىكى نېفىتلىككە بارىدىغانلىقىمنى، شىخودىكى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، ئىلىغا بېرىپ ئېكىسكۇرسىيە قىلىش ئويۇمنىڭ بارلىقىنى ئېيتتىم. ئۇ: بولىدۇ، مەن ئىلى ۋىلايىتىگە سىزنى قارشى ئېلىش توغرىلىق تېلېگرام بېرىمەن، دېدى.

7 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى شىخوغا كېتىۋېتىپ يولدا بىر جىپ ماشىنىنى ئۇچراتتىم، جىپ ماشىنىدا بىر ئەمەلدار بىلەن قاپلىق ماۋزۇر ئېسىۋالغان ئىككى ئەسكەر بار ئىكەن، بىز ماشىنىمىزنى توختىتىپ سورۇشتە قىلمىدۇق، لېكىن مەن شىنجاڭنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ئەھۋالى شۇنچە ياخشى تۇرسا، نېمە ئۈچۈن ئىككى ئەسكەر قوراللىق مۇھاپىزەت قىلىپ ماڭىدۇ؟ دەپ گۇمان قىلدىم.

شۇ كۈنى شىخودىكى مايتاغ نېفىتلىكىگە يېتىپ بېرىپ، شىڭ شىسەي نېفىتلىككە ئەۋەتكەن مەسئۇل ئادەملەر بىلەن كېڭىشىپ، ئۆتكۈزۈپ بېرىش—ئۆتكۈزۈۋېلىش ئىشىنى 7 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى بېجىرمەكچى بولدۇق. شۇ مەزگىلدە شاڭخەي — نىڭبو، شاڭخەي — خاڭجۇ ئىككى تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ باشلىقى — مېنىڭ قەدىناس دوستۇم چېن بوجۇاڭنىڭ ئوغلىنى تۆمۈر يول مىنىستىرلىكى گەنسۇ — شىنجاڭ تۆمۈر يولىنى چارلاش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ئەۋەتكەن ئىكەن، ئۇ، 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئۈرۈمچىدىن مايتاققا كەپتۇ ۋە ماڭا لو جالۇننىڭ ئۆزىدىن باشقا، شىنجاڭغا ئەۋەتىلگەن گومىنداڭنىڭ بارلىق پارتىيە ـ ھۆكۈمەت خادىملىرىنى شىڭ شىسەينىڭ قولغا

ئالغانلىغىنى، ساق قالغانلىغى ياكى ئۆلگەنلىگىنىڭ ئېنىق ئەمەسلىگىنى ئېيتىپ قويۇشنى تاپشۇرغانلىغىنى ئېيتتى. بۇنى ئاڭلاپ دەككە-دۈككىدە قالدىم. مۇنۇ ئىككى ئىشنى ئويلۇدۇم: (1) 17-كۈنى نېفىتلىكنى ئۆتكۈزۈۋېلىشىم كېرەكمۇ-يوق؟ (2) ئىلىغا بېرىشىم كېرەكمۇ-يوق؟ بىرىنچى مەسىلىدە، شېڭ شىسەينىڭ شىخودىكى نېفىتلىككە ئېۋەتكەن مەسئۇلىنىڭ (دۇڭبېيلىق) روھى ھالىتىگە قاراپ بېقىشىم كېرەك، روھى ھالىتى بىر نەچچە كۈننىڭ ئالدىدىكى روھى ھالىتى بىلەن ئوخشاش بولسا، ئۆتكۈزۈۋالىمەن دېگەن قارارغا كەلدىم. ئىككىنچى مەسىلىدە، مېنىڭ ئىلىغا بارىدىغانلىغىمنى شېڭ شىسەي تېلېگىرام ئارقىلىق ئىلى ۋىلايىتىگە ئۇقتۇردى، ئەگەر ئىلىغا بارمىسام، شېڭ شىسەي مەندىن گۇمانلىنىدۇ، ئىلى شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئىچىدە، ئۇ مېنى تۇتۇمەن دىسە، نەدە بولسام تۇتۇۋېرىدۇ دېگەن ئويغا كېلىپ يەنىلا ئىلىغا بېرىش قارارىغا كەلدىم.

كېيىن شىخودىكى نېفىتلىكنىڭ مەسئۇلىنىڭ پوزىتسىيىسى بۇرۇنقىدەكلا بولدى، بۇ خەۋەرنى ئۇ ئۇقماي قالمايدۇ، شۇڭا يەنىلا 17-كۈنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش-ئۆتكۈزۈۋېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى، ئۇلار تېخى پوجاڭزا ئېتىپ تەبرىكلىدى. ئۆتكۈزۈۋېلىنغاندىن كېيىن، كاننىڭ بارلىق خىزمىتى لى تۇڭجاۋنىڭ رىياسەتچىلىگىدە ئېلىپ بېرىلدى، مەن يەن شىۋاڭ، جىڭ كەييىڭلار بىلەن بىرگە ئىلىغا باردىم. ئىلىغا بارغاندىن كېيىن 11-كۈنى مەن يولدا ئۇچراتقان جىپ ماشىنىدىكى كىشى ئىلىنىڭ ۋالىسى ئىكەنلىگىنى ئاندىن ئۇقتۇم. بىزنى ۋالىنىڭ مۇۋەققەتچىسى كۈتۈۋالدى، ۋالىنى شېڭ شىسەي قولغا ئېلىپ ئۈرۈمچىگە ئەكەتكەن ئىكەن.

ئىلىدا جەمئى 9 شەھەر بولۇپ، چىڭ، كاڭ، شىمى دەۋرلىرىدە بىنا قىلىنغان، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ 9 شەھەرنى ساقلاش ئۈچۈن مانجۇ ئەسكەرلىرىدىن 20 مىڭ ئادەم ئېۋەتىلگەن، ئەمەلىيەتتە 9 ئىستىھكام، 9 شەھەرنىڭ مەركىزى غۇلجا بولۇپ، ئىلى جاڭجۈنى مۇشۇ يەردە تۇرغان، غۇلجا ئىلى دەرياسىنىڭ يۇقۇرى تەرىپىگە جايلاشقان. ئىلى دەرياسىنىڭ جۇڭگو چېگرىسى ئىچىدىكى قىسمىدا كىچىك ماتورلۇق كېمە قاتنىيالايدۇ، ئىلى دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىنىڭ سۈيى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى بالقاش كۆلىگە قۇيۇلىدۇ، ئۇنىڭدا چوڭ پاراخوت قاتنىيالايدۇ. ئىلى ۋىلايىتى بويىچە قازاقلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ، بىز غۇلجىدا 3 ـ 4 كۈن تۇرغاندىن كېيىن، دۆلىتىمىز بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ چېگرىسىغا جايلاشقان قورغاس ناھىيىسىگە بېرىپ بىر كېچە قوندۇق، بۇ يەر دەل چېگرىنىڭ ئۆزىگە 10 نەچچە كىلومېتىر كېلىدۇ، ئەتىسى سوۋېت ئىتتىپاقىغا چېگرىداش بولغان بىر كىچىك دەريانىڭ بويىغا باردۇق، ئادەتتىكى ۋاقىتتا دەريادا سۇ ئاز ئاقىدىكەن، كەلكۈن كەلگەندە دەريانىڭ ئېتىگى كېڭىيىپ كېتىدىكەن. دەرياغا تەخمىنەن بىر نەچچە 10 مېتىر ئۇزۇنلۇقتا كۆۋرۈك سېلىنغان بولۇپ، كۆۋرۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياغاچ رېشاتكىلىق دەرۋازا بار ئىكەن، كۆۋرۈكتىن 2 يېرىم تونىلىق چوڭ ماشىنا ئۆتەلەيدىكەن. كۆۋرۈك ئوتتۇرىسىدىكى ياغاچ رېشاتكىلىق دەرۋازا ئىككى دۆلەتنىڭ چېگرىسىنى ئايرىپ تۇرىدىغان بەلگە قىلىنىغان. ھەر ئىككى تەرەپتە 3 ـ 4 قەۋەتلىك ئىگىز بىنادەك كۆزىتىش مۇنارى ياسالغان، لېكىن بىز تەرەپنىڭ كۆزىتىش

مۇنارىغا كۆزۈتۈشكە ئادەم چىقارمىغان. سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپنىڭ يەرلىرىنى ئورمان قاپلىغان، ئۆيلىرى خېلى جىق بولۇپ، قىزىل قاڭالتىرلىق ئۆگزىلەر كۆرۈنۈپ تۇرۇدۇ. لېكىن بىز تەرەپتە دەل - دەرەخ، ئۆيمۇ يوق دېيىشكە بولىدۇ، كۆۋرۈككە خېلى يىراق بىر يەردە بىر كورپۇس گەزەمە سېلىنغان بولۇپ، بىر پەي ئەسكەر قويۇلغان. سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسىغان، ھەر كۈنى ماشىنا چىقىرىپ چارلاپ تۇرغان، ئايروپىلانلىرىمۇ چېگرىنى ياقىلاپ ئۇچۇپ يۈرگەن. بىز تەرەپتە بولسا، چېگرىنى بويلاپ تاشيول ياسالمىغان، چارلاش ئېلىپ بېرىشقىمۇ ئەسلا ئادەم چىقارمىغان. ئىككى تەرەپنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگىنىمىزدە، بىزنىڭ چېگرىمىز پۈتۈنلەي مۇداپىئەسىز ئىكەن دېگەن يەرگە كەلدۇق.

قورغاستىن باشلانغان گەنسۇ - شىنجاڭ تاشيولى جۇڭگو - سوۋېت سودىسى، قاتنىشىنىڭ ئاساسلىق يولى. جۇڭگو - سوۋېتنىڭ ماددى ئەشيالارنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ئورنى دەسلەپتە گەنسۇ ئۆلكىسىنىڭ لەنجۇ شەھرىدە بولغان، كېيىن شىنجاڭدىكى قۇمۇلدا بولۇشقا ئۆزگەرتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگونىڭ ئاپتوموبىل كالونلىرى بىر قەدەر ئىلگىرىلىگەن، لېكىن شىنجاڭنىڭ دائىرىسىدە يەنىلا سوۋېتنىڭ ئاپتوموبىللىرى قاتنىغان، يول بويلىرىدا ئاساسلىقى سوۋېتنىڭ شوپۇرلىرىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن مېھمانخانىلار قۇرۇلغان، بىزمۇ شۇ مېھمانخانىلاردا قوندۇق، پۈتۈنلەي روسلار يەيدىغان سەي، تاماقلارنى يېدۇق، ھەر بىر مېھمانخانىدا بولكا پۇشۇرۇدىغان ئۆي بار ئىكەن، بۇنىڭدىن شىنجاڭنى روسلاشتۇرۇشنىڭ تۇرمۇشنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە چوڭقۇر سىڭگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

شىنجاڭنىڭ چېگرىسىنى سوۋېت ئۈچۈن پۈتۈنلەي ئېچىۋېتىلـ
گەن دېيىشكە بولىدۇ.

چېگرىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇدۇللا شىخودىكى نېفىتـ
لىككە قايتتۇق، ماشىنا بىلەن 3 كۈن يول يۈردۇق. شىخودا
بىر ـ ئىككى كۈن تۇرۇپ قالدۇق، ئۈرۈمچى توغرىسىدىكى
خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلىيالىدۇق، شىڭ شىسەينىڭ ئادەملىرىدىن
سوراشمۇ ئەپسىز بولدى، شۇنىڭ بىلەن. مەن، بەن شۇاڭ،
جاڭ كەيىدىڭ ئۈچىمىز ئۈرۈمچىگە قايتتۇق.

ئۈرۈمچىنىڭ شىمالىغا بىر نەچچە كىلومېتىر كېلىدىغان
جايدىكى تەكشۈرۈش پونكىتىغا يېتىپ كېلىپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ
تەكشۈرۈش پونكىتىنىڭ ئۆيىگە كىردۇق، ئۆيدە شىنجاڭ گېزىتى
بار ئىكەن، گېزىتكە ئامېرىكا قوشۇنلىرىنىڭ فرانسىيىنىڭ
نورمەندى يېرىم ئارىلىدا قۇرۇقلۇققا چىققانلىقى توغرىسىدا بېسىلـ
غان خەۋەرنى كۆرۈپ، بىر تەرەپتىن ئىچىمىزدە تازا خۇش
بولدۇق، يەنە بىر تەرەپتىن ئۈرۈمچىگە ئىتتىك كېلىپ قالغانـ
لىقىمىزدىن جىددىيلىشىپ قالدۇق. بىز شەھەرگە كىرگەندىن
كېيىن، دەرھال بۇرۇن چۈشكەن مېھمانخانىغا بېرىپ، بۇرۇنقى
سۇڭ سوجاڭنى سورىساق. (شىنجاڭلىقلار تۇرىدىنى كۆرسىتىپ)
ئۇ ئۆي ساقلاۋاتىدۇ دەپ جاۋاپ بەردى. تونۇش ئادەم
بولمىغانلىقىدىن، ئۇ يەردە قونۇشقا ئامال بولمىدى.
ماشىنىمىز بىلەن يولغا چىقىپ بىر دۇكاننىڭ ئالدىدا توختۇـ
تۇپ قويۇپ، ماشىنىدىن چۈشۈپ دۇكانغا كىرىپ، دۇكاندىكى
تېلېفوندىن پايدىلىنىپ شەرقىي باغچىغا تېلېفون بەردىم،
تېلېفوننى ئالغۇچى شىڭ شىسەينىڭ ئىنىسى شىڭ شىجى بولۇپ،
قايتىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، × × كوچىدىكى × مېھمانخانىغا

چۈشۈك. سىزلەرنى كۈتۈۋېلىشنى ئۇلارغا ئۇقتۇرۇمەن دېدى. ئۇ يەنە ماڭا سىلىنىڭ جاڭگۇەن جۇ شاۋلياڭنىڭ ھازىر شەرقىي باغچىدا ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. مەن بۇنى ئاڭلاپ، ئۇ يەنە نېمىشقا كەلگەندۇ؟ دەپ ئەجەپلەندىم. لېكىن ئۇنىڭدىن قايتىلاپ سوراشنى ئەپسىز كۆردۈم. دۇكاندىن چىقىپ، ماشىنا تۇرغان جايغا قاراپ كېتىۋاتسام، كوچىدا تۇرغان يەن شۇاڭ بىلەن جىڭ كەيىڭ مېنى كۆرۈپ قول ئىشارىتى قىلدى، مەن 10 قەدەم ئالدىغا مېڭىپ ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدىم، تامغا يېقىندىن چاپلانغان گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلانىغا كۆزۈم چۈشۈپ قالدى، بۇ. شېڭ شىسەينىڭ مەركىزىي دىخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرلىكىگە يۆتكەلگەنلىكى. ۋۇ جۇڭشىڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىكى توغرىسىدىكى ئېلان ئىكەن، بۇ بىزنىڭ كۈتمىگەن يېرىمىزدىن چىققان خوش خەۋەر بولۇپ، خۇشاللىقىمىز ئىچىمىزگە پاتماي كەتتى. بېشىمىزنى بېسىپ تۇرغان بىر يوغان تاش يەرگە چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. جۇ شاۋلياڭنىڭ كېلىشىدىكى سەۋەبنى ئەمدى ئۇقتۇق، ئۇ ۋۇ جۇڭشىڭنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئەكىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن، شېڭ شىجى كۆرسەتكەن مېھمانخانىغا ماشىنا بىلەن بېرىپ جايلاشتۇق.

ئەتىسى شەرقىي باغچىغا بېرىپ جۇ شاۋلياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ، شىنجاڭنىڭ چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلدىم، ئۇ: مېنىڭ قولۇمدىن كەلمەيدۇ، شېڭ شىسەي تېخى ئىشنى ئۆتكۈزۈپ بەرگىنى يوق، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسىنى شېڭ شىسەيدىن ئالغىنىڭىز تۈزۈك، دېدى.

مەن: سىز ۋۇ جوڭشىڭ بىلەن بىرگە كەلگەنلىگىڭىز ئۈچۈن خاتىرجەم بولدۇم دېدىم. ئۇ: «ناتايىن، ھازىر شېڭ شىسەينىڭ ئۆزى چاتاق چىقارماسلىغى مۇمكىن، لېكىن ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئىشى تېخى بېجىرىلمىگەچكە، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكىلەر ھەربىي ئۆزگىرىش قىلىشى مۇمكىن، مەنمۇ ئىشەنچە قىلالمايۋاتىمەن، مەن يولغا چىقىش ۋاقتىمدا خوتۇنۇمغا، بۇ قېتىمقى سەپىرىم ئاق يوللۇق بولامدۇ ياكى پىشكەللىك بولامدۇ، بىر نىمە دېگىلى بولمايدۇ، ھاياتلىغىمىزدا يەنە كۆرۈشەلەيمىزمۇ - يوق، بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن دېدىم. ئىتتىگرەك كەتكىنىڭىز ياخشى» دېدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ بەكمۇ بوشاپ كەتتىم. مەن يەنە شېڭ شىسەينىڭ خەۋەرلىشىش بۆلۈمىگە بېرىپ. تېلېفون بېرىپ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گوۋاھنامىسى بېرىشنى تەلەپ قىلسام، ئۇ: «قايتىپ كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، ئەسلىدە سىزنى چايغا ئېيتماقچى ئىدىم، ئىشنىڭ ئالدىراشلىغىدا ۋاقىت چىقمىدى، ئەپۇ قىلارسىز، مەن ۋاڭ سەنمۇجاڭغا ئېيتىپ قوياي، سىز بىلەن ئالاقىلاشسۇن» دېدى. شۇنىڭ بىلەن مېھمانخانىمدا جاۋابىنى كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدۇم. لېكىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ مېنى ئىزدىمىدى. ھەربىي ئۆزگىرىش بولۇپ قالارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ، بەك تىت - تىت بولۇپ كەتتىم. بۇ ئارىلىقتا لو جالۇن، لىن جىيۇڭنىڭ ئايالى كېلىپ ۋۇ جوڭشىڭ بىلەن ئۇرۇشقانلىغىنى ماڭا ئېيتتى، لىن جىيۇڭ قاتارلىق كىشىلەر تېخىچە تۈرمىگە قاماپ قويۇلغانلىغى ئۈچۈن، ئۇلارنى دەرھال قويۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان، ۋۇ جوڭشىڭ بولسا يا بولىدۇ، يا بولمايدۇ دېمىگەن. لو جالۇن ماڭا: «قولغا ئېلىنغان بارلىق كىشىلەرنى يوقلاپ

كېلىشكە جۇ شاۋلياڭ، ۋۇ جۇڭشىنلار ئادەم ئېۋەتتى، ئۇلار تىنچ ـ ئامان ئىكەن، لېكىن قاچان قويۇپ بېرىلىدىغانلىغىغا بىر نىمە دېگىلى بولمايدۇ» دېدى. ئۇ يەنە: «هازىر خەقلەرنىڭ دېيىشىچە، بېسەن تېغىدا هەر كۈنى كېچىسى ئادەم ئاتقان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدىكەن، ئۆزەمنىڭمۇ، لىن جيۇڭ قاتارلىق كىشىلەرنىڭمۇ ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولىدىغانلىغىغا بىر نىمە دېيەلمەيمەن، سىلەر ئامال قىلىپ بالدۇرراق كەتكىنىڭلار تۈزۈك» دېدى. 4 ـ 5 كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ۋاڭ سەنمۇجاڭ شۇ كۈنى كەچتە مېنى، يەن شۇاڭنى، جىڭ كەيىڭنى چايغا ئېيتىپ باغاق ئېۋەتىپتۇ. تاماق يەۋاتقاندا، چىراق تۇيۇقسىز ئۆچۈپ قالدى، بىز چۆچۈپ كەتتۇق، ۋاڭ سەنمۇجاڭ چىراقنىڭ ئۆچكىنىنى نىمىسى دېدى، بىر دەمدىن كېيىن چىراق يەنە ياندى، شۇنىڭ بىلەن يۈرىگىمىز ئورنىغا چۈشتى. چايدىن كېيىن ۋاڭ سەنمۇجاڭ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ماڭا بەردى، بۇ چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىغا شىڭ ـ شىسەينىڭ شەخسى تامغىسى بېسىلىپتۇ. ئۇقۇشىمىزچە، شىڭ شىسەينىڭ شەخسى تامغىسى هۆكۈمەتنىڭ تامغىسىدىنمۇ بەكرەك كۈچكە ئىگە ئىكەن. مېھمانخانىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن هەممىمىز خوش بولۇپ كېتىپ، ئەتىسى سەھەردىلا ماشىنىمىزغا چۈشۈپ ئۈرۈمچىدىن كەتتۇق، جۇ شاۋلياڭ، ۋۇ جۇڭشىڭ، لو جالۇن، لىن جيۇڭنىڭ ئائىلى قاتارلىق كىشىلەرگە دەپ قويۇشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدۇق. شىڭ شىسەيدىن چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋانامىسىنى ئالغان بولساقمۇ، 5 ـ 6 كۈن يول باسقاندىن كېيىن ئاندىن شىڭشىڭشياغا يېتىپ كەلگىلى بولاتتى (شىنجاڭ بىلەن گەنسۇنىڭ چېگرىسىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بېكەت).

ئەگەر بۇ ئارىلىقتا بىرەر ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسى بولغىنى بىلەنمۇ ھېچ نېمىگە ئەسقاتمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، قومۇلدىن ئۆتۈدىغان چاغدا، ئەسلىدە سوۋېت ئارمىيىسىنىڭ 8 - پولكى ئۈچۈن يېڭىدىن سېلىنغان گازارمىلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلدۇق. شىڭشىڭشياغا كەلگەندە، چېگرىدىن چىقىپ كېتىش گۇۋاھنامىسىنى تەكشۈرتۈپ، ماشىنىنى تەكشۈرۈش پونكىتىدىن ھەيدەپ چىقىپ كەتتۇق. شوپۇر يولداش چىن يۇڭشىڭ (ئازاتلىقتىن كېيىن چۇڭچىڭدا كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا بوپتۇ) ماشىنىنى شەرققە قاراپ بولۇشچە ھەيدىدى، ئۇ كېتىۋېتىپ: «شۈكرى، ۋەتەنگە قايتىپ كەلدۇق» دېدى. مەن: «شىنجاڭ چەتئەلمىكەن؟» دېدىم، ئۇ: «چەتئەل بۇنداق قورقۇنۇچلۇق بولمىسا كېرەك!» دېدى.

شېڭ شىسەي 1942 - يىلى جياڭ جېشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ بىر يىلچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، 1943 - يىلى 7 - ئايدا يەنە ئۇشتۇمتۇت پوزىتسىيىسىنى ئۆزگەرتىپ، جياڭ جېشى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن پارتىيە - ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئالدى، لوجالۇن بۇنىڭ سىرتىدا. ئۇنىڭ بۇنداق ئۆزگىرىشىدىكى سەۋەپ شۇكى، ئۇ چاغدا ستالىنگراد قولدىن كەتمەيلا قالماستىن، بەلكى سوۋېت ئارمىيىسى سوۋېت - گېرمانىيە ئۇرۇشىدا قايتارما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ غەلىبە قىلدى، شۇنداقلا ئىتتىپاقداش ئارمىيىمۇ ياۋروپادا قۇرۇقلۇققا چىقىپ، ئىككىنچى جەڭ مەيدانىنى ھازىرلاش ئالدىدا تۇراتتى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، شېڭ شىسەي يەنە بىر قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىنلاشماقچى بولدى.

لېكىن بۇ چاغدا ستالىن شىڭشىسەينىڭ تۇراقسىزلىغىدىن يىركەنگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى پانيۇشىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەمدى شىڭ شىسەينى قوللىمايدىغانلىقىنى جياڭ جيېشىگە مەخپى يوسۇندا بىلدۈرگەن. شۇڭا، جياڭ جيېشى خۇزۇڭنەننىڭ ئەسكەرلىرىنى يەنىلا خېشى كارىدورىدا تۇرغۇزۇپ، ئۇنى ئەمىلى كۈچ ئارقا تىرەگى قىلىپ، شىڭشىسەينى شىنجاڭدىن يۆتكەپ چىقىپ، دىخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى قىلىشقا بەل باغلىغان. شىڭ شىسەي ئالدى تەرەپتە بىسىم بارلىقىنى، كەينى تەرەپتە چېكىنىش يولىنىڭ يوقلىقىنى ھىس قىلىپ، ئامالىنىڭ يوقلىغىدىن تىز پۈكۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ئۆرۈمچىدىن ئايرىلىپ، چۇڭچىڭغا بېرىپ دىخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرى بولۇشنىڭ قۇرۇق مەنسەپكە ئىگە بولغان. شۇنىڭ بىلەن، شىنجاڭدا قالغان ئىلىنغان گومىنداڭنىڭ بارلىق پارتىيە - ھۆكۈمەت خادىملىرىنى قويۇپ بەرگەن، ئاخىرقى ھىساپتا ئۆلتۈرمىگەن. لېكىن ئۇ جياڭ جيېشىگە ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن، مېڭىشتىن بۇرۇن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ۋەكىللەر ئۆممىگىدىكى چېن تەنچيۇ، ما ۋزېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرگەن. لو جالۇن ئېيتقان بىسەن تېغىدا ھەر كۈنى كېچىسى ئادەم ئاتقان مىلتىق ئاڭلىنىپ تۇردىكەن دىگەن گەپمۇ ئاساسسىز ئەمەس ئىكەن.

ئىلىنىڭ ۋالىسى بىلەن سوۋېت فامىلىلىك سوجاڭنىڭ قانداق بولغانلىقى ئېنىق ئەمەس، بۇ ئىككەيلەن دۇڭبېيلىق ئىدى. شىڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە مەنسۇپ ئۆسۈش، بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۈچۈن ئېيتقاندا خوشاللىق بولماس-

تېنى بەلكى بىر ئازاپ بولغان. چۈنكى مەنسۇرى ئۇسۇپ بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، شىكشىسەي ئۇ ئادەمدىن گۇمانلىنىپ، تۇتۇپ تۈرمىگە تاشلىغان. مەنسۇرى ئۇسۇش قولغا ئېلىپ تۈرمىگە تاشلىنىشىنىڭ بېشارىتى بولۇپ قالغان، شىنجاڭ ھەقىقەتەنمۇ ئاق تېررورلۇق قاپلىغان دۇنيا بولۇپ قالغان، شوپۇر يولداشنىڭ قورققانلىغى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس ئىكەن.

ئۆزۈن ئۆتمەيلا جىياڭ جېيشى شىڭ شىسەيگە: چۈگچېڭغا كېلىپ دېخانچىلىق - ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرلىك ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن يولغا چىققان چاغدا، شىنجاڭ - دىن چۈگچېڭغا كېلىشتە ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىلەر دۈيىنى بىللە ئېلىپ كېلىشنى تاپىلىغان. بۇ مۇھاپىزەتچىلەر دۈيى كېيىنكى چاغلاردا چۈگچېڭنىڭ جەنۇبىدىكى شىڭ شىسەي ئولتۇرغان بىناغا جايلاشتۇرۇلغان.

(ئەسلى «تارىخى ماتېرىياللاردىن تاللانما» نىڭ 84 - سانىغا بېسىلغان)

«تيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» توغرىسىدا

لى فەنچۈن

1943 ـ يىلى مەركىزىي سىياسى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدىلا شىنجاڭغا بېرىشنى ئارزۇ قىلغان ئىدىم. لېكىن مېنىڭ شىنجاڭغا بېرىشىمغا ھەقىقى ئىلھام بەرگەنلەر مەن ئۆزەم ئىلگىرى كۆرۈشۈپ باقمىغان ئاتاقلىق ئۈچ كىشى ــ فەن چاڭجياڭ، سىتېيىن ۋە سىۋېنھېدىن بولدى. مەن فەن چاڭجياڭنىڭ «قورۇلغا سەپەر» ۋە «جۇڭگونىڭ غەربىي شىمال بۇرجىگى» دېگەن ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان. ئۇنىڭ راۋان ئۇسلۇبى بىلەن مەيۈەتلىك كۆرۈنۈشى مېنىڭ قەلبىمدە كەسكىن بېرىلىش ئوتىنى تۇتاشتۇرۇپ، تېخىمۇ كۆپرەك يېزىشىم، تېخىمۇ يىراقلارغا بېرىشىم كېرەك دەيدىغان جەسۇرانە ئىرادىنى تىكلىشىمگە ئىمكان بەردى. ستېيىننىڭ «غەربىي رايون ساياھىتىدىن خاتىرىلەر» دېگەن ئەسىرىنى ۋە سىۋېنھېدىننىڭ «ئاسىيانىڭ ئىچكىرى جايلىرىنى ساياھەت قىلىش خاتىرىسى» دېگەن ئەسىرىنىمۇ ئوقۇدۇم. بۇلارمۇ قەلبىمدە ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببەتنى ئۇرغۇتۇپ، جۇڭگولۇقلاردا بولۇشقا تېگىشلىك چەتئەللىكلەر بىلەن بىر بەسلىشىش كېرەك دەيدىغان غەيرەتكە كېلىشىمگە ئىمكان بەردى.

شۇڭا، پۈتۈن شىنجاڭنى كېزىپ، شىنجاڭنى تونۇشتۇرۇدىغان بىر كىتاپ يېزىش مۇددىئايىم چوڭچىڭنىڭ كىچىك ئارىشىڭمىدىكى كەپە ئۆيۈمدە بىخ ئۇرغان ئىدى. مۇشۇنداق قەتئىي ئىشەنچىمنىڭ مەدەت بېرىشى ئارقىسىدا، كېيىنكى چاغلاردا 3 يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ، ئاخىرى بۇ غايەمنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئەمەلگە ئاشۇردۇم.

1943 - يىلى 9 - ئاينىڭ 3 - كۈنى، جاڭ چيەن، بەنچاۋنىڭ غەربىي رايونغا ئەلچى بولۇپ چىققىنىغا ئوخشاش ئىپتىخار بىلەن، «مىڭ بىر كېچە» دېگەنگە ئوخشاش سىرنى قوغلۇشۇپ، «كوئىنلون» ناملىق مەخسۇس ئايرۇپىلان بىلەن چوڭچىڭدىن ئۇرۇمچىگە كەلدىم. لېكىن مۇستەبىت شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان شارائىتتا، مېنىڭ يۈرۈش - تۇرۇش ئەركىنلىكىم بولمىدى. 1944 - يىلى 9 - ئايدا شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەندىن كېيىن، 1945 - يىلى 1 - ئايدىن ئېتىبارەن پۈتۈن شىنجاڭنى كېزىپ چىقىش ساياھىتىمنى باشلىدىم. مېنىڭ ساياھىتىم غەربىي شىنجاڭ، جەنۇبىي شىنجاڭ ۋە شەرقىي شىنجاڭدىن ئىبارەت 3 چوڭ قىسىمغا بۆلۈنىدۇ. پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەت ۋە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى تاشقورغان شۇ چاغدا پەۋقۇلئاددە شارائىتتا تۇرغانلىقى تۈپەيلىدىن بۇ جايلارغا بارالمىغانلىقىمنى ھېساپقا ئالمىغاندا، قالغان 7 ۋىلايەتنىڭ ھەر بىر ناھىيىسىدە مېنىڭ ئاياق ئىزىم بار. مەن داۋانلار ئېشىپ كوئىنلونغا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، يىپەك يولىدىن ئۆتۈپ، تىيانشاننى توغرىسىغا كېسىپ، 20 مىڭ چاقىرىمدىن كۆپرەك يول بېسىپ، پوۋېست شەكلىدە 500 مىڭ خەتلىك ساياھەت خاتىرىسى يازدىم، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىسى، جەمئىيىتى، تەبىئىي شارائىتى، ئۆرپ - ئادىتى يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ مۇت-

لەق كۆپ قىسمى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئۇدا ئېلان قىلىندى، ئاز قىسمى نەنجىڭدە چىقىدىغان «جۇڭياڭ رىباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىندى.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر

1944 - يىلى قىشتا شىنجاڭنىڭ غەربىدە ئىنقىلاپ ئوتى تۇتاشتى، ئىككىنچى يىلى باھار بايرىمىنىڭ ئالدى-كەينىدە يەر-جاھاننى قار-مۇز قاپلىدى، مەن شىنجاڭ گېزىتىنىڭ زىيارەت قىلىش مۇدىرى سالاھىيىتىم بىلەن مەخسۇس غەرپتىكى جايلارنى زىيارەت قىلىشقا ماڭدىم، سانجى، قۇتۇبى، ماناس، شىخودىن ئۆتۈپ، ئاشلىق توشۇيدىغان بىر ماشىنىغا چۈشۈپ جىڭغا قاراپ يول ئالدىم، كېچىدە ماشىنا چۆلدە ئاران-ئاران ماڭاتتى، ماشىنىدا مەن بىلەن ئىككى ئۇيغۇر شوپۇرلا بار ئىدى. ماشىنىدا بىر كېچە ئولتۇرۇپ، ئىككى پۇتۇم توڭلاپ، بەدەنلىرىمنى تىترەك بېسىپ، توڭلاپ ئۆلگىلى تاسلا قالدىم. ئۇ چاغدا ئىلى ۋالى مەھكىمىسى بىلەن 19 - جىتۇەن جۈننىڭ باش قوماندانلىق ئىشتاۋى جىڭدا ئىدى. ئىلىنىڭ ۋالىسى زۇ شۇپىڭ، 19 - جىتۇەن جۈننىڭ باش قوماندانى لى تيېجۈن، سەنمۇجاڭى خۇ شەن، 45 - دىۋىزىيىنىڭ قوماندانى شې يىفېڭلار بىلەن كۆرۈشتۈم. شۇ چاغدا، دىنۇس ئېغىزى ئارقىلىق ئىلىدىكىلەرگە قايتۇرما ھۇجۇم قىلىش جىڭى ئەمدىلا ئاخىرلىشىپ، ئالدىنقى سەپتىن مەغلۇپ بولغان ئەسكەرلەر جىڭغا چېكىنىۋاتقان، داخىيەن ئەتراپى بىر بىرى بىلەن تۇتۇشۇۋاتقان ھالەتتە تۇرغان ئىكەن. زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئالدىنقى سەپكە بارماقچى بولىۋىدىم، زۇشۇپىڭ مې-

نىڭ بىخەتەرلىكىمنى كۆزدە تۇتۇپ، بېرىشىمغا زادى قوشۇلمىدى، كېيىن يەنە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە چېكىنىپ شىخوغا قايتىپ كەلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن چىڭشۇرغا باردىم ھەم تىيانشاننىڭ ئىچكىرىسىگە جايلاشقان بىر لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ قېتىمقى سەپەر جەريانىدا قىلىنغان ساياھەت خاتىرىسى «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. ئالدىنقى سەپەرنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدا ئۇزۇنراق ئايرىم بىر خەۋەر يېزىپ، گېزىتخانىنىڭ باشلىقى جىڭ شاۋشەن ئارقىلىق جۇ شاۋلياڭنىڭ تەكشۈرۈپ كۆرۈشىگە سۇندۇم، جۇ شاۋلياڭ بۇ خەۋەرنى بېسىشقا قوشۇلماي، ئۆزىنىڭ كۈيوغلى جاڭ شۆنزېنى ئەۋەتىپ، ئۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ: ئەگەر مەن قوشۇلسام، باشلىقلار بۆلۈمىنىڭ «داگۇڭباۋ» گېزىتىگە ئەۋەتىپ بېرىشىگە توغرا كېلىدۇ دېگەن گېپىنى يەتكۈزدى. مەن ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش داۋام قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە چېگرىدىكى جايلاردا ئۇرۇش ئوتى تۇتۇشۇپ كەتتى، «داگۇڭباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق دەپ قاراپ، ئاخىرىدا تاشلاپ قويدۇم.

غەربىي شىنجاڭغا سەپەر دېگەن خاتىرەم «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغاندا، ئۇنىڭغا تېخى «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دېگەن ئىسىم قويۇلمىغان ئىدى. «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دېگەن ئىسىمنى جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر قىلغاندىن كېيىن قوللىنىشقا باشلىدىم. بۇ ئىسىمنىڭ كېلىشىدىكى مەنبە شۇكى، شىخودا بولغان ۋاقتىمدا، زوشۇپىڭ ماڭا بىر مىسرا شېئىر تەقدىم قىلدى، ئۇنىڭدا: «كەزدىم كەڭ تىيانشان باغرىنى قالمىدى ئۇنىڭ جەنۇب ۋە شىمالى» دېگەن سۆز بار ئىكەن، بۇ سۆز ياخشى

يېزىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى كىتاۋىمنىڭ ئىسمى قىلدىم.

جەنۇبىي شىنجاڭغا سەپەر

1945 ـ يىلى قىشتا، جاڭ جىجۇڭ 3 ۋىلايەت بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، «ھەربىي ئىنتىزامنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ئۆمىكى» تەشكىللىدى، دېڭ ۋېنيى ئۆمەك باشلىقى بولدى، ئۆمەك ئەزالىرى تەركىۋىدە ۋاڭ زېڭشەن، ليۇيۈنشياڭ، قاسىم، گۇاڭ لۇ ...... لار بار ئىدى، مەنمۇ ئۆمەك ئەزالىرىنىڭ بىرى ئىدىم. ئاۋۋال ماناس، قۇتۇبى، سانجىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن قارا شەھەر، خېجىڭ ۋە كورلىغا باردۇق. كۆزدىن كۆچۈرۈش تۈگىگەندىن كېيىن، ئۇلار ئۈرۈمچىگە قايتتى، مەن تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ ساياھىتىمنى باشلىدىم.

ئالدى بىلەن خېجىڭغا قايتىدىن زىيارەت قىلىشقا بېرىپ، سەپەرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، موڭغۇل مەنخەنۋاڭغا قاراشلىق خان ئوردىسىنى ۋە لاما ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن كورلا بىلەن لوپنۇرغا باردىم. كۆنچى دەرياسى بويىدىكى ساسلىقلارنى بويلاپ مېڭىپ، مۇز توڭلىغان كۆللەردە سۈپ ـ سۈزۈك مۇز ئاستىدىكى سۇ ئىچىدە ۋە ئوت ـ چۆپلەر ئارىسىدا ئۈزۈپ يۈرگەن بېلىقلارنى كۆردۈم، ئەتىسى قارا شەھەرگە يېتىپ كەلدىم. ئاندىن كېيىن بۈگۈر ئارقىلىق كۇچارغا بېرىپ، سەپەرىمنى تىيانشاننىڭ شىمالىدىن باشلاپ، ئۇ يەردىكى مىڭ ئۆينى ۋە نېفىتلىرى يەر ئۈستىگە سىڭىپ چىقىپ تۇرغان نېفىتلىكنى زىيارەت قىلدىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن جەنۇپقا قاراپ يول ئېلىپ شىڭخا، شايارغا بېرىپ، بۇ يەر ئارقىلىق تارىم دەرياسى بويىغا باردىم. ئۇگەن دەرياسى ۋادىسىدا غارلار ئىچىدىكى مىڭ ئۆيىنى زىيارەت قىلدىم. ئاندىن كۇچارغا يېنىپ كېلىپ، باي ئارقىلىق ئاقسۇغا باردىم.

بۇ چاغ دەل ئاقسۇنىڭ مۇھاسىرىدىن ئەمدىلا قۇتۇلغان ۋاقتى ئىكەن، شەھەر مۇھاسىرە ئىچىدە قالغانلىق ھەققىدىكى بىرمۇنچە ھېكايىنى، مىللىي ئارمىيىنىڭ قانداق قىلىپ ئىلىدىن كېلىپ مۇزداۋاندىن ئېشىپ جەنۇپقا يۈرۈش قىلغانلىقىنى، قانداق قىلىپ ئاقسۇنى مۇھاسىرە قىلغانلىقىنى، شەھەر ئىچىدىكى ئارمىيىنىڭ قانداق تىركىشىپ كۈرەش قىلغانلىقىنى، مىللىي ئارمىيىنىڭ سېپىلغا ياماشقاندا ۋە يەر ئاستى يولى كولىغاندا ئۇلاردىن قانداق مۇداپىئە كۆرگەنلىكىنى، ئاخىرىدا مۇھاسىرىدىن قانداق قىلىپ قۇتۇلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. مەن بۇلارنى ئەلۋەتتە «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» دېگەن كىتاۋىمغا يازمايمەن، چۈنكى ئۇ چاغدا مىللىي ئارمىيىنىڭ ئۇرۇش قىلىش ئەھۋالى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر زادىلا ئېلان قىلىنمايتتى.

ئاقسۇ كونىشەردە قەدىمقى زاماندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ خاراپ بولغان ۋاڭ ئوردىسىنى زىيارەت قىلدىم، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۈچتۇرپان بىلەن ئاقچىغا باردىم، ئاندىن كېيىن تاغ - چوققىلار-دىن ئېشىپ كەلپىنگە كەلدىم، ئاخىرىدا ئاقسۇغا قايتىپ كەلدىم.

يەنە ئاقسۇدىن ئاۋاتقا بېرىپ، تۆگىگە مىنىپ قۇملۇققا ئىچكىرىلەپ كىرىپ، رىۋايەتلەردە ئېيتىلىپ كەلگەن قۇمنىڭ ئاستىدا قالغان بىر قەدىمى شەھەرنى ئىزدىدىم، بىپايان قۇملۇق-

تا بىر قانچە كۈن مېڭىپ، قەدىمى شەھەرنىڭ ئىزىنى تاپالمىدىم. كېيىن ئىچىدىغان سۇنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، يەنە ئاۋاتقا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم.

ئاقسۇدىن ئايرىلىپ، ئۇدۇل قەشقەرگە قاراپ يول ئالدىم. بۇ يەر ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمى مەركىزى، شۇڭداقلا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ئەڭ چوڭ شەھەر. بۇ يەردە خېلى ئۇزۇن تۇردۇم، قولدا يېزىلغان ۋە باسما زاۋۇتىدا بېسىلغان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە تارىخىغا ئائىت بىرمۇنچە كىتاپ سېتىۋالدىم. بۇنىڭ ئىچىدە قەدىمقى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان «پەرھات ـ شىرىن» دىگەن كىتاپمۇ بار، بۇنى ئاباس ماڭا ئاغزاكى تەرجىمە قىلىپ بەردى. بۇنى مەن رەتلەپ، ئىسمىنى «ئىشق شەجەرىسى» دىگەن نام بىلەن، 1947 ـ يىلى شىنجاڭ گېزىتىدە ئېلان قىلدىم.

قەشقەردە كۈتۈلمىگەن يەردىن سىتېيىننىڭ ئۆز قولى بىلەن يازغان بىر پارچە خېتى قولۇمغا چۈشۈپ قالدى، بۇ خەت سىتېيىننىڭ «قەدىمقى خوتەن» دىگەن كىتاۋىنىڭ ئىچىگە قىستۇرۇپ قويۇلغان ئىكەن. بۇ خەت قەشقەر تاموژنىسىنىڭ باشلىقى جاڭ خۇڭكۈينىڭ ئەنگلىيە كونسۇلخانىسىدىن ئارىيەت ئېلىپ ماڭا ئەكېلىپ بەرگەن بۇ كىتاپنىڭ ئىچىدىن چىقىپ قالدى. خەتنىڭ مەزمۇنىغا كەلسەك، قەشقەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللەش ئۈچۈن، يەنە بىر قېتىم شىنجاڭغا كەلمەكچى بولغانلىقى يېزىلغان. خەت ئېنگلىزچە يېزىلغان. سىتېيىن كېيىنكى چاغلاردا جۇڭگوغا قايتا كەلمىدى.

قەشقەردىن ئايرىلىپ غەرپكە سەپەر قىلدىم. ئۇلۇغچاتتىن ئۆتۈپ ئادىمىزات ئايىغى كەم دەسسەيدىغان سوڭلىنىڭ (پامىر)

غا چىقىشقا باشلىدىم. سۇگلىگدا ياۋا پىياز ئوبدان ئۆسۇدىغان-
لىقى ئۈچۈن سۇگلىك — «پىيازلىق چوققا» نامى بىرىلگەن. ئۇ
پامىر تېغى تىزمىسىدا بولۇپ چوققىلار ئېگىزلىگىدىن ئاسمانغا
تاقىشىدۇ. يولدا ئادىمىزات كەم ئۇچرايدۇ. تاغ يولىنىڭ
كەگلىگى بىر چەلا بولۇپ سول تەرىپى تىك يار،
ئوڭ تەرىپى قاينام بولۇپ. ئاتنى يېتىلەپ پىيادە مېگىشقا
مەجبۇر بولدۇم. ھەر ۋاقىت تىك ياردىن غۇلاپ كېتىپ كۆكۈم
تالقان بولۇشتىن ئەندىشە قىلدىم. چازا ساقلايدىغان فىندۇي-
نىڭ ئاددى ھەم ۋەيرانە بولۇپ كەتكەن ئۆيىدە قوندۇم، تالا-
دا سوغۇق شىۋىرغاننىڭ ۋە چېلىنىۋاتقان نەينىڭ ئېچىنىشلىق
ئاۋازىنى ئاڭلاپ، چېگرىنى قوغداشنىڭ ئازاۋىدىن ۋە چېگرا
مۇداپىئەمىزنىڭ ئاجىزلىقىدىن ئاھ ئۇردۇم. ئەتىسى ئاتقا
مىنىپ جۇڭگو — سوۋېت چېگرىسىغا بېرىپ، تاغنىڭ چوققىسىغا
چىقىپ، سوۋېت چېگرىسىدىكى ئاق بولۇتلار ئارىسىدا تۇرغان
تاغلارنى ۋە كېتىۋاتقان ئاتلىق چارلىغۇچى ئەسكەرلەرنى يىراق-
تىن كۆردۈم. بۇ ھەيۋەتلىك مەنزىرىلەر مەندە ئۇنتۇلغۇسىز تەسىر
قالدۇردى.

قەشقەردە مەلۇم ۋاقىت دەم ئېلىپ بولۇپ، مارالۋېشىغا،
ئاندىن كېيىن پەيزىۋاتقا، ئاتۇشقا، يېڭىسارغا باردىم، ئۇنىڭ-
دىن كېيىن قەشقەرگە قايتىپ كەلدىم.

ساياھەتكە كېرەكلىك خىراجەت ئۆزەمنىڭ ئازغىنا مائاشى-
دىن ئىبارەت بولدى. بىراق، يول بويى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت-
لەرنىڭ مېھمانخانىسىدا قونغانلىقىم ئۈچۈن، ياتاق - تاماق پۇلى
تۆلىمىدىم. ساياھەتكە چىققاندا. ناھىيىلىك ھۆكۈمەت يول باشلى-
غۇچى قوشۇپ بەردى ۋە ئات بەردى. قەشقەردە تۇرغان ۋاق-

تىمدا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ قەشقەر شۆبە ئىدارىسىدا يېتىپ - قوپقانلىغىم ئۈچۈن، مائاشىم پوچتا ئارقىلىق پىرۋوت قىلىنىپ يېتىپ كېلەلمىسە، گېزىتخانىدىن قەرز ئېلىپ تۇردۇم. بىر مەزگىللىك ساياھىتىم تۈگىگەندىن كېيىن، بىر نەچچە كۈن دەم ئېلىپ، يول بويى كۆرگەن، ئاڭلىغانلىرىمدىن كۈنىگە 5 ـ 6 مىڭ خەتلىك خاتىرە يېزىپ، پوچتا ئارقىلىق ژاكاز قىلىپ ئۈرۈمچىگە ــ شىنجاڭ گېزىتىگە ئەۋەتىپ تۇردۇم.

مېنىڭ ساياھىتىمنى يەرلىك ھۆكۈمەت، شۇ جايلاردا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ۋە ئامما قوللىدى، ياتاق، قاتناش جەھەتتە نۇرغۇن ئوڭايلىق تۇغدۇرۇپ بەردى. چارۋىچىلىق رايونلىرىدا قىرغىز چارۋىچىلىرىنىڭ كىگىز ئۆيلىرىدە ياتتىم، يېزىلاردا بولسا دېخانلارنىڭ ئۆيلىرىدە ياتتىم. دالادا ۋە چۆللەردە بولسا ئوچۇقچىلىقتا ياتتىم. غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجوڭ ئەپەندى ماڭا ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلدى، ئۇ، جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ناھىيىلەرگە ئومۇمى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مەن بارغانلىكى جايدا ماڭا ھەمكارلىشىشنى، مەدەت بېرىشنى تاپىلاپتۇ. مەن چەرچەنگە بارغاندىن كېيىن، بۇنى چەرچەننىڭ ھاكىمى ماڭا دەپ بەردى.

قەشقەردىن چىقىپ، يوپۇرغا، يەكەن، پوسكام، قاغىلىققا باردىم. ئەسلىدە تاشقورغانغا بارماقچى ئىدىم، ئۇ يەردە ئۇرۇش بولۇۋاتقانلىغى ئۈچۈن بارالمىدىم، شۇڭا، پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش سەپىرىمدە، شۇنىسى پەقەت تاشقور- غان توغرىسىدىكى خاتىرە كەم بولۇپ قالدى.

قاغىلىقتىن چىقىپ، گۇما، قارىقاش، خوتەنگە باردىم.

ئاندىن كېيىن كوئېنلۇن تاغلىرىنىڭ ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئۇ يەردىكى بىر ئالتۇن كېنىنى زىيارەت قىلدىم. خوتەندىن قايتىپ كېلىشتە ئىككى يول بولۇپ، بىرى خوتەن دەرياسىنى بويلاپ ئاقسۇغا بارىدىغان يول؛ يەنە بىرى چەرچەن، چارقىلىق ئارقىلىق قارا شەھەرگە بارىدىغان يول. بۇ ئىككى يول ئوخشاشلا جاپالىق بولسىمۇ، كېيىنكىسى تېخىمۇ جاپالىق ئىدى. لېكىن قەدىمقى يىپەك يولىنىڭ قالدۇق ئىزىنى تېپىش ئۈچۈن، كېيىنكى يولنى تاللاش قارارىغا كەلدىم.

كېرىيىدىن چەرچەنگە كەلدىم، ئاندىن چەرچەندىن چارقىلىققا كەلدىم، بۇ جەرياندا 10 نەچچە كۈن يول ماڭدىم، ھەممە يەر قۇملۇق بولۇپ، ئادىمىزات كۆرۈنمەيتتى، يولغا چىقىشتىن بۇرۇن، بىر نەچچە كۈن يەتكىدەك ئوزۇق - تۈلۈك تەييارلىدىم. بۇ ۋاقىت يازنىڭ تومۇز ئىسسىق كۈنلىرى بولۇپ، كۈندۈزى قۇملۇقتا چىققان ئىسسىق شامالنىڭ دەستىدىن بېشىم گاڭگىراپ، كالپۇكلىرىم قۇرۇپ يېرىلىپ كەتتى، بۇنداق ئەھۋالدا كېچىسى يول مېڭىشقا توغرا كەلدى. لېكىن كېچىسى يول ماڭغاندا ئادەم ئاسانلا يولدىن ئېزىپ كېتىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئاتتىن چۈشۈپ قۇم دۆۋىلىرىنىڭ تۆۋىدىكى ئېشەك تېزەكلىرىنى قول بىلەن سىيپاشتۇرۇپ يولنى پەرقلەندۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇم. بىر كۈنى يولنى ئاۋۇتۇش ئۈچۈن، كۈندۈزى قۇملۇقتا ماڭدىم. ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن بېشىم قېيىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. سايىداش ئۈچۈن بىر تۈپ توغراقنىڭ تۆۋىگە ئۆزەمنى تاشلىدىم، ھوشۇمدىن كېتىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن، چۈشۈمدە تاۋۇز، كوۋاس، ماروجنى كۆردۈم. يەنە بىر كۈنى ئىچىدىغان سۇيىمىز تۈگەپ كەتتى، يېرىم كۈن مېڭىپ، بىرەر بۇلاقمۇ ئۇچرىتالمىدىم. ئۇس-

ساپ كەتكىنىمدىن پۇت-قولۇم ماغدۇرسىزلىنىپ، پۈتۈن بەدى-نىم بوشىشىپ، كۆزلىرىم قاراڭغۇلىشىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ يەردە يېتىپ قالدىم. جېنىم تۇمشۇغۇمغا كېلىپ قالدى. بەختىمگە يارىشا يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر نەچچە ئۇيغۇر خورجۇنىدىن سۇ قاپىغىنى چىقىرىپ ئۇسسۇزلۇغۇمنى قاندۇردى، شۇنىڭ بىلەن مېنىڭ تەسلىكتە بىر كىچىك ئۆستەڭگە يېتىپ بېرىۋالدىم. ئۇ يەردە بىر بۇلاق، بىر نەچچە ئېغىز كونا ئۆي بولۇپ، بىر ئۇيغۇر بوۋاي جاھاندارچىلىق قىلىپ يۈرۈپتۇ، ئۇ ماڭا بىر چۆچەكتە سۇ ئەكىلىپ بەردى. يەردە يېتىپ تۇرۇپ تىنماستىن ئىككى چۆچەك سۇنى ئىچىۋەتتىم. ئارقىدىنلا ئىسسىتمام ئۆرلەپ، چىلىق-چىلىق تەرگە چۆمدۈم.

يەنە بىر كۈنى قۇملۇقتا قارا بوراننىڭ ئىچىدە قالدىم، دەسلەپتە يىراقتىن ئۇپۇق سىزىغىدىن قارا تۈتەكنىڭ كۆتۈرۈلگەنلىگىنى كۆردۈم. ئارقىدىنلا دېڭىز شاۋقۇنىدەك بوران چىقىپ، يەر-جاھاننى توپا-چاڭ قاپلاپ كەتتى، بېشىمنى جۇۋا بىلەن پۈركەپ بىر ھارۋا چاقىنىڭ تۈۋىدە تۈگۈلۈپ ياتتىم، بۇ قارا بوران يېرىم كېچىگىچە چىقتى. بوران توختىغاندىن كېيىن قۇمنىڭ تېگىدىن ئۆمىلەپ چىقتىم، چىشلىرىمنىڭ ئارىلىغىغىمۇ قۇم كىرىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى قۇملۇقتا كېتىۋېتىپ، ياۋا ئاتتەك بىر ھايۋاننى يىراقتىن كۆرۈپ قالدىم، لېكىن يېقىن بېرىپ قارىسام، بىر تۆگە قۇش ئىكەن، بۇ قۇش بىزنى كۆرۈپ قانات قېقىپ بېشىمىزنىڭ ئۈستىدىن ئۇچۇپ كەتتى، قارىماققا ئاق قاناتلىق كىچىك ئايروپىلانغا ئوخشاپ قالاتتى.

بىر نەچچە كۈن چارقىلىقتا دەم ئېلىپ، ئاندىن كېيىن

كۆنچى دەرياسىنى بويلاپ شىمال تەرەپكە ماڭدىم، يولدا بىر غەلىتە ئادەمنى ئۇچراتتىم، ئۇ، بىر نەچچە چى ئۇزۇنلۇقتا ساغۇش چاچ قويۇۋالغان (ئۇيغۇرلار چېچىنى ئۇزۇن قويۇۋەتمەيدۇ). پۇتىغا چورۇق كىيىۋالغان، تازا ئوي كۆز، ئىگىز قاڭشالىق بولۇپ، 50 ياشلاردا كۆرۈنەتتى، قىلغان سۆزىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ سۆزىگە ئوخشىمايدۇ، سېتىيىننىڭ خاتىرىسىدە بۇ يەردە بىر خىل «لوپ ئادىمى» دەپ ئاتالغان ئادەملەر ياشايدۇ دەپ يېزىلغان. يەرلىك ئاھالىلارنىڭ دېيىشىچە، كۆنچى دەرياسىنىڭ بويىدىكى قۇمۇچلۇقتا بىر خىل ئادەم بولۇپ، ئۇلار يۇمران قۇمۇچنى ۋە بېلىقنى ئوزۇقلۇق قىلىدىكەن، قوي تېرىسىنى ۋە يۇڭلۇق توقۇلمىلارنى يېپىنچە قىلىدىكەن، دۇنيادىن ئاساسەن خەۋەرسىز ئىكەن. مەن كۆرگەن بۇ ئادەم ھېلىقى «لوپ ئادىمى» مۇ ئەمەسمۇ، ئۆزەممۇ ئۇقمايمەن.

چارقىلىقتىن لوپنۇرغا كېلىپ، «باش ئەگىم» ئارقىلىق قارا شەھەرگە قايتىپ كەلدىم.

بۇ چاغدا، «تىيانشاننىڭ جەنۇبى-شىمالى» ئارقا-ئارقىدىن «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىندى. چۆللەرنى كېزىپ يۈرگەنلىكىم ئۈچۈن، ساياھەت خاتىرەمنىڭ قانداق ئىنكاسلار قوزغىغانلىقى توغرىسىدا خەۋەرسىز ئىدىم. قارا شەھەرگە كەلگەندىن كېيىن، بۇ خاتىرىلىرىمنىڭ كىتابخانلارنىڭ كەڭ قىزىقىشىنى قوزغىغانلىقىنى، بۇنىڭ بەزىلىرىنىڭ ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى بەزى گېزىتلەرگە بېسىلغانلىقىنى ئاڭلىدىم. سەپەر جەريانىدا ھەددىدىن زىيادە چارچاپ كەتكەنلىكىمدىن، قارا شەھەردە بىر مەزگىل دەم ئېلىپ، بۇ بىر باسقۇچلۇق ساياھەت خاتىرەمنى يېزىپ بولۇپ، يېڭى سەپىرىمنى يەنە باشلىدىم.

ئەسلىدە ماشىنا بىلەن قارا شەھەردىن ئۈرۈمچىگە كېتىپ قالسام بولاتتى، لېكىن مەن يېقىن يولنى تاشلاپ، يىراق يولدىن مېڭىشنى ئارزۇ قىلىپ، تىيانشاننى توغرىسىغا كېسىپ ئۆتۈشتەك ئۇلۇغ سەپىرىمنى باشلىدىم. ئاتقا مىنىپ خوشۇتتىن تىيانشانغا ئىچكىرىلەپ كىردىم، ياز كۈنلىرى تاغدا قېلىن قار ياغىدىغانلىغىغا قارىماي، تاغ چوققىلىرىغا ياماشتىم، جىلغىلار ئىچىدە ماڭدىم، بەزىدە كېچىسى سۇ ئېقىۋاتقان سايىنىڭ بويىدا ياتاتتىم، تاغدىكى بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى قۇلۇغۇمغا ئاڭلىنىپ تۇردى، ئەتىسى يول ئۈستىدە چىل بۆرىلەر تالىۋەتكەن ئىشەك ۋە قويلارنىڭ قانغا مىلىنىپ ياتقانلىغىنى كۆردۈم.

مەن 5 كۈندە تىيانشاننى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىرى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدىم. بۇ چاغدا كۈزنىڭ سوغۇقى باشلانغان ئىدى.

قايتىپ كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى مېنى قوبۇل قىلىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىم ھەققىدە سورىدى. پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيىنىڭ مۇھىم ئەرباپلىرى يىغىلغان بىر قېتىملىق مەجلىستە، جەنۇبىي شىنجاڭغا قىلغان سەپىرىمدىن دوكلات بەردىم.

شۇ يىلى قىشتا، شىنجاڭ گېزىتخانىسى ئەۋەتكەن پەۋقۇلئاددە خادىم سالاھىيىتىم بىلەن، گومىنداڭنىڭ مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىغا شىنجاڭدىن قاتنىشىدىغان ۋەكىللەر بىلەن بىرگە نەنجىڭگە باردىم، مەركىزىي داشۆ جۇغراپىيە پاكولتېتىنىڭ مۇدىرى ساشۈيلىن مېنى مەركىزىي داشۆدە بىر قېتىم نۇتۇق سۆزلەشكە تەكلىپ قىلدى، چۈشتىن بۇرۇن يېرىم كۈن سۆزلىدىم، ئاڭلىغۇچىلار زېھنىنى قويۇپ ئاڭلىدى، چۈنكى سۆزۈمدىكى

كۆپ قىسىم مەزمۇنلارنى جۇغراپىيە كىتاۋىدىن تاپقىلى بولمايتتى.

بۇ چاغدا، شىنجاڭ گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى خۇاڭ جىڭشيا شاڭخەيدە «ئالەم» ناملىق رەسىملىك ژورنال چىقاردى. بىر پارچە ماقالە يېزىپ بېرىشىمنى تەلەپ قىلدى، ئۇنىڭ تەلىۋىگە بىنائەن «تەكلىماكان چۆلىنى ئايلىنىپ چىقىش» دېگەن ماقالىنى يېزىپ بەردىم، ئۇ «ئاخىرقى سۆز» دە مېنى زامانىمىزنىڭ «شۆەنجۇاڭى» دەپ ئاتىدى.

شەرقىي شىنجاڭغا سەپەر

1947 ـ يىلى يازدا، مەن مەلۇم سەۋەپلەر بىلەن شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدىن چىقىپ كەتتىم، بۇ، مەن ئۈچۈن يامان ئىش ئەمەس. بوش ۋاقتىمدىن پايدىلىنىپ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالى» نىڭ ئاخىرقى بىر قىسمى توغرىسىدىكى ساياھىتىمنى تۈگىتەلەيمەن. بۇ چاغدا بەيتىك ۋەقەسى يۈز بەرگەن ئىدى، مەن ئۈرۈمچىدىن يولغا چىقىپ، فۇكاڭ، جىمسار ئارقىلىق گۇچېڭغا باردىم، ئۇنىڭدىن كېيىن جاڭجۈن سېيىدىن ئۆتۈپ بەيتىككە باردىم. مەن گۇچېڭدىن يولغا چىقىدىغان چاغدا، گۇچېڭدا تۇرۇشلۇق بىرىگادىنىڭ باشلىقى خەن يۇۋېن بەيتىكنى ساقلاۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر 1 ـ دىۋىزىيىسى 2 ـ پولكىنىڭ كوماندىرى خەن فەنگە مېنى «ئالاھىدە كۈتۈۋېلىش» توغرىسىدا تېلېگىرام ئارقىلىق بۇيرۇق چۈشۈردى. بەيتىكتە پولك كوماندىرى خەن فەننىڭ بەيتىكتىكى ۋەقەدە بولغان پۈتۈن ئۇرۇشنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى تونۇشتۇرۇشىنى ئاڭلىدىم، ئالدىنقى سەپ-

تىكى ئىستىھكاملارغا بېرىپ، موڭغۇلىيە ئارمىيىسىنىڭ ماشىنا ئەترەت-
لىرىنى ۋە جىلغىلىرىنى دۇربۇن بىلەن كۆردۈم، ئوسمان
ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى زىيارەت قىلدىم.

ئارقىدىنلا گۇچىڭغا يېنىپ كېلىپ، يەتتە قۇدۇق ئارقىلىق
قۇمۇلغا باردىم، ئاندىن تىيانشاندىن ئۆتۈپ باركۆلگە بېرىپ،
باركۆل كۆلىنى ۋە شۇ يەردىكى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى
مەشھۇر خاتىرە تاشنى زىيارەت قىلدىم. ئۇنىڭدىن كېيىن بارد-
كۆلدىن چىقىپ ئاراتۇرۇككە بېرىپ، شىمال تەرەپتىن نوم
كۆلگە كېلىپ، پايانسىز سايدا تۇرۇپ، جۇڭگو - موڭغۇلىيە چېگ-
رىسىنى يىراقتىن كۆردۈم.

ئاراتۇرۇكتىن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، ئاندىن كېيىن پە-
چان ئارقىلىق تۇرپانغا كەلدىم، ئەينى يىللاردا سىتېيىن بە-
لەن بىرگە قەدىمقى جايلارنى تەكشۈرگەن بىر ئۇيغۇر بوۋاي-
نىڭ كۆرسىتىپ بەرگىنى بويىچە، ئاستانىدىكى تاڭ سۇلالىسى
دەۋرىدە بىنا بولغان ئىدىقۇت شەھرىدىكى بىر قانچە قەدىمقى
قەۋرىنى قازدىم، موميا قىلىنغان جەسەتنى شۇ پېتى قەۋرىنىڭ
ئىچىدە قالدۇرۇپ باشقا قەۋرىلەردىكى كۆمۈلگەن نەرسىلەرنى،
مەسىلەن، گۈللۈك يىپەك، ساپال سايمان، قەۋرە خاتىرىسى قا-
تارلىقلارنى پۈتۈنلەي ساندۇققا قاچىلاپ ئۈرۈمچىگە ياندۇرۇپ
كەلدىم.

بۇ چاغدا مەن شىنجاڭ گېزىتخانىسىدىن چىقىپ كەتكەن-
لىكىم ئۈچۈن، شەرقىي شىنجاڭنى ساياھەت قىلىش خاتىرىسىنى
«شىنجاڭ گېزىتى» دە داۋاملىق ئېلان قىلىش ئىمكانىيىتى بول-
ماي نەنجىڭدىكى «جۇڭياڭرىباۋ» گېزىتىگە ئەۋەتتىم، خاتىرە-
نىڭ ھەجمى جىقراق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىر قىسمىلا

ئېلان قىلىندى. «ئىدىقۇت شەھىرىدىكى قەدىمقى قەۋرىلەرنى قې-
زىش جەريانى» دېگەن ماقالام جاڭ زىگى تەھرىرلىگەندىكى
«هازىرقى زامان» ژورنىلىدا ئېلان قىلىندى ھەمدە «شىنجاڭ
گېزىتى» گە كۆچۈرۈپ بېسىلدى.
مېنىڭ «تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» ئۈستىدە قىلغان
ئۇلۇغۋار ساياھىتىم شۇ تەرىقىدە تامامەن ئاخىرلاشتى.

نەشر قىلىش ۋە قەپ قېلىش

«تىيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» يېقىنقى زاماندا شىنجاڭ-
نىڭ ئەھۋالى بىر قەدەر ئەتراپلىق تونۇشتۇرۇلغان ساياھەت
خاتىرىسى، شۇنداقلا پۇۋىست بولۇپ، كەڭ كىتابخانلارنىڭ قى-
زىقىشىنى قوزغىغان ئىدى. «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ماتېرىيال
بۆلۈمىدە ساقلانغان گېزىتلەرنىڭ كېسىلمىگىنى قالمىدى. ھەر
ساھەدىكىلەر بىر كىتابچە قىلىپ نەشر قىلىنىشىنى ئۈمىد
قىلدى، مەن بىر يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ رەتلەپ چىقتىم.
لاڭ شيۇمېي ماڭا ياردەملىشىپ بىر قىسمىنى كۆچۈرۈپ بەر-
دى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتىنىڭ مۇ-
دىرى ليۇ مىڭچۈننىڭ قىزغىن ياردەم قىلىشى ئارقىسىدا، ھۆ-
كۈمەت ماڭا 10 مىليون يۈەن كىتاب باستۇرۇش خىراجىتى
قەرز بېرىپ تۇردى. 1948 - يىلى 5 - ئايدا، «تىيانشاننىڭ
جەنۇبى - شىمالى» نىڭ پۈتۈن مۇندەرىجىسىنى «شىنجاڭ گېزى-
تى» دە ئېلان قىلدىم ھەمدە شۇ يىلى يازدا ئۇنى نەنجىڭدى-
كى «جۇڭگياڭ رىباۋ» گېزىتىنىڭ تىزىشىغا بەردىم. پۇلىنى تۆ-
لىدىم، توختامنى تۈزدۈم، ماقالىنى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىپ

بەردىم. ماقالا تىزىلىپ بولدى، لېكىن خېۋەيخەي ئورۇشى ئا-
خىرلىشىپ، گومىنداڭ بىلەن گوڭچەندانىڭ تېچلىق سۆھبىتى
باشلاندى، «جوڭياڭرىباۋ» گېزىتخانىسى ئالدىراپ - تېنەپ
تەيۋەنگە كۆچۈرۈپ كېتىلدى، بۇ ئىشنى بېجىرىدىغان
ئادەملەر يۆتكىلىپ كەتكەنلىكىدىن، ئارگىنال يوقۇپ كەتتى.
1980 - يىلى شىنجاڭنى قايتا زىيارەت قىلدىم، ئارىلىقتا
30 نەچچە يىل ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىر مۇنچە يولداشلار
بۇ ئەسەرگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، ئەسەرنىڭ نەشر قىلىن-
مىغانلىقىدىن ئەپسۇسلاندى. مەن بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىغا خەت
يېزىپ، ئۇلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ بار - يوقلىقىنى سورى-
ۋىدىم، يولداش ۋاڭ مىتاڭ بېيجىڭ كۇتۇپخانىسىدا 1946 - يىل-
دىكى «شىنجاڭ گېزىتى» بار دەپ جاۋاپ بەردى ھەمدە «تىيان-
شاننىڭ جەنۇبى - شىمالى» نىڭ بىر قىسىم مۇندەرىجىسىنى
يېزىپ ئەۋەتتى. ھەممىسى تولۇق تېپىلمىسىمۇ كۆپ قىسمى تېپىلدى.
شىنجاڭ مېنىڭ ئىككىنچى يۇرتۇم، ئۇ يەردە ئالتۇندەك
ياشلىق باھارىمنى ئۆتكۈزدۈم، مەندە نۇرغۇن ئۇنتۇلغۇسىز خا-
تىرە قالدۇردى. جوڭگو تارىخىدا، مەن يەككە - يېگانە ھالدا
شىنجاڭنى كېزىپ چىققان تۇنجى ئاخبارات مۇخبىرى. ھازىر
ئەسلەيدىغان بولسام، ئىش قىلىپ شۇ يىللاردا ئۆمرۈمنى بىكار
ئۆتكۈزمەپتىمەن. ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا، تىيانشانغا يىراقتىن
خەزەر سالسام، كۆڭلۈم ئارام تاپىدۇ.

1982 - يىل 12 - ئاينىڭ 10 - كۈنى
ياڭزىجاڭ دەرياسى بويىدا.

بوۋام لى گېنيۇەننىڭ 1938 - يىلى شىنجاڭغا كېلىشتىكى جەريانى توغرىسىدا

لى چىڭجىڭ

بوۋام لى گېنيۇەن 1904 - يىلى ياپونىيىگە بېرىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىۋى ۋە ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، شۇ جەرياندا بوۋام سۇنجۇڭشەن، خۇاڭ شىن ئەپەندىلەر بىلەن بىرلىكتە ئىنقىلاۋىي پائالىيەت ئېلىپ بارغان، شۇنداقلا تۇڭمېڭخۇيىنى قۇرغان 37 كىشىنىڭ بىرى. 1909 - يىلى بوۋام ياپونىيىدىن ۋەتەنگە قايتىپ يۈننەن ئۆلكىلىك ھەربىي مەكتەپنىڭ مۇپەتتىشى، باشلىقى بولغان. بۇ جەرياندا ئىنقىلاۋىي تەشۋىقات ۋە ئىنقىلابچى خادىملارنى تەربىيىلەش ئىشلىرى بىلەن ئاكتىپ شۇغۇللانغان. ۋۇچاڭ قوزغىلىڭى پارتلىغاندا، سەي ئې ئەپەندىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، ھەربىي مەكتەپنىڭ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلىرىنى تايانچ قىلىپ كۈنمىڭدە قوزغىلاڭ كۆتەرگەن، سەي ئې قوزغىلاڭچىلار قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى، بوۋام مۇئاۋىن باش قوماندانى بولغان، يۈننەندە دالىيەن ھەربىي ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، بوۋام مۇشۇ ھەربىي ھۆكۈمەتنىڭ باش قوماندانى، قوشۇمچە كېڭەش

باشلىغى بولغان. 1913 - يىلى بوۋام قاتناشقان «2 - قېتىملىق ئىنقىلاپ» مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، يۈەنشىكەي بوۋامنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى. بوۋام شۇ سەۋەپتىن ياپونىيىگە چىقىپ كەتكەن. ياپونىيىدە ۋاۋداۋتىيەن ئۇنىۋېرسىتېتىگە كىرىپ سىياسىي-ئىقتىسات كەسپىدە ئوقۇغان، خېڭ شىن، چېن دۇشيۇلار بىلەن بىرلىكتە ياۋروپا ئىشلىرىنى تەتقىق قىلىش جەمئىيىتىنى قۇرغان. كېيىن بوۋام قايتا ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ يۈەنشىكەيگە قارشى ۋەتەننى قوغداش ھەربىي يۈرۈشىگە قاتنىشىدۇ ۋە ھەربىي ئىشلار مەھكىمىسىنىڭ شىمالغا يۈرۈش قىلىش بىرلەشمە ئارمىيە شتاۋىدا سەنمۇ بولىدۇ. كېيىنچە يەنە گۇاڭدۇڭغا بېرىپ قانۇننى ھىمايە قىلىش ھەركىتىگە قاتنىشىپ، گۇاڭدۇڭ - يۈننەن ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلىنىدۇ. بۇ جەرياندا ئۇ يەنە شاۋگۇەن ھەربىي مەكتىۋىنى تەسىس قىلىدۇ. 1922 - يىلىدىن 1932 - يىلغىچە شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىنىڭ يېزا ئىگىلىك ۋە سودا مىنىستىرى، مۇۋەققەت زۇڭلى بولىدۇ، كېيىن ساۋكۇننىڭ سايلامدا پارە بېرىپ سايلانغانلىقىغا نارازىلىق بىلدۈرۈپ شىمالىي مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتىدىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىدۇ. «18 - سىنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن، بوۋام ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپ، مۇرەسسە قىلىش، تەسلىم بولۇشقا قارشى تۇرىدۇ. 1937 - يىلى 1 - ئايدا خەنكوۋدا دۇڭ بىۋۇنىڭ تەكلىۋى بىلەن «شىنخۇا رىباۋ» گېزىتىگە «نومۇسىمىزنى يۇيۇپ كۆرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈرەيلى» دىگەن بېغىشلىمىنى يازىدۇ. پۈتۈن مەملىكەتنى زىل - زىلىگە كەلتۈرگەن «7 زات» ۋەقەسى يۈز بەرگەندە، بوۋام ئۇلارنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغان. شېن جۈنرو ئەپەندىنى تۈرمىدىن

ئازات قىلىش ئۈچۈن سۇجۇدىكى ئاتاقلىق زات جياڭ يىلۇنى كېپىللىك قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ. ئۆزى جاڭ نەيچىڭگە كېپىللىك قىلىدۇ. زۇتاۋفېن، شى لياڭ قاتارلىق 5 كىشىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن جاڭ يىپىڭ، پەن جىڭباۋلارنى كېپىل بولۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلىدۇ.

باش قوماندان جۇدې بوۋام يۇننەندە ھەربى مەكتەپ باشقۇرۇۋاتقان چاغدا ئوقۇغان. 1922 - يىلى باش قوماندان جۇدې گېرمانىيىگە ئوقۇشقا بېرىش ئۈچۈن پاشپورت ئالماقچى بولغاندا، بوۋام ياردەم قىلغان. جۇدې گېرمانىيىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىرىدۇ ۋە شۇندىن ئېتىۋارەن ئۇلۇغ كوممۇنىزىم جەڭچىسى بولۇپ يېتىشىدۇ.

بوۋام ھايات چېغىدا چىڭ سۇلالىسىنى يىقىتىش، يۈەن شىكەيگە قارشى جازا يۈرۈشى قىلىش، قانۇننى قوغداش، ياپونغا قارشى تۇرۇش قاتارلىق ئىنقىلاۋىي ھەركەتلەرگە قاتناشقان. سۇن جۇڭشەن، خۇاڭ شىڭ، جاڭ تەييەن، سەي ئې، فىڭ يۈشياڭ، شيۈڭكېۋۇ، چېڭ چيەن قاتارلىقلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا جياڭ جيېشىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا نارازى بولۇپ، ھۆكۈمەت ئىشىغا ئارىلاشماي سۇجۇغا كېلىپ تەركى دۇنيا بولۇپ ياشىغان. ئازاتلىقتىن كېيىن بوۋام مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ ئەزاسى، تارىخى ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. 1965 - يىلى كېسەل سەۋەبىدىن بېيجىڭدا ۋاپات بولدى.

شېڭ شىسەي — بوۋام قۇرغان ھەربى مەكتەپتە ئوقۇغان ئوقۇغۇچى ئىدى. شېڭ شىسەي شىنجاڭغا دۇبەن بولغاندىن كېيىن، 1937 - يىلى بوۋامغا تېلېگرامما ئېۋەتىپ ئۇنىڭ شىنجاڭغا

كېلىشىنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شۇ چاغلاردا شېڭ شىسەي شىنجاڭدا «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، تىنچلىقنى قوغداش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش» تىن ئىبارەت 6 بۈيۈك سىياسەتنى يۈرگۈزگەن ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم قىلغان ماددى ئەشيالىرى شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە توشۇلاتتى. شۇنداق بىر پەيتتە جياڭ جيېشى بوۋام بىلەن شېڭ شىسەي ئوتتۇرىسىدىكى ئۇستازلىق ۋە ئوقۇغۇچىلىق مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىشنى نەزەردە تۇتۇپ، بوۋامنى ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى دېگەن نام بىلەن، شىنجاڭغا بېرىپ، شېڭ شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى قويۇقلاشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەشكە ئەۋەتتى. بۇ ھەقتە بوۋام يولداش دۇڭ بىۋۇ ئارقىلىق باش قوماندان جۇدېگە تېلېگىرامما ئەۋەتىپ مەسلىھەت سورىغان. جۇدې بوۋامغا ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى دېگەن ئەمەلنى قوبۇل قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى ئېيتىپ جاۋاپ تېلېگىرامما ئەۋەتكەن.

بوۋام نەنجىڭدىن سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ. يول ئۈستىدە چاڭشادا توختاپ يۈلۇشەن تاغ ئېتىكىگە قويۇلغان خۇاڭ شىڭ، سەي ئې ئەپەندىلەرنىڭ قەۋرىسىنى زىيارەت قىلىدۇ.

1938 - يىلى 2 - ئاينىڭ 15 - كۈنى بوۋام ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە كېلىدۇ. ئايرودرومدا شېڭ شىسەي باشچىلىقىدىكى شىنجاڭ ھەربى - مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە ھەر ساھە زاتلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولىدۇ. شېڭ شى-

سەي بوۋامنى دۇڭخۇايۇەنگە ئورۇنلاشتۇرۇپ ئالاھىدە كۈتكەن. بوۋام سوۋېت ئىتتىپاقى دۆلىتىمىزنىڭ ياپونغا قارشى كۈرىشى ئۈچۈن ياردەم قىلغان ماددى ئەشيالارنى شىنجاڭدىن ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە توشۇش ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان سودا قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە شېڭ شىسەي بىلەن كۆپ قېتىم سۆھبەت ئۆتكۈزگەن، مەملىكىتىمىز ۋە خەلقارا ۋەزىيەت ئۈستىدە پىكىر ئالماشتۇرغان. شىنجاڭدىكى ھەربى، مەمۇرى ئەمەلدارلارغا ۋە ھەر ساھە زاتلارغا ياپونغا قارشى ئۇرۇش ھەققىدىكى ئەھۋاللارنى تونۇشتۇرغان. يەنە شۇ چاغدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى بىلەن ئۇچراشقان. ئۈرۈمچىنىڭ مەنزىرىلىك جايلىرىنى ساياھەت قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ يازغان شېئىرلىرىدا ۋەتىنىمىزنىڭ گۈزەل غەربىي شىمال زېمىنىغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى ئىزھار قىلىدۇ.

بوۋام ھايات ۋاقتىدا مىس ۋە تاش ئابىدىلەر، يادنامىلارغا قارىتا نۇرغۇن تەتقىقات ئېلىپ بارغان. شىنجاڭدا تۇرغان يېرىم يىل ۋاقىت ئىچىدىمۇ شىنجاڭ مىس ۋە تاش ئابىدىلىرىنى، يادنامىلىرىنى تەتقىق قىلغان. ئۇ «شىنجاڭ مىس ۋە تاش ئابىدىلىرى» دېگەن كىتاۋىدا ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتىنى تەپسىلى بايان قىلىدۇ. بۇ مىس ۋە تاش ئابىدە، يادنامىلار ۋەتىنىمىز تارىخىنى تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك ماتېرىياللاردىن بولۇپ سانىلىدۇ.

ئەسلىدىكى پىلان بويىچە بوۋام تەكلىپكە بىنائەن، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ «1 ـ ماي ئەمگەكچىلەر بايرىمى» نى خاتىرىلەش مۇراسىمىغا قاتناشماقچى، ئاندىن باشقا جايلارنى ئېكىسكۇرسىيە قىلماقچى بولغان. بىراق تۇيۇقسىز يۈرەك كېسە-

لىگە گىرىپتار بولۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي قالدى. ئۇ دىخۇادا ئىككى ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالاندى. 1938 - يىلى 8 - ئايدا سوۋېت كونسۇلخانىسى ئەۋەتكەن دوختۇر شامالىن ۋە شىڭشىسەي ئەۋەتكەن دوختۇر چۇنىڭ ھەمراھلىقىدا داۋالىنىش ئۈچۈن ئايرو- پىلان بىلەن شىئەنگە بارىدۇ. دادامۇ كۈنمىڭدىن شىئەنگە كېلىپ بوۋامغا ھەمرا بولىدۇ. بوۋام شىئەندە سوڭجىيا- يۈەن سارىيىدا تۇرۇپ داۋالانغان. شۇ چاغدا، باش قوماندان جۇدې ياپونغا قارشى ئالدىنقى سەپ بولغان سەنشى لىڭشىيەندىن شىئەنگە كەلگىنىدە، لىن بوچۈي، ۋۇيۇنپۇ ئەپەندىلەرنىڭ ھەم- راھلىقىدا سوڭجىيايۈەن سارىيىغا كېلىپ بوۋامنى ئىككى قېتىم يوقلىغان. بوۋام ئۇلارغا ئۆزىنىڭ شىنجاڭ سەپىرى ھەققىدىكى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەرگەن. جۇدې ناھايىتى خۇشال بولغان. ئۇلار يەنە بىزنىڭ ھەربىي مەكتەپتىكى ئىشلارنى ۋە شىڭخەي ئىنقىلابى مەزگىلىدىكى ئىشلارنى ئەسلەپ پاراڭلاشقان. جۇدې بوۋامنىڭ كېسىلىگە كۆڭۈل بۆلگەن ۋە ئۇنى چىڭدۇغا بېرىپ داۋالىنىشقا دەۋەت قىلغان. ئايرىلىش ئالدىدا باش قوماندان جۇدې ماۋجۇشىنىڭ ئىمزاسى قويۇلغان «ئۇزۇنغا سوزۇلىدىغان ئۇرۇش توغرىسىدا» دىگەن ئەسىرىنى بوۋامغا سوغات قىلغان. بوۋام ئائىلىسىنىڭ كۈنمىڭدە ئىكەنلىكىنى ۋە داۋالىنىش، تۇرمۇش جەھەتتە قولايلىق بولۇشىنى نەزەردە تۇتۇپ 11 - ئاي ئارىلىقىدا كۈنمىڭغا قايتىپ كەتكەن.

يۇقۇرقىلار بولسا بوۋامنىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن يولنى يىراق كۆرمەي شىنجاڭغا كېلىپ، شىڭشىسەي بىلەن بولغان بىرلىكسەپنى ئىلگىرى سۈرۈشتە قىلغان بەزى ئىشلى- رىنىڭ خاتىرىسىدىن ئىبارەت.

«شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» ۋە باشقىلار توغرىسىدا

خې يۈجۇ، كاڭ بىڭلىن

1934 ـ يىلى خې يۈجۇ (خې گېڭگۇاڭ)، كاڭ بىڭلىن (كاڭ مىنيۈەن)، ۋاڭ لىشى، شۈليەن، لاڭ داۋخېڭ، ۋاڭ خېچاۋ، گوشىلياڭ، چېندۇڭبەي، سۈي جىمىڭ قاتارلىقلار شىنجاڭ دىخۇا (ئۈرۈمچى) گە يېتىپ كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شۇ يىلى 7 ـ ئايدا خې يۈجۇ شېڭ شىسەيگە سىياسى خاراكتېرلىك بىر ئاممىۋى تەشكىلات قۇرۇش ھەققىدە تەكلىپ بەردى، شۇ چاغدا بۇ تەشكىلاتقا «يېڭى شىنجاڭ جەمئىيىتى» دەپ نام بېرىلمەكچى بولدى. بۇ تەشكىلاتنىڭ ئاساسلىق مەقسىدى جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، بىردەك ئىتتىپاقلاشتۇرۇش، شىنجاڭنىڭ ئىچكى تېچلىقىنى قوغداش، سانائەت، يېزا ئىگىلىك قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، بۇ ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، شىنجاڭنىڭ جۇڭگونىڭ مەڭگۈ زېمىنى بولۇپ تۇرۇشىنى قوغداشتىن ئىبارەت ئىدى. كېيىن شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق

باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭ نامىنى «شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى خەلق ئۇيۇشمىسى» (قىسقىچە «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما») غا ئۆزگەرتتى ھەمدە خې يۈجۇ، گۇڭ جىنخەن (شۇ چاغدا گۇڭجىنخەن چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ كاتىۋى، تىيانشان گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ، روسچىغا ئۇستا ئىدى) لەرنى تەشكىللى نىزام تەييارلاشقا بەلگىلىدى. نىزامنىڭ ئومۇمى پىرىنسىپىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن: مەزكۇر جەمىيەت زۇڭلى (سۇن جۇڭشەن ئەپەندى) نىڭ ۋەسىيىتىگە بىنائەن، دۇنيادىكى بىزگە تەڭ-باراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ، ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈپ، مىللەتلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، تىنچلىقنى قوغداپ، يېڭى شىنجاڭ، خەلققە بەخت-سائادەت يارىتىدۇ ۋەھاكازالار.

بۇ ئۇيۇشمىنىڭ ئۈستىدە باش ئۇيۇشما كومىتېت، ئاستىدا شۆبە ئۇيۇشمىلار تەسىس قىلىندى. باش ئۇيۇشما كومىتېتتا بىر قانچە ھەيئەت ئەزا قويۇلدى، ئۇيۇشمىنىڭ ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىش ئۈچۈن، كومىتېت بىر كومىتېت باشلىقى، بىر مۇئاۋىن كومىتېت باشلىقى سايلاپ چىقتى. كومىتېت ئاستىدا كاتىۋات باشقارمىسى، تەشكىلات بۆلۈمى، تەشۋىقات بۆلۈمى، مائارىپ بۆلۈمى، مەدەنىيەت بۆلۈمى، ياشلار بۆلۈمى، ئاياللار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى، 1935 ـ يىلى يەنە ھەربىي ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىندى. باشقارما، بۆلۈم ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن، ھەر بىر بۆلۈمگە بىردىن بۆلۈم باشلىقى ۋە مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى قويۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر

قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن، بىر قانچە يېتەكچى تەيىنلەندى.

خې يۈجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن قايتا - قايتا مۇھاكىمە قىلىش ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق، خې يۈجۇ (شىنجاڭ روس تىلى — سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ باشلىقى) كومىتېت باشلىقلىقىغا، ئابدۇراخمان (شىنجاڭ مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى) مۇئاۋىن كومىتېت باشلىقلىقىغا، لاڭ داۋخېڭ باش كاتىپلىققا (1935 - يىلى ئۆزگىرىپ ۋاڭشۇچېن باش كاتىپ بولدى، لاڭ داۋخېڭ شۇ چاغدا ئۆلكىلىك سىفەن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى ئىدى)، ۋاڭ يەنلىڭ (ۋاڭ خېچاۋ)، ۋاڭلېشىلار تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىقلىقىغا (ۋاڭ يەنلىڭ شۇ چاغدا قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ باش ئىنژېنېرى، ۋاڭلېشى دىخۇا شەھىرىنىڭ باشلىقى ئىدى، ۋاڭيەنلىڭ ئىلىغا كەتكەندىن كېيىن، ۋاڭلېشى بۆلۈم باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى)، ليۇفۇۋۇ (شىنجاڭ روس تىلى سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ سىياسى ئىقتىسات. پىروفېسسورى) تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، شۈليەن (شىنجاڭ سودا بانكىسىنىڭ باشلىقى)، بۇرھان شەھىدى (شىنجاڭ يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ دىرېكتورى) مائارىپ بۆلۈمىنىڭ بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىقلىقىغا، جاڭشىن (شىنجاڭ مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) مەدەنىيەت بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، چېن دۇڭبەي (روس تىلى سىياسى - قانۇن ئىنىستىتۇتىنىڭ ئىلمى مۇدىرى) ياشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، چيۇيۈفاڭ (شىنجاڭ ئۆلكىلىك قىزلار سىفەن مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى، شېڭ شىسەينىڭ خوتۇنى)

ئاياللار بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا سايلاندى. شېڭشىسەي، لى رۇڭ (ئۆلكە رەئىسى)، گودامىڭ (ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى)، لۇشياۋزۇ (زەھەرلىك چېكىملىكلەرنى مەنئى قىلىش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى)، گۇيفېن (دىخۇانىڭ مەمۇرى باشلىقى)، چېن دېلى (ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى)، كاڭ بىڭلىن (چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى قاتناش باشقارمىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە چىڭخەي - شىنجاڭ ئېلېكتىر ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، گوشىلياڭ (چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى ترانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى، كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئاپتوموبىل ترانسپورت باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا ئۆزگەرتىلدى)، جاڭ يۈۋ (شىنجاڭ سىياسى قوغداش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، ۋاڭ لىشاڭ (سىياسى قوغداش ئىدارىسىنىڭ باش كاتىۋى)، سۇي جىمىڭ (ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇدىرى، كېيىن ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىپلىقىغا تەيىنلەندى)، لى فۇلىن (مالىيە تەپتىش كومىتېتىنىڭ كومىتېت باشلىقى)، گاۋشىبىڭ (ئۆلكىلىك قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى)، شى شىچاڭ (چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى)، گۇڭجېنخەن، تاھىر (شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى)، كېرىمخان (مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، لەن يەنشۇ (خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى، خۇيزۇ) يۈجېنگو (كېيىن خوتەنگە مۇئاۋىن مەمۇرى باشلىق بولۇپ تەيىنلەندى، خۇيزۇ) قاتارلىقلار ئۇيۇشمىغا ھەيئەت ئەزا بولدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» غا ئۈچ نەپەر گەنسى قويۇلغان بولۇپ، ئۇلار ئايرىم - ئايرىم ھالدا كاتىپلىق،

تەشكىلات، تەشۋىقات ئىشلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. شۇ چاغدا
ئۆلكە مەركىزىدىكى نازارەت، تەشكىلات، مەكتەپلەرنىڭ ھەممى-
سىدە «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتلىرى بار
ئىدى، ئۇلار باش ئۇيۇشمىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلاتتى،
ئۆلكە مەركىزىدىكى شىمىكو ھەربى قورال - ياراق زاۋۇتى شۇ
چاغدا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما» تەشكىلاتى تەسىس
قىلىنغان يەردىن - بىر زاۋۇت بولۇپ، باش ئۇيۇشما كاكبىڭلىنىنى
مەزكۇر شۆبىنىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قاتارلىق
ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن يېتەكچى قىلىپ ئەۋەتتى.
شۇ چاغدا ئۆلكە مەركىزىدىن باشقا شىنجاڭدىكى رايون، ناھى-
يىلەر ئىچىدە تۇرپاندىلا «جاھانگىرلىككە قارشى شۆبە ئۇيۇشما»
بار ئىدى، باش ئۇيۇشما كاكبىڭلىنىنى تۇرپانغا بېرىپ مەزكۇر
شۆبىنىڭ تۈرلۈك ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن 1934-
يىلدىن 1935 - يىلغىچە ئىككى قېتىم ئەۋەتكەن ئىدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ئۇيۇشما ئەزالىرى ۋە
ئاممىغا تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇلارنى تەربىيىلەش ئۈچۈن، ئۇيۇش-
مىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى «جاھانگىرلىككە قارشى ئاۋانگارت»
ناملىق قەرەلسىز ژورنالنى نەشر قىلدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە
«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇر-
سى» نى ئېچىپ، ھەر قايسى شۆبە ئۇيۇشمىلارنىڭ تايانچىلى-
رىنى تەربىيىلىدى، شېڭشىسەي، خېيۇجۇ، كاكبىڭلىنلار دەرس
ئۆتتى، شېڭشىسەي «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋەزى-
پىسى» دىگەن تېمىدا دەرس بەردى. بۇ لېكسىيە كېيىن خې-
يۇجۇ، ليۇفۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلىنىپ، تىيانشان گېزىتخانىسى
تەرىپىدىن رىسالە قىلىپ بېسىپ تارقىتىلدى، پۈتۈن كىتاپ

5 قىسىمغا بۆلۈنگەن: (1) جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش؛ (2) سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش؛ (3) مىللەتلەرنى باراۋەر قىلىش؛ (4) ئەمەلدارلىق تۈزۈمىنى تەرتىپكە سېلىش (خىيانەتچىلىككە، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش)، (5) شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش، كېيىن بۇنىڭغا يەنە «تېچلىق» دېگەن بىر ماددا قوشۇلۇپ، كېيىنكى ئاتالمىش «6 چوڭ سىياسەت» كە ئايلاندۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسى پروگراممىسى قىلىندى. خې يۈجۇ «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ تەشكىلات، تەشۋىقات، مائارىپ قىسمى ھەققىدە دەرس ئۆتتى. كاڭ بىڭلىن ئىقتىساتشۇناسلىق ھەققىدە دەرس ئۆتتى، ئۇنىڭ مەزمۇنى ماتېرىيالىزىم، دىئالىكتىكا دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. خې يۈجۇ كېيىن يەنە «6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشلىقى» دېگەن دەرسنى ئۆتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ بارلىق سىياسى ھەركەتلەرگە رەھبەرلىك قىلدى. بۇ ئۇيۇشما 1934 - يىلى «18 - سېنتەبىر» ۋەقەسىنىڭ 3 يىللىقىنى خاتىرىلەش كۈنىدە، دىڭشياڭۋاڭ بۇتخانىسىدا ئاممىۋى يىغىن ئېچىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ئالاھىدە ئېۋەتكەن خادىمى لى چىيالارنىڭ «تاجاۋۇزچىلارغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن ئاۋال ئىچكى قىسمىنى تېنچلاندۇرۇش كېرەك» دېگەن ئەكسىيەتچىل تەشۋىقاتىغا تاقابىل تۇردى ھەمدە لەنجۇدىن توشۇپ كېلىنگەن زور تۈركۈمدىكى ئەكسىيەتچىل ژۇرنال ۋە تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى مۇسادىرە قىلغان ئىدى.

1935 - يىلى 4 - ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» شىنجاڭ مىللەتلەر ئۇيۇشمىسى بىلەن بىرلىكتە «ئاپ-

رىل ئىنقىلاۋى» پائالىيىتىنى ئۇيۇشتۇردى. يەنە شىنجاڭ بويىچە 2 ـ قېتىملىق خەلق ۋەكىللەر يىغىنىنى چاقىردى.

1935 ـ يىلى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ مەزگىلىدە، «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ئەتىيازلىق تېرىلغۇ تەشۋىقات ئەترىتىنى تەشكىللەپ، ھۆكۈمەتكە ياردەملىشىپ ئەتىيازلىق تېرىلغۇ پائالىيىتى ئېلىپ باردى. شىنجاڭ ئىنستىتۇتى (1935 ـ يىلى 1 ـ ئايدا روس تىلى — سىياسى ـ قانۇن ئىنستىتۇتى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلگەن ئىدى) ۋە دىخۇا ئوتتۇرا مەكتىپىدىكى قىسمەن ئوقۇغۇچىلار «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، بەس ـ بەستە بۇ پائالىيەتكە قاتنىشىپ، ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا شۇ قالايمىقانچىلىقتىن كېيىن دىخانچىلىقتا بىرىنچى قېتىم مول ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن پۇختا ئاساس سېلىنغان ئىدى،

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلى ئاپروسوپ بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ تۇراتتى، خې يۈجۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلخانىسىغا ھەر ھەپتىدە بىر قېتىم بېرىپ ئاپروسوپ بىلەن ئۇچرىشىپ، خىزمەتلەرنى بىرلىكتە مۇھاكىمە قىلاتتى. 1935 ـ يىلى ۋاڭ شۇچىن باش كاتىپلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن، خې يۈجۇ سوۋېت كونسۇلخانىسىغا ۋاڭ شۇچىن بىلەن بىللە بارىدىغان بولدى.

1935 ـ يىلى يەنە يېڭىدىن بىر تۈركۈم ھەيئەت ئەزالىرى كۆپەيتىلدى. ئۇلار: ۋاڭ شۇچىن، ۋەن شيەنتىڭ، ۋۇدىمىڭ (جاڭ زېمىن)، ليۇشەنچېن، جىن يىجۈن، ۋاڭ يىجې،

خۇدۇڭلىڭ، ياڭ خېلىڭ، سۇڭ يىڭگۇ، سۇڭ بەيشاڭ، سۇن جىچاۋ، سۇڭ مىڭدى، سۇۋېنلىن، جۇچۇنخۇي، سۇڭ شياۋپۇ، جاۋ سېنشىڭ قاتارلىقلار. ۋاڭ شۇچېن لاڭ داۋخېڭنىڭ ئورنىغا باش كاتىپ بولدى. يەنە ھەربى ئىشلار بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭغا شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىدىن سۇڭ بەيشاڭ (سىياسى تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى) باشلىق بولدى.

1935 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» ۋەكىللىرى يىغىنى ئېچىلىپ نىزامغا تۈزىتىش كىرگۈزۈلۈپ، كومىتېت باشلىقى تۈزۈمى ئۇيۇشما باشلىقى تۈزۈمىگە ئۆزگەرتىلىپ، باش ئۇيۇشمىغا بىرىنچى ۋە ئىككىنچى باشلىق قويۇلدى، كومىتېت گەنسىلەر ئۇيۇشمىسىغا ئۆزگەرتىلدى. شېڭ شىسەي ئۇيۇشما باشلىقى بولدى، لى رۇڭ مۇئاۋىن ئۇيۇشما باشلىقى بولدى، ۋاڭ شۇچېن يەنىلا باش كاتىپ بولۇپ، خىيۇجۇ تەشكىلات بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىقىغا، ۋەن شەنتىڭ مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. بۇرۇن ھەيئەت ئەزا بولغانلار گەنسىگە ئۆزگەرتىلدى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» 1934 ـ يىلى قۇرۇلغاندىن تارتىپ 8 يىل داۋام قىلدى، 1942 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا شېڭ شىسەي ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇۋەتتى.

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ ئورنى دەسلەپتە لومەنچېڭدىكى مېھمان كۈتۈش باشقارمىسى (جىن شۇرېننىڭ سارىيى) دا ئىدى، 1935 ـ يىلى ليۇگوڭ ئىبادەتخانىسىغا يۆتكەلدى (ئۇ يەر شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەسلى ئورنىنىڭ غەربىدە، ليۇگوڭ ئىبادەتخانىسى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى

دەۋرىدىكى خۇنەن ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى ليۇجىڭتاڭنىڭ ئىبا- دەتخانىسى ئىدى، ليۇجىڭتاڭ شىنجاڭ ئۆلكە بولغاندىن كېيىن بىرىنچى قېتىم شۇنفۇ بولغان بولۇپ، ئۆلكە باشلىقى بىلەن باراۋەر ئىدى، ئۇ خۇنەنلىك بولۇپ، شەنشى - گەنسۇنىڭ باش ۋالىسى زوزۇڭتاڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن)، كېيىن يەنە لياڭخۇخۇي سارىيىغا يۆتكەلدى.

«6 چوڭ سىياسەت» توغرىسىدا

1934 - يىلى «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر باش كۆز ئاخشىمىسى، شېڭ شىسەي دۇبەن مەھكىمىسى 3 - زالنىڭ شەرقىدىكى مېھمانخانىدا بىر قېتىم سۆھبەت يىغىنى ئاچتى، بۇنىڭدا شىنجاڭ ھۆكۈمىتى يولغا قويۇۋاتقان فاڭجېن مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنىپ، شىن- جاڭنىڭ سىياسى پروگراممىسى ئۈستىدە دەسلەپكى قەدەمدە ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىلدى.

يىغىنغا قاتناشقۇچىلار «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» نىڭ تايانچىلىرىدىن خې يۇجۇ، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، كاڭ بىڭلىن، لاڭ داۋخېڭ، شۈليەن، گوشلياڭ، سۈي جىمىڭ، جاڭ يۈۋ، ۋاڭ لىشاڭلار ئىدى. شۇ چاغدا، خې يۇجۇ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، تىنچلىق، ئىسلاھ قىلىشتىن ئىبارەت 3 چوڭ پىرىنسىپنى ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە بۇلار ئۈستىدە قىسقىچىنا ئىزاھات بېرىپ مۇنداق دىگەن ئىدى: بۇ 3 پىرىنسىپ بىر - بىرىگە چېتىشلىق، ئاۋال جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، ئاسا- لىقى ياپون جاھانگىرلىكىگە ۋە شىنجاڭغا چېگرىداش بولغان

ئەنگلىيە جاھانگىرلىگىگە (شۇ چاغدا شىنجاڭغا چېگرىداش بولغان ھىندىستان ئەنگلىيە ئىشغالىيىتىدىكى مۇستەملىكە جاي ئىدى) قارشى تۇرۇش كېرەك، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈچۈن دۇنيادىكى بىزگە باراۋەرلىك ئاساسىدا مۇئامىلە قىلىدىغان مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىش لازىم. شۇڭا، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللى سىياسەتنى توغرا ئىجرا قىلىش، تېچلىقنى ئىشقا ئاشۇرۇش كېرەك، تېچ مۇھىتقا ئىگە بولغاندىلا، ئاندىن يېڭى شىنجاڭ قۇرغىلى بولىدۇ. خې يۈجۈ ئوتتۇرىغا قويغان 3 پىرىنسىپقا يىغىنغا قاتناشقۇچىلار قوشۇلدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، شېڭ شىسەي «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىدا دەرس ئۆتۈش ئۈچۈن، مۇشۇ 3 پىرىنسىپ ئاساسىدا كېڭەيتىپ «ھۆكۈمەتنىڭ نۆۋەتتىكى ئاساسلىق ۋەزىپىسى» نى يېزىپ چىقىپ، بۇنى 5 جەھەتتىن بايان قىلدى. بۇ 5 تۈرلۈك ۋەزىپە: جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەرنى بىردەك باراۋەر قىلىش، پارىخورلۇق، خىيانەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ رىسالە خې يۈجۈ، لىيۇ فۇۋۇلار تەرىپىدىن تەھرىرلىنىپ، تىيانشان گېزىتخانىسى تەرىپىدىن رەسمى كىتاپ قىلىپ نەشر قىلىنىپ، ئوتتۇرا - باشلانغۇچ مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىگى قىلىندى. 1935 - يىلى 4 - ئايغا كەلگەندە، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدىن بۇرۇن، شېڭ شىسەي يەنە ئۇنىڭغا «تېچلىق» دىگەن بىر ماددىنى قوشتى. بۇنىڭ بىلەن

بىر قەدەر مۇكەممەل بولغان «6 چوڭ سىياسەت» سىستېمىسى بارلىققا كېلىپ، شىنجاڭ بويىچە ئېچىلغان 2 - قېتىملىق خەلق ۋەكىللەر يىغىنىدا رەسمىي ئوتتۇرىغا قويۇلدى. كېيىن «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» كادىرلىرىنى تەربىيىلەش كۇرسىدا، خې يۈجۈ مۇشۇ رىسالىگە ئاساسەن «6 چوڭ سىياسەتنىڭ باغلىنىشلىقى» دېگەن دەرسنى ئۆتۈپ، «6 چوڭ سىياسەت» نىڭ ئىچكى باغلىنىشى، «6 چوڭ سىياسەت» نىڭ ئۆزئارا باغلىنىشى، بىر - بىرىگە نىسبەتەن تەقەززالىقى، بۇلارنىڭ قايسى بىرى كەم بولسا بولمايدىغانلىقىنى بايان قىلغان ئىدى.

1935 - يىلى يازدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلۇش ئارىپىسىدا ئېچىلغان بىر قېتىملىق «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» يىغىنىدا خې يۈجۈ بىلەن ۋاڭ شۈچېن: «شەكلى مىللىي، مەزمۇنى 6 چوڭ سىياسەتنى ئاساس قىلغان مائارىپ ۋە مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش لازىم» دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى. شۇنىڭ بىلەن مەدەنىيەت، مائارىپ جەھەتتە توغرا فاڭجېن بارلىققا كەلدى. ئۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە تۈرتكە بولدى.

«ئاپرېل ئىنقىلاۋى» ناخشىسى توغرىسىدا

«جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلغاندىن كېيىن، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە «ئاپرېل ئىنقىلاۋى» نىڭ ئەھمىيىتىنى تەشۋىق قىلىپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر

مىللەت خەلقىنى ۋەتەننى سۆيۈشكە، شىنجاڭنى سۆيۈشكە ئىلھاملاندۇرۇپ، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئىناق ئىتتىپاقلىشىپ، تىنچلىق مۇھىتتا باراۋەر، ئەركىن ۋە ئورتاق ھالدا يېڭى شىنجاڭ قۇرۇپ، جاھانگىرلارنى يوقۇتۇپ، ئاساسلىقى شۇ چاغدا جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەن ياپون جاھانگىرلىكىنى يوقۇتۇپ، جۇڭگونى ئازات قىلىشقا دەۋەت قىلىش ئۈچۈن، خې يۈجۇ بىلەن كاڭ بىڭلىن بىرلىكتە 1934 ـ يىلى كۈزدە، دۇنياغا مەشھۇر بولغان قىزىل بايراق ناخشىسىنىڭ نوتىسىغا تېكىست يېزىپ، «ئاپرېل ئىنقىلاۋى» دېگەن ناخشىنى بارلىققا كەلتۈردى. بۇ ناخشا 3 كۇبلىت بولۇپ، مەزمۇنى ئاساسلىقى «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش»، «تىنچلىق» ۋە «قۇرۇلۇش» تىن ئىبارەت ئىدى. ئەينى چاغدا پۈتۈن شىنجاڭدا ئوقۇلىدىغان بۇ ناخشىنىڭ بىرىنچى كۇبلىتى مۇنداق ئىدى:

شانلىق «ئاپرېل ئىنقىلاۋى»،
ئېلىپ كەلدىڭ مەڭگۈ تىنچلىق يېڭى شىنجاڭنى.
بارچە مىللەت بولدى باراۋەر، ئالدى ئەركىنلىك،
بۇزۇپ ئۆتۈپ زۇلمەتنى ـ چاڭنى،
نۇرلۇق يولغا ئەيلىدۇق سەپەر.
ئىتتىپاق بولۇپ، كۈچكە تولۇپ، يېپ ـ يېڭى شىنجاڭ
قۇرۇپ،

ھەممە مىللەت قۇچايلى زەپەر.
يوقۇتايلى جاھانگىرلىكنى،
ھىمايە قىلىپ ھۆكۈمەتنى،
كەلتۈرەيلى جۇڭگونىڭ ھۆر ـ ئازاتلىقىنى.

维吾尔 دېگەن خەتنى قوللىنىش ھەققىدە ئېچىلغان يىغىن

1934 - يىلى شىنجاڭدا 4 مىليون نوپۇس بار بولۇپ، ئۇيغۇرلار 60 پىرسەنتىنى ئىگەللەيتتى، شىنجاڭغا نىسبەتەن ئۇيغۇرلار كۆپ سانىنى ئىگەللىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇيغۇرلار «缠头» (چەنتۇ) دەپ ئاتىلاتتى، بۇ تولىمۇ بىھۆرمەتلىك بولۇپ، چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «缠回»(چەنخۇي) دېگەن ئاتالغۇدىن بارلىققا كەلگەن ئىدى. «جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشما» قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي (1934 - يىلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى)، شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت — ئۇيغۇرلارغا مۇۋاپىق بىر خەنزۇچە تەرجىمە ئات قويۇپ، ھۆرمەتكە ئىگە قىلىش ئۈچۈن بىر يىغىن ئېچىلدى. بۇ يىغىنغا: بۇرھان شەھىدى، جاڭ يىۋۇ، خې يۈجۇ، شۇلىيەن، كاڭ بىڭلىن، ۋاڭ لىشى، ۋاڭ يەنلىڭ، چېن دۇڭبەي،گو شىلياڭ ،لاڭ داۋخېڭ، سۈي جىمىڭلار قاتناشقان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا ھەر مىللەتنىڭ داڭلىق ئەرباپلىرىدىنمۇ قاتناشقان ئىدى، بولۇپمۇ ئۇيغۇر داڭلىق ئەرباپلىرىدىن قاتناشقانلار ئاز ئەمەس ئىدى (ئەپسۇسكى ئۇزۇن يىللار ئۆتكەنلىكى تۈپەيلىدىن بۇلارنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قاپتۇق). يىغىندا كۆپچىلىك مۇنداق مۇھاكىمە قىلدى: ئۇيغۇرلارنىڭ ئەسلى نامى «uyghur» ئىدى، تاڭ، سۇڭ سۇلالىسىدىن بۇيان، تارىخىي كىتاپلاردا «回纥» (خۇيخې)، «回鹘» (خۇيخۇ)، «畏吾尔» (ۋېيۋۇئېر) دەپ تەرجىمە قىلىنىپ كەلگەن ئىدى، چىڭ سۇلالىسىدىن باشلاپ «缠回» دەپ ئاتىلىپ، بۈگۈنگە قەدەر مۇشۇنداق قوللىنىپ كېلىندى، بۇ تولىمۇ بىھۆرمەتلىك،

بۇنىڭغا مۇۋاپىق ئات (تەرجىمە ئ ت) قويۇش كېرەك. يىغىندا بەزىلەر «uyghur» نىڭ تاۋۇش تەرجىمىسى بويىچە خەنزۇچە «威武儿» دەپ ئاتاش كېرەك، دەپ ئوتتۇرىغا قويدى، شۇ چاغدا يىغىنغا قاتناشقان شۆلىيەن: «威武尔» دېگەنمۇ يامان ئەمەس، ئۇ بۇ مىللەتنىڭ قۇدرەتلىك، جەسۇر ۋە ئاللانىڭ ئەركىسى، دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلغانغا يەتمەيدۇ، ئۇ قوغداش 维护 (维) بىز (吾) ھەر قايسى مىللەتلەر (尔)، بىز چوڭ ئائىلە، شىنجاڭدىكى بارلىق مىللەتلەر بىردەك باراۋەر، ئىناق، بىردەك ئىتتىپاقلاشقان، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرىدۇ، قوغدايدۇ، جاھانگىرلارنى يوقىتىدۇ، جۇڭگونى ئازات قىلىدۇ دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدۇ» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى. كېيىن مۇھاكىمە قىلىش ئارقىلىق: «维吾尔» دېگەن ئۈچ خەت ھەم شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇش، ئىناق ئۆتۈش، ئۆز-ئارا ياردەملىشىش، شىنجاڭنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش، بىردەك ئىت-تىپاقلىشىش، جاھانگىرلارنى يوقىتىش، جۇڭگونى ئازات قىلىش دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرۈپ كېلىدىكەن، ھەم چوڭ مىللەتلەردە بولىدىغان شوۋىنىزىم ۋە تار يەرلىك مىللەتچىلىك تۈسىنى ئالمىغان ئىكەن، مۇشۇ بىر قەدەر مۇۋاپىق ئىكەن» دەپ قا-رالدى. شۇڭلاشقا، ئاخىر كۆپچىلىك «uyghur»نى خەنزۇچىغا «维吾尔» دەپ تەرجىمە قىلىشنى بىردەك ماقۇللىدى. بۇ نام بۈگۈنگە قەدەر قوللىنىپ كېلىنمەكتە.

1982 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى

ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرىشى ۋە جىمسارنى قوغداش ئۇرۇشىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالى

جاڭ يەنپىڭ

«گاسىلىڭ» دەپ ئاتالغان ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا ئىلگىرى-ئاخىر ئىككى قېتىم كېلىپ، 1931-يىلىدىن 1934-يىلغىچە بولغان شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈرۈش رولىنى ئوينىدى. تۆۋەندە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا ئىككىنچى قېتىم كىرگەن ۋاقتىدا پەيدا قىلغان ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكىنى بايان قىلىپ ئۆتىمەن. گەرچە مەن بۇ ئۇرۇشنى بىۋاستە ئۆز بېشىمدىن كەچۈرگەن بولساممۇ، لېكىن بۇنىڭغا ئۇزۇن ۋاقىتلار بولغاچقا، بايانلىرىمدا خاتالىق ۋە قېپ قالغان ئورۇنلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغان يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشىنى سورايمەن.

1933-يىل، تاۋمىڭيۇ قاتارلىقلار «12-ئاپرېل» سىياسىي ئۆزگىرىشىنى قوزغاپ، جىن شۇرېننى قوغلاپ كەتكۈزۈۋەتتى. ئەينى ۋاقىتتا شېڭ شىسەي ھەربىي ھوقۇقنى ئىگەللەپ، ۋاقىت-

لىق دۇبەن بولدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىـ
يىتى ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى، ماجۇڭيىڭ بۇ پۇرسەتتىن
پايدىلىنىپ، پۈتۈن ئەسكىرى كۈچىنى باشلاپ، ئىككىنچى قېتىم
شىنجاڭغا كىردى. قۇمۇلدىكىلەر ئەسكەرلىرىنى مۇداپىئە ئورۇنـ
لىرىدىن قايتۇرۇپ كەتكەچكە، ئۇ شىنجاڭغا توسالغۇسىز
باستۇرۇپ كىرىپ، بىۋاسىتە گۈچۈڭغا باردى. قەمەرىيە 5 ـ ئايـ
نىڭ 5 ـ كۈنى تاڭ سەھەردە ھۇجۇم قىلىپ كىرىپ، شەھەرنى
قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرنى تارمار قىلدى. لى رۇخەي، جاڭ جىڭشەن
(يەنە بىر ئىسمى جۇيەن) قاتارلىق ئىككى قوماندان ئەسـ
كەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ تەسلىم بولدى. قوماندان لى رۇڭخۇا
كوچا جېڭىدە ئۆلدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى شەھەرگە
ھۇجۇم قىلغاندا، ماجۇڭيىڭنىڭ ئىنىسى ماجۇڭجيېگمۇ ئوق
تېگىپ ئۆلدى. ماجۇڭيىڭ شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن،
دەرھال ئۆز قىسمىنىڭ پۇقرالار ئولتۇراقلاشقان مەھەللىگە
بېرىشىنى توسۇپ، 8 مىڭدىن ئارتۇق ھەر خىل قۇرال ـ ياراق
ۋە زور تۈركۈمدىكى ئوق ـ دورىلارنى ئوڭۇشلۇق ھالدا قولغا
چۈشۈردى. ماجۇڭيىڭ، تەسلىم بولغان قوشۇن ئىچىدىن قاۋۇلـ
لىرىنى ئەسكەرلىككە تاللىۋېلىپ، ئاجىزلىرىنى ئۆز ئورۇنلىرىغا
قايتۇرۇپ، باشقىدىن قوشۇن تەشكىللەپ ئۆز كۈچىنى تېخىمۇ
زورايتتى.

ماجۇڭيىڭ جىمسارغا يۈرۈش قىلماقچى بولۇپ، ئاۋال
ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندىدى، ئەينى ۋاـ
قىتتا، جىمساردا تۇرۇۋاتقان ئەسكەر 2 مىڭدىن ئارتۇق ئىدى،
ئۇلارنىڭ قوماندانى دۇڭ چىڭخۇ، چىن چىڭيۇ ئىككىيلەن بولۇپ،
باۋ لياڭچىن، لى شۇفۇ، گاۋشىجيې ئىشلىرىنى باشقۇراتتى. ليۇـ

يىڭلىن هاكىم دۇڭ، چېن ئىككى قوماندان بىلەن مەسلىھەتلە-
شىپ، دۈشمەننىڭ سان جەھەتتە كۆپ، ئۆزىمىزنىڭ ئاجىز
ئىكەنلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇقرالارغا بالا-
يى - قازا كەلتۈرۈپ قويۇشتىن قورقۇپ، قوشۇننى باشقىدىن
تەشكىللىمەكچى بولدى. ماجۇڭيىڭ ئاۋال تۇەنجاڭ مارۇلۇڭنى
جىمسارغا بېرىپ قورال - ياراق ۋە ئوق دورىلارنى ئۆتكۈزۈۋې-
لىشقا ھەمدە ئەسكەرلەرنىڭ قورقۇنچاق - ئاجىزلىرىنى قايتۇرۇ-
ۋېتىپ قىسىمنى باشقىدىن تەشكىللەشكە ئەۋەتتى. ئارقىدىن
شەخسەن ئۆزى باردى. ليۇيىڭلىن شەھەر خەلقىنى سەپەرۋەر
قىلىپ ماجۇڭيىڭنى قارشى ئېلىش زور يىغىنىنى ئاچتى.
ماجۇڭيىڭ قارشى ئېلىش يىغىنىدا سۆز قىلىپ (ئاساسى مەزمۇ-
نى): «مېنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىم ھوقۇقنى قولغا ئېلىپ، پۇقرا-
لارنى پاراكەندىچىلىككە سېلىش ئەمەس، بەلكى ئۇلارنى بالا-
يى - قازادىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈندۇر. سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار،
ساراسىمىغا چۈشۈشنىڭ ھاجىتى يوق......» دەيدۇ. ئۆلكە تە-
رىپىدىن ئادەم كېلىپ ماجۇڭيىڭ قوشۇنى بىلەن سۆھبەت ئېلىپ
بېرىۋاتقان پەيتتە، يەنى 5 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ماجۇڭيىڭ
پىيادە، ئاتلىق بولۇپ 5 مىڭدىن ئارتۇق يېنىك قۇراللانغان
ئەسكەرنى باشلاپ سەنتەيگە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، زىنچۈەنزىگە
يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن
پىيادە، ئاتلىق، توپچى قىسىم بولۇپ 10 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى
باشلاپ، شەرقتە فۇكاڭدىن جەڭگە ئاتلاندى، ئىككى تەرەپ زىنچۈەن-
زىدە قاتتىق جەڭ قىلدى. شىددەتلىك جەڭ چۈشكىچە داۋاملاش-
قاندىن كېيىن، ھاۋا تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ، كېچىلەپ ياققان قاتتىق
يامغۇرغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنى جەڭگىۋارلىقىنى

يوقىتىپ، تېرە - پېرەڭ بولۇپ كەتتى. ئۆلكە ئارمى-
يىسى بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇلارغا قوغلاپ يۈرۈپ زەربە
بەردى. ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى مۇجيادى جىلغىسى
ئارقىلىق قېچىپ كېلىپ، تۇرپان، پىچاننى ئىگەللىۋالدى. لى،
دۇڭ، چېن قاتارلىق قوماندانلار تەسلىم بولۇپ، بۇ ئىككى
شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغانلىق جىنايىتىدىن قورقۇپ ما-
جۇڭيىڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

شېڭ شىسەي گوچۇڭغا كىرگەندىن كېيىن، دۈشمەنگە
تەسلىم بولۇپ شەھەرنى قولدىن بېرىپ قويغان قوماندان جاڭ-
جىۋشيەن (جۇيەن) نى قەتلى قىلىپ، ھەربى قانۇننى ئىجرا
قىلدى. شېڭنىڭ ئەۋەتكەن ئەسكەرلىرى مورى دەرياسىغا يېتىپ
بارغاندىن كېيىن، شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلمىدى. ئۇ، ئۆلكە
مەركىزىدىكى تاۋ مىڭيۈ، لى شياۋتيەن، چېڭ جۇڭ قاتارلىقلارغا
ئىشەنچ باغلىيالماي ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى گوچۇڭنى
قوغداشقا قالدۇردى. قاچقۇن - تەسلىم بولغان ئەسكەرلەردىن
بىر قوشۇن تەشكىللىدى، قالغان قىسىملىرىنى ئارقا - ئارقىدىن
ئۆلكىگە قايتۇردى. ئۆزى (شېڭ) 500 دىن ئارتۇق يېنىك
قوراللانغان ئاتلىق ئەسكەرنى باشلاپ، ئالدىن يولغا چىقتى،
ئۇلار جىمساردىن ئۆتكەندە، ليۇ يىڭلىننى ھاكىملىققا، يۈدېشىڭنى
يېڭىۋېلىش دادۇيىنىڭ دۇيجاڭلىقىغا تەيىنلەپ ئۆز قوشۇنىنى
زورايتتى، يۈ دېشىڭ دەرھال پىتىراپ يۈرگەن ئەسكەرلەردىن
100 دىن ئارتۇق كىشىنى توپلاپ، يوشۇرۇپ قويغان قورال -
ياراق، ئوق - دورىلار ۋە كونا قوراللار بىلەن قوراللىنىپ ئامان-
لىقنى قوغداش ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىدۇ، شۇنداقلا شەھەرنىڭ
مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشىپ شەھەرنىڭ 4

دەرۋازىسىغا پىلتىلىق زەمبىرەك ئورۇنلاشتۇرىدۇ. 4 دەرۋازىنىڭ 4 بۇلۇڭىغا پۇقرا ئەسكەرلەرنى كېچە - كۈندۈز پوستا قويۇپ، كۈتۈلمىگەن بىرەر ھادىسىنىڭ تۇغۇلۇپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەييارلىقىنى قىلىدۇ.

ماجۇڭيىڭ ئۆزلىگىدىن تۇرپان، پىچاندىن چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، يەنىلا جىمىسارنى قولدىن بېرىپ قويغىنىغا تەن بەرمەيدۇ. چۈنكى:

1. جىمىسارنىڭ ئاشلىق ئامبىرىدا بىر مىليون جىڭدىن ئارتۇق ئاشلىق ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، بۇ ئۇلار ئۈچۈن ئېھتىياجلىق ئىدى.

2. جىمىسارنىڭ ئىستراتېگىيىلىك ئورنى مۇھىم بولۇپ، بۇ ئارقىلىق گۇچۇڭ بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقىنى ئۈزۈۋېتىشكە بولاتتى.

ماجۇڭيىڭ ئاۋال ۋاڭچۈەنلۇنى جىمىسارنى قالايمىقان قىلىپ ئاشلىقنى ئولجا ئېلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ جىمىسار شەھىرىگە (بازىرىغا) يېقىنلاشقاندىن كېيىن، لۈكچەك ۋە باندىتلارنى توپلاپ بارغانلا يېرىدە ئادەم ئۆلتۈرۈپ، ئوت قويۇپ ۋە يولۇچىلارنى بۇلاپ، شۇ جايدىكى خەلقنىڭ قاتتىق ئۆچمەنلىكىنى قوزغىدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ يەرنى ئىشغال قىلىپ تۇرغان قوشۇن پۇقرا ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنىڭ ھۇجۇمىنى بىرقانچە قېتىم چېكىندۈردى.

1933 - يىلى قەمەرىيە 6 - ئاينىڭ 20 - كۈنى ماجۇڭيىڭ يەنە، تەسلىم بولغان ھەربى ئەمەلدار چېن چىڭيۇنى ۋاڭ چۈەنلۇنىڭ 300 دىن ئارتۇق ئەسكىرىگە ماسلىشىپ جەڭ قىلىشقا ئەۋەتتى ۋە ئۇنى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا مەسئۇل قىلدى.

چىن چىكىۋ جىمسارغا بارغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن نەنمېن
(جەنۇبى دەرۋازا) نىڭ سىرتىدىكى تاش يولدا نامايىش ئۆيۈشتۈرۈپ،
ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا دەۋەت قىلماقچى بولدى. ليۇ هاكىم، يۇ
دادۇيجاڭلار مەسلىھەتلىشىپ، مۇئاۋىن راي-ون باشلىقى لىي شىڭيۇ
ۋە تىجارەتچىلەر ۋەكىللىنى چېندىن ئەپ-ۇ سوراشقا چىقىرىدۇ.
لېكىن چېن شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ قاتمال ها-
لەت پەيدا قىلىپ قويدى. بۇ چاغدا ۋاڭ چۈەنلۇ شەھەرنىڭ
سىرتىدا مىڭ ئۆيدىكى قەدىمى يادىكارلىقلارغا ئوت قويۇۋەت-
كەن ئىدى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە پۇقرا ئەسكەرلەر،
ما ئەسكەرلىرىنىڭ دۈڭگۈەندىكى مىچىت پەشتىقىدىن پايدىلىنىپ
كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭغا ئوت قويىۋېتىدۇ. مانا مۇشۇنداق
قىلىپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇشقا پائال تەييارلىق
قىلىشتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن چېن، ۋاڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق
ئەسكەرلەرنى باشلاپ كېلىپ، دۈڭمېن (شەرقىي دەرۋازا) غا ھۇ-
جۇم قىلدى ھەمدە سېپىل دەرۋازىسىغا كىرسىن چېچىپ ئوت
قويدى، ما ئەسكەرلىرى بولسا بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئۇ-
زۇن شوتا بىلەن سېپىلغا يامىشىپ چىقىپ چوقان - سۈرەن سې-
لىپ پۈتۈن جاھاننى بېشىغا كەيدى. شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر
ۋە خەلق بۇرۇنلا ما ئەسكەرلىرىنىڭ بۇ سۇيىقەستىنى پەملىگەن
بولۇپ، سېپىل دەرۋازىسىدىن ئېچىپ قويغان بىر تۆشۈكتىن سۇ
چېچىپ ئوتنى ئۆچۈرۈۋالدى. ما ئەسكەرلىرى ئۇزۇن شوتىنىڭ قاق بېلىگە
چىققاندا، پىلتىلىق زەمبىرەك كارامەت كۆرسىتىپ، قاتتىق ئوت
ئاچتى. مۇداپىئەگە قاتناشقان پۇقرا ئەسكەرلەرمۇ ئۇلارغا
قاتتىق ئوق ياغدۇردى. نەتىجىدە مانىڭ سېپىلغا يامىشىپ چىقى-

قان بارلىق ئەسكەرى قاتتىق زەربىگە ئۇچرىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، تاڭ سۈزۈلمەيلا تىكىشۋەتتى.

بۇ قېتىملىق قوغداشتا، لىيۇ يىڭلىن باشتىن ـ ئاخىر سېپىل ـ نىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ، ھەربى ۋە خەلققە مەدەت بېرىپ، ئىنتايىن زور خىزمەت كۆرسەتتى. كېيىن، لىيۇ يىڭلىن يەنە شەھەرنى قوغداشنىڭ تولۇق تەييارلىقىنى ئىشلىدى. ما ئەسكەر ـ لىرىنىڭ پاراكەندىچىلىك سېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن بىر بۆلۈم دېخانلارنى مال ـ مۈلۈك، ئات ـ ئۇلاق ۋە ئۇرۇق ـ تۇققانلىرى بىلەن شەھەرگە كۆچۈرۈپ ئەكەلدى ھەمدە شېڭ دۇبەن ـ گە تېلېفون بېرىپ يۈدۈشكۈنى يىڭجاڭلىقتا كۈتۈرۈشنى ئىلتىما ـ ماس قىلدى. شېڭ يەنە سىلىڭ ۋېي جېنگونىڭ قارمىقىدىكى جەن شىچىڭ تۈەنىدىكى ئۈچ يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى يۈزدىن ئارتۇق قورال بىلەن دۇڭگۇەنگە جايلىشىپ جىمسارنى قوغداشقا ياردەم بېرىشكە ئەۋەتتى. سېپىل لەخمىسىگە سۇ قۇيۇۋېتىپ، ما قىسىملىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىنىڭ ئالدىنى ئال ـ دى. ئەسكەرلىككە تۇتۇپ ئەكەلگەن دېخان باللىرىنى ھەر كۈنى شەھەرنىڭ سىرتىغا مال بېقىشقا ئېۋەتىپ، شەخسلەرنىڭ مال ـ مۈلۈكلىرىنى كۆزدىن كۆچۈرۈش ۋە ما ئەسكەرلىرىنىڭ ئەھۋالىنى رازۋېتكا قىلىپ تۇردى، شەھەر ئىچىدە كېچىلىك چارلاشنى كۈچەيتتى.

چېن چىڭيۈنىڭ جىمسارنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىش پىلا ـ نىنىڭ ئىشقا ئاشماسلىقى، ما جۇڭيىڭنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويدى. ئۇ: چېن ئۆتكەندە گەنسۇدا يۈگچاڭ، مىنچىنى ئېلىپ

نام چىقارغان ئىدى. ئەمدى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئالقانچى-
لىك جىمىسارنى ئالالماسلىقى ئۇنىڭ قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان-
لىقىنى بىلدۈرمەمدۇ دەپ قاراپ، قەمەردىيە 9 - ئاينىڭ كېيىنكى
يېرىمىدا شەخسەن ئۆزى تاللانغان ئون نەچچە لىيەن ئاتلىق
ئەسكىرى (تەخمىنەن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ئادەم) نى باشلاپ،
سۈكشۈگۈ داۋىنى ئارقىلىق جىمىسارغا قاراپ يۈرۈش قىلدى.
ئۇ بىر ئەتىگەندىلا جىمىسارنى ئىشغال قىلىپ، ئاشلىقنى قولغا
چۈشۈرۈپ، قاتناشنى ئۈزۈپ، ئاندىن ئۆلكە شەھرى (ئۈرۈمچى)-
گە قورشاپ ھۇجۇم قىلماقچى ئىدى.

26 - كۈنى ماجۇڭيىڭ شەھەرگە يېقىنلىشىپ، شەھەرنىڭ
غەربىي شىمالى تەرىپىدە يوشۇرۇنىدۇ. بۇ ۋاقىتتا قار يېغىۋاتقان
بولۇپ شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەربى ۋە خەلقلەر مۇھاپىزەتنى
بوشاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. ما ئەسكەرلىرى بىمالال ئىش ئې-
لىپ بارىدۇ، ئىككى ئۇزۇن شوتا ھازىرلاپ سېپىلغا چىقىشقا
تەييارلىق قىلىدۇ ۋە تاڭ ئاتقاندا شەھەرنى ساقلاۋاتقان ھەر-
بى ۋە خەلق سېپىلدىن چۈشكەندە، بىر كۈچەپلا شەھەرنى
قولغا ئالماقچى بولىدۇ، ما، ئەسكەرلىرىگە ئوق چىقارماسلىقنى
تاپىلايدۇ.

27 - كۈنى تاڭ سۈزۈلۈش ئالدىدا ما قىسىملىرى شوتا
بىلەن سېپىلغا چىقىشقا باشلىدى. بۇنى كۆرۈپ قالغان مۇھا-
پىزەتچى ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن بىر قانچە پاي ئوق چى-
قىرىدۇ، بۇ ما ئەسكەرلىرىنى ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە
مەجبۇر قىلىپ قويىدى. بۇ چاغدا سېپىل ئۈستىدە نەيزە بىلەن
قوراللانغان پۇقرالارلا بار ئىدى. مانىڭ قىسىملىرى ئىككى شوتا
بىلەن چىقىشقا باشلىغان بولۇپ، ئەھۋال ئىنتايىن خەۋپلىك

ئىدى. سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى پۇقرالار ما ئەسكەرلەرگە تاش ئاتاتتى. بەختكە يارىشا سېپىلنىڭ ئورىگىگە سۇ لىق توشقۇزۇلغانلىقتىن، ما قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشىنى ئاستىلاتتى. بۇنىڭ بىلەن شەھەر قوغدىغۇچى ئەسكەرلەرنىڭ سېپىلغا چىقىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىلدى. بۇ چاغدا يۇ يىگجاك بېيمەن (شىمالى دەرۋازا) دىن سېپىلغا چىقىپ، قايتۇرما زەربە بېرىشكە باشلىغاندىن كېيىن ما قىسىملىرى ئورەكتىن قېچىپ چىقىشقا باشلىدى. شەھەرگە ھۇجۇم قىلغۇچىلار سېپىلنىڭ ئاستىدا بولۇپ، سېپىل ئۈستىدە ئوت كۈچى دەھشەتلىك بولغاچقا، ما ئەسكەرلەرنىڭ چېكىنىشى قىيىن بولدى. مۇشۇ سەۋەپتىن، پەقەت شەھەرنىڭ غەربىي شىمالىدىلا ئۇلارنىڭ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادىمى ئۆلۈپ تۈگىدى.

مەن بۇ چاغدا سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى پۇقرا ئەسكەرلەرنىڭ مۇداپىئە قىلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل ئىدىم. سىگنالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، دەرھال مۇئاۋىن رايون باشلىغى لىپېشېڭيۇ، پەيجاك ياڭ ۋەنجېننى پۇقرا ئەسكەرلەرنى سېپىلغا چىقىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىشقا بۇيرۇدۇم. مەن ماۋزېرنى تۇتقان ھالدا بىرىنچى بولۇپ سېپىلغا چىقتىم. بۇ چاغدا يۇنىڭ قىسىملىرى تېخى سېپىلغا چىقمىغان بولۇپ، مانىڭ ئون نەچچە ئەسكىرى بېيمىنغا قاراپ كېلىۋاتاتتى، مەن ئىككى دانە گىراناتنى ئېتىپ ئۇلاردىن بىر قانچىسىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، ما قىسىملىرىنىڭ ھۇجۇمىنى توختىتىپ تۇرۇش مەقسىدىدە يەنە پوتەي تۆشۈكلىرى ئارىلىقىدا يۈگرەپ يۈرۈپ ئوق چىقاردىم. يۇنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلغا چىققاندىن كېيىنلا خاتىرجەم بولدۇم.

بۇ ۋاقىتتا ما قىسىملىرى سېپىلنىڭ غەربىي شىمالى-

دىن بىر تۈشۈك ئېچىۋالغان بولسىمۇ، لېكىن شەھەرنى قوغدا-
ۋاتقان ھەربىي-خەلق تىمۇر-يۇڭ نەرسىلەرنى كاللەك قىلىپ
تۈشۈكنى توسىۋالغان ئىدى. جەن تۇەننىڭ دۈڭگۈەندە تۇرۇشلۇق
قىسىملىرى شەرقىي سېپىلنى قوغدايدۇ. ما ئەسكەرلىرى غەربىي
شىمال سېپىلغا ھۇجۇم قىلغاندا، چىقىم ناھايىتى كۆپ بولۇپ
كەتكەنلىكتىن، دۈڭگۈەننى ئىگەللەش ئۈچۈن ئوت كۈچىنى مەر-
كەزلەشتۈرۈپ، شەھەرنىڭ شەرقىي سېپىلىغا شىددەتلىك ھۇجۇم
باشلاپ، شەھەر سېپىلىنىڭ غەربىي شىمالىدىكى بىر قانچە كۈن-
گۈرەنى بۇزۇپ تاشلىدى. بىز يەنىلا يۇڭ كاللەكلىرى بىلەن
بۇ يەرلەرنى ئېتىۋالدۇق. بۇ ئەسنادا ماجۇڭيىڭ شەھەر ئە-
چىدىكىلەرنى يەنە تەسلىم بولۇشقا ئۈندەپ خەت كىرگۈزدى.
ئەگەر ئۈچ كۈننىڭ ئىچىدە شەھەر دەرۋازىلىرىنى ئېچىۋەتمە-
سەڭلار، شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەندىن كېيىن، ئىنسى-جىننى
قويماي قىرىپ تاشلايمىز، دەپ پوپوزا قىلىپتۇ. ليۇ ھاكىم، يو-
يىڭجاڭ مۇزاكىرىلىشىپ، ئەگەر شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىۋېتىپ
تەسلىم بولساقمۇ، ئۇلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلغان چاغدىكى ئې-
غىر چىقىمىنى تۆلىتىۋېلىش ئۈچۈن بىزنى تىرىك قويمايدۇ، بۇن-
دىن باشقا يەنە ئالدىنقى كۈنلەردىكى ھۇجۇم ۋە باشقا مۇدا-
پىئە تەجرىبىلىرىمىزگە ئاساسەن جىمىسار شەھىرىنى ساقلاپ قې-
لىش تامامەن مۇمكىن، دېگەن پىكىرگە كېلىشتى ۋە «شىددەت-
لىك ھۇجۇم قىلىش بىلەن قەتئىي قوغدىنىش» تاكتىكىسىنى
«شەھەر ئىچىدە قامىلىپ تۇرۇپ، مۇستەھكەم قوغداش» تاكتى-
كىسىغا ئۆزگەرتتى، بۇ چاغدا ھەربىي-خەلق بىر نىيەتتە شە-
ھەرنى مۇداپىئە قىلىشنى كۈچەيتىپ، ماجۇڭيىڭنىڭ بىر ئەت-
تىگەندىلا جىمىسارنى قولغا ئېلىش خام خىيالىنى يوققا چىقاردى.

ماجۇڭيىڭنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى ۋە ئالداپ تەسلىم قىلىش سۈيىقەستى مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، شۇئان قۇچىلىك، جاۋسۇدىن ئىبارەت ئىككى كەنتكە ئورۇنلۇشۇپ، دىخانلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەكلىرىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، شەھەرنى بىر تەرەپتىن مۇھاسىرە قىلىپ، بىر تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى.

چۈشتىن ئىلگىرىكى جەڭدە، پوقرالارنىڭ جەڭ قىلىش تەجرىبىسى يوق بولغانلىقتىن، ھە دىسىلا كۆڭگۈرەدىن ماراپ، ئۆزىنى يوشۇرۇشنى بىلمەي، نەتىجىدە چىقىم كۆپرەك بولدى. چۈشتىن كېيىن، شەرقىي شىمال تەرەپتە ھۇجۇم تېخىمۇ جىددىيلەشتى. جەڭدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ھەربى ۋە خەلقتىن يۈزدىن ئارتۇق كىشى ئۆلدى. ئورۇنسىز قۇربان بېرىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن، پوقرالارغا ئالدى بىلەن ئۆزىنى قوغداش، ئاندىن قارشى تەرەپكە ئوق چىقىرىشتەك ئاساسىي ساۋاتلارنى تەشۋىق قىلدۇق ھەم يەر ئاستى ۋە مىناغا قارشى تەدبىر - چارىلەرنى ئىشلىدۇق.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن، ئون نەچچە نەپەر پوقرا ئەسكەر لىيۇ ھاكىمنىڭ ماقۇللىغىنى ئېلىپ سېپىلدىن يەرگە چۈشۈپ جەسەتلەرنىڭ قورال ۋە ئوقلىرىنى يىغىپ كەلدى. ئولجا ئېلىنغان ئوتتۇز نەچچە دانە مىلتىق، ئەللىك نەچچە خالتا ئوق سېپىلدىن چۈشكەنلەرگە بېرىلگەندىن تاشقىرى قالغانلىرى شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈلۈپ پوقرا ئەسكەرلەرگە تەقسىم قىلىندى. ما قىسىملىرى توك سىملىرىنى ئۈزۈۋەتكەنلىكتىن، يېرىم كېچىدە فوكاڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ئۆلكە (مەركىزى) دىن ياردەم سوراپ تېلېگىرامما ئۇردى. ما ئەسكەرلىرىنىڭ

كېچىدە تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ كىرىشىدىن ئەنسىرەپ، كونگۇرىلەرگە پانۇس ئېسىلدى. پانۇسلارغا ئوق تېگىپ ئۆچۈپ قالغاندىن كېيىن، كىرسىنگە چىلانغان يېڭى خىشقا ئوت تۇتاشتۇردۇق ۋە بىر سائەتتە بىر يۆتكەپ، كېچىچە يورۇتۇپ چىقتۇق.

بۇ ھال «ياۋ قورشىدى شەھەرنى، كېچە دەھشەت - سۈربەتتە، يانار پانۇس ئورنىدا كىرسىنلانغان كېسەكلەر، ئوردا شامال قوۋۇغى يالقۇنجار ئوت ئەۋجىدە، ئەكس نۇردىن چۈچۈدى ما قوشۇنى شۇ قەدەر» دېگەن مەنزىرىنى ھاسىل قىلغان ئىدى.

ما قىسىملىرى بۇ كۈنى كەچتە ھۇجۇم قوزغىمىدى. ئىككىنچى كۈنىمۇ ئانچە قاتتىق ھۇجۇم قىلمىدى. ئۇلار دەسلەپ دۆشمەندا يەر ئاستى يول كولاپ، دۆشمەننى پارتلاتماقچى بولدى. يەنە شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدىن يەر ئاستى يول كولاپ، كېچىلىك ھۇجۇمغا ئادەم كىرگۈزمەكچى بولدى. بىزمۇ دۆشمەندىكى تۆشۈك ئىچىدىن ۋە شەرقىي سېپىلنىڭ ئاستىدىن بىر - يەر ئاستى يول كولاپ ئۇلارنىڭ يەر ئاستى يولىنى توسۇۋالدۇق ھەمدە توسالغان جايغا چېلەكنى كۆمتۈرۈپ يولنىڭ قايسى تەرەپكە قاراپ كولىنىۋاتقانلىقىنى ئۇقۇپ تۇردۇق. ئاساسىي نۇقتىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ دەرۋازىسى ئاستىدا ئىكەنلىكىنى بايقىۋېلىپ، دۆشمەن ئىچىدىن ئاي شەكىللىك بىر ئاكوپ كولىدۇق، يەنە دەرۋازا تۆشۈكىنىڭ ئاغزىغا توپا قاچىلانغان تاغارلار بىلەن قوغدىنىش توسىقى ياسىدۇق. ما قىسىملىرىنىڭ شەرقىي سېپىلنىڭ شىمالىي تەرىپىدە كولىغان يەر ئاستى يولى سېزدۇۋېلىنمىغاچقا، ئۇلار ئوڭۇشلۇق ھالدا شەھەر ئىچىگە كولاپ كىرىۋەرگەن ئىكەن. 4 - كۈنى چۈشتىن كېيىن،

يەر ئاستى توسما يول كولىغان بىر پۇقرا ئەسكەر تەيياگۆك بۇتخانىسىنىڭ تېمىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، شۇ جايدىكى بوشلۇققا تەرەت قىلىدۇ، بۇ بوشلۇق دەل ما قىسىملىرى كولاپ كىرگەن يولنىڭ ئاغزى ئىدى. پۇقرا بۇنى بايقىغاندىن كېيىن دەرھال سېپىلنىڭ ئۈستىدە شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەرلەرگە مەلۇم قىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئوق چىقىرىپ، مانىڭ ئەسكەرلىرىنى قاچۇردۇۋېتىدۇ. كېيىن يەنە باشقا تەدبىر قوللىنىپ يولنىڭ ئاغزىنى چوقايتىپ، ئۇنىڭغا بىر ھارۋا پاخال، ئىككى تاغار لازا ۋە تاماكا ياغىچى تىقىپ ئوت ياقىدۇ ھەم ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر پارچە كىگىزنى يېپىپ، شامالدۇرغۇچ بىلەن يەل بېرىپ، يەر ئاستى يولىدىكى ما ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر قىلىدۇ.

ئىككىنچى كۈنى ما قىسىملىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا شەرقىي سېپىلنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدىكى سەھنىگە بىر قانچە زەربىدارلىرىنى يوشۇرۇپ قويغان بولۇپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنىڭ باش كۆتۈرۈش ئىمكانىيىتى بولماي قالىدۇ. چىقىم كۆپ بولدى. ئۈچىنچى كۈنى مەن ۋولياك بۇتخانىسى ئۈستىگە پىستۇرما قويۇپ، پۇقرا مەرگەن ۋاڭ جۇنخې، دايىر (موڭغۇل) ئىككىسىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇۋىدىم، ئۇلار پۇرسەت كۈتۈپ قارشى تەرەپنىڭ زەربىدارلىرىدىن بىر قانچىسىنى ئېتىپ چۈشۈرۈپ، شىمالىي سېپىلدىكى ئارمىيە ۋە خەلقنى خەۋپتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى.

ئۈچىنچى كۈنى ئىككى تەرەپ ھۇجۇم - مۇداپىئە تەدبىرلىرى ئۈستىدە تەييارلىق كۆرۈۋاتقاندا، ئۆلكە تەرەپ تېلېگىراممىنى ئالغاندىن كېيىن ئەۋەتكەن بىر قوش قاناتلىق ئايرو-

پىلان بىزگە ھەر خىل ئوق - **دورىلارنى** تاشلاپ بەردى. لېكىن لېيۇتچىڭقا ئوق تېگىپ كەتكەنلىكتىن، ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى (ئۇ، ئورۇمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ.) شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىڭ شىسەي ياردەمگە يەنە ئەسكەر ئەۋەتكەن ئىدى. ماجۇڭيىڭ بۇ ئاخباراتقا ئىگە بولغاندىن كېيىن، ھۇجۇمنى تېخىمۇ جىددىيلەشتۈردى. بۇ چاغدا شەھەردىكى ئەر - ئايال، قېرى - ياشلار ھەممىسى ھەركەتكە كېلىپ، دۈشمەنگە سۇ، كىگىز قاتارلىق كېرەكلىك نەرسىلەرنى توشۇغىلى تۇردى. بىز بېيىپىندا بارلىق كۈچىمىز بىلەن يەر ئاستى يولنى توسۇشتىن باشقا، يەنە مۇداپىئە كۆرۈش ئاكوپلىرى ۋە قۇم قاچىلانغان تاغارلاردىن توسمىلارنى ياساپ ئىككى قاتار ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردۇق. بۇ كۈنى كەچتە، ليۇ ھاكىم شەھەرنى قوغداۋاتقان ئارمىيە ۋە خەلققە: ئەگەر مىنا پارتلىغان تەقدىردىمۇ ئۆز ئورنۇڭلارنى قاتتىق ساقلىشىڭلار لازىم، دەپ ئومۇمى ئۇقتۇرۇش قىلدى.

قەمەرىيە 10 - ئاي بايرىمىنىڭ 1 - كۈنى (يەنى تۆتىنچى كۈنى) تاڭ سەھەردە، بىزنىڭ ئادەملىرىمىز شەھەرنىڭ دۈشمەندىكى تۆشۈكى ئىچىدە يەر ئاستى يولنى تۇساۋاتقاندا، تۇيۇقسىزدىن مىنا پارتلاپ كېتىپ، قوۋۇقنى ئۆرۈۋېتىپتۇ، جاۋلىيەنجاڭنىمۇ ئىرغىتىپ بىر قانچە مېتىر يەرگە تاشلىۋېتىپتۇ. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا، قارشى تەرەپ پىلىموت، مىلتىق بىلەن دۈشمەنگە قاتتىق ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى، قۇم قاچىلانغان تاغارلاردىن ياسالغان توسمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە يوشۇرۇنغان ئەسكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن قايتۇرما زەربە بېرىپ، ما ئەسكەرلىرىنىڭ بىر قانچە قېتىملىق شىددەتلىك ھۇجۇمىنى چېكىندۈردى.

شەھەرنى قوغداۋاتقان بارلىق ئارمىيە ۋە خەلق ئۆز ئورۇنلىرىدا چىڭ تۇردى. كۈك چىكچىك بىلەن ھاكىمنىڭ خىزمەتچىسى دۇ × × پۈتۈن شەھەرگە ئۇرۇش ئەھۋالىدىن ئومۇمى ئۇقتۇرۇش قىلغاندىن كېيىن ئاممىنىڭ كەيپىياتى تېخىمۇ تېچلاندى. شەرقىي سېپىل پارتلىتىۋېتىلگەندىن كېيىن، دەرھال شەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئۈستىدىن بىر تۆشۈك ئاچتۇق ۋە ئون نەچچىلىگەن ئۆسمۈرنى سېپىلغا توپا ئېلىپ چىقىپ، شۇ تۆشۈكتىن توپا تۆكۈپ كېچىچە قوۋۇقنى تولدۇرۇۋېتىشكە ئورۇنلاشتۇردۇق.

ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز داۋام قىلغان شىددەتلىك ئۇرۇش ئارقىلىق، قارشى تەرەپنىڭ كۆپ ئادىمى چىقىم بولدى، نۇرغۇنلىرى قېچىپ كەتتى. ئاقىۋەتتە ئۇلارنىڭ 700 دىن ئارتۇق ئەسكىرى چىقىم بولدى. بۇ ئاردا ئۆلكە مەركىزىدىن ياردەمگە ئەۋەتكەن ئەسكەرلەر زىنچۈەنزىگە يېتىپ كەلگەن بولۇپ، ما جۇڭيىڭ ئىشەنچ باغلىمىغان ئاز ساندىكى ئەسكەرلىرىنى شەھەرنى مۇھاسىرە قىلىشقا قالدۇرۇپ، قالغان مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ سەنتەيگە بېرىپ جەڭ قىلىدۇ. توققۇزىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، سەنتەيدىمۇ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، ئومۇمى يۈزلۈك تارمار بولۇپ چېكىنىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، جىمسار مۇھاسىرىدىن قۇتۇلىدۇ، پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق ئۆزلىرىنىڭ قايتىدىن دۇنياغا كەلگەنلىكىگە بارىكاللا ئېيتىشتى.

بۇ قېتىملىق شەھەرنى قوغداش جېڭىدە بىز ئاز ئادەم بىلەن كۈچلۈك ئەسكەر ئۈستىدىن غەلىبە قىلدۇق. ماجۇڭيىڭ شەخسەن ئۆزى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشقا قوماندانلىق قىلغاندا، شەھەرنى قوغداۋاتقان ئەسكەر ۋە خەلق باتۇرلۇق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، قارشى تەرەپنىڭ كۆپلىگەن ئادەملىرىنى

ئېتىپ ئۆلتۈردى، ھەتتا ماجۇڭيىڭ ئۇلارنى تەسلىم بولۇشقا ئۈن-
دىگەندىمۇ، پىسەن قىلمىدى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ماجۇڭيىڭ
ئۆزى تەڭسىزلىكتە قالدى.

پۈتۈن شەھەردىكى ئەسكەر ۋە خەلق جېنىدىدا ھايات-
ماماتتا بىرگە بولۇشتەك ئىرادە بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، پۈتۈن
شەھەرنىڭ قانغا بويۇلىشىدىن ساقلاپ قالدى. بۇندىن باشقا،
لىۋ ھاكىمنىڭ رەھبەرلىك قىلىشتا تەدبىرلىك بولۇشى، تەشكىلى
ئورۇنلاشتۇرۇشىنىڭ جايىدا بولۇشىمۇ غەلىبە قىلىشتىكى بىر ئا-
مىل ھىساپلىنىدۇ. كېيىن، لىۋ يىڭلىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى
ئۈچۈن ئەمىلى ئۆسۈپ يۆتكىلىپ كېتىش ۋاقتىدا قوغدىغۇچى
قوشۇنىنىڭ يىڭجاڭى يۈدېشىڭ ئۇنىڭدىن خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى
ئۈچۈن مۇكاپات تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ، يەغىۋېلىش
دادۇيىنىڭ دۇيجاڭلىقىدىن دادۇيجاڭلىقىغا ئۆستۈرۈلدى. ئەمەلىيەتتە
ئۇ كۆپ ساندىكى ئاممىنىڭ شەھەرنى قوغداشتا كۆرسەتكەن
تۆھپىسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىپ قۇربان بولغانلارنىڭ جەسىدىگە
دەسسەپ يۇقۇرىغا ياماشقان ئىدى. ئۇ يەنە شەھەر ۋە يېزىلاردا
ھەدىسە ئەسكەرلىككە ئادەم تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ كۈچىنى تولۇقلىدى.
ئاخىرى دىگەندەك قارا شەھەر گارنىزونىنىڭ سىلىڭى بولدى،
لېكىن ئەڭ ئاخىرى بېرىپ يەنىلا شىڭ شىسەي ئۇنىڭ كاللى-
سىنى ئالدى.

ئۇرۇشتىن كېيىن، شەھەرنى مۇداپىئە قىلىش ئىش باش-
قۇرۇش ئورنى پۈتۈن شەھەردىكى ئامما بىلەن بىرلىشىپ شە-
ھەرنى قوغداش جەريانىدا قۇربان بولغانلارنىڭ جەسەتلىرىنى
جامائەت قەۋرىستانلىقىغا قويدى (دۆڭمېنىنىڭ سىرتىدا)، ئېگى-
چاقلىرى بارلار ئۆزلىرى ئېلىپ كېتىپ يەرلىككە قويدى. 10

چى ئىگىزلىكتە خاتىرە تاش تىكلەپ، ئۇلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالىنى تاشقا ئويۇپ يازدى. گەرچە بۇ خاتىرە تاشلار هازىر يوقۇلۇپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بىز بۇنىڭغا گۇۋالىق بېرەلەيمىز. خاتىرە تاشنىڭ ئورنى هازىرقى ناھىيىلىك پوچتا - تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ يېنىدا.

بۇ قېتىملىق ئۇرۇش ئاپىتىدە دېخانلار ئېغىر ئازاپ - ئوقۇبەتكە ئۇچرىدى. 1934 - يىلى دېخانلار تېرىقچىلىق قىلىشقا نائىلاج بولۇش بىلەن چوڭ ئاچارچىلىق پەيدا بولدى. بۇ ۋاقىتتا يۈز بەرگەن ئېچىنىشلىق ئەھۋاللارنى ھەقىقەتەنمۇ يېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

قۇشۇمچە: شەھەرنى قوغداش كومىتېتىنىڭ ھەيئەتلەر ئىسىملىكى:

لېي جېڭۋېن، چى بوفاڭ، لى شىڭسەي، لى تيەنرۇڭ، ئەندۇجېن، ساۋ ئېرشى، ياۋ شىشۇن، ۋاڭ شوچەن، ۋاڭ كۇەن، ۋاڭ گۈيراڭ، لېي شىڭيۇ، ياڭ ۋەنجېن، ۋاڭ شوتىڭ، ۋاڭ ئېنچى، لى گۇاڭدى، لى گۇاڭجۇڭ، سۇڭ كەيشەن، جاڭ گۇاڭجيې، ۋاڭ خۇگرۇ، ليۇدې، مادېخەي، ياڭ دىيەنكۇي، جاۋ جۇن، ۋاڭ چۇەن، كۇڭ چىڭۋۇ، جاڭ يەنپىڭ، ياڭ يىنشەن، ۋاڭ دۇنفۇ، جاۋنىشۇي لەردىن ئىبارەت ئىدى.

مەن قاتناشقان بىر نەچچە قېتىملىق جەڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالى

جىن گۇجىڭ

كىرىش سۆز

1933 - يىلدىن 1935 - يىلغىچە مەن شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قورۇقلۇق قىسىم ۋاقىتلىق ئارىلاشما لۈيىنىڭ 1 - ئاتلىق تۇەنىدە ئىشلەيتتىم، شۇنىڭ ئۈچۈن، داۋانچىڭ ئۇرۇشى، زىنجۇەنزى، نەنسەن - شۈيشىگو ئۇرۇشى، تۇلاۋسۇ - سەندۇخوزا ئۇرۇشى، ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى، 2 - قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى قاتارلىق مۇھىم ئۇرۇشلارغا بىۋاستە قاتناشتىم. ئۇرۇشلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن.

جىن شۇرېننىڭ تەختتىن چۈشۈشى ۋە شېڭ شىسەينىڭ تەختكە چىقىشى

1928 - يىلدىن 1933 - يىلغا قەدەر شىنجاڭ جىن شۇرېننىڭ چىرىك ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولۇپ، ھەربىي ۋە سىياسىي جەھەتلەردىكى ئەمەللەرگە ئاساسەن جىن شۇرېننىڭ يۇرتداشلىرى

(گەنسۇ خېجۇلىقلار)، تـۇققانلىرى ۋە دوستلىرى تـەيىنلەنگەن ئىدى. كىشىنى غەزەپلەندۇرۇدىغىنى شۇكى، جىن شۇرېننىڭ 4 - ئىنىسى جىن شۇجۇ قەشقەرنىڭ گارنىزون قوماندانى، قوشۇمچە دى- ۋىزىيە باشلىقى ئىدى، 5 - ئىنىسى جىن شۇشىن ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى ئىدى، سوي جاۋجى قـورۇقلۇق قىسىم تۇەنجاڭى، جاڭ پېيوۇەن ئىلى بوزيەر ئېچىش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قـوشۇمچە دىۋىزىيە باشلىقى ئىدى. بۇ خىيانەتچى، زومىگەرلەر ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە خىيانەت قىلىشنىلا بىلىپ ھەربى ئاشلىق ۋە خىراجەتنى قىسىپ، خەلقنى بوزەك قىلاتتى، ئازساندىق مىللەتلەرنى كەمسىتىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆزئارا ئۆچلىشىپ، قىرغىنچىلىق قىلىشىنىڭ ئۇرۇغىنى چاچقان ئىـدى. ئەينى چاغلاردا شىنجاڭدا 1931 - يىلى قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ ئارقىدىنلا يـولۋاس گەنسۇدىن ماجۇڭيىڭنى شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئـەكەلدى. بـۇنىڭ بىلەن مىللەتلەر ئارىسىدىكى زىددىيەت تېخىمۇ كـەسكىنلەشتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جىن شۇرېن ھەددىسىلا ھەربى جەھەتتىن ئوكۇشسىزلىققا ئۇچرىدى. جەنۇبى ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ قاتنىشى توسۇلۇپ قېلىپ، تەر- تىپ بۇزۇلۇپ، كىشىلەر دەككە - دۈكـكە ئىچىدە قالدى. جىن - شۇرېن جىجىسوزىـدا (دىـخۇادىن قىرىق كىلومېتىر يىراقلىقتا) 4 ليەن پىيادە ئەسكەر روتىسى تۇرغۇزغان بولۇپ، بـۇنىڭغا زۇۋېي- شىن تـۇەنجاڭ (لەقىمى ساراڭ) قـوماندانلىق قىلاتتى. قەمەردى- يە 1 - ئاينىڭ 3 - كـۈنى كېچىدە ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى مـاچۇەنلۇ قىسىملىرى نەنسەندىكى توپۇلاڭچى پـۇقرالار بىلەن بىرلـىشىپ تـۇيۇقـسىز ھـۇجـۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى دىگىدەك قىرىپ تاشلايدۇ. ئارقىدىنلا ئۈلكە مـەركىزى قورشاۋ

ئىچىدە قالدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىرگە دىخۋا ئەتراپى ۋە چاڭشەنزە ئەتراپىدىمۇ توپىلاڭ يۈز بېرىپ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق بولۇپ، ئەھۋال ناھايىتى خەتەرلىك ھالەتكە يەتكەن ئىدى. جىن شۇرېن دەرھال شەرق، غەرپ تەرەپلەردە تازىلاش ئېلىپ بېرىۋاتقان قوشۇنىنى دىخۋا مۇھاسىرىسىنى بۇزۇش ئۈچۈن يۆتكەپ كەلدى. بۇ جەرياندا جىن شۇرېننىڭ سەنمۇ باشقارمىسىنىڭ مۇدىرى چېن جۇڭ، ئاۋىئاتسىيە ئەترىتىنىڭ باشلىقى لى شياۋتيەن ۋە تاۋمىكيۇ قاتارلىقلار، ھەر قايسى قىسىملارنىڭ قوماندانلىرى ۋە گويخۋا جۈننىڭ (شىنجاڭغا قېچىپ كىرگەن ئاق ئورۇسلار دۆلىتىمىز تەۋەلىكىگە ئۆتكەندىن كېيىن گويخۋازۇ (مىللىتى) دەپ ئاتالغان، كېيىن ئۇلاردىن ئىككى تۈمەن ئاتلىق ئەسكەر ئېلىنغان) قوماندانى باپىنگوت بىلەن ئاستىرتتىن ئالاقىلىشىپ، 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغىلى 5 يىل بولغان جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىدى.

جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان مەخپىي مۇناسىۋەتكە شېڭ شىسەي ئاۋال قاتناشمىغان ئىدى (شۇ ئىشتىن كېيىن لى شياۋتيەن ئۇنى ئايروپىلان بىلەن ئۇلانبايدىكى باش قوماندانلىق شتاۋىدىن ئەكەلگەن). ئۇنداقتا شېڭ شىسەي قانداق بولۇپ تەختكە چىقىپ قالدى؟ بۇنىڭغا ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت سەۋەبچى بولغان ئىدى. بۇنىڭدا، بىرىنچىدىن، ئۇلار ئالدى بىلەن جېڭ رۇنچېڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ لۈيجاڭى)، چېڭ پېنشيۇ (جىن شۇرېننىڭ ھەربىي قوماندانى) لارنى كۆرسەتكەندە ئۇلار ئۇنىمىدى؛ ئىككىنچىدىن، 1932 - يىلى كۈز ۋە قىش پەسىللىرىدە 50 مىڭدىن كۆپ شەرقىي شىمال ياپونغا قارشى پىدائىيلار قوشۇنى سوۋېت چېگرىسى

ئارقىلىق شىنجاڭغا چېكىنىپ كېلىپ، ئىلى، دىخۇا ۋە غەربىي يوللاردا تۇردى، شېڭ شىسەي شەرقىي شىماللىق بولۇپ، بۇ قىسىملار بىلەن يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بولغاچقا، ئۇلارنى ئاسان كونترول قىلالايتتى. ئۇچىنچىدىن، شېڭ شىسەي ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ئالدىنقى سەپنىڭ باش قوماندانى بولۇپ، يەرلىك قىسىملارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ باشقۇرۇشىدا ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋاللار ئاستىدا ئۇ شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە مەھكىمىسىنىڭ ۋاقىتلىق دۇبەنى، لىيۇۋېنلۇڭ (خۇنەنلىك، مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) ئۆلكە رەئىسى قىلىپ تەيىنلىنىپ، شىنجاڭنىڭ ۋەيرانە بولغان ۋەزىيىتىنى ئىدارە قىلىشقا باشلىدى.

شېڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن دەرھال ھەربىي قوشۇنلارنى تەرتىپكە سېلىپ چېگرا مۇداپىئە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئارىلاشما لۈيى تەسىس قىلىپ، ئۆزى قوشۇمچە لۈيجاڭ بولدى. بۇ لۈينىڭ قارمىقىدا 4 ئاتلىق ئەسكەر تۈەنى ۋە بىر مۇھاپىزەتچىلەر تۈەنى بولۇپ، ئاتلىق ئەسكەر تۈەنلىرىگە لۇخۇيشيەن، جاڭ يۇتاڭ، مادىشەن، لياڭ چىۋېنلار تۈەنجاڭ بولدى. مۇھاپىزەتچىلەر تۈەنىگە لۈيۇلىن تۈەنجاڭ بولدى. ئاندىن باشقا يەنە شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنى تەرتىپكە سېلىپ 4 پىيادە ئەسكەر لۈيى قىلىپ، ئۇلارغا قورال - ياراق تارقىتىپ بەردى. شۇ يىلى 5 - ئاي ئىچىدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تۇرپان، پىچان، توخسۇن قاتارلىق جايلارنى بېسىپ ئالغان بولۇپ، داۋانچىڭغا ئەسكەر ماڭغۇزۇپ دىخۇاغا ھۇجۇم قىلىش ئالدىدا تۇراتتى، شۇڭلاشقا شېڭ شىسەي نەنلياڭ سەندۇڭبىدا پىيادە، ئاتلىق، توپچى قىسىملاردىن بولۇپ، 20 مىڭدىن ئارتۇق ئادەمنى يىغىپ، قەسەم قىلدۇرۇپ داۋانچىڭغا ماڭغۇزدى، بۇ شېڭ شىسەي تەخت-

كە چىققاندىن كېيىنكى تۈنجى قېتىملىق ئۇرۇش بولۇپ، مەن شۇنىڭدىن باشلاپ، ھەر قايسى ئۇرۇشلارغا قاتناشتىم.

مەن قاتناشقان ئۇرۇشلارنىڭ ئەملى ئەھۋالى

1. بىرىنچى قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى

1933 ـ يىلى 5 ـ ئاي ئىچىدە ما جۇڭيىڭ، قىسىملىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن تۇرپاندىن داۋانچىڭغا كەلدى. شۇ چاغدا نەنسەن بىلەن جىجىسوزا ئەتراپىدا ئىسيان كۆتەرگەن خەلق پات ـ پات بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ تۇراتتى. شېڭ شىسەي پىيادىلەر، ئاتلىقلار، توپچىلار ۋە ھەربى لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ 20 مىڭدىن كۆپرەك ئادەمنى يىغىپ داۋانچىڭغا يۈرۈش قىلدى. بىزنىڭ بىرىنچى ئاتلىق تۈەنىنىڭ تۈەنجاڭى لۇخۇيشيەن (خېنەنلىك، فىڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدا پەيجاڭ، ليەنجاڭ بولغان. باتۇر ۋە پاراسەتلىك كىشى)، يول ئاچقۇچى چەۋەنداز قىلىپ بەلگىلىنىپ جىجىسوزا تەرەپكە ماڭدۇرۇلدى، لۇخۇيشيەن بىرىنچى ليەنىنىڭ ليەنجاڭى جاڭجىنۋۇنى ئالدى تەرەپكە قويۇپ ياڭ چاڭزىگودىن ئىلگىرىلەشكە بەلگىلىدى. ئىككىنچى ليەنىنىڭ ليەنجاڭى ليۇ جەنچىڭ ئوڭ قانات، 3 ـ ليەنىنىڭ ليەنجاڭى سول قانات قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئوڭ ـ سولدىكى تاغ يوللىرى ئارقىلىق ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىشقا ماڭدۇرۇلدى. چۈشتىن كېيىن جىجىسوزىغا يېتىپ كەلدى، ھېچقانداق دۈشمەن ئەھۋالى سېزىلمىدى. ھەر قايسى مۇھىم جايلارغا پوست قويۇلدى. جىن شۇرېن ۋاقتىدا (شۇ يىلى باھاردا)

ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى ۋە نەنسەندىكى توپىلاڭچىلار تەرىپىدىن
ھەر قايسى جىلغىلار ۋە ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئۆلتۈرۈلگەن 100
دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ جەسەتلىرىنى كۆمدۇق. ئەتىسى سەيپۇ-
پۇغا يۈرۈش قىلدۇق. 3 - كۈنى داۋانچىڭغا 10 نەچچە لى كې-
لىدىغان جايلارنى ئاختۇرغىنىمىزدا، ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى
4 - 5 قېتىم ئۇچراتتۇق، لېكىن ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتمەيلا
قېچىپ كەتتى. بىزنىڭ تۈەن چۈشتىن كېيىن داۋانچىڭ بازى-
رىنى ئىشغال قىلدى. ئاڭلىشىمىزچە، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى
شۇ كۈنى سەھەردە پۈتۈنلەي چېكىندۈرۈپ ئەپقېچىپ كەتكەن
ۋە تاغ ئېغىزىنى قامال قىلىپ، ئاكوپ كولاپ تەييارلىق قىل-
غان ئىكەن. ئۇ چاغلاردا ئارقا جىلغىدا تېخى تاشيول يوق
ئىدى، ھارۋىلار داۋانچىڭ تاغ ئارىسىدىكى ئىگىز - پەس ساي-
لاردىن مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. بۇ خۇددى «بىر ئەسكەر قىل-
سا قامال، مىڭ ئەسكەرنىڭ ئۆتمىگى تەس بولار» دېگەندەك
ئىش ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ جاي شىمالىي شىنجاڭدىن
جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان بىردىن - بىر چوڭ يول بولۇپ،
ھەربىي جەھەتتە چوقۇم تالاش - تارتىش قىلىدىغان ئورۇن
ئىدى.

ئۇ چاغلاردا بىزنىڭ تۈەن ھەممە جايلارغا پوست قوي-
غان ئىدى، شىڭ شىسەينىڭ قوماندانلىق شىتاۋىمۇ داۋانچىڭنىڭ
ۋەيرانە شەھىرى ئىچىگە جايلاشقان ئىدى. ئاخشىمى شىڭ شىسەي
ھەر قايسى لۈي، تۈەن باشلىقلىرى يىغىنى ئېچىپ، بىزنىڭ
ئاتلىق 1 - تۈەننى سول قانات، مادىيشەننىڭ ئاتلىق 3 - تۈەنى-
نى ئوڭ قانات، ليۇ جېنباڭ (جىلىن ئۆزىنى قوغداش ئارمىيىسىگە
قاراشلىق بولۇپ، ئايىغى چاققان ليۇ دەپ ئاتىلاتتى) نىڭ

پىيادىلەر تۆەنى ئۆدۆلدىن يۆرۆش قىلىشنى بەلگىلەپ، سەھەر-
دە ئومۇمى يۆزلۆك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى ئىگەل-
لىگەن تاغ چوققىسىنى تارتىۋېلىش قارار قىلىندى. لۇخۇيشيەن
شۇ جاينىڭ ئۆزىدىلا ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بېرىپ جاڭ جىزۇ،
ليۇ جەنچىڭلارنىڭ 1 - ، 2 - ليەنلىرىنى سولدىن ھۇجۇم قىلىپ
ھەر قايسى تاغ چوققىلىرىنى ئىگەللەشكە؛ سۇ جۇڭيۈي، ليۇ-
يۇلارنىڭ 3 - ، 4 - ليەنلىرىنى زاپاس قىسىم بولۇپ تۇرۇشقا
بەلگىلىدى. 2 - كۈنى سەھەردە جەڭ باشلىنىپ، ئوق ۋە زەمبى-
رەك ئاۋازى تاغ باغرىنى زىل - زىلىگە كەلتۈردى. ما جۇڭيىڭ
قىسىملىرى تاغ ئۆستىدە بولغاچقا، ئىگىزدىن تۆۋەنگە قارىتىپ
ئوقنى يامغۇردەك ياغدۇردى، بۇ جەڭ ئەتتىگەندىن كەچكىچە دا-
ۋاملاشتى. بىزنىڭ قىسىملىرىمىز باتۇرلۇق بىلەن ئۆمىلەپ ئال-
غا ئىلگىرىلەپ كۆرەش قىلغان بولسىمۇ، پەقەت بىر قانچە
كىچىك تاغ چوققىلىرىنىلا ئىگەللىيەلىدى. جىددى جەڭ ئىك-
كىنچى كۈنى چۈشكىچە داۋاملاشقان بولسىمۇ، بىر نەچچە جايدى-
كى ئىگىز تاغ چوققىلىرىنى تارتىۋېلىش يەنىلا مۇمكىن بول-
مىدى. توساتتىن تۆەنجاڭ لۇ خۇيشەن شىڭ شىسەينىڭ چېكى-
نىش توغرىسىدىكى بۇيرۇغىنى تاپشۇرۇپ ئالدى. بۇ چاغدا ئوڭ
ۋە سول تەرەپتىن قىلىنىۋاتقان ئۇرۇش ئوڭۇشلۇق كېتىۋاتقان
بولۇپ، بۇ چېكىنىش بۇيرۇغى بىزنى ھەقىقەتەن ھاڭ-
تاڭ قالدۇردى. ھەممىمىز تاغدىن چېكىنىپ چۈشىۋاتقاندا ئۇچار
پۇت ليۇنىڭ بىر لۈيى بىلەن شىڭ شىسەينىڭ قۇماندانلىق شى-
تاۋى ئاللىقاچان داۋانچىڭ بازىرىنىڭ ئۇ تەرىپىگە چېكىنىپ
بولغان ئىكەن (داۋانچىڭ بازىرى داۋانچىڭ تاغ ئېغىزىدىن
3 - 4 چاقىرىم كېلەتتى). دەل شۇ چاغدا ما جۇڭيىڭنىڭ 100

گە يېقىن ئاتلىق ئەسكىرى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جىلغا ئىچىدىن ئۆچـقاندەك چىقتى ـ دە، چېكىنىۋاتقان قىسىملارنى قوغلاپ زەربە بەرگىلى تۇردى. ئۇدۇلدىن چېكىنىۋاتقان قىسمىمىز ھۇجۇمغا ئۆتۈپ، سەپ قالايمىقانلىشىپ ئەسكەرلەر ھەر تەرەپكە قاچتى. ۋەزىيەت ناھايىتى خەتەرلىك بولۇپ، ئومۇمىي يۈزلۈك مەغلۇپ بولۇش ئېھتىمالى بار ئىدى. دەل مۇشۇ چاغدا تاغدىن چېكىنىپ چۈشۈۋاتقان ئوڭ ۋە سول قانات تۈەنىمىز ھۇجۇمغا ئۆتكەن ماجۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىگە شىددەتلىك ئوق ياغدۇردى. بۇنىڭدىن قارشى تەرەپ يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچرىدۇقمىكىن دەپ ئويلاپ دەرھال جىلغا ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. بىز تۈەننى رەتكە سېلىپ داۋاملىق چېكىنىپ ماڭدۇق. داۋانچىڭ بازىرىدىن ئۆتۈپ 10 چاقىرىم يىراقلىقتا بارغاندا، شېڭ شىسەي ۋە ئۇنىڭ قوماندانلىق شتاۋىدىكى خادىملار شۇ جايدا كۈزىتىپ تۇرغان ئىكەن. بىز يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي لىۋخۇيشىيەن تۈەنجاڭغا: «سىلەر چېكىنگەن قىسىملارنى قوغداڭلار، ئاندىن سەيۋوپۇغا جايلىشىپ چېچىلغان ئەسكەرلەرنى يىغىپ، ئىككى كۈندىن كېيىن جىجىساۋزىغا بېرىپ مۇداپىئەدە تۇرۇڭلار، شۇ جايدا دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇقىنى كۈتۈڭلار» دېدى. يوليورۇقنى بېرىپ بولۇپ، شېڭ شىسەي قىسىملىرىنى باشلاپ دىخۇاغا قايتتى. بىزنىڭ تۈەن بۇيرۇققا بىنائەن ئۈچىنچى كۈنى جىجىساۋزىغا بېرىپ ئورۇنلاشتى. بۇ ۋاقىتتا چېچىلىپ كەتكەن ئەسكەرلەر داۋاملىق يېتىپ كەلگىلى تۇردى. بىرىم ئاي مۇداپىئە كۆرگەندىن كېيىن دىخۇاغا قايتىش بۇيرۇقىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق.

بۇ قېتىمقى داۋانچىڭ ئۇرۇشىدا بىزنىڭ تۈەندىن 10 كىشى يارىدار بولدى، 4 كىشى ئۆلدى. 2 ـ لىيەنىڭ لىيەنـ

جاڭى لىۋجەنچىڭ (گەنسۇ ۋۇۋېيلىق) نىڭ قوسىقىغا ئوق تې-
گىپ ئۇچەيلىرى تاشقىرىغا چىقىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ ئۇچەي-
لىرىنى قوسىقىغا تىقىۋېتىپ باغلىۋېلىپ قىسىمنى باشلاپ دا-
ۋاملىق جەڭ قىلدى. شۇ چاغدا ئۇ ئۇچەيىنى كۆتىرىپ يۈرۈپ
جەڭ قىلغان قەھرىمان دەپ مەدھىيىلەنگەن ئىدى.

بىز دىخۇاغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەينىڭ
بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغانلىقىنىڭ سەۋەبىنى
بىلدۇق. قوشۇنىمىز داۋانچىڭغا يېتىپ كەلگەندە ماجۇڭيىڭ
شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ جىن رۇنچېڭ، گوۋ يىنكوي، يىڭ-
جەنبىڭ، يۇڭ ياۋجۇن قاتارلىق لۈيجاڭلىرىغا بىر پارچە مەخپى
خەت ئېۋەتكەن. بىراق خەت توشۇغۇچى ئادەم قىسىمىمىز تەرىپى-
دىن تۇتۇلۇپ قېلىپ شىڭ شىسەيگە تاپشۇرۇلغان. شىڭ شىسەي
خەتنى كۆرگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ لۈيجاڭى
جىن قاتارلىقلار ماجۇڭيىڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئىچكى
ئۆزگىرىش پەيدا قىلماقچى ئوخشايدۇ، دىگەن گۇمانغا كېلىدۇ.
شۇنىڭ بىلەن قوشۇننى تۇساتتىن چېكىندۈرۈپ، نەتىجىدە مەغ-
لۇبىيەتكە ئۇچرايدۇ. كېيىن شىڭ شىسەينىڭ كانىۋاي باشلىقى
جاۋجيەنفېڭنىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدە تۇەنجاڭ بولغان)
ئېيتىشىچە خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق ئىكەن: «سىلەر ياپونغا قار-
شى تۇرۇپ ۋەتەننى قۇتقازغۇچى قەھرىمانلار. سىلەر ئۆزەڭلار-
نىڭ شەرەپلىك ناملارنى ساقلاپ، ئىچكىرىگە قايتىپ كېتىپ
داۋاملىق ياپونغا قارشى ئۇرۇش قىلىشىڭلار كېرەك، يەرلىكنىڭ
ئۇرۇشىغا قاتناشماسلىقىڭلار كېرەك ....» شىڭ شىسەي دىخۇا-
غا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىنىڭ
بۇ باشلىقلىرىغا زىيابەت بېرىش نامى بىلەن جىن رۇنچېڭ، يىڭ-

جەنۇبىنىڭ، گۇيۇەنكۇي قاتارلىق 3 لۇيجاڭنى ۋە سەنمۇجاڭ سۇ گو قاتارلىق 10 نەچچە كىشىنى نەزەربەنت قىلدى، كېيىن ئۆلتۈردى. پەقەتلا يىڭ جەنۇبىنىڭ قويۇپ بېرىلدى. ئەمەلىيەتتە جىن رۇنچىڭ قاتارلىقلار ماجۇڭيىڭ بىلەن ھېچقانداق تىل بىرىكتۈرمىگەن ئىدى. شېڭ شىسەي ئىزچىل ھالدا گۇمانخور ۋە ياۋۇز ئىدى. شۇڭا ما جۇڭيىڭنىڭ بۆلگۈنچىلىك ھىلىسىگە ئالدىنىپ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدى. جىن رۇنچېڭ قاتارلىق ياپونغا قارشى ھەربىي قوشۇن يېتەكچىلىرى بولسا نەزەربەنت قىلىنىپ تۈرمىدە ناھەق ئۆلۈپ كەتتى.

2. زىنچۇەنزە ئۇرۇشى

1933 ـ يىلى 5 ـ ئاي ئىچىدە شېڭ شىسەي ۋە ماجۇڭيىڭلارنىڭ داۋانچىڭدىكى جېڭى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ما جۇڭيىڭ تۇرپان، پىچان، توخسۇن 3 ناھىيىدە ئەسكىرىي كۈچىنى تولۇقلاپ، ھەربىي مەشىقنى كۈچەيتتى. 6 ـ ئاي ئىچىدە خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ مورى، گۇچۇڭنى ئىشغال قىلدى. ئەينى چاغدا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق قىسىمنىڭ لۇيجاڭى جاڭ جۇئەن (خېجۇلۇق، يىڭجاڭ، تۇەنجاڭ بولغان) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ دۈشمەنگە تەسلىم بولدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ زور بىر تۈركۈم ئەسكەر، قورال ـ ياراق ۋە ھەربىي تەمىناتقا ئېرىشىپ، ھەربىي كۈچى زورايدى. ئارقىدىنلا غەرپ تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ جىمسار ناھىيىسىنى مۇھاسىرىگە ئالدى ۋە بىر نەچچە قېتىمغا بۆلۈنۈپ ئىلگىرىلەپ سەنتەينى ئىشغال قىلدى (سەنتەي جىمساردىن 40 چاقىرىم يىراقلىقتا)، ئارقىدىن يەنە

زىنچۇەنزىگە ھۇجۇم قىلدى (بۇ جاي فۇكاڭغا 90 چاقىرىم كېـ
لىدۇ)، فۇكاڭ ناھىيىسى جىددى ئەھۋالدا قالدى. شىڭ شىسەي
ئـەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن پىيادە، ئاتلىق ۋە توپچى
قىسىملاردىن بـولۇپ 20 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرنى ئۆزى باشـ
لاپ شـەرق تـەرەپتىن فـۇكاڭغا يېتىپ كېلىدۇ. لىۇ جىنباڭنىڭ
پىيـادىلەر لۈيىنى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا بەلگىلەپ، بىزنىڭ
1 ـ ئاتلىق تۈەننى لۇخۇيشەننىڭ قوماندانلىقىدا سول قانات، 3 ـ
ئـاتلىق تۈەننى مادىشەننىڭ قوماندانلىقىدا ئوڭ قانـات قىلىپ
بـەلگىلەيدۇ. گۇيخۋاجۇننىڭ ئىككى ئاتلىق تۈەننى فـۇكاڭنىڭ
شەرقى جەنۇبىي تاغ باغرىدىن باخۇگوغا كىرىپ خۋاڭسەن تېـ
غىنـى ئىگەللەپ دۈشمەننىڭ ئارقـا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلىشقا
بـەلگىلىدى. قالغانلار زاپاس قىسىم بولۇپ قـالدى. ئىككىنچى
كۈنى ئەتىگـەندە قىسىمىز زىنچۇەنزىدىكى ماجۇڭيىڭ قىسىمـ
لىرىغـا ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم باشلىدى. شۇ كۈنى ھاۋا ئىنتـ
ـايىن ئىسسىق بـولـۇپ، قىسىمىز زىنچۇەنزىگە 10 چاقىرىم
كېلىدىغـان توپا دۆڭگە كەلگەندە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى بىلەن
ئۇچرىشىپ قېلىپ جىددى جەڭ باشلىنىپ كەتتى. بىزنىڭ تۈەن
دۈشمـەننىڭ سول تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتىۋاتقاندا شىڭ شىسەيـ
نىڭ: «دۈشمەن تـەرەپتىكى خوجىنىياز ھاجى بىز بىلەن ياراشـ
تـى. قىسىمنـى باشلاپ سول تەرىپىمىزدىن ئەرداۋبا (كونا مىـ
چۇەن ناھىيىسى) گە كېلىپ ئۆزگەرتىشنى كۈتۈپ تۇرىدۇ، سىـ
لەرنىڭ تۈەن تېز سۈرئەتتە ئايلىنىپ ئۆتۈپ زىنچۇەنزىنى ئىشغال
قىلىڭلار» دىگـەن بۇيرۇغىنى تـاپشۇرۇپ ئـالدۇق، لۇ خۇيشيەن
تۈەنجاڭ دەرھال قارارغا كېلىپ، 20 نەچچە كىشىنى بـاشلاپ،
يېنىك پىلىموتتىن 4 نى ئېلىپ، زىنچۇەنزىنىڭ ئارقا تەرىپىـ

گە ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ قوماندانلىق
شتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلدى. باشقا لىيەنلەر مۇئاۋىن تۇەن-
جاڭ دەي يۈنلىن (گەنسۇ تيەنشۈيلىك) نىڭ قوماندانلىغىدا
جىددى يۈرۈش قىلدى ھەمدە بۇ ئەھۋالدىن شىڭ شىسەي خەۋەر-
لەندۈرۈلدى. بۇ چاغدا ھاۋا تۇساتتىن ئۆزگىرىپ، چۈش ۋاق-
تى سائەت 3 لەردە قاتتىق يامغۇر يېغىپ كەتتى. بىز مۇشۇ
پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ زىنچۈەنزىگە ئارقا تەرەپتىن كېلىپ،
ما جۇڭيىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قوماندانلىق شتاۋىغا تۇيۇقسىز ھۇ-
جۇم قىلدۇق. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ ھەر قايسى
تۇەن ۋە لىيەنلەر تېزدىن يېتىپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن ما جۇڭ-
يىڭنىڭ قوماندانلىق شتاۋى بىلەن زىنچۈەنزە تېزلا قولغا
ئېلىندى. يېنىك پىلىموتتىن 4 تى ۋە نۇرغۇنلىغان قورال-
ياراقلار غەنىمەت ئېلىندى. بۇ خوشخەۋەر شۇ ۋاقتىنىڭ ئۆزد-
دىلا شىڭ شىسەيگە يەتكۈزۈلدى. بۇ چاغدا ئۈدۈلدىن ھۇجۇم
قىلىشقا بەلگىلەنگەن لىيۇ چاققاننىڭ پىيادە لۈيىنىڭ بىر قىسمى
ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلگەن بولۇپ، ما-
جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرىدىن 20 نەچچىدەك كىشى شىڭ شىسەي
تۇرىۋاتقان كونا ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى.
بۇ چاغدا ھاۋا تۇتۇق بولۇپ، يامغۇر سۇدەك قۇيۇلىۋاتاتتى. ما-
جۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ئاق رەختتىن كالتا ئىشتان
ۋە كالتا يەڭلىك كۆينەك كەيگەن ئىدى، بەختكە يارىشا بۇ
ئەھۋالنى شىڭ شىسەينىڭ فۇ گۈەنجاڭى جاۋجيەنفېڭ كۆرۈپ قې-
لىپ قول ئاپتوماتى بىلەن ئوققا تۇتۇپ، خېلى كۆپلىرىنى
ئېتىپ يىقىتتى، قالغانلىرى قېچىپ كەتتى. شىڭ شىسەي بىزنىڭ
تۇەننىڭ غەلىبە خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، پۈتۈن ئارمىيە-

نى ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق قىلدى، بىزنىڭ
چوڭ قىسىمىمىز غەلىبىسىنى ئالغا بىسىپ قايتارما ھۇجۇمغا ئۆت-
تى. بۇ چاغدا يامغۇر سەلدەك قۇيۇلۇپ، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى
لاي - پاتقاق ئىچىدە قالدى، ئۇلارنىڭ كىيىمى يىپلىڭ بولغاچ-
قا سوغۇققا بەرداشلىق بىرەلمەي، تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ قې-
چىشتى، نۇرغۇن ئەسكىرى ئۆلدى ۋە ياردار بولدى.

بىزنىڭ تۇەن زىنچۇەنزىنى ئىگەللىگەندىن كېيىن، 3 -،
4 - لىيەننى ما جۇڭيىڭ قىسىملىرىنى قوغلاپ يوقۇتۇش ئۈچۈن
سەنتەي تەرەپكە ئىۋەتتۇق. 1 - ، 2 - لىيەن زىنچۇەنزىدە قېلىپ چوڭ
قوشۇننى كۈتتى. كەچقۇرۇن قىسىمىمىزنىڭ ھەممىسى يىغىلدى.
قوغلاپ يوقۇتۇشقا ئىۋەتىلگەن 3 - ، 4 - لىيەن دۈشمەننى دۈگ-
شۇۋزا ئەتراپىغىچە قوغلاپ، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە قايتىپ
كەلدى. بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشى مانا شۇنداق
ئاخىرلاشتى.

بۇ قېتىمقى زىنچۇەنزە ئۇرۇشىدا قىسىمىمىز ما جۇڭيىڭنىڭ
گۇچۇڭ، مورى قاتارلىق جايلاردا قولغا چۈشۈرگەن زور بىر
تۈركۈم قورال - ياراق، ئوق - دورا، ھەربى لازىمەتلىكلىرىنى
ئولجىغا ئالدى. 2 مىڭ 400 - 500 دەك ئادىمى ئەسىر چۈشتى.
2 - كۈنى سەنتەيگە ئاختۇرۇش يۈرۈشى قىلغاندا، يول بويى
نۇرغۇنلىغان ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ۋە توڭلاپ ئۆلگەن ما جۇڭيىڭ
ئادەملىرىنىڭ جەسەتلىرىنى ئۇچراتتۇق. سەنتەيگە بارغاندا ما -
جۇڭيىڭ زىنچۇەنزىدە مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن قالدۇق قىسىم-
لىرىنى باشلاپ چۈەنزىجى تاغ يولى ئارقىلىق تۇرپانغا كەتكەن-
لىكىدىن خەۋەر تاپتۇق.

ئارمىيىمىزنىڭ بۇ قېتىمقى غەلىبىسى شىڭ شىسەينىڭ

ئاۋال ئادەم ئېۋەتىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئۆزىگە مايىل قىلدۇرغانلىغى، ئاندىن لۇ خۇيشيەن تۇەنجاڭنىڭ ما جۇڭيىڭنىڭ قوماندانلىق شىتاۋىغا تۇيۇقسىز زەربە بەرگەنلىگىدىن بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىشى بىلەن قاتتىق يامغۇر يېغىپ، سوغۇق بولۇپ كېتىپ دۈشمەن ئەسكەرلىرى يېنىك كىيىم بىلەن قالدى. بىزنىڭ قوشۇنىمىز قاتتىق يامغۇر ۋە سوغۇقتىن پايدىلىنىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى، ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى مەغلۇپ بولۇپ پىتراپ قېچىشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ تۇەن گۇچۇڭ، جىمىسار، مورى 3 ناھىيىگە يۈرۈش قىلىش جەريانىدا ما جۇڭيىڭ ئارمىيىسىنىڭ قارشىلىق كۆرسىتىشىگە ئۇچرىماي، يۇقۇرقى 3 ناھىيىنى ئوڭۇشلۇق ھالدا قايتۇرۇپ ئېلىپ، جەمىيەت ئامانلىغىنى ۋە قاتناشنى ئەسلىگە كەلتۈردى. شېڭ شىسەي گۇچۇڭغا بارغاندىن كېيىن ئىلگىرى گۇچۇڭدا تۇرغان ۋە كېيىن قوشۇنلىرى بىلەن ما جۇڭيىڭغا تەسلىم بولغان جاڭ جۇئەن لۇيجاڭنى سازايى قىلىپ ئاتتى، ئاندىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى.

بىزنىڭ تۇەن مورىدىن گۇچۇڭغا قايتىپ كېلىپ، بىر ھەپتە ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سالغاندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە ياندى. بۇ چاغدا توساتتىن شېڭ شىسەينىڭ چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن، تاۋمىڭيۈ قاتارلىق 3 كىشىنى دۇڭخۇايۇەندە ئېتىپ ئۆلتۈرگەنلىگى توغرىسىدىكى خەۋەر كەلدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، چېن قاتارلىقلار شېڭ شىسەينى ئاغدۇرۇپ تاشلاش توغرىسىدا مەخپى پىلان قىلغان، بۇ ئىش ئاشكارىلىنىپ قېلىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىكەن. ئەينى ئەھۋال زادى قانداق، بۇ نامەلۇم، بىراق شېڭ شىسەي گۇمانخور، قارا نىيەت ئادەم ئىدى. چېن قاتارلىقلارنىڭ ئۆل-

تۆرۈلۈشى تارىختىكى «توشقان تۇغىدى دەپ، ئىتنى ئۆلتۈرۈپ يەپتۇ» دىگەن تىراگېدىيىنىڭ قايتا ئوينىلىشى بولسا كېرەك.

3. ئۈرۈمچى نەنسەندىكى شۈيشىگۇ ئۇرۇشى

ماجۇڭيىڭ زىنچۇەنزە ئۇرۇشىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، قالدۇق قىسىملىرىنى باشلاپ، تۇرپانغا قېچىپ كەتتى. ئېيتىش-لارغا قارىغاندا شېڭ شىسەي لىيۇ بىڭ (مەھكىمە سەنمۇجاڭى)، لەن يەنشۇ (تەمىرات نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى)، يۇ جېنگو قاتارلىق كىشىلەرنى ماجۇڭيىڭ بىلەن ئۇرۇشنى توختىتىش توغرىسىدا كېڭەشىش ئۈچۈن تۇرپانغا ئېۋەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش ۋاقتىنچە بىر نەچچە ئاي توختىلىدۇ. شۇ يىلى 10 - ئايغا كەلگەندە ماجۇڭيىڭنىڭ ماشىمىڭ (خېجۇلۇق) قىسمى دەسلەپتە تۇرپان، پىچان، توقسۇن قاتارلىق جايلارنى پاراكەن-دە قىلىپ قىرغىنچىلىق ئېلىپ باردى. كېيىن يەنە قارا شە-ھەرگە باردۇ. ئارقىدىن يەنە ئادەم ئېۋەتىپ شېڭ شىسەي دىخۇاننىڭ نەنسەن تېغىدا تۇرغۇزغان ۋاقىتلىق 6 - دىۋىزىيىنىڭ باشلىقى مادېشياڭ (خېجۇلۇق، بۇرۇن ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاس-تىدا ئىشلىگەن، باشتا نەنسەنگە قالايمىقانچىلىق سېلىپ، ماچۇەن-لۇ بىلەن بىرلىشىپ كېچىدە جىجىساۋزىدا تۇرۇشلۇق قىسىمغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ئۆلكە مەركىزىنى مۇھاسىرە قىلغان، كېيىن چېكىنىپ نەنسەندە تۇرغان ئارقىدىن يەنە ماچۇەنلۇنى ئۆلتۈرۈپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولغان. شېڭ ئۇنى دىۋىزىيە باشلىقى قىلغان) نى ئۆلتۈرىدۇ. شۇنداق قىلىپ ماشىمىڭ قايتىدىن نەنسەننى ئىگەللەپ، ياۋمۇشەن قا-

تارلىق جايلارغا توختىماي ئەسكەر ئېۋەتىپ ئوق ئېتىپ پا-
راكەندە قىلىدۇ. شېڭ شىسەي ياڭ ياۋجۇڭنى باش قوماندان
قىلىپ 3 يولغا بۆلۈپ نەنسەن شۆيشىگۇ جىلغىسىغا ئەسكەر
كىرگۈزدى. شۇنىڭ بىلەن بىر چاغدا ليۇجىنباڭنىڭ پىيادە لۈيى
ئۇدۇلدىن ساڭپاڭكو، تەيپىڭچۇ ئارقىلىق شۆيشىگۇغا ماڭماقچى
بولدى. گۇيخۇاجۇڭنىڭ ئىككى ئاتلىق تۇەنى شىسەن تېغى ئار-
قىلىق شۆيشىگۇغا كېلىدىغان بولدى، بىزنىڭ تۇەن ئۇلانبايدىن
نەنسەن شۆيشىگۇغا قاراپ يول ئالدى. بىز شۆيشىگۇ جىلغىسىدا
ئۇچراشماقچى بولدۇق. بىزنىڭ تۇەن ۋۇشىلى خارابىسىگە كەل-
گەندە ماشىمىڭنىڭ ئاساسلىق قىسىملىرىنىڭ نەنسەن ئەتراپىدا
ئىكەنلىكىنى، شۆيشىگۇدا ئانچە كۆپ ئەمەسلىكىنى بىلدۇق.
شۇنىڭ بىلەن لۇ خۇيشيەن تۇەنجاڭ يېنىكلىك بىلەن قارار
چىقىرىپ، ئۆزى 10 نەچچە ئاتلىقنى باشلاپ شۆيشىگۇغا ھۇ-
جۇم قىلماقچى بولدى، 1 ـ ليەننىڭ ليەنجاڭى جاڭ جىرۇ بىلەن
مېنى دۈشمەنگە ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىشقا؛ 2 ـ ، 3 ـ ليەنلەرنى
ئوڭدىن ۋە سولدىن تەڭ ھۇجۇم قىلىشقا، 4 ـ ليەننى زاپاس
قوشۇن قىلىپ مۇئاۋىن تۇەنجاڭ دەيىۋلىننىڭ قوماندانلىقىدا
ئىلگىرىلەشكە بۇيرىدى، لۇ خۇيشيەن ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇرۇپ
بولۇپ، ئۆزى ئاتلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى. شۆي-
شىگۇغا كەلگەندە شىسەن تېغىدا يېڭىلىپ 100 گە يېقىن ئەس-
كەرلىرى بىلەن چېكىنىپ كېلىۋاتقان ماشىمىڭ ئاتلىقلىرىغا
دۇچ كەپ قالىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ قورشاۋىدا قالىدۇ. بۇ چاغدا تازىلاش-
قا ماڭغان ليەنلەر ئالدى تەرەپتە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنى
ئاڭلاپ، ئۇ يەرگە ئۇچقاندەك بېرىپ جەڭگە قاتنىشىپ ماشى-
مىڭ قىسىملىرىنى تارمار قىلىدۇ. بىراق، لۇ تۇەنجاڭ بىلەن

5 نەپەر جەڭچى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى. تۈۋەنىمىزنىڭ ھەر قايسى ليەنلىرى دەرھال ماشىنىڭ قوشۇننى قوغلاپ ئۇنىڭ كۆپ ئادىمىنى يوقاتتى، ماشىنىڭ ئارقا تاغ بويلاپ قېچىپ قارا شەھەرگە بېرىۋالدى. دېخۇا نەنسەن شۆيشىگۇ ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى. ماشىنىڭغا قارشى يۈرۈش قىلغان ليۇ جىنباڭ لۈيجاڭمۇ تەيپىڭچۇدا قازا تاپتى.

بۇ قېتىمقى نەنسەن شۆيشىگۇ ئۇرۇشىدا گەرچە غەلىبە قازانغان بولساقمۇ، بىز تەرەپتىن ئىككى نەپەر قوماندان قازا تاپتى، 10 نەچچە ئەسكەر يارىدار بولدى ۋە ئۆلدى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن شىڭ شىسەي 1 ـ ليەننىڭ ليەنجاڭى جاڭ جىزۇنى 1 ـ ئاتلىق تۇەنگە تۇەنجاڭ قىلدى. سوشىجېنى (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن، كېيىن تۇەنجاڭ بولغان) مۇئاۋىن تۇەنجاڭ قىلدى. بىزنىڭ تۇەن شۆيشىگۇدا بىر ھەپتە مۇداپىئەدە تۇرغاندىن كېيىن، ئۈلانباينىڭ سول تەرىپىدىكى ئۈلاچىن تېغىغا بېرىپ جايلاشتۇق. كېيىن يەنە قايتىپ كېتىپ ھەربى تەلىم ئالدۇق. 12 ـ ئايلاردا يەنە بۇيرۇق بويىچە ماناسقا كېلىپ ئۈلاۋسۇدىكى سەندۇخوزىدا ئىلىدىكى جاڭ پېيۋەننىڭ ئۆلكە مەركىزىگە قارشى ھۇجۇمغا ئېۋەتكەن ياڭ جېڭجۇڭ شىجاڭ بىلەن ئۇرۇش قىلدۇق.

4 . ئۈلاۋسۇ سەندۇخوزا ئۇرۇشى

ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە 8 ـ دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭى جاڭ پېيۋەن (چەڭخەي گۇيدېلىق، ليەنجاڭ، دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى ئىشلار

باشقارمىسىنىڭ بۆلۈم باشلىقى بولغان)، جىن شۇرېننىڭ يېقىنى بولۇپ، جىن شۇرېن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئىلى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان. جاڭ پېيىيۈەن شەھۋانىلىقتا چېكىدىن ئاشقان ئۆكتەم ئادەم ئىدى. ئەلىدا ئەسكىرىي كۈچىنى كۆپەيتىپ، ئۆزى قوشۇمچە دۇبەنيىيە باشلىقى بولىۋالغان. ئۇزۇن ۋاقىت شىنجاڭنىڭ يۇقۇرى ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش قارا نىيىتىدە بولۇپ كەلگەن. 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، شېڭ شىسەي شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولدى، بۇنىڭدىن جاڭ پېيىيۈەن قاتتىق نارازى بولدى ۋە شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيەت ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش غەرىزىدە بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بۇرۇن جىن شۇرېننىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بىر قىسىم كىشىلەر مەسىلەن: ياڭ جىڭجۇڭ (خېجۇلۇق، باندىتلارنى تازىلاش قىسىملىرىغا قوماندان بولغان، قەبىھ - مۇتەھەم ئادەم. جىن شۇرېن يىقىلغاندا گۇيخۇاجۇن قىسىملىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشقان، سەندۇخوزىدا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭيىڭ قىسمىدا مۇئاۋىن دۇبەنيىيە باشلىقى بولغان) ۋە بىر قىسىم مەمۇرى خادىملار ئىلىغا بېرىپ جاڭ پېيىيۈەننى ھامى قىلدى ۋە ئۇنى جىن شۇرېن ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشقا كۈشكۈرتتى. شۇ يىلى 7 - ، 8 - ئايلاردا نەنجىڭ ھۆكۈمىتى خۇاڭ مۇسۇڭ ۋە خارجى ئىشلار مىنىستىرى قوشۇمچە ئەدلىيە مىنىستىرى لوۋېنگەننى شىنجاڭدىن ھال سوراش ئەلچىسى قىلىپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىنجاڭغا ئېۋەتىپ، مەركەزگە ۋاكالىتەن ليۇۋېنلۇڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ رەسمى خىزمەت قوبۇل قىلىش قەسەميات مۇراسىمىنى نازارەت

قىلدۇ. ئاندىن كېيىن لوۋېنگەن غۇلجىغا بېرىپ جاڭ ـ پېيىۋەننىڭ يېڭى 8 ـ دىۋىزىيەسىنىڭ باشلىقى بولغانلىقىغا كېپىللىك قىلدۇ. لوۋېنگەن بۇ ئارىلىقتا يەنە جاڭ پېيىۋەن بىلەن ماجۇڭيىڭنى ياخشىلاشتۇرۇپ، ياخشىلىق ـ يامانلىقتا بىللە بولىدىغان قېرىنداشلاردىن بولۇپ، شىڭ شىسەينى يىقىتىشقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنى تۇساپ زېمىننى قوغداشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن جاڭ پېيىۋەن ھەرىكەت قىلىشقا كىرىشتى. ئۇ يەنە ئۆزىنىڭ كاتىۋاي باشلىقى شۇ خۇەنجاڭنى (خېجۇلۇق) ئۈرۈمچىگە ھەرىكەت قىلىشقا ئېۋەتتى. ئۇ گۇيخۇاجۇن قوشۇن- لىرىنىڭ جاڭ پېيىۋەنگە قوشۇلۇشى توغرىسىدا ئالاقە قىلىۋاتقان- دا، شىڭ شىسەي سېزىپ قېلىپ ئۇنى قولغا ئالدى. شىڭ شىسەي يەنە بۇرۇن ئىلىدا تۇرغان، كېيىن ئۈرۈمچىگە كەلگەن دىۋىزىيە باشلىقى شىن جەنچىڭ (شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىن بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ قول ئاستىدىكى 25 ـ لۈيىنىڭ لۈيجاڭى ۋاڭ شىيۇجۇ ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن شىنجاڭغا كىرگەن، ئۇنىڭ شەرقىي شىمال ئارمىيىسى ئىچىدە خېلى ئابرويى بار، ئىلىدا تۇرغاندا جاڭ پېيىۋەن بىلەن يېقىن ئۆتكەن) بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىۋى شى شىچاڭنى ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئوتتۇرىسىدا ساقلىنىۋاتقان زىددىيەتنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىلىغا ئېۋەتتى ۋە جاڭ پېيىۋەننى شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى- نىڭ ياردەمچى ۋالىسى قىلىپ تەيىنلىدى. بىراق جاڭ پېيىۋەن- گە قوشۇلغان ياڭ جىڭجۇڭ بۇيرۇققا بىنائەن شىن جەنچىڭنى ئۈرۈمچىگە قايتىش يولىدا ئۆلتۈرۈۋەتتى، شى شىچاڭ بىرەيلەنلا ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەلدى. شۇ يىلى 12 ـ ئاي ئىچىدە جاڭ ـ

پېيىۋەن بىلەن ماجۇڭيىڭ بىرلىشىپ شەرق ۋە غەرپ تەرەپتىن
ئەسكەر چىقىرىپ ئۆلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلىپ شېڭ شىسەي
ھۆكۈمىتىنى ئاغدۇرۇۋەتمەكچى بولدى. ياڭ جېڭجۇڭ جاڭنىڭ
بۇيرۇقىغا بىنائەن بىر دىۋىزىيە ئەسكەرنى ئېلىپ شەرققە
يۈرۈش قىلىپ جىڭ، شىخولارنى ئىشغال قىلدى ۋە ماناسقا
قاراپ يۈرۈش قىلدى. شېڭ شىسەي بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ
دەرھال دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇجاڭى لىيۇبىڭ (شەرقىي
شىمال ئارمىيىسىدىن) نى قايتارما زەربە بېرىشكە بۇيرۇدى.
بىزنىڭ 1 ـ ئاتلىق تۇەنىمىز ئالدىنقى قىسىم بولۇپ ماناسقا
كېلىپ، ماناسنىڭ قىرىق چاقىرىم نېرىسىدىكى ئۇلاۋسۇدا
تۇردۇق ۋە رازۋېتكا قىلغان مەلۇماتتىن ياڭ جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى
قىسىملىرى كۇيتۇڭغا (ئۇلاۋسۇنىڭ 80 چاقىرىم نېرىسىدا)
يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلدۇق.

ماناس بىلەن ئۇلاۋسۇ ئارىلىقىدا كەنتلەر ئاندا ـ ساندىلا
ئۇچرايتتى. تېرىلغۇ يەرلەر ئاز بولۇپ، ئاساسەن قۇمۇشلۇق
ۋە چاتقاللىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بارلىق كەنتلەردىكى چوڭ ـ
كىچىك، قېرى ـ چۆرى، خوتۇن ـ بالىلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرۈلگەن
بولۇپ، ئۆي ئىچىدە، قورا ۋە تام بويلىرىدا جەسەتلەر
تاشلىنىپ ياتاتتى. بەزىلەرنىڭ قوساقلىرى يېرىلغان، بەزىلەر ـ
نىڭ كۆزلىرى ئويۇلغان بولۇپ، كىشى قاراشقا پېتىنالمايتتى.
بۇنىڭدىن بىزنىڭ تۇەندىكى جەڭچىلەر قاتتىق غەزەپلەندى ۋە
ھوشيارلىقى ئۆستى. ھەممەيلەن: «بىز ئىنتىپاقلىقنى كۈچەيتىشى ـ
مىز كېرەك. ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ»
دېيىشتى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاڭ جىزۇ تۇەنجاڭ بىلەن
مۇئاۋىن تۇەنجاڭ سۇشىجې ۋە مەن مۇشۇ ئىش توغرىسىدا

مەستىھەتلىشىپ، ھەر قايسى ليەن، پەي كوماندىرلىرىنى يىغىپ كۆپچىلىككە يولبويى ئۇچرىغان ئۆلتۈرۈلگەن پۇقرالارنىڭ پاجىئەلىك ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردۇق ۋە مۇشۇنداق پەيتتە ئىتتىپاقلىقنى تېخىمۇ كۈچەيتىش كېرەكلىكىنى، ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلماسلىقنى تەكىتلىدۇق، شۇنداقلا ھەر قايسى ليەن، پەي كوماندىرلىرىغا ھەر قايسى بەنلەردىكى قېرىنداشلار-نىڭ بۇ قېتىم ياڭ جېڭجۇڭ قىسىملىرى بىلەن ئۇچراشقاندا يۇقۇرقى سۆزلەرنى ئۈنلۈك ئاۋازدا جاكالىشىنى جېكىلىدۇق. چۈنكى ياڭ جېڭجۇڭ قوشۇنىدىكى كوماندىر - جەڭچىلەرنىڭ كۆپ قىسمى خەنزۇ ۋە شىۋە مىللەتلىرىدىن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋاز قوشۇشى چوقۇم ئىدى. شۇڭا ئۇلارغا يەنە «مىلتىقنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىڭلار، ئۆز ئادەملەر ئۆز ئارا ئېتىشمايلى، قوشۇنىمىز يېتىشىپ كەلگەندە بىزگە قوشۇلۇپ ياڭ جېڭجۇڭغا زەربە بېرىڭلار، بىللە بولۇشنى خالىمىغانلارنىڭ كېتىش ئەركىنلىكى بار» دەپ توۋلاشنى جېكىلىدۇق. ئىككىنچى كۈنى سەھەردە بىزنىڭ تۇەن سەندىخوزىغا (ھازىرقى ساۋەن ناھىيىسى) يېتىپ كەلگەندە ياڭ جېڭجۇڭنىڭ ئالدىنقى قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق، بىزنىڭ تۇەن ئىستىھكاملارغا ئورۇنلىشىۋالغاندىن كېيىن ھەر قايسى بەنلەرنىڭ جەڭچىلىرى: «ئۆز ئادەملەر ئېتىشمايلى....» دەپ ئۈنلۈك ۋارقىراشقا باشلىدى. يېرىم سائەتتىن كېيىن قارشى تەرەپ مىلتىقنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىشقا باشلىدى. بىزنىڭ ھەر قايسى ليەنلىرىمىز ئات چاپتۇرۇپ، ئاتاكىغا ئۆتتى، قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ كۆپ قىسمى تەسلىم بولۇپ، بىزگە ئەگىشىپ ماڭدى، بىزگە ئەگىشىشنى خالىمىغانلار قوراللىنى تاپشۇرغاندىن كېيىن چۆل - باياۋانغا قاراپ كېتىشتى، بۇ چاغدا ياڭ جېڭجۇڭ-

نىڭ كېيىنكى قىسىملىرى قوشۇنىمىزنىڭ ئۇشتۇمتۇت زەربىسىگە ئۇچراپ مەغلۇپ بولۇپ پىتىراپ كېتىشتى. بىز ئۇلارنى كۆيتۈڭغىچە قوغلاپ بېرىپ دۈشمەنىنىڭ 200 دىن ئارتۇق ئۈستى يېپىق ئاپتوموبىل، رادىئو پەرىيومنىك، ھەربى لازىمەتلىكلەر، ئوق ـ دورا قاتارلىقلارنى غەنىمەت ئالدۇق. بىزنىڭ تۈەن 60 نەپەردىن كۆپ ئەسكەرنى تولۇقلىدى. باشقا ئەترەتلەرمۇ 400 دىن كۆپ دۈشمەن ئەسكىرىنى ئەسىرگە ئالدى. 3 ـ كۈنى بىزنىڭ تۈەن يەنىسىخەيگە كىرىپ ئورۇنلاشتى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا ياڭ جېڭجۇڭ قىسىملىرى بۇزۇلۇپ ـ چېچىلىپ كەتكەچكە ئۆزى 50 ـ 40 چە قالدۇق ئاتلىق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شىخو ئارقىلىق غۇلجىغا قاراپ قاچقان (كېيىن جەنۇبي شىنجاڭغا قېچىپ بېرىپ ماجۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا مۇئاۋىن دىۋىزىيە باشلىقى بولدى). بىز ئۇدا 3 كۈن يۈرۈش قىلىپ چىگىشۇر (جىڭ ناھىيىسىنىڭ 80 چاقىرىم بېرىسىدە) غا كەلگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بۇ قېتىمقى سەندۇخوزا ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

بىزنىڭ تۈەن چىگىشۇرغا جايلىشىپ 3 ـ كۈنى قوماندان لىيۇبىڭ ئۆزىگە قاراشلىق قىسىملارنى باشلاپ شىخودىن يېتىپ كەلدى ۋە بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاڭپېيۋەننىڭ مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ جەنۇبي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان مازا دېگەن يەردە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغانلىقىنى بىزگە ئۇقتۇردى. بىزنىڭ تۈەننى قايتىپ بېرىپ شىخودا تۇرۇشنى، چىگىشۇردا بىر لىيەن ئەسكەر قالدۇرۇشنى بۇيرۇدى. 2 ـ كۈنى سەھەردە قوماندان لىيۇبىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ باشلىقلىق ۋە گارنىزون قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە ئولتۇرماق

بولۇپ ئىلىغا كەتتى.

جاڭ پېيىۋەنىڭ مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىغا كەلسەك، ئەسلى ئۇ ماجۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شەرق ـ غەرپ تەرەپتىن شىڭ شىسەينى ئوتتۇرىغا ئېلىپ زەربە بەرسەك، غەلىبە قىلىشىمىزدا شەك يوق دەپ ئويلىغان، بىراق ئۇ شىنجاڭنىڭ شۇ چاغدىكى ۋەزىيىتىنى پەملىيەلمىدى:

① خەنزۇ ئەسكەرلەر ھەر قايسى ناھىيىدىكى خەنزۇ پۇقرالارنىڭ قىرغىن قىلىنىشىدەك پاجىئەلىك ئەھۋالنى كۆردى. شۇڭلاشقا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆز ئارا قىرغىنچىلىق قىلىشنى خالىمىدى، ئەكسىنچە ھەممەيلەن ئاكتىپلىق بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ئۆز ئارا ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلىشتى.

② جاڭ پېيىۋەن دىۋىزىيە باشلىقى شىن جەنچىڭنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈش بىلەن شەرقىي شىمال ئارمىيىسىدىكى كوماندىر-جەڭچىلەرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھېسداشلىقىنى يوقۇتۇپ نارازىلىق ۋە غەزەپ ـ نەپرىتىنى كۈچەيتتى.

③ ياڭ جېڭجۇڭ شىخۇنى ئىگەللىگەندىن كېيىن داۋاملىق يۈرۈش قىلماي ۋاقىتنى بىر ھەپتىدەك كېچىكتۈرۈپ، تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ يولۋاسلارنىڭ ئېلىشىشىنى تاماشا قىلغاندەك، ئارىدىن پايدا ئېلىش كويىدا بولدى.

④ ئويلاپ يەتكىلى بولمايدىغىنى شۇكى، ماجۇڭيىڭ ئۆلكە مەركىزىگە ھۇجۇم قىلغان پەيتتە شىڭ شىسەي سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئەسكەر كىرگۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى قورغاس چېگرىسىدىن ئۆتۈپ جاڭ پېيىۋەنىڭ ئۇۋىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم

قىلدى ۋە كۆرە شەھىرىگە قىستاپ كەلدى. ئايروپىلانلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن كېلىپ بومباردىمان قىلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئالدىنقى سەپتىن كەلگەن مەغلۇبىيەت خەۋىرىنى ئاڭلاپ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شىنجاڭغا كىنەز بولۇشتەك شېرىن چۈشى كۆپۈككە ئايلاندى. نەتىجىدە ئۇ ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىشتىن باشقا چىقىش يولى تاپالمىدى.

5. سانجى تۇدۇڭخابا ئۇرۇشى ۋە دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۇرۇشى

1933 - يىلى قىش پەسلى، بىزنىڭ تۇەن ئۇلاۋسۇ - سەندۇخوزا ئۇرۇشىدىن كېيىن شىخونى مۇداپىئە قىلىپ تۇردۇق. 1934 - يىلى 1 - ئايلاردا شېڭ شىسەينىڭ «ماجۇڭيىڭ دىخۇاغا قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ، سىلەر ئالتايسكى (سوۋېت ئىتتىپاقى قىزىل ئارمىيىسى) لارغا جىددى ماسلىشىپ دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇڭلار ....» دىگەن جىددى تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. جاڭ جىزۇ تۇەنجاڭ دەرھال قىسىمنى تەرتىپكە سېلىپ سانجىغا ئاتلاندى. بىز سانجىغا كەلگەندە ئالتايسكىلار چۆچەك مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاۋدېشۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە ماشىنا بىلەن سانجىغا كېلىپ بوپتۇ، بىز سانجىغا كەلمەستىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن سانجىدا تۇرۇشلۇق جاڭ يۇتاڭنىڭ 2 - پۇدۇيدىكى بىر ليەن ئەسكىرى ئاسىيلىق قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلغان. ماجۇڭيىڭ ئۇرۇمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئۆزىنىڭ خىل ئاتلىق ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى

چىللانتوروق ئەترىدىنى ۋە بىر لىيەن پىيادە ئەسكەرنى ماخۇسەن-
نىڭ يېتەكچىلىكىدە تۇدۇڭخابانى ئىگەللەشكە ئېۋەتتى ھەمدە
ئىستىھكاملارنى ياساپ غەربىي يۈنىلىش ئارمىيەسىنىڭ شەرقتىن
كېلىپ دىخۇانى قۇتقۇلدۇرۇش يولىنى توساپ تۇردى. شۇنىڭ
بىلەن بىر ۋاقىتتا سانجى ئەتراپىدىكى يېزا پۇقرالىرىنى
مەجبۇرى ئەسكەرلىككە ئاپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە 2 - ئاتلىق
تۈەندە يۇ شىزۇڭ باشچىلىغىدىكى بىر لىيەن ئەسكەرمۇ ئاسىيلىق
قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قوشۇلۇپ كەتتى ۋە ئارقىدىنلا
سانجىغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. بۇ، كىشىلەرنى ئەنسىزلىككە
سېلىپ، ۋەزىيەتنى جىددىيلەشتۈرىۋەتتى. بىزنىڭ تۈەن ۋە
ئالتايىسكىلار سانجىغا يېتىپ كېلىشى بىلەنلا جاۋدېشۇ باش
قوماندانلىق نامى بىلەن ھەر قايسى قىسىملارنى سانجى شەھرى-
نىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا ئورۇنلاشتۇردى، 5 - كۈنى تاڭ سەھەردە
پۈتۈن قوشۇن ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇمغا ئۆتتى. بۇ قېتىمقى تۇدۇڭ-
خاباغا قىلىنغان ھۇجۇمدا ئالتايىسكىلار ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلدى.
بىزنىڭ تۈەن ئوڭدىن، جاڭ يۇتاڭنىڭ 2 - ئاتلىق تۈەنى سولدىن
ھۇجۇمغا ئۆتتى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن قارشى تەرەپ
مۇھىم جايلارنى ئىگەللەپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى، بىزنىڭ
ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزدا ياردار بولغانلار ۋە ئۆلگەن-
لەرمۇ كۆپ بولدى. جىددى جەڭ چۈشكىچە داۋاملاشقاندىن كېيىن،
ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى توساتتىن ئالتايىسكىلار تەرەپكە بۆسۈپ
كىرىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ 40 نەپەردىن ئارتۇق ئېغىر ياردار-
لىرى ئولتۇرغان 4 ماشىنىسىنى ئادىمى بىلەن كۆيدۈرۈپ
تاشلىدى. ئۇدۇل تەرەپتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن ئالتايىسكىلار
يېڭىلىپ ئارقىغا چېكىنگەندىن كېيىن، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى

قوغلاپ شەھەرنىڭ ئەتراپىغىچە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن بىزنىڭ ئىككى قاناتتىن ھۇجۇمغا ئۆتكەن قىسىملىرىمىزمۇ نائىلاج چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ قېتىم بىزنىڭ تۇەندىن 8 ـ 9 چە كىشى يارىدار بولدى. شۇ كۈنى ئاخشىمى جاۋدېشۇ بىزنىڭ ئىگەر ـ يۈگەنلىك ئاتتىن 100 نى چىقىرىپ ئالتايىسكىلارنىڭ بىر لىيەن ئاتلىق ئەسكەر جابدۇشىغا بېرىشنى بۇيرىدى.

ئىككىنچى كۈنىدىن 7 ـ كۈنىگىچە سىرتقا چىقىماي 10 دانە زەمبىرەك بىلەن تۇدۇڭخابادىكى ئىستىھكاملارنى توپقا تۇتتۇق، ئايروپىلانلار ئالاھىدە رول ئوينىدى، ھەر قېتىمدا 3 دانە ئايروپىلان نۆۋەتلىشىپ (جەمئى 12 دانە ئايروپىلان بولۇپ، ماناس ناھىيىسىدىكى ئايرودورومغا قوناتتى ۋە شۇ يەردىن ئۇچاتتى) بومباردىمان قىلدى. 7 ـ كۈنىدىن كېيىن گۇچۇڭ ۋە فۇكاڭدىكى 3 ـ، 4 ـ ئاتلىق تۇەن لياڭ چىۋىن، مادېشەنلەر ـ نىڭ يېتەكچىلىكىدە سەندوبادىن سانجىغا كەلدى. جاۋدېشۇ بىزنىڭ تۇەننى ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىپ، ئالتايىسكىلارنىڭ پىيادە قىسمىنى ئارقىدىن كېلىشكە، جاڭ يۇتاڭ قوشۇنى بىلەن يېڭىدىن قۇرۇلغان ئالتايىسكى ئاتلىق لىيەنىنى ئوڭدىن تۇدۇڭ ـ خابانىڭ يۇقۇرى ئېقىمى ۋە شىمەنگە ھۇجۇم قىلىپ ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشنى؛ مادېشەن ئاتلىق تۇەنىنى سولدىن تۇدۇڭخابانىڭ تۆۋەن ئېقىمىغا ھۇجۇم قېلىپ سىشىخو بىلەن ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشۇتۇشقا، لياڭ چىۋىن ئاتلىق تۇەنىنى سول تەرەپتىن ئەگىپ گۇمۇدىغا بېرىپ ئاندىن ليۇداۋان ئارقىلىق ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىدىن بوشىتىشنى بۇيرۇق قىلدى؛ 8 ـ كۈنى (قەمەرىيە 12 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنى) سەھەردە ئومۇمى يۈزلۈك ھۇجۇم باشلاندى. بىزنىڭ ئۇدا بىر نەچچە كۈن

توپقا تۇتۇشىمىز نەتىجىسىدە تۇدۇگخابادىكى ما جۇگيىڭ قىسىملىرد-
نىڭ نۇرغۇن ئادەملىرى يارىدار بولغان ۋە ئۆلگەن بولۇپ،
ئىستىھكاملىرى بىت - چىت قىلىنغان ئىدى. ھازىر بىزنىڭ
زەمبىرەك ۋە ئايروپىلانلىرىمىزنىڭ ماسلىشىپ قاتتىق ھۇجۇم
قىلىشى نەتىجىسىدە بىر سائەتكە بارماي دۈشمەن پۈتۈنلەي
مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. بىزنىڭ تۈەن غەلىبىسىرى قوغلاپ زەربە
بېرىپ، داديوپودىن خېيسەنتۇغىچە قوغلاپ باردى. يول ئۈستىدە
گەرچە ئۇششاق قارشىلىقلار بولغان بولسىمۇ، ئارمىيىمىز تەرەپ-
تىن تارمار قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن دىخۇا (توپ - توغرا
بىر ئاي مۇھاسىرىگە ئېلىنغان ئىدى) مۇھاسىرىسى بوشىتىلدى.
بىزنىڭ تۈەن كونا شەرقىي دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى سىناق
مەيدانىدا تۇردى. بۇ چاغدا دىخۇانى تۈمان باسقان بولۇپ،
ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى. تۈمان خۇددى يەردىن
بۇقسۇپ چىقىۋاتقاندەك ناھايىتى قېلىن ئىدى. بۇنداق ئەھۋال
ئۆرۈمچىدە تېخى تۇنجى قېتىم كۆرۈلگەن بولۇپ، بۇ تۈمان
قەمەرىيە 1 - ئاينىڭ 16 - كۈنى ئاندىن تارقاپ تۈگىدى.
تۇدۇگخاباغا ھۇجۇم قىلىش ۋە دىخۇانى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش
ئۇرۇشى شۇنىڭ بىلەن ئاخىرلاشتى.

2 - كۈنى قەمەرىيە 1 - ئايغا بىر بولۇپ، بىزنىڭ تۈەن
يەنە دۈشمەننى قوغلاپ يوقىتىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ،
جىجىساۋزىغا كېلىپ تۇردۇق. ئۇ چاغدا تۈمان تېخى تارقىمىغان
بولۇپ، (دىخۇا بىلەن جىجىساۋزىنىڭ ئارىلىقى 40 چاقىرىم
كېلەتتى) ئۇدۇلدىكى ئادەمنى كۆرگىلى بولمايتتى، بىز 3 يولغا
بۆلىنىپ تىنتىپ ئالغا ئىلگىرىلىدۇق. تۈماندا دۈشمەننى پەرق
ئەتتىش قىيىن، ياڭچاڭزىگو ئەتراپىنىڭ يەر تۈزۈلۈشى مۇرەككەپ

بولغاچقا. يوشۇرۇن زەربىگە ئۇچراپ قالمايلى، دەپ ئېھتىيات بىلەن يۈرۈش قىلدۇق. قاراڭغۇ چۈشكەندە ئاندىن كۆزلىگەن جايغا يېتىپ كەلدۇق. ئۇنىڭ ئۇستىگە جىجىساۋزىنىڭ يەر تۈزۈلۈشىمۇ خېلىلا مۇرەككەپ ئىدى. چوڭ ـ كىچىك توپا دۆڭلەر كۆپ بولۇپ بۇ جايدا قوغدىنىش قىيىن ئىدى. جىن شۇرېننىڭ ۋاقتىدا 4 ليەن پىيادە ئەسكەر مۇشۇ جايدا تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇچراپ پۈتۈنلەي يوقىتىلغان ئىدى، شۇڭا ئالدىنقىلاردىن ئىبرەت ئالماي سەللا بىخەستەلىك قىلىنسا ھالاك بولۇش تۇرغانلا گەپ ئىدى. بىز ئاشۇ تۇمانلىق 15 كۈن ئىچىدە تا 16 ـ كۈنى تۇمان تارقىلىپ، شېڭ شىسەي داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلدىغان قىسىملارنى ئېۋەتكەنگە قەدەر ھەر قايسى ليەنلەرنىڭ كۆزەتچىلىك ۋە چارلاش ئىشلىرىنى كۈچەيتتۇق. شۇنىڭ بىلەن 2 ـ قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى يەنە باشلاندى.

شۇ چاغدا بىز «ئەگەر قېلىن تۇمان سەۋدۇۋى بولمىغان بولسا، ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرغانىنىڭ 2 ـ كۈنىلا (قەمەرىيە 1 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى) ئارمىيىمىزنىڭ ئاتلىق، توپچى، ئاپتوموبىل، ئاۋىئاتسىيە قىسىملىرى ئومۇمى يۈزلۈك قوغلاپ ھۇجۇم قىلغان بولسا، ماجۇڭيىڭ چوقۇم جىجىساۋزا ۋە سەيۇۋپۇ ئەتراپىدىكى چۆلدە يوقىتىلغان بولاتتى» دېيىشكەن ئىدۇق. ئەپسۇسكى ھاۋا توساتتىن ئۆزگىرىپ قالغاچقا، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قۇتۇلۇشقا پۇرسەت تېپىپ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇپ كېتىشتى. ماجۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيۇەننىڭ ئۆز ئارا بىرلىشىپ شەرق ۋە غەرپتىن ئەسكەر چىقىرىپ، شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش خام خىيالى پۈتۈنلەي بەربات بولدى. نەتىجىدە بىرسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى، يەنە بىرى

بولسا مەغلۇپ بولۇپ قاچتى. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىغا ئاساس يارىتىلدى.

6. ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچىڭ ئۇرۇشى

1934 ـ يىلى باھاردا بىزنىڭ تۇەن جىجىساۋزىدا مۇداپىئەدە تۇردى. قەمەردىيە 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى شېڭ شىسەي داۋانچىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاتلىق، توپچى، پىيادە، ھەربى لازىمەتلىكلەر قىسمى بولۇپ، 3 ـ 4 مىڭدەك ئادەمنى ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ بىر يەرگە يىغدى. 2 ـ كۈنى بىز يەنىلا ئالدىنقى قىسىم بولۇپ سەيۋۇپۇ ئارقىلىق داۋانچىڭغا يۈرۈپ كەتتۇق. 2 كۈنگىچە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمىدۇق. پۇقرالار: «ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا چېكىنىپ تاققا چىقىپ كەتتى» دېدى. 3 ـ كۈنى بىز بۇيرۇققا بىنائەن سولدىن، مادىشەن تۇەنى ئوڭدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدىغان بولۇپ، ئۇدۇلدىن ھۇجۇم قىلىش ۋەزىپىسى ئالتايىسكى قىسىملىرى بىلەن توپچى قىسىملارغا تاپشۇرۇلدى. ھۇجۇم باشلانغاندىن كېيىن بىزنىڭ 12 دانە ئايروپىلان ھەر قېتىمدا 3 ئايروپىلان بىر گۇرۇپپا بولۇپ ئالمىشىپ ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلدى. ئوق، زەمبىرەك ئاۋازى تاغ ئىچىنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئۇ چاغدا مەن ئىككى جەڭچى بىلەن ئايروپىلان ئوققا تۇتىدىغان نىشاننى ياغاچ يايما ئارقىلىق كۆرسىتىپ بېرىشكە مەسئۇل بولدۇم، ئايروپىلان بىزنىڭ يېنىمىزدىكى ياغاچ يايما ئۈستىدىن پەس ئۇچۇپ ئۆتكەندە (مەن دەرھال ياغاچ يايما كۆرسەتكۈچ- نىڭ ئەتراپىدا يېتىۋالاتتىم)، ئۇنىڭدىن ھاسىل بولغان شامال

كۆچى شىغىللارنى ئۈچۈرتۈپ، ئادەمنىمۇ ئۆرىۋەتكىدەك قىلاتتى. شۇنىڭغا ئەگىشىپلا ئايرۇپىلان قارشى تەرەپنىڭ ئۇرۇش سېپىنى ئوققا تۇتۇپ بومباردىمان قىلاتتى. جىددى جەڭ ئىككىنچى كۈنى چۈشكىچە داۋاملاشتى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەگى ئۆلدى ۋە يارىدار بولدى. كۆپ قىسىم ئېگىزلىك ۋە ئاساسلىق جايلار بىزنىڭ ئوڭ، سولدىن ۋە ئۇدۇلدىن هۇجۇم قىلغان جەڭچىلىرىمىز تەرىپىدىن تارتىپ ئېلىنىپ، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى قېچىشقا باشلىدى. ئارمىيىمىز داۋانچىڭنى ئېلىپ، تاغ ئېغىزىغا كىرىپ، جىلغىلاردىن ئۆتۈپ بەيياڭخېغا يېتىپ كەلدى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى بولسا، توقسۇن تەرەپكە قاچتى.

شۇ چاغدا قوغلاپ زەربە بەرگۈچى قىسىملار ئىككى يولغا بۆلۈندى. بىرىنچى يول توقسۇن تەرەپكە قالدۇق قىسىملارنى قوغلاپ كەتتى، يەنە بىر يول تۇرپانغا هۇجۇم قىلدى. بىز بۇيرۇققا بىنائەن، تۇرپانغا هۇجۇم قىلدۇق. تۇرپانغا 40 چاقىرىم كېلىدىغان يەرگە بارغىچە هېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىماي، بىراقلا تۇرپانغا كىرىپ، ئارقىدىنلا پىچاننىمۇ قايتۇرۇپ ئالدۇق. يەنە بىر يولدىكى ماجۇڭيىڭنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قوغلاپ ماڭغان قىسىم توقسۇننى قايتۇرۇپ ئېلىپ ماجۇڭيىڭنى جەنۇبىي شىنجاڭغىچە قوغلاپ كەتتى. ماجۇڭ-يىڭ قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن سوۋېتكە قېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ بىر نەچچە يىل ئىگەللەپ ياتقان 3 ناهىيە شۇنداقلا قاراشەهەردىن قەشقەرگىچە بولغان هەر قايسى ناهىيە ۋە رايونلار پۈتۈنلەي قايتۇرۇپ ئېلىنىپ، قاتناش ۋە ئامانلىق ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى. ئاخىردا بىزنىڭ

تۈەن بۇيرۇققا بىنائەن تۇرپانغا جايلاشتى. شۇنداق قىلىپ ئىككىنچى قېتىملىق داۋانچىڭنى تالىشىش ئۇرۇشى ئاخىرلاشتى.

7. جىمساردا مۇداپىئەلىنىپ، گۇچۇڭ ۋە دىخۇانىڭ قاتنىشىنى قوغداش

1934 ـ يىلى كۈزدە دىخۇا بىلەن گۇچۇڭ ئارىلىغىدىكى خېيگۇ، خۇاڭشەنزە، دۇڭشۇۋزا ئەتراپىدا دائىم دىگىدەك پۇقرالارغا چېقىلىپ، چارۋىچىلارنى ۋە سودا كارۋانلىرىنىڭ مال ـ مۈلكىنى بۇلاپ قاچىدىغان بۇلاڭچىلار پەيدا بولۇپ قالدى. بىز فۇكاڭدا مۇداپىئەلىنىشكە ئېۋەتىلدۇق. شىتاۋىمىز سەنتەيدە تۇرغۇزۇلدى. 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ ليەنلەر ئايرىم ـ ئايرىم هالدا فۇكاڭ، زىنچۈەنزى، جىمسار قاتارلىق جايلاردا تۇرغۇزۇلۇپ، يولوچىلارنى مۇھاپىزەت قىلىپ ئاپىرىپ قويۇشقا ۋە قاتناش ئامانلىغىنى ساقلاپ، قاراقچىلارنى تۇتۇشقا مەسئۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن يەرلىك پۇقرالارنىڭ ئامانلىغى ۋە ئىشلەپچىقىرىشى مۇھاپىزەت قىلىندى، بىر نەچچە قېتىم قاراقچىلارنى شىمالى قۇملۇققىچە قوغلاپ بېرىپ قاراقچىلار تەرىپىدىن بۇلاپ كېتىلگەن بىر نەچچە يۈز تۇياق قوي ۋە كالىلار قايتۇرۇپ كېلىندى. 1935 ـ يىلى يازدا بىزنىڭ تۈەن ئۆزگەرتىپ تەشكىللەندى، مەن دۇبەن مەھكىمىسى كانىۋايىلار باشقارمىسىغا خىزمەتكە يۆتكەلدىم، ئۇزۇن ئۆتمەي مەن يەنە ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى بولدۇم، كېيىنچە ئامانلىقنى قوغداش شۆبە ئىدارىسىدا بۆلۈم باشلىغى بولۇپ، ماناس، چەرچەن ناھىيىلىرىنىڭ ج خ ئىدارە باشلىغى،

قارا شەھەر، ئىلى ۋىلايەتلىك ج خ ئىدارە باشلىقى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىدىم، جاڭ جىزۇ تۈەنجاڭ قورال زاۋۇتىنىڭ بۆلۈم باشلىقلىقىغا يۆتكەلدى (كېيىن قولغا ئېلىنىپ ئۆلتۈرۈلدى).

8. ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان چاغلىرىمدا ئاسىيلىق قىلغان ئەسكەرلەرنى قولغا ئېلىشقا ئىككى قېتىم ئەسكەر باشلاپ چىققانلىقىمنىڭ جەريانى

1936 - يىلى 8 - ئايلاردا گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق ما دېشەننىڭ ئاتلىق تۈەنى ئىچىدىكى بىر قىسىم ئەسكەرلەر ئاسىيلىق قىلدى (بۇلار ماجۇڭيىڭنىڭ گەنسۇدىن تۇتۇپ كەلگەن ئەسكەرلىرىدىن ئەسىرگە ئېلىنغانلار بولۇپ، ئۇلار ئەسلى يۇرتىغا قايتىشنى ئويلاشقان بولسىمۇ يول خىراجىتى يوق بولغاچقا ھەم رۇخسەت قىلىنمىغاچقا، بەزىلەرنىڭ ھەركەت قىلىشى بىلەن ئۇلار مال - مۈلۈك بۇلاپ قوراللىق ھالدا يۇرتلىرىغا قېچىپ كەتمەكچى بولغان). شۇ چاغدا شېڭ شىسەي ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جاڭ يۈۋنى مېنىڭ باشچىلىقىمدىكى ئامانلىقنى ساقلاش چوڭ ئەترىتىدىن 100 ئەسكەر ۋە دۇبەن مەھكىمە تەلىم - تەربىيە 2 - يىڭدىن ياۋچىڭنىڭ باشچىلىقىدىكى 400 نەپەر پىيادىلەر قىسمىنى باشلاپ گۇچۇڭغا بېرىپ خاتىرجەملەندۈرۈش خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە ئېۋەتتى. بىز يولغا چىقىپ گۇچۇڭغا كەلگەندە ئاسىيلارنىڭ باشلىقى ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن بولۇپ، ۋەقە تىنجىتىلغان ئىدى. ئەگەشكۈچىلەرنىڭ

بىر قىسمى قوراللىرىنى تاشلاپ تاققا قېچىپ كېتىشكەن ئىكەن، شۇنىڭ بىلەن جاڭ يىۋۇ جۇيجاڭ بىزنى باشلاپ گۇچۈڭ تاغلىرىنى 3 كۈن ئاختۇرۇپ، ئاسىيلاردىن 6 كىشىنى قولغا ئالدى، سوراق قىلىپ ئۇلاردىن باشقا كىشى يوقلىغىنى بىلگەندىن كېيىن، گۇچۇڭغا قايتىپ كەلدۇق. جاڭ يىۋۇ گۇچۇڭدا بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلغاندىن كېيىن قىسىملىرىنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتىپ كەتتى. 9 - ئايدا يەنە قارا شەھەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىچىدە ھەربى ئۆزگىرىش يۈز بەردى. شىڭ شىسەي ئامانلىقنى قوغداش باش ئىدارىسى ھەربى ئىشلار بۆلۈمىنىڭ باشلىغى ساۋ تيەنجۇ (كېيىن ج خ باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشقارما باشلىغى بولۇپ، ئىلى ۋەقەسىدە ئۆلگەن) بىلەن مېنى ئامانلىقنى قوغداش چوڭ ئەترىتىنىڭ يۈز نەپەر ئەسكىرىنى باشلاپ قارا شەھەردىكى توپىلاڭچىلارنىڭ ئىشىنى بىر تەرەپ قىلىشقا ئەۋەتتى. بىز قارا شەھەرگە يېتىپ كەلگەندە ۋەقە ئاساسى جەھەتتىن تىنجىتىلغان بولۇپ، توپىلاڭغا باشچىلىق قىلغان بىر نەچچە كىشى ئۆلتۈرۈلگەندىن سىرت، ئەگەشكۈچىلەردىن 500 كىشى قولغا ئېلىنىپ ئامانلىقنى قوغداش ئىدارىسىغا قامىلىپتۇ. ساۋتيەنجۇ مەسئۇل بولۇپ سوراق قىلغاندىن كېيىن، بىرىگە ئۆلۈم جازاسى بېرىپ، 4 نەپەرنى قاماققا ئېلىشقا بۇيرۇدى. بۇ ئەنزە بىر تەرەپ قىلىنغاندىن كېيىن، ساۋ مېنى قارا شەھەر رايونلۇق ئامانلىقنى ساقلاش ئىدارىسىنىڭ بۆلۈم باشلىغى قىلىپ بەلگىلەپ، ئۆزى ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئۆلكە مەركىزىگە قايتتى. شۇنىڭ بىلەن مەن ھەربى ساھەدىن ئايرىلىپ، ئامانلىقنى ساقلاش ۋە ج خ خىزمەتلىرىنى ئىشلەشكە باشلىدىم.

يۇقۇرقىلار مەن بىۋاستە قاتناشقان ھەر قايسى جەڭلەر- نىڭ ئەمىلى ئەھۋالى، بۇ ۋەقەلەر بولۇپ ئۆتكىلى 40 نەچچە يىل بولغاچقا، پەقەت بىزنىڭ ئاتلىق 1 - تۈەن قاتناشقان جەڭ- لەرنىڭ ئەمىلى ئەھۋالىنى بايان قىلىش بىلەن چەكلەندىم. قېرىنداش قىسىملارنىڭ ماسلىشىشى ۋە پۈتۈن ئارمىيىنىڭ جەڭ پىلانى، ئورۇنلاشتۇرۇشى قاتارلىقلارنى تولۇق بايان قىلىش مۇمكىن ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىلگىنىمچە يېزىپ پايدىلىنىشقا سۇندۇم.

شىنجاڭ تېلېگراف ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى

شېڭ خۇڭدې

شىنجاڭدا تېلېگراف ئىدارىسى 1909 - يىلى قۇرۇلۇشقا باشلىدى. ئەينى چاغدىكى تېلېگراف ئىدارىلىرىنىڭ ئۈسكۈنىلىرى ناچار، خادىملىرى ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە كەسپىي باشقۇرۇش بىلىمى كەم بولغانلىقتىن، تورلىرىنىڭ يامۆلى بولۇپ قالغان ئىدى. 1922 - يىلى سۇڭ فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كىچىكلار بېيجىڭ پوچتا - تېلېگراف مەكتىۋىنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، تېلېگراف - پوچتا نازارەتچىسى فىڭ جىڭشۈي (خېنەنلىك بولۇپ ياڭ زېڭشىننىڭ ئارمىيە نازارەتچىسىنىڭ قېيىنى ئىنىسى) گە شىنجاڭ تېلېگراف كۇرسى ئېچىپ، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ، رادىست تەربىيىلەش توغرىسىدا تەكلىپ بەردى. مەن 1923 - يىلى بۇ كۇرسقا ئىمتىھان بېرىپ ئوقۇشقا كىرىپ، 1926 - يىلى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، تۇرپان تېلېگراف ئىدارىسى ۋە يەتتە قۇدۇق تېلېگراف بۆلۈمى قاتارلىق جايلاردا ئالتە يىلغا يېقىن رادىست بولۇپ ئىشلىدىم. شۇ چاغدىكى ئىشلاردىن ئېسىمدە قالغانلىرىغا ئاساسەن، شىنجاڭنىڭ تېلېگراف ئىشلىرى جەھەتتىكى ئەھۋالىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن.

1. شىنجاڭدىكى ھەر دەرىجىلىك تېلېگىراف ئىدارىلىرىنىڭ تەشكىلىي ئەھۋالى

شىنجاڭدا ئەسلى تېلېگىراف ئىشلىرى باش ئىدارىسى بولۇپ، ئۇ شىنجاڭ تېلېگىراف ئىشلىرىغا نازارەت قىلىش ئىش بېجىرىش باشقارمىسى، شىنجاڭ - چىڭخەي تېلېگىراف ئىشلىرى ئىدارىسى دەپمۇ ئاتىلاتتى. نامدا شىنجاڭ - چىڭخەي ئىككى ئۆلكىنىڭ تېلېگىراف ئىشلىرىنى بىر تۇتاش باشقۇرىدۇ دېيىلگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ھەر ئىككىسى بىر - بىرىگە تەۋە ئەمەس ئىدى. باش ئىدارىدا پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر قايسى ئىدارە، بۆلۈمنىڭ تېلېگىراف خىزمىتىنى بىر تۇتاش باشقۇرۇش ئۈچۈن، تېلېگىراف ئىشلىرى نازارەتچىسى، قوشۇمچە باش ئىدارە باشلىقلىقىغا بىر ئادەم قويۇلغان، تېلېگىراف ئىشلىرى كەسپىنى مەخسۇس باشقۇرۇش ئۈچۈن تېلېگىراف ئىشلىرىنى ئاساسلىق باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان؛ تېلېگىراف لىنىيىلىرىنى قۇرۇش، رېمونت خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇش ئۈچۈن، لىنىيە قۇرۇلۇشىنى ئاساسلىق باشقۇرۇشقا بىر ئادەم قويۇلغان. بۇلاردىن باشقا كاتىۋات، ئاساسلىق پىلان تۈزۈشتىن ئىبارەت ئىككى بۆلۈم قۇرۇلۇپ، ھەر بىرسىگە بىردىن بۆلۈم باشلىقى تەيىنلەنگەن، شۇنداقلا كادىرلار ئىشلىرى، بۇغالتىرىيە، ئىستاتىستىكا قاتارلىق ئىشلارغا 10 نەچچە ئادەم قويۇلغان. باش ئىدارىدا 20 نەچچە كەسپىي خادىمنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر باش تېلېگىراف بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، ئىككى كەسپىي بەنجاڭ بەلگىلىنىپ، ئىككى ئىسمېنىلىق تۈزۈم يولغا قويۇلغان ئىدى. ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېنلار ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىللەردە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت-

نىڭ 3 ـ ئىشخانىسىدا بىر مەخپىي تېلېگىراف بۆلۈمى تەسىس قىلىنىپ، بىر كەسپىي باشلىق قويۇلغان ئىدى، مۇھىم مەخپىي تېلېگىرام بېرىش ۋە قوبۇل قىلىشتا نۆۋەتلىشىپ ئىشلەيدىغان 2 رادىست ئورۇنلاشتۇرۇلغان، باش ئىدارىدا يىگىرمە نەچچە سەييارە خادىم بولۇپ، بۇلار تېلېگىراف لىنىيىسى قۇرۇش، رېمونت قىلىشقا مەسئۇل قىلىنغان ئىدى. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدە باش ئىدارىغا قاراشلىق 30 نەچچە ناھىيىلىك تېلېگىراف ئىدارىسى قۇرۇلۇپ، تېلېگىراف ئىشلىرىنىڭ ئېغىر ـ يېنىكلىكىگە قاراپ 3 دەرىجىگە ئايرىپ باشقۇرۇلاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە قەشقەر، ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي، ئاقسۇدىن ئىبارەت ۋالىي تۇرۇشلۇق جايدىكى ئىدارىلار ھەم تۇرپان، قۇمۇل، شىخو قاتارلىق مۇھىم قاتناش تۈگۈنلىرىدىكى ئىدارىلار 1 ـ دەرىجىلىك ئىدارە بولدى؛ باشقىلىرى، مەسىلەن، گۇچۇڭ، ماناس، كۇچار، قارا شەھەر، خوتەن، جىڭ قاتارلىق ناھىيىلەردىكى ئىدارىلار 2 ـ، 3 ـ دەرىجىلىك ئىدارە بولدى. توقسۇن، پىچان، يەتتە قۇدۇق، شىڭشىڭشا، قورغاس، مورى، ئېركەشتام قاتارلىق جايلاردا تېلېگىراف بۆلۈمى قۇرۇلدى، تېلېگىراف بۆلۈملىرىگە پەقەت بىردىن رادىست، ئىككىدىن تەكشۈرگۈچى خادىم قويۇلدى.

شىنجاڭ تېلېگىراف كۇرسى تېلېگىراف ئىشلىرى باش ئىدارىسىغا قارايتتى، كۇرسانتلىقىقا 70 ـ 80 نەپەر ئوتتۇرا مەكتەپ مەلۇماتىغا ئىگە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنىپ، ئا، ب دەپ ئىككى سىنىپقا ئايرىلدى، ئوقۇش مۇددىتى 4 يىل قىلىندى، ئوقۇشتا ئەلاچى بولغانلار تاماق، ياتاق بىلەن تەمىن ئېتىلدى. كۇرسانتلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، بىرىنچى يىل ياكى بىر يىل سىناپ ئىشلىتىلىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن رادىست قىلىپ

رەسمىلەشتۈرۈلدى. شى تىڭيۈي (گەنسۇ ئۆلكىسى گەنگۇ ناھىيە-
سىدىن كەلگەن كونا زىيالى)، سۇك فۇشۇي، ۋاڭ دۇنەن ۋە
ۋاڭ كېچىڭ قاتارلىقلار ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى، سۇك فۇشۇي ۋە
ۋاڭ دۇنەن، ۋاڭ كېچىڭلار بېيجىڭ پوچتا - تېلېگىراف مەكتىۋىنى
پۈتتۈرگەن بولۇپ، ئىلمىي باشقۇرۇش ئۇسۇلىدىن ئاز - تولا
خەۋىرى بار ئىدى. بۇ ئۆگىنىش كۇرسى شىڭ شىسەي مەزگى-
لىگە كەلگەندە باشقىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىندى.

2. كادىرلار ئىشلىرى ۋە كەسپىي ئىشلار

شىنجاڭ تېلېگىراف ئىشلىرى باش ئىدارىسىنىڭ باشلىق-
لىرىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەيىنلەيتتى، ئۇلارنىڭ تولىسى كو-
نا تۆرىلەر بولۇپ، تېلېگىراف كەسپىدىن زادى خەۋىرى يوق
ئىدى. فىڭ جىڭشۈي بۇنىڭ بىر مىسالى ئىدى. ھەر قايسى
ناھىيىلەردىكى تېلېگىراف ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، كەسپىي ئىش-
لار باشلىقلىرىغا كەلسەك، كۆپ ساندىكىسى كونا رادىستلاردىن
بولۇپ، بۇلارنىڭ مائاشى بىر قەدەر يۇقۇرى ئىدى، ئادەتتىكى
رادىستلارنىڭ ئايلىق مائاشى ئەژدىھار سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن
كونا تەڭگە ھېساۋىدا 30 سەرچە تەڭگە ئىدى. لېكىن ئانچە -
مۇنچە تاپاۋىتىمۇ بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ بېرىدىغان، قوبۇل
قىلىنىدىغان تېلېگىراممىنىڭ تەرجىمە ھەققى ئىدى. ئادەتتىكى
سودىگەرلەر ۋە ئاممىدىن ھەر بىر خەت ئۈچۈن 1 پۇڭدىن تەرجىمە
ھەققى ئېلىناتتى، شۇنداقلا بېرىلىدىغان تېلېگىراممىنىڭ تەرجىمە
ھەققىنى ئىدارە باشلىقىغىلا بېرىش، كەلگەن تېلېگىراممىنىڭ
تەرجىمە ھەققىنى كەسپىي ئىشلار باشلىقى بىلەن رادىستقا

بېرىش، بۇنى ھەر ئايدا ھېساپ قىلىپ، ئوتتۇرا ھېساپ بىلەن تەقسىم قىلىش بەلگىلەنگەن ئىدى. قەشقەر، تارباغاتاي، ئاقسۇ قاتارلىق جايلاردىكى ئىدارىلارنىڭ تېلېگرام تەرجىمە ھەققىدىن تاپقان تاپاۋىتى بەزى چاغلاردا ئۆزىنىڭ مائاشىدىن ئېشىپ كېتەتتى.

ھەر قايسى ئىدارىلار ئىشلەتكەن تېلېگراف ئاپاراتلىرىنىڭ كۆپ قىسمى كونا، ئەبجىغى چىقىپ كەتكەن بولۇپ، زادىلا يېڭىلانمىدى. جايلاردىكى تېلېگراف لىنىيىلىرى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى رېمونت قىلىنمىغانلىقى، تېلېگراف ئىستولبىلىرى ئۆرۈلۈپ، سىملىرى ئۈزۈلۈپ تۇرىدىغانلىقى ئۈچۈن، بەزىدە 10 كۈن، يېرىم ئاي تېلېگراف ئىشلىرى توختاپ قالاتتى، شۇڭا بەزى كىشىلەر ئۇنى «تۆگە تېلېگرام» دەپ ئاتىشاتتى. 1922 ـ يىلدىن كېيىن بولسا كېرەك مەركىزىي قاتناش مىنىستىرلىكى لۈي باۋرۇنى (كېيىن فەن ياۋنەننىڭ ياڭ زېڭشىننى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئەنزىسىگە چېتىلىپ قېلىپ، جىن شۇرېن تەرىپىدىن ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەن) ئەۋەتتى. گوگۇڭبيەن، ۋاڭ زىشيۇ قاتارلىق 10 نەچچە كىشى ئۈرۈمچى دۆڭمىڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدا بىر سىمسىز تېلېگراف ئىستانسىسى قۇرۇپ، ئىگىزلىكى بىر قانچە 10 جاڭ كېلىدىغان تۆمۈر مۇنارلاردىن 3 نى ئورناتتى. بۇ ئىستانسا پۈتتۈرۈلگەندىن كېيىن ئاپاراتىنى دائىم كاشىلا چىقىپ، تېلېگرام بېرىش ئىشى ئۈزۈلۈپ قالدى. لۈي باۋرۇ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، بۇ ئىشقا مەسئۇل بولۇشقا ئادەم چىقمىدى، شېڭ شىسەي مەزگىلىگە كەلگەندە بۇ ئىستانسا چۇۋۇپ تاشلاندى.

جىن شۇرېن شىنجاڭدا ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە

ھەممە يەردە يېغىلىق بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭدىكى تېلېگىراف ئىدارىلىرى، تېلېگىراف بۆلۈملىرى پۈتۈنلەي ۋەيران قىلىۋېتىلدى، تېلېگىراف لىنىيىلىرىمۇ بۇزۇپ تاشلاندى، كۆپ قىسىم تېلېگىراف خادىملىرى ئۆلتۈرۈلدى. جىن شۇرېننىڭ تەختى گۇم بولغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي ھوقۇق تۇتۇپ قاتناش باشقارمىسى قۇرۇپ، سىملىق تېلېگىراف ئىشلىرىمىزنى تەرتىپكە سالدى، شۇنىڭدىن كېيىن تېلېگىراف ئىشلىرى تەدرىجى ئەسلىگە كېلىشكە باشلىدى.

3. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە ئىشلەش جەريانىدا كۆرگەن بەزى ئەھۋاللار

يەتتە قۇدۇق — 100 چاقىرىملىق شامال ئۆتەڭلىرىنىڭ بىرى، قۇملۇقنىڭ بىر چېتىگە جايلاشقان بولۇپ، يىل بويى بوران چىقىپ، قۇم - توپا ئۇچۇپ تۇرىدىغان جاي ئىدى. گەرچە بۇ جاي چۆل بولسىمۇ، قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقانلىقى، يولدىن ئۆتىدىغان يولۇچىلار، سودىگەرلەر ئىنتايىن كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، ئەسلىدىكى يەتتە قۇدۇقتا باشقۇرۇش ئىدارىسى تەسىس قىلىش پىلانى يەتتە قۇدۇققا شۆبە تېلېگىراف بۆلۈمى قۇرۇشقا ئۆزگەرتىلىپ، تېلېگىراف بۆلۈمى، پوچتا بېكىتى ۋە شۇ جايدا تۇرۇشلۇق بىر بەن ئەسكەر كۆپەيتىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەن 1930 - يىلى ئەتىيازدا تۇرپان تېلېگىراف ئىدارىسىدىن بۇ تېلېگىراف بۆلۈمىگە رادىستلىققا يۆتكىلىپ كەلدىم. تېلېگىراف بۆلۈمىدە پەقەت مەن ۋە ئىككى تەكشۈرگۈچى خادىم بولۇپ، كەسپىي ئىشلار ئانچە ئالدىراش ئەمەس ئىدى.

تۆرپاندىكى چېغىمدا يەتتە قۇدۇق، شىڭشىڭشيا، داشىڭگۇدىن ئىبارەت 3 جاي ياڭ زېڭشىننىڭ مەخپى ھالدا ئادەم ئۆلتۈرىدىغان جايى دەپ ئاڭلىغان ئىدىم. ياڭ زېڭشىن دائىم گۇناكارلارنى ئۆز يۇرتىغا قايتۇرۇش نامى بىلەن يۇقۇرىدا دېيىلگەن 3 جايدا مەخپى ئېتىپ ئۆلتۈرەتتى. 1916 - يىلى 1 - ئايدا ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ يۈننەنلىك يۇرتدىشى بولغان يىڭجاڭ شادىڭ، لى يىننى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن، چېتىشلىق بولغان يۈننەنلىك نازىر، دوتەيلەرمۇ مەسىلەن، لىۋيىڭفۇ قاتارلىقلار مۇشۇ يەردە جېنىدىن ئايرىلغان. ياڭ زېڭشىن گېلاۋخۇي تەشكىلاتىغا چىش - تىرنىغىچە ئۆچ ئىدى، شۇڭا ئۇ بىر قېتىمدىلا ئۈرۈمچىدىكى خۇنەن دۇمباق ئويۇنى تىياتىرخانىسىدىكى 10 نەچچە كىشىنى (گېلاۋخۇي تەشكىلاتىنىڭ ئەزالىرىنى) يەتتە قۇدۇقتا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدىكى چېغىمدا شامال ئۇچۇرۇپ كەلگەن ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئېلىشتۇرىدىغان بىر خىل سېسىق پۇراق دىماققا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. بىر كۈنى جەسەت كۆمۈش ئازگىلى كولايدىغان بىر پەي ئەسكەرنىڭ كەينىدىن بىر قۇم دۆۋىسىنىڭ قېشىغا كېلىپ قالدىم، ئۇلارنىڭ قۇم دۆۋىسى ئاستىدىن 20 نەچچە جەسەتنى كولاپ ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالغا قاراپ تۇرۇشقا تاقىتىم قالمىدى. بۇ مېنىڭ يەتتە قۇدۇق تېلېگىراف بۆلۈمىدە ئىشلىگەن ۋاقتىمدا ئۇچراتقان بىر قىسىم ئەھۋاللار ئىدى.

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى بۇددا دىنى

جەن گوجېن

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدىن تارتىپ شېڭ شىسەي دەۋرىگىچە بولغان ئۆرۈمچىدىكى بۇتخانىلار

چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا شىنجاڭدا بىر نەچچە قېتىم
يېغىلىق بولۇپ، بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار پەيدىن -
پەي ئازىيىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شىنجاڭدىكى ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى دېگىدەك ئىسلام دىنىغا ئېتىقات
قىلاتتى. ھەر قايسى ناھىيىلەردە چوڭ - چوڭ ئىبادەتخانىلار
ۋە ئاۋالوكتىستۋارا بۇتخانىسى ياسالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇلاردا
ئەقىدىلىك رەسمى راھىپلاردىن بىرەرسىمۇ يوق ئىدى. بۇتخا-
نىغا قارايدىغانلار شاڭ كۆيدۈرگۈچى بۇتىسۇالار ئىدى. يەنە
كېلىپ بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغانلار ئۆز ئۆيلىرىدە ئولتۇ-
رۇپ، نوم ئوقۇپ ئىستىقامەت قىلاتتى (بۇلار ئوپاسىكا ۋە
ئوپاسىكايالار دەپمۇ ئاتىلاتتى). نوم ئوقۇيدىغانلارنىڭ كۆپىن-
چىسى بوۋاي، موماي ۋە تۇل خوتۇنلار ئىدى. ئۇلارنىڭ بە-
زىلىرى پانى ئالەمدىكى ئىشلاردىن بىزار بولۇپ، بۇتقا چوقۇ-

نۇپ، توۋا ـ ئىستىغپار قىلىپ ئاخىرقى ئۆمرى ئۈچۈن بەخت تىلەيتتى؛ بەزىلىرى پانى ئالەمدىكى قىيىن تۇرمۇشتىن داتلىنىپ، كۆز ئالدىدىكى كۈلپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، بۇتتىن مەدەت تىلەيتتى ۋە بۇتنىڭ بەخت ـ سائادەت كەلتۈرۈپ بالايى ـ ئاپەتنى يوقىتىشىنى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ئۇلار ئۆيلىرىدە ئەتتىگەن ۋە كەچقۇرۇنلىرى شاك كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلاتتى، ئاۋالوكتىستۋاراغا ئاتاپ قىرائەت قىلىپ، ۋاجرا نوملىرىنى ئوقۇيتتى ...... گۆشسىز غىزالىنىپ، مەۋجۇداتلارنىڭ جېنىغا زامىن بولماي يامانلىق قىلماي، نامراتلارغا سەدىقە بېرىپ، بالايى ـ ئاپەتنىڭ يوقىلىشىنى تىلەپ دۇئا ـ تەكبىر قىلىپ، كېيىنكى ئۆمرىنىڭ بەختلىك بولۇشىنى تىلەيتتى. ھەتتا ساۋاتسىز بۇددىسلارمۇ ھەر كۈنى ئەتتىگەن ـ كەچقۇرۇنلىرى شاك كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلغاندا ساكيامۇنى ۋە ئاۋالوكتىستۋارا نامىنى ئاتايتتى. بۇددىسلار ئادەتتىكى چاغلاردا ئۆيلىرىدە ئولتۇرۇپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، ساكيامۇنىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش كۈنلىرىدە بۇتخانىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە قىلىپ، نوم ئوقۇيتتى ۋە بىرلىكتە غىزالىناتتى. شۇ چاغلاردا ناھىيىلەردە بۇتخانا يوق بولۇپ، ئۈرۈمچىدىلا تۆۋەندىكى بىر نەچچە بۇتخانا بار ئىدى.

(1) يۇدۇمەن بۇتخانىسى، يەنە بىر ئىسمى تەنشاڭمىن.

يۇدۇمەن ـــ بۇددانىڭ كۈچىگە تايىنىپ كەڭ كۆلەمدە سەدىقە يىغىپ مەۋجۇداتلارنى قۇتقۇزۇشنى مەقسەت قىلاتتى. بۇتخانىنىڭ ئورنى دۇبەن يامۇلىنىڭ غەربىدىكى جەنداۋزى كوچىسىدىكى جاڭ فامىلىلىك كىشىنىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ،

بۇ بۇتخانىنى جۇۋازخانىنىڭ خوجايىنى جاڭ × × قۇرغان (جاڭ جەنگونىڭ بوۋىسى). ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى ئاۋالوكتىسۋا-رانىڭ كۆپ ئىكتارلىق نوچى قاتارلىقلار ئىدى...... جاڭ بىلەن ئۇنىڭ مومىسى 1935 ـ ، 1940 ـ يىللىرى ئىلگىرى ـ كېيىن دۇنيادىن ئۆتتى، بۇنىڭ بىلەن بۇتخانا تاقىتىۋېتىلدى. بۇ بۇتخانىدىكى بۇددىسلار 10 ـ 20 كىشىدىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ۋاپات بولغانلىرىدىن باشقىلىرى «شىندۇفاشى». شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن «فاچۇاڭ جەمئىيىتى» نىڭ «ئوپاسىيكا، ئوپاساكالىرىغا» قوشۇۋېتىلدى.

(2) داچىڭمەن بۇتخانىسى (ئىككى يەردە)

1. دۇشىڭچۇن بۇتخانىسى: ئورنى شىخاجەينىڭ شىجىتەن دىگەن يېرىدە بولۇپ، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا دۇشىڭچۇن قۇرغان. دۇشىڭچۇن ئۆزىنى لوبازونىڭ (مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا بۇددا دىنىنىڭ كاتتا ئۆلىماسى لويۇچۇن «5 توم 6 كىتاب»...... قاتارلىق بۇددا توملىرىنى يازغان) يەتتىنچى ئەۋلادى دەپ ئاتىغان. ئۇ ۋەزىپىدە كۆپلەپ مۇرت قوبۇل قىلغان. ئۆز ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇرتلىرى كۆپىيىپ، ئۆيلىرى تار كەلگەچكە، ئۇلارنى بىر يەرگە يىغىپ كۆرۈشۈپ تۇرۇشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنىڭ مۇرتى جاڭ شيۇچۇەن ئۆزىنىڭ ئائىلىسىدە بۇتخانا قۇرغان.

(2) جاڭ شيۇچۇەن بۇتخانىسى: ئورنى نيەنزىگودىكى جاڭ شيۇچۇەن قورۇسىدا بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئوقۇيدىغىنى لوبازونىڭ 5 توم، 6 نومى يەنى لۇن نومى، لوگۇاڭنومى، تەنشى نومى، پۇۋەي، ياۋشىنىڭ بىرىنچى، ئىككىنچى تومى،

جىنىشنىڭ، ۋېيجىننىڭ 1 ـ، 2 ـ تومى، شۈيساڭنىڭ 3 ـ تومى، ۋاجرا، مىنو نومى ئىدى. مۆرىتلىرى مونۇلارنى پەرز تۇتاتتى:

ئۆمۈرلۈك پەرز: ئۆمۈر بويى گۆشلۈك غىزا ۋە سوكپىياز، جۇسەي، سامساق، باش پىياز يېمەسلىك ۋە هاراق ـ شاراپ ئىچمەسلىك؛

قىسقا مۇددەتلىك پەرز: بىرىنچى ئاي، 5 ـ ئاي، 9 ـ ئايلاردا گۆشلۈك غىزا يېمەسلىك؛

پارچە پەرز: هەر ئاينىڭ 1 ـ ۋە 15 ـ كۈنلىرى گۆشلۈك غىزا يېمەسلىك؛

هېيت كۈنلىرى: 1 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاۋالوكتىستۋارا بۇتنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، 2 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئاۋالوكتىستۋارا بايرىمى، 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بۇت يۇيۇش بايرىمى ئىدى.

بۇددىسلار يۇقۇرىدىكى هېيت ـ بايراملاردا بۇتخانىلارغا بېرىپ سەدىقە بېرەتتى ياكى ئۈن، ياغ، قەن ـ گېزەكلەرنى ئالغاچ بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، زىياپەت بېرەتتى. لېكىن هەر يىلى 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى بۇت يۇيۇش بايرىمىدا بۇددىسلار بۇتخانىغا بارماستىن چوڭ ئىبادەتخانىلارغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلاتتى، نوم ئوقۇيتتى، بىرگە تاماق يەيتتى. ئىبادەتخانىنىڭ ئورنى بۇتخانىدىن چوڭ ئىدى هەمدە بۇددىسلارنىڭ يۇقۇرىدىكى پائالىيىتى 3 كۈن داۋاملىشاتتى. نوم ئوقۇشنى بىلمەيدىغانلارغا نوم ئوقۇشنى باشلاپ بېرىدىغانلار بىر پارە ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن ئۇلار بۇتلارنىڭ نامىنى ئاتاپ تۇۋلايتتى. مەسىلەن، ئامىتون، مىتون، ئاۋالوكتىستۋارا... ۋە باشقىلار. شىندۇدىخارما ئۇستاز 1945 ـ يىلى گەنسۇدىن شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، شىنجاڭدىكى تۇنجى راهىپ ئىدى.

ئۈرۈمچىدىكى بۇددىسلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا سەجدە قىلغان ئىدى. شىندو ھەزرەتلىرى يۇدۇمىن بىلەن داچىڭمىن ئۆز ئىشلىرىنى بۇددا دىنىنىڭ تۇغرا ئىزىغا سالالماپتۇ، دەپ قاراپ ئۇلارنى «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكا» لىرىغا قوشۇۋەتكەن ئىدى.

شىندودىخارما ئۇستاز شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىنكى «فاچۇاڭ جەمىيىتى»

شىندودىخارما ئۇستاز خۇبېي ئۆلكىسىدىن بولۇپ، ياش چېغىدا رەسمىي قول بېرىپ بۇددا دىنىغا كىرگەن ھەمدە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئىبادەتخانىلاردا بۇددا ھۆكۈمىنى تەرغىپ قىلغان، ئىبادەتخانىلاردا ئىبادەتخانا باشلىقى بولغان، كېيىن شىزاڭغا بېرىپ تارى ئىبادەتخانىسىدا بىر چوڭ لاماغا قول بېرىپ مىزوڭ بۇددا دىخارماسىنى ئۆگەنگەن ھەمدە «كەنبازەنبو» تىرىك بۇت، دېگەن نامنى ئالغان. شىندودىخارما ئۇستاز گەنسۇ ئەتراپىدا بۇددا دىخارماسىنى تەرغىپ قىلغان چاغدا نۇرغۇن مۇرىت قوبۇل قىلغان، شۇنىڭدەك گەنسۇدا «فاچۇاڭ جەمىيىتى» نىڭ «ئۇپاسىيكا، ئۇپاساكالار» سېپىنى قۇرغان. ئۇ، 1945 ـ يىلى شىنجاڭغا كەلگەندە، جاڭ شيۇچۈەن بۇتخانىسىدا تۇرغان. شىندودىخارما ئۇستاز ئىچكى ئۆلكىدىن يولغا چىقىپ قۇمۇلغا كەلگەندە، ئۈرۈمچىدىكى جاڭ شيەندا (شىنجاڭلىق، ئازاتلىقتىن كېيىن شەھەرلىك جۇڭيى دوختۇرخانىسىنىڭ دوختۇرى بولغان)، تيەنخېلىڭ (شىنجاڭلىق، مالىيە ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان)، دىڭ ۋېنشۇ (ئالىي سوت مەھكىمىسىنىڭ

سوتچىسى بولغان) قاتارلىقلار قۇمۇلغا بېرىپ، ئۇنى ئۈرۈمچىگە باشلاپ كەلگەن (ئۇ دەسلەپتە خەنزۇ ئۇيۇشمىسىدا، كېيىن جاڭ شيۇچۈەن بۇتخانىسىدا تۇرغان). جاڭ شيەندا قاتارلىق 3 كىشى ئۆز ئۆيلىرىدە بۇددا نومىلىرىنى ئۆگەنگەن بولۇپ، ھېچ-قانداق بۇتخانىغا بارمىغان. شىندۇ ھەزرەتلىرى شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، بۇلار ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بۇددا نومىلىرىنى ئۆگەنگەن، ئۇنىڭدىن بۇددا ئەقىدىلىرىنى ئاڭلىغان...... ھەممە شىندۇدىخارما ئۇستازغا رەسمىي قول بەرگەن. شىندۇدىخارما ئۇستاز تيەن خېلىڭغا ئاقىل راھىپ، جاڭ شيەندا بىلەن دىڭ ۋىنشۇغا چاچلىق راھىپ دەپ نام بەرگەن.

كېيىن، شىندۇ ھەزرەتلىرى ئۈرۈمچىدىكى ئەر - ئايال بۇددىستلارنى يىغىپ بۇددا نومى بىلەن بۇددا دىخارماسىنى تەشۋىق قىلغاندا، ۋاجرا نومىدىكى شاپائەت ئايەتلىرى قاتارلىقلارنى ئاساس قىلىپ، «فاچۋاڭ جەمئىيىتى» نىڭ «ئوپاسىكا، ئوپاساكا»سېپىدىن 3 نى قۇرغان. بۇرۇنقى «يۇدۇمىن»، «داچىڭمىن» لارنى «ئوپاسىكا، ئوپاساكا» لارغا قوشۇۋەتكەن. يەنى ①جىڭيىلۇ كوچىسىدىكى فۇدىڭيۈەن سېپى؛ ②جىڭئېرلۇ كوچىسىدىكى جاڭ شيۇچۈەن سېپى؛ ③جاڭ شيەندا سېپى. بۇلار دەسلەپتە شىخاجەيدىكى ۋۇيۇچۈنىڭ جۇۋازخانىسىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا جاڭ شيەندانىڭ قورۇسىغا كۆچۈپ كەتكەن. ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا جاڭ شيۇچۈەن بىلەن فۇدىڭيۈەن ۋاپات بولغان. بۇ ئىككەيلەننىڭ سېپىدىكىلەر ھەر قېتىملىق ھېيت - بايراملاردا جاڭ شيەندا سېپىدىكىلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ بۇتقا سەجدە قىلىپ، سەدىقە بەرگەن، بىللە تاماق يېگەن. شۇنداق قىلىپ، يۇقۇرىدىكى بىرىنچى، ئىككىنچى سەپ تارقىلىپ

كەتكەن.

شىندۇدىخارما ئۇستاز ئۈرۈمچىدە «فاچۋاڭ جەمىيىتى» قۇرۇپ بۇددا ئەقىدىلىرىنى تەشۋىق قىلغان. يەنە شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بىلەن غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىنىڭ رۇخسىتى ئارقىلىق، بىر قېتىم كاتتا سورۇن تۈزۈپ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋەقەسىدە قازا تاپقان ئوفىتسېر - جەڭچىلەر ئۈچۈن چىڭخۋاكمياۋ بۇتخانىسىدا شەھىدلەر روھىغا بېغىشلاپ دۇئا - تەگبىر قىلىپ ئايەت ئوقۇغاندا، ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرى، خەلق تەشكىلاتلىرى مەرسىيە خەتلىرى ۋە نەزىر - چىراق بۇيۇملىرى ئېۋەتكەن. شۇ ئىشتىن كېيىن، شىندودىخارما ئۇستاز «فاچۋاڭ جەمىيىتى» گە نەچچە ئون مۇرىت قوبۇل قىلغان.

ئاردىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇ يەنە گۇچۇڭ، جىمسار، فۇكاڭلارغا بېرىپ، بۇددا نومىنى ۋە بۇددا ئەقىدىسىنى تەشۋىق قىلغان. باشقىلار ئۇنىڭ ئۈستىدىن بولمىغۇر سۆزلەرنى قىلىپ ئامىمنى قايمۇقتۇردى، دەپ ئەرز قىلغانلىقتىن، دۈشمەنگە ئىشپىيونلۇق قىلغان، دېگەن گۇمان بىلەن فۇكاڭ ساقچى ئىدارىسى بىر مەزگىل قاماپ قويغان. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىپ جاڭ شيۇچۇەننىڭ ئائىلىسىدە تۇرغان. ئۇ شىنجاڭدا جەمئى 2 يىلدىن كۆپرەك تۇرۇپ، ئاندىن ئىچكى ئۆلكىگە قايتىپ كەتكەن.

جاڭ شيەندا بىلەن فۇدىگيۇەن قاتارلىق بۇددىسلار ھەمـشە، شاڭخەي، بېيجىڭغا پۇل پىرىۋوت قىلىپ بۇددا دىنىغا ئائىت كىتاب - ژورناللارنى سېتىۋالغان. دىڭ ۋېنشۇ يەنە ئالى سوت مەھكىمىسىدە شاپىگراپ بىلەن شاپائەتچى مەبۇتنىڭ

شاپائەتلىك ئايەتلىرىنى بېسىپ بۇددىسلارغا تارقىتىپ بەرگەن. جاڭ شيەندا يەنە 6 سەر ئالتۇن خەجلەپ، تيەنجىندىكى ياڭ لۇچىڭنىڭ نيەنتوزۇي دېگەن يېرىدىكى شۈي شىچاڭ (دازۇڭتۇڭ بولغان) نىڭ ئانىسىدىن سەنساڭ نومىدىن 144 بولاق سېتىۋالغان. (بۇ نوملار ۋە ئىسرىقدان، بۇتلار ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى باستۇرغاندا مۇسادىرە قىلىنغان).

«فاچۇاڭ جەمئىيىتى» نىڭ مۈرىتلىرى ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلات «يىگۇەنداۋ» نىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقتىن، 1951 - يىلى ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى باستۇرغاندا جاڭ شيەندا، تيەن خېلىڭلار قاماپ قويۇلغان ئىدى. كېيىن بۇلار بۇددا دىنىنىڭ رەسمىي مۈرىتى ئىكەنلىكى ئىسپاتلانغاندىن كېيىن ئاندىن قويۇپ بېرىلدى ھەمدە جاڭ شيەندا بۇددا دىنى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، دەپ ئېتىراپ قىلىندى. بۇ مۈرىتلارنىڭ پائالىيەت ئورنى يەنىلا جاڭ شيەندانىڭ ئائىلىسىدە بولدى. (جاڭ شيەندا 1980 - يىلى 2 - ئايدا، تيەن خېلىڭ 1979 - يىلى ۋاپات بولدى).

لىمىن گۇڭسۇ

«لىمىن گۇڭسۇ» يېڭى شەھەر (خەنچىڭ) 6 - كوچىدىكى سابىق مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى شۈي يىسەنىنىڭ قورۇسىدا بولۇپ، بۇ قورۇنى لىمىن گۇڭسۇنىڭ مۈرىتلىرى پۇل يىغىش قىلىپ سېتىۋالغان. ئۈرۈمچىدىكى لىمىن گۇڭسۇنى تيەنجىن گۇرۇھىدىكى 8 چوڭ سودىگەر قۇرغان. لىمىن گۇڭسۇنى ئىجات قىلغۇچى ياڭلەيرۇ سەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ مىشەن ناھىيىسىدىن

بولۇپ، چىڭ خاندانلىقى دەۋرىدە ئوردا ئىمتىھانىدىن ئۆتكەن ئالىي بىلىم ئىگىسى ئىدى. ئۇ «ياڭ ئەجداتلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» دېگەن ئەسەرنى يازغان. مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەسكەرلىرى شەنخەيگۇەنگە كىرگەندىن كېيىن خەنزۇلارنى كۆپلەپ قىرغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇ قاتتىق غەزەپلەنگەن، شۇڭا مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش غەرىزىدە «لىمىن گۇڭسۇ»نى ئىجات قىلغان. ئالدى بىلەن ئىنقىلاۋى زاتلار بىلەن چامباشچىلارنى توپلاپ مەخپىي ئالاقىلىشىپ، قوزغىلاڭ كۆتىرىپ چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرماقچى بولغان. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى ئۇچۇن «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىقىنى يوقىتايلى» دېگەن سۆز ئۇلارنىڭ قەسەميادى بولغان ھەمدە مەخپىيەتلىكنى ئاتا-ئانىلىرىدىن تارتىپ، بالا-چاقىلىرىغىچە ئاشكارا قىلماسلىققا قەسەم قىلىشقان. كېيىن چىڭ ئوردىسى ئۇلارنىڭ مۇرىت قوبۇل قىلغانلىقىنى ئۇقۇپ باشقىچە ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئەنسىرەپ سۈرۈشتە قىلغاندا، ئۇلار «بىزنىڭ لىمىن گۇڭسۇ ئۇلۇق چىڭ خاندانلىقىنى بىر نىيەت بىلەن قوغدايدۇ» دېگەنلىكتىن؛ قايتا سۈرۈشتە قىلمىغان. ياڭ لەيرۇنىڭ تەرغىپ قىلغىنى خۇراپاتلىقنى تۈگىتىپ تاماكا-ھاراقتىن پەرز تۇتۇش، مەقسىدى بولسا «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، مەنچىڭ خاندانلىقىنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىدى. سىرتقا قارىتا «ئۇلۇق چىڭ خاندانلىقىنى قوغداش» دېگەن. «ئاۋالوكتىستۋارا» دېگەن. «لىمىن گۇڭسۇ» نىڭ مۇرىتلىرى سەندۇڭ، خېنەن، خېبېي قاتارلىق ئۆلكىلەرگە تارالغان بولۇپ، تا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرى، مىنگونىڭ باشلىرىغىچە ساقلىنىپ كەلگەن.

«لىمەن گۈڭسۈ» نىڭ ئۈرۈمچىدىكى باشقۇرغۇچىسى دەسلەپتە ليۇ جىنباڭ بولۇپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋاڭ فۇرۇي، ليۇۋەنتىڭ، ئاخىرىدا يۈسەي بولغان. جۇڭخۇا مىنگو قۇرۇلغاندىن كېيىن «مىڭ سۇلالىسىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، چىڭ خاندانلىقىنى يوقىتىش» دىگەن سۆزنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ «شاپائەتچى مەبۇت بوتىسىۋا» نىڭ نامىنى ئاتاشنى ئۆزلىرىنىڭ قەسەم سۆزى قىلغان. مۇرىتلىرىغا نىسبەتەن دۇئا - تەكبىر قىلىشنى، بۇتقا سەجدە قىلىشنى، تاماكا چېكىش، هاراق ئىچىشنى چەكلەشنى، چاچباشچىلىقنى مەشق قىلىشنى ئاساس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن قايتا سىياسىي پائالىيەت ئېلىپ بارمايدىغان بولغان. شۇڭا، شىنجاڭنىڭ ھەربى ۋالىسى، قوشۇمچە ئۆلكە باشلىقى ياڭ زېڭشىن «لىمەن گۈڭسۈ» نى «ئامان ئىسەنلىكنى قوغدايدىغان لىمەن گۈڭسۈ» دەپ ماختىغان. مىنگونىڭ 17 - يىلىغا كەلگەندە، نەنجىڭ مەركىزى ھۆكۈمەت «لىمەن گۈڭسۈ» نى دىنى تەشكىلات دەپ رەسمى ئېتىراپ قىلغان.

«لىمەن گۈڭسۈ» نىڭ مۇرىتلىرى شاپائەتچى مەبۇت بوتسىۋانى خاتىرىلەش كۈنىنى ئۆزلىرىنىڭ يىغىلىش كۈنى قىلغان بولۇپ، بۇ كۈنى ئالدى بىلەن سەدىقە قىلاتتى. يىغىلىشقا ئۈن، گۆش، پۇل قاتارلىق نەرسىلەرنى ئالغاچ كېلەتتى. بۇ نەرسىلەرنىڭ ئاز - كۆپلىكى چەكلەنمەيتتى. شاڭ كۆيدۈرۈپ بۇتقا سەجدە قىلغاندىن كېيىن، باشقۇرغۇچى ۋەز ئېيتاتتى، بۇنىڭدا («ياڭ ئەجدادلىرىنىڭ ۋەسىيىتى» بىلەن تاماكا چەكمەسلىك، ھاراق ئىچمەسلىكنى، ساخاۋەت، سەدىقە ۋە مۇرىتلارنىڭ دەسلەپكى چاغدىكى بەش خەتلىك قەسەم سۆزلىرىنى سۆزلەيتتى) زىياپەت بېرەتتى. مۇرىتلارنىڭ كۆپىنچىسى تيەنجىن گورۇھىدىكى

سەندۇكلۇق، خىنەنلىك كىشىلەر بولۇپ، كۆپ ساندىكىلىرى
سودىگەر ئىدى. مۇرىتلار بىر يەرگە يىغىلغاندا كۆپىنچە ئەدەپ-
ئەخلاق، قائىدە-پەزىلەت ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. 1937-يىلى-
دىن كېيىن شېڭ شىسەي تېررورلۇق سىياسەت يۈرگۈزگەن چاغ-
لاردا، لىمىن گۇڭسۇنىڭ مۇرىتلىرى يىغىلىش ئۆتكۈزۈشكە جۈرئەت
قىلالمايدىغان بولۇپ قالغاچقا، «لىمىن گۇڭسۇ» ئۆزلىگىدىن
تارقىلىپ كەتتى.

يامان يول

(1) يىڭگۇەنداۋ بۇتخانىسى

يىڭگۇەنداۋنىڭ شىنجاڭغا تارقالغان ۋاقتى ۋە پائالىيىتى،
يىڭگۇەنداۋنى ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ سادىق غالچىسى، خائىن
جاڭ تيەنزەن ئىجات قىلغان. ئۇ، دىن تارقىتىش تونىغا ئورۇ-
نۇۋېلىپ، ياپون تاجاۋۇزچىلىرى ئۈچۈن ئاخبارات توپلاش
خىزمىتىنى ئىشلىگەن. قۇم مودىل ۋە رەم سېلىش ئارقىلىق
نەزى سەھرا ئاخماقلىرىنى ئازدۇرغان ۋە نادان ئادەمنى
مۇرىتلىققا قوبۇل قىلغان، شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى ئۆزىنىڭ
تەشكىلاتىغا قاتناشتۇرغان، شۇ ئارقىلىق ئۇلاردىن ھەر جەھەت-
تىكى ئاخباراتلارنى ئىگەللىگەن. بۇ تەشكىلاتنى شۇ چاغدىكى
گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئاشكارا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چەكلىگەن بول-
سىمۇ، لېكىن ئۇ مەخپىي ھالدا مەملىكەتنىڭ ھەر قايسى جاي-
لىرىغا تارالغان.

يىڭگۇەنداۋ 1943-يىلى شىنجاڭغا تارالغان بولۇپ، شۇ
چاغدا يىڭگۇەنداۋنىڭ «ئۆلىما» لىرىدىن دىڭ جىنسەي بىلەن

ۋاڭ ×× لەر شىنجاڭغا كەلگەن. ئۇلار كېلىپ جەنۇبىي چوڭ كوچا سودا سارىيىنىڭ جەڭلىسى سەي رۇنتيەننىڭ 6 - كوچىدىكى ئۆيىدە تۇرغان. مەخپىي ئالاقىلىشىش ئارقىلىق، ئالدى بىلەن قۇم مودىل ئارقىلىق رەم سېلىپ، رەمدىكى سۆزلەرگە ئاممىنى ئىشەندۇرگەن ھەمدە داۋاملىق مۇرىت توپلىغان ۋە بۇتخانا ئاچقان. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ 2 ئادەم (دەسلەپتە شەرق تەرەپتىكى گۇچۇڭ، جىمىسار، فۇكاڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ مەخپىي تەشۋىق قىلغاندىن سىرت) يەنە ئىلى، تارباغاتايلارغا بېرىپ پائالىيەت ئېلىپ بارغان، 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە ئىلىدا ئۆلتۈرۈلگەن.

1947 - يىلى يەنە بىر قىسىم «ئۆلىمالار» دىن لۇي جۇڭشىن (ۋۇۋېيلىك)، لى گوجاڭ (خېبېيلىك) ۋە يەتكۈزگۈچى موللا جاڭ گېچماڭ شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، يەنىلا سەي شىڭفىڭنىڭ ساڭفاڭكودىكى ھويلىسىدا تۇرۇپ، بۇتخانا قۇرغان، شۇ چاغدا ئۇلار رەمچىلىك قىلىپ بىر قىسىم ئادەملەرنى ئازدۇرۇپ يىگۇەنداۋغا قاتناشتۇرغان، بۇلاردىن خەنزۇ ئەر - ئاياللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇيغۇرلاردىنمۇ نۇربەك دېگەن ئادەم (خې - دېكباڭ، خوتەندە ئامبال ۋە ۋالى بولغان) رەم تەخسىسىدىكى سۆزلەرنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىشىنىپ كېتىپ يىگۇەنداۋغا مۇرىت بولغان.

يىگۇەنداۋ تەشكىلاتىنىڭ ئاتىلىشىنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىمەن:

يىگۇەنداۋنىڭ ئەڭ ئالىي رەھبىرى داۋجاڭ (قازى كالان) بولۇپ، قالغانلىرىنى تۆۋەندىكى تەرتىپ بويىچە ئېيتقاندا، ئۆلىما، يەتكۈزگۈچى موللا، ئىش بېجىرگۈچى، مۇنبەرچى ۋە مۇرىت-

لاردىن ئىبارەت ئىدى.

3 خادىم (يەنى پۈتۈكچى، مەلۇماتچى، كۆرسەتكۈچى): پۈتۈكچى رەم سالغاندا قۇم مودىلىغا چۈشكەننى يازاتتى، مەلۇماتچى قۇم مودىلىغا يېزىلغان سۆز ئىبارىلىرىنى مەلۇم قىلاتتى، كۆرسەتكۈچى قۇم مودىلىغا يېزىلىپ مەلۇم قىلىنغانلارنى كۆرسىتەتتى.

ئېتىقات تاختىسىغا يېزىلغىنى «نەزىر - چىراق قىلسالىڭ ئەرۋاھقا ئاتاپ، بەركەت تاپىسەن ھەممە ئىشىڭدا» دېگەن سۆزلەر ئىدى.

سىرتقا قىلىنىدىغان تەشۋىقات «تەڭرىگە ۋاكالىتەن تەرغىبات ئېلىپ بېرىپ، بالايى - ئاپەتنى يوقىتىش» تىن ئىبارەت ئىدى.

ۋەزىپىسى: ھەر بىر مۇرىت باشقىلارنى يىگۇەنداۋغا تونۇشتۇرسا، خىزمەت كۆرسەتكەن ھىساپلىنىپ، قانچىكى كۆپ تونۇشتۇرسا، شۇنچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن بولاتتى.

يىگۇەنداۋغا كىرىش رەسمىيىتى: باشلىغۇچى (يىگۇەنداۋغا تونۇشتۇرغۇچى) يىگۇەنداۋغا كىرگۈچىگە بىر جەدۋەل بېرەتتى، يىگۇەنداۋغا كىرگۈچى ئۆزىنىڭ ئىسىم پامىلىسى بىلەن قىسقىچە تارىخىنى تولدۇرۇپ مۇنبەرچىگە 2 يۈەن پۇل تاپشۇراتتى، يەتكۈزگۈچى موللىنىڭ باشچىلىغىدا شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە قىلغاندىن كېيىن جەدۋەل كۆيدۈرۈلمەيتتى، ئارقىدىن يىگۇەنداۋ ئەقىدىسىدىن ۋەز ئېيتىلىپ دەم سېلىناتتى. يىگۇەنداۋغا كىرگۈچى تاپشۇرغان 2 يۈەن مالىيە باشقۇرغۇچى ليۇ دېرۇنگە تاپشۇرۇلاتتى. بۇ پۇللار ئىش بېجىرگۈچى ۋە يەتكۈزگۈچى موللا، ئۆلىمالارنى قارشى ئېلىش ۋە ئۇزىتىپ قويۇش ھەم ئۆلىمالار-

نىڭ پائالىيىتى ئۈچۈن سەرپ قىلىناتتى.

مۇنبەر (بۇتخانا) ئىسمى ۋە ئادرىسى ھەم مەسئولى:

① كەيتەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى خەن جىڭدې بولۇپ، ئۈرۈمچى ناھىيىلىك كېڭەش پالاتاسىنىڭ باشلىقى بولغان. ئۇرنى زوگوڭ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى خەن جىڭدېنىڭ قوراسىدا بولۇپ، خەن جىڭدې شۇ دىننىڭ ئۆلىمالىرىدىن ئىدى.

② فۇتەي مۇنبىرى: مۇنبەرچى سەي شىڭفىڭ بولۇپ، ئورنى دەسلەپتە يېڭى شەھەر (خەنچىڭ) نىڭ 6 - كوچىسىدىكى سەي شىڭفىڭنىڭ قوراسىدا ئىدى، كېيىن نەنزىگۇغا كۆچۈپ كەتكەن، سەي شىڭفىڭنىڭ كۈيوغلى ياۋيۇخۇا يەتكۈزگۈچى موللا بولغان، پەرزەنتلىرى 3 ئىدى.

شۇ چاغدىكى يەتكۈزگۈچى موللىلاردىن يەنە ۋاڭ چىڭشەن (شاگىدىمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئەتراپىدا تۇراتتى)، ليۇزىفۇ، ژوڭ سۇنجاڭ...... قاتارلىقلار بار ئىدى، پۈتۈكچىلەردىن ۋى زىيىڭ...... قاتارلىقلار بار ئىدى. 3 خادىم بولغۇچىلارنىڭ كۆپىنچىسى ياش ئەر - ئاياللار ئىدى.

ئۇلارنىڭ يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ تەرغىبات ئېلىپ بارىدىغان كۈنلىرى: ھەر ئاينىڭ 1 - كۈنى ۋە 15 - كۈنى بولۇپ، مۇرىتلار مۇنبەر (بۇتخانا) چى ئائىلىسىگە يىغىلىپ، شاڭ كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلاتتى، يەتكۈزگۈچى موللا ۋەز ئېيتاتتى ۋە رەم سالاتتى

1943 - يىلدىن 1949 - يىلغىچە بولغان ۋاقىتتا، يىگۇەنداۋنىڭ يەتكۈزگۈچى موللىلىرى ئۈرۈمچى ۋە گۇچۇڭ، جىمىسار، سانجى، قۇتۇبى، ماناس قاتارلىق ناھىيىلەردە پائالىيەت ئېلىپ بېرىپ، كىشىلەرنى يىگۇەنداۋغا تونۇشتۇرۇپ ئاكتىپ

ھەركەت ئېلىپ بارغان ئىدى. ئازاتلىقتىن كېيىن، 1951 - يىلى خەلق ھۆكۈمىتى ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا، بۇ ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى قولغا ئېلىپ، ئايرىم - ئايرىم ھالدا ئۆلۈم جازاسى ۋە مۇددەتلىك 10 يىللىق ياكى 20 يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن يىگۇەنداۋ پارچىلىنىپ يوقالدى.

(2) خۇاڭ تيەنداۋ

خۇاڭ تيەنداۋنى ليۇداۋاندا ئولتۇرۇشلۇق ۋاڭ فامىلىلىك (ئىسمى ئېنىق ئەمەس) بىر ئادەم ئاچقان بولۇپ، ئۇ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىپ بۇتخانا ئېچىپ مۇرىت قوبۇل قىلغان. ئازاتلىقتىن كېيىن ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلارنى باستۇرغاندا ۋاڭ × × غا ئۆلۈم جازاسى بېرىلگەن، شۇنىڭ بىلەن خۇاڭ تيەنداۋ يوقالغان.

(3) بۇلاردىن باشقا يەنە «بەيلامىن»، «يۇخۇاتاڭ»، «گۇندەن جاۋ»، «گۇيگىنتاڭ» قاتارلىق ئەكسىيەتچىل دىنى تەشكىلاتلار بار بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئازاتلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭغا تارالغان، بۇلار 1951 - يىل ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى باستۇرغاندا تازىلانغان.

بۇ ماقالىلار جەمئىيەتتىكى بەزى مۆتىۋەرلەرنىڭ ئەسلەپ بايان قىلىپ بېرىشىگە ئاساسەن رەتلەندى، تولۇق بولمىغان يەرلىرى بولۇشى مۇمكىن، ئەھۋالنى تەپسىلى بىلگۈچىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزىتىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

1981 - يىلى 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى.

شىنجاڭنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى ئىبادەتخانا، ساراي، مەرھۇملەر سارىيى

ليۇ دېخې

1. ئىبادەتخانا

كەنت بولسىلا ئىبادەتخانا بولىدۇ، كەنت بولمىسىمۇ بۇت بولىدۇ. ئېلىمىزدە 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت داۋام قىلغان فېئوداللىق تۈزۈم دىنى خۇراپاتلىقنى ئۈستقۇرۇلمىنىڭ ھەر قايسى ساھەسىگە سىڭدۈردى. ھەتتا خەلقنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، ھېيت - بايرام، ئۆلۈم - يىتىم، توي - تۆكۈن ئىشلىرى ... نىڭ ھەممىسىدە قويۇق فېئودال خۇراپاتلىق تۈس ئالغان. ئىبادەتخانىلارنىڭ ھەممە يەرگە سېلىنغانلىقى، بۇتلارنىڭ كۆپلەپ ياسالغانلىقى بۇنىڭ ئەڭ ياخشى ئىسپاتى بولالايدۇ.

شىنجاڭدىكى ئىبادەتخانىلار كۆپ ھاللاردا ساراي، مەرھۇملار سارىيى بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەن. بايان قىلىشقا ئوڭاي بولسۇن ئۈچۈن، ئىبادەتخانا، ساراي، مەرھۇملار سارىيى قاتارلىقلارنىڭ تارىخى ئەھۋالىنى ئايرىم - ئايرىم تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمەن:

(1) دافو ئىبادەتخانىسى، دىساڭ ۋاڭ ئىبادەتخانىسى، بېيدۇگۇڭ سارىيى قىزىلتاغ باغرىدا بولۇپ، ھەر يىلى 4 - ئاينىڭ

8 ـ كۈنى ۋە 5 ـ ئايدىكى زۇڭزا چاغىنىدا بۇتقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇددا مۇخلىسلىرى خىلمۇ ـ خىل كىيىنىپ سەيلە قىلىشاتتى، سەيلە تازا قىزىپ كېتەتتى. بۇ 3 ئىبادەتخانا ئەتراپىدا قاتار ـ قاتار ئاشپۇزۇللار بار ئىدى، قىسقىسى بۇ جاي ئادەم دېڭىزىغا ئايلىناتتى. 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى (يەنى سېرىق قار ياققان كۈنى) سوغۇق چۈشكەچكە چاۋجىدۇ ئىبادەتخانىسىدىكى سەيلە بازار كۈنلىرىدىكىدەك قىزىمايتتى.

2) سەنچىڭگۇڭ (يەنە بىر ئىسمى سەنگۇەنمياۋ) ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا چوڭ كۆۋرۈكنىڭ شەرق تەرىپىدىكى كىچىك تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، تيەنگۇەن، دىگۇەن، رېنگۇەن دەپ ئاتىلىدىغان ئۈچ بۇت بار ئىدى، مۇشۇ سەۋەپتىن سەنگۇەنمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان. پېرىشتە، ئەۋلىيا ـ ئەنبىيا، مازايى ـ ماشايىقلارنى تاۋاپ قىلغاچقا، سەنچىڭگۇڭ دەپمۇ ئاتالغان. بۇ، تەرىقەتچىلەر ئۈچۈن ياسالغان بولۇپ. بۇ يەردە بۇتخانا سەيلىسى بولمايتتى، زىيارەت قىلىش ئۈچۈنلا ياسالغان ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى زو زۇڭتاڭ ياساتقان ئىكەن. قەشقەر يېڭىشەھەرنىڭ دەرۋازىسى ئىچىدىمۇ سەنخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ ئاسمان پادىشاسى، يەر پادىشاسى، ئادەم پادىشاسى دېگەن 3 بۇت بار ئىكەن. ئىبادەتخانىنىڭ ئارقا تەرىپىدە ناھايىتى چوڭقۇر بىر ھاڭ بار ئىكەن.

3) يۈي خۇاڭ راۋىغى: بۇ راۋاق قىزىل تاغدىكى خىش مۇنارىنىڭ شەرق تەرىپىدە بولۇپ، قۇرۇلۇشى ناھايىتى ھەيۋەتلىك. ئۇنىڭ ئىچىدە بارلىق ئىلاھلارنىڭ ئالدى دەپ ئاتالغان يۈي خۇاڭ دادى بۇتى بار، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ تاغ

ئۈستىگە ياسالغان. ھەر يىلى زۇڭزا چاغىدا بۇ يەرنى شائىنىڭ ئىسى بىر ئالىدۇ. گۇچۇڭ ناھىيىسىدىكى يۇي خۇاڭ راۋۇغىمۇ ئاڭچاۋ تېگىلىكىنىڭ ئەڭ يۇقۇرىسىغا ياسالغان.

(4) لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى. بۇ ئىبادەتخانا ئىككى يەردە بولۇپ، بىرسى جيەنفۇنىڭ شەرق تەرىپىدە، يەنە بىرسى داشىمىدا (يەنى ھازىرقى شىنخۇا جەنۇبى ۋە شىمالى يولى چېگىرىسىنىڭ شەرقىي شىمال بۇرجىكىدە)، ھەر يىلى 6 - ئاينىڭ 6 - كۈنى ئايىرىم - ئايىرىم ھالدا لۇڭۋاڭ-مياۋغا ئاتاپ 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلاتتى. بولۇپمۇ جيەنفۇدىكى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئويۇن كۆر-گىلى كەلگەنلەر ناھايىتىمۇ جىق بولۇپ، قىزىل تاغ داۋۇسى ئىبادەتخانىسىدا بولىدىغان سەيلىدىنمۇ قىزىق بولاتتى. بۇ جەھەتتە ئۇ بارلىق بۇتخانىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى لۇڭۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بولۇپ، بىرسىنى ئۆستەڭ سۈيى بىلەن كۆكتات تېرىيدىغان دېخانلار پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان، يەنە بىرسىنى دەريا بويىدىكى تۆگ-مەنچىلەر بىلەن قەغەز كارخانىسىدىكىلەر پۇل يىغىش قىلىپ ياسىغان.

(5) شەنگۇمياۋ (پەرىزات ئىبادەتخانىسى) — لۇمەنچېڭ-نىڭ غەربىدىكى توپا تاغدا بولۇپ، چوڭ، ئوتتۇرانچى، كىچىك پەرىزاتنىڭ ئەرۋاھ تاختىسى بار. يەنە بىر پەرىزات غارىمۇ بار. 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى پەرىزات ئىبادەتخانىسىدا شاڭ كۆيدۈرۈلەتتى، ئادەملەر كۆپ كېلەتتى، ئۈچ كۈن ئۇدا ئويۇن قويۇلاتتى، ئاشپۇزۇل، يايمىچىلار يىغىلاتتى، بۇ دالىدىكى ئىبادەت-خانىلار ئىچىدە ئەڭ قىزىيدىغان ئىبادەتخانا ئىدى.

(6) گوەندىمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىنى تىدۇ
(ۋالى) پىلڭروۋي لومەنچىڭدا تۇرغان چاغدا ياساتقان بولۇپ
ئورنى ئىگىز، ئەتراپىتىكى تاملىرى گىل بىلەن بويالغان ئىدى.
ئۇنىڭ قىزىل بويالغان تۆت تېمى قاچانلا بولمىسۇن كۆزگە
چېلىقىپ تۇراتتى. مۇشۇ سەۋەپتىن دىخۇا قىزىل بۇتە، دەپ
ئاتالغان. كېيىنكى چاغلاردا مۇسۇلمانلار پادىشاسى تومىڭنىڭ
قولىدا ۋەيران بولغان. شىڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن
چاغدا، شەھەر ئىچىدىكى گوەندىمياۋ، خۇگمياۋزى ئىبادەت-
خانىلىرى بىرلەشتۈرۈلۈپ بىر ئىبادەتخانا قىلىۋېتىلگەن. يەنە
چىڭخۇاڭمياۋ، نياڭ ـ نياڭ مياۋ، شاپائەتچى مەبۇت راۋدىغى
خۇگمياۋغا مەركەزلەشتۈرۈلۈپ، ھەر يىلى 7 ـ ئاينىڭ 15 ـ
كۈنى سەيلە ئۆتكۈزۈلگەندىن تاشقىرى، ئەرۋاھقا ياكى ئۆلگەن-
لەرگە ئاتاپ نەزىر ـ چىراق قىلىناتتى.

(7) ۋىنمياۋ، ۋۇمياۋ، شاۋساۋمياۋ ئىبادەتخانىسى:
ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسىدا كوڭزى بىلەن مىڭزى ۋە 72 ئەۋلىيا
قاتارلىقلارغا تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 2 ـ ئاي، 8 ـ ئاي-
لاردا نەزىر ـ چىراق قىلىناتتى. نەزىر ـ چىراقنى مۇلكى ئەمەل-
دارلار (شۆتەي يەنى مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى) باشقۇرات-
تى، ئوقۇغۇچىلار ۋە مۇلكى خىزمەتچىلەر قاتنىشاتتى. ئەپەندىم-
لەر جاكاچى بولاتتى، ئوتتۇرا ۋە سىفەن مەكتەپ ئوقۇغۇچە-
لىرى ئىش بېجىرەتتى، 3 خىل مال سويۇلاتتى (كالا، قوي،
چوشقا)، نەزىر ـ چىراق ئۈچۈن سەدىقە ۋە مىۋە ـ چىۋىلەر
ئېلىنىپ كېلىنەتتى، بۇ چاغدىكى ئىشلار قالتىس داغدۇغۇلۇق
بولاتتى. نەزىر ـ چىراق قىلىنغاندا، سەجدە قىلىپ 3 قېتىم
باش ئۇرۇلاتتى، بۇ 3 قېتىمغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلاتتى.

بىرىنچى قېتىمدا بىرىنچى باشلىق شاك يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلاتتى ۋە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى؛ 2 ـ قېتىمدا ئوتتۇرانچى باشلىق شاك يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، 3 قېتىم باش ئۇراتتى، 3 ـ قېتىمدا كەنجى باشلىق شاك يېقىپ، ئايەت ئوقۇپ، قىرائەت قىلىپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ 3 قېتىم باش ئۇراتتى، نەزىر ـ چىراق تۆككەندە، قاتناشقۇچىلار بىر پارچىدىن دورا ـ دەرمەك بىلەن پىشۇرۇلغان گۆشكە ئىگە بولۇپ، بۇنى بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇپ بەختكە ئېرىشىش دەپ قارايتتى ھەمدە ئۆزى ئۈچۈن شان ـ شەرەپ دەپ بىلەتتى. ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە شىداجيې (غەربىي چوڭ كوچا) دا بولۇپ، بەك كۆپ يەرنى ئىگەللىگەن ئىدى. جىن شۇرېن ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن كۈنلەردە، كۇگزى قاتارلىقلارنىڭ تەزىيە تاختىسى بېلياڭدىكى ۋىنچاڭ سارىيىغا يۆتكىۋېتىلگەن. ۋىنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ كونا ئورنى ۋىنمياۋ كوچىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. شېڭ شىسەي دەۋرىدە كۆكزىغا ئاتاپ نەزىر ـ چىراق قىلىش ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، شۇندىن كېيىن بۇنداق مۇراسىملار قايتا ئۆتكۈزۈلمەيدىغان بولدى.

ۋۇمياۋ ئىبادەتخانىسى: ئەسلىدە بۇ يەردە گۇەنيى تاۋاپ قىلىناتتى، مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا يۆفېينى تاۋاپ قىلىش قوشۇلۇپ، گۇەن ـ يۆ ئىبادەتخانىسى قىلىپ ئۆزگەرتىلدى. ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى بارلىق ئوفىتسېر، جەڭچىلەر بۇ يەرگە كېلىپ شاك كۆيدۈرۈپ، نەزىر ـ چىراق قىلاتتى، 3 كۈنگىچە ئويۇن قوياتتى ھەمدە كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، بىر يەرگە جەم بولۇپ تەبرىكلەيتتى. مۇشۇ چاغدا تەسادىپى سىم ـ سىم يامغۇر يېغىپ قالسا، گۇەنيى يېنىغا قېلىچ

ئېسىپ زىياپەتكە قاتناشقان چاغدىكى قىلىچ بىلەش يامغۇرى دەپ قارايتتى، قاتتىق يامغۇر ياغسا، ئەلەم ئەۋلىيالىرىنىڭ دىخانچىلىقتىن مول ھوسۇل ئېلىشنى ۋە تىنچ ـ ئامانلىقنى قوغدىغانلىقى دەپ قارايتتى. گۈەن ـ يۈمياۋ ئىبادەتخانىسى ئەسلىدە مەنچىڭ كوچىسىدا يەنى ھازىرقى جەنگولۇ كوچىسى ۋە مەنچىڭ كوچىسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدا ئىدى. گۈەنيى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ئىش باشقۇرغانلىقتىن، بۇرۇن شىمالىي دەرۋازا ئېچىلمايتتى.

شاۋساۋمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇرۇن جىنيۇسەندە يەنى ھازىرقى تىراكتور زاۋۇتىنىڭ قورۇسىدا بولۇپ، شاۋخې ساۋسەنلەر تاۋاپ قىلىناتتى. ھەر يىلى 3 ـ ئاينىڭ باشلىرىدىكى 1 ـ ھەپتە بىر يەرگە جەم بولۇش ۋاقتى قىلىنىپ. سەھنە ياسىلىپ ئويۇن قويۇلاتتى، بۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ كاتىۋات ئىشخانىسى تەييارلايتتى. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئۈزۈلۈپ قالدى.

(8) ۋىنچاڭ گۈڭ سارىيى: تومىڭ ئۇرۇمچىنى ئىشغال قىلغاندا، نەنلياڭ ئىتتىپاق كوچىسىنىڭ شەرقىدە خاكچىگنى ياساتقۇزۇپ، ئۆزىنى مۇسۇلمانلار پادىشاسى، دەپ ئاتىدى ھەمدە بىلياگنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى دۆڭگە زور مىچىت سالدۇردى. زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنى يېڭىپ، چار روسىيىنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن، بۇرۇنقى لومەنچىڭدىن ۋاز كېچىپ، ئۇرۇمچى ناھىيە شەھرى بىلەن لومەنچىڭنى قايتىدىن ياساتقان. لومەنچىڭ شەھەرنىڭ شەرقىي جەنۇب بۇرجىكى بىلەن يېڭىشەھەر تۇتىشىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا ئۇرۇمچى شەھەردە 2 دۆڭمىن (شەرق دەرۋازا) بار (چوڭ

ۋە كىچىك دوكىنى)، 2 نەينى بار ۋە بىر مەنچىڭ شىمىن (غەرپ دەرۋازا) ھەم يېڭىشەھەرنىڭ 2 شىمىنى (غەرپ دەرۋازىسى) پەقەت بىرلا بېيىن (شىمالىي دەرۋازا) بار. خۇيزۇ، ئۇيغۇر ئاھالىلىرى نەنگۇەن ۋە شىگۇەندە ئولتۇراقلاشقاچقا، شەھەر ئىچىدىكى مىچىتنى ۋىنچاڭگۇڭغا ئۆزگەرتىپ، نەينى سىرتىدا قايتىدىن چوڭ مىچىت سالغان.

(9) سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى: يەنە بىر ئىسمى سەيشىنلۇزى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. سەي شىنمياۋ ئىبادەتخانىسى نەينىڭ سىرتىدىكى بىر گۈزەرنىڭ مەركىزىگە سېلىنغان بولۇپ، شەھەر دەرۋازىسىغا ئوخشايدۇ، هارۋا، ئات ـ ئۇلاغ، ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شەھەر دەرۋازىسىدىن ئۆتەتتى. دەرۋازىنىڭ ئۈستىگە بۇتخانا ۋە بالىخانا سېلىنغان بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋ گۇڭمىڭنى تاۋاپ قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ ھەيكىلىمۇ بار ئىدى. 2 نەرپىدە گۈللۈ (دۇمباق بالىخانىسى) ۋە جۇڭلۇ (قوڭغۇراق بالىخانىسى) بار ئىدى. بۇتخانا سەيلىسى بولغاندا، چوڭ كوچىلارغا سەھنە ياسىلىپ، 3 كۈندىن 5 كۈنگىچە ئويۇن قويۇلغاچقا، هارۋىلار ئۆتەلمەي باشقا يولدىن ئەگىپ ئۆتەتتى. سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ مال ـ مۈلكى كۆپ ـ رەك ئىدى. شىڭ شىسەي تەختتكە چىققاندىن كېيىن، بۇ ئىبادەتخانا قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن چۈۋۈپ تاشلىغان. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە نەنلياڭدا كۆيشىڭلۇ ياسالغان بولۇپ، هازىرقى شىنجاڭ داشۆنىڭ غەربىدىكى چوڭ يولنىڭ مەركىزىگە توغرى كېلىدۇ، ئۇنىڭ شەكلى سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. بۇمۇ قاتناش ئىشلىرىغا توسالغۇ بولغانلىقتىن، سەيشىنمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن تەڭ چۈۋۈپ تاشلانغان.

(10) ۋاڭيېمياۋ ئىبادەتخانىسى: دىڭشاڭ ۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، خۇنەندىكى جەڭخۇمياۋ ئىبادەتخانىسىدىكى قازى كالاننى زو زۇڭتاڭ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن ئىكەن. شىمالىي شىنجاڭدا دىڭشاڭ ۋاڭمياۋ ياكى ۋاڭيېمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان، جەنۇبىي شىنجاڭدا بولسا فاڭشىڭمياۋ ئىبادەتخانىسى دەپ ئاتالغان، بۇنىڭدىكى بۇتلار ياغاچتىن ياسالغان بولۇپ، خۇنەندىن ئېلىپ كېلىنگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ زو زۇڭتاڭ ئارمىيەسىنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشتىكى بىر يۈرۈش تەدبىرى بولۇپ، خۇنەنلىك ئەزىمەتلەر شىنجاڭدىكى ئۇرۇشتا قۇربان بولدى، دىڭشاڭۋاڭ قۇربانلارنىڭ روھىنى ئۆز يۇرتىغا يولغا سالىدۇ، دېگەن سۆزلەر بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغان. ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، دىڭشاڭۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنى خاتىرلەنگەن، نەزىر - چىراق قىلىنىپ مال سويۇلغان، 4 - 5 كۈن ئويۇن قويۇلغان. خۇنەن ۋە خۇبېيلىك ھەربىي، مەمۇرى ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر بۇ يەرگە كېلىپ سەدىقە قىلغان ۋە باش ئۇرغاندىن كېيىن، سەھنىنىڭ 2 تەرىپىگە يىغىلىپ ئويۇن كۆرگەن، ئويۇن بەك قىزىپ كەتكەن. بۇنىڭدىن باشقا، ئادەتتىكى كۈنلەردىمۇ بەس - بەس بىلەن شاڭ كۆيدۈرگەن، ھەۋەسكارلار دائىم دىگىدەك ناخشا ئېيتىپ ئويۇن قويۇپ تۇرغاچقا، ھەر ئايدا 20 نەچچە كۈنگىچە ئويۇن ئۈزۈلۈپ قالمىغان. بۇ، ئۆلكە مەركىزىدىكى باشقا ئىبادەتخانەلاردىن ئالاھىدە پەرقلەنگەن. ئىبادەتخانىنىڭ يېنىدا خۇنەنلىك بىر ئادەم «سەنشىڭگۇەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر دۇكان ئاچقان بولۇپ، دىڭشاڭۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرلەش ۋە دائىم

بولۇپ تۇرىدىغان زىياپەتلەردىن پايدىلىنىپ خېلى كۆپ كىرىم قىلغان. دىڭشاڭشۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى ئۈرۈمچىدىن باشقا، چىتەي، جىمسار، ماناس...... قاتارلىق جايلاردىمۇ بار ئىدى. بولۇپمۇ جىمساردىكى دىڭشاڭشۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى بىلەن مىڭ ئۆيدىكى ياتما بۇت قالتىس چىرايلىق، ھەيۋەتلىك ياسالغان. بۇ ئىبادەتخانا شەھەرنىڭ شىمالىدىكى 10 نەچچە چاقىرىم كېلىدىغان جايدا بولسىمۇ، لېكىن ھەر يىلى 5 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ۋە 6 ـ ئاينىڭ 6 ـ كۈنى 2 قېتىم سەيلە بولاتتى. سەيلىگە ئادەم كۆپ كېلەتتى، 3 ـ 4 مىڭغا يېتەتتى، موڭغۇل قېرىنداشلارمۇ كۆپلەپ كېلەتتى. ياتما بۇت ئىبادەتخانىسىدا ۋېيتونىڭ تىك ھەيكىلى بولۇپ ناھايىتى ئېگىز ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ھەيۋەتلىكى شىنجاڭ بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى. 1933 ـ يىلى، خوجىنىياز ھاجى قوشۇنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلدىن جىمسارغا كەلگەن چاغدا، بۇ ئىبادەتخانىنى كۆيدۈرۈۋەتكەن. 1948 ـ يىلى، ناھىيىنىڭ ھاكىمى كۇڭ چىڭۋېن ۋە بەزى سودىگەرلەر پۇل يىغىش قىلىپ، تاش غاردىكى تاش بۇتنى قايتىدىن ياسىغان. جىمسار بۇرۇن بېيتىڭ دەپ ئاتىلىپ، دۇخۇ مەھكىمىسى تۇرغان جاي ئىدى. يېقىنقى يىللاردىن بېرى ناھىيە شەھىرىنىڭ شىمالىدىكى خوباۋ دىگەن جايدىن قۇم ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغان بۇتلار تېپىلدى، بەزى لاي بۇتلار، تام سۈرەتلىرى قېزىۋېلىندى، ھازىر داۋاملىق قېزىلىۋاتىدۇ. نۇرغۇن تارىخىي يادىكارلىقلارنىڭ قېزىۋېلىنىدىغانلىقى پەرەز قىلىنماقتا.

(11) باشەنمياۋ ئىبادەتخانىسى (8 ئەۋلىيا ئىبادەتخانىسى):
شەمگونىڭ غەربىدىكى تاغ قاپتىلىغا سېلىنغان بولۇپ، ھازىرقى

بىمەكلىكلەر دۇكىنى جايلاشقان جايدا ئىدى. ئىبادەتخانا
نەك بولۇپ، ئالدى ـ كەينىدە ساراي ئۆي، ئىبادەت قىلىدىغان
نۇنەك ئۆيلىرى بار ئىدى. بۇ 8 ئەۋلىيا لۇي دۇكبىن، خەن
شاڭزى، لى تيەگۇەي، لەن سەيخې، ساۋ گوجيۇن، جاڭ گولاۋ،
خې شەنگۇ، خەن جۇڭلى بولۇپ، بۇلارنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى.
ھەر يىلى 6 ـ ئايدا ئويۇن قويۇلۇپ، سەيلە قىلىناتتى، بۇ، خەيزى-
بەندىكى سەيلىگە ئوخشاش بەك قىزىيتتى. يەنە كېلىپ شىمگو
سەنزىدىلىك جاي بولغاچقا، ساياھەتچىلەر كۆپ كېلەتتى. شىمگو
ئېغىزىدىكى بۇلاقنىڭ يېنىدا بىر راۋاق بولۇپ، شاۋساۋ راۋىقى
دەپ ئاتىلاتتى. ئۈستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە قاراپ ماڭغاندا
بىدۇ راۋىقى دەيدىغان بىر راۋاق بار، بۇنى دەيلەن ياسات-
قان. دەي لەن بىلەن دەي كو (گۇاڭشۇي) ئىنى ـ ئاغىنە بولۇپ
8 دۆلەتنىڭ بىرلەشمە ئارمىيىسى بېيجىڭغا تاجاۋۇز قىلىپ
چىڭ خانىدانلىقى بىلەن سۈلھ تۈزگەندىن كېيىن، دەي لەن
ئەسكەر بولۇپ شىنجاڭغا كېلىپ، يېڭىشەھەرنىڭ شەرقىي دەرۋازى-
سىدىكى (دۈگمەن) سىفەن مەكتەپنىڭ يېنىدىكى قورادا تۇرغان.
كىشىلەر بۇ قورانى «خوجام مەھكىمىسى» دەپ ئاتىغان. ئۇ،
پادىشانىڭ تۇققىنى بولغاچقا، گۇناھكار بولسىمۇ لېكىن يەرلىك
ھەربىي ـ مەمۇرى ۋالى ئۇنى ئېسىل مېھمان سۈپىتىدە كۈتىۋال-
غان. ئۇنىڭ تەشەببۇس قىلىشى بىلەن، پىڭ رۇيىنى خاتىرىلەش
يۈزىسىدىن لاۋمەنچىڭدا پىڭگۇڭ ئىبادەتخانىسى ياسالغان. بۇ
ئىبادەتخانا ناھايىتى ئازادە، كۆركەم قىلىپ ياسالغان. ئىبادەت-
خانىدىكى دۈيلىيەنگە «جاھاننى تۈزەش ئۈچۈن ئىنسانلار خۇدانى
ياد ئېتىشى كېرەك، جاھان بۇزۇلغاندا خۇدا ئىنسانلارنى ياد
ئېتىدۇ» دىگەن سۆز يېزىلغان بولۇپ، بۇ سۆزنى ئىلى گېنېرالى

ئۆز قولى بىلەن يېزىپ بەرگەن. 1935 ـ يىلى، بۇ ئىبادەتخانا ئوق ـ دورا ئىسكىلاتىنىڭ پارتلىشى بىلەن ۋەيران بولغان.

(12) نىياڭ ـ نىياڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا جەنگولۇدىكى بىڭتۇەن سانائەت ـ قاتناش بۆلۈمىنىڭ كونا ئورنىدا بولۇپ، شاپائەتچى مەبۇت راۋغى بىلەن تۇتاش ئىدى. بۇنىڭدا 3 قىز تاۋاپ قىلىناتتى، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، بۇلار ئەۋلىيالىقتا ئۆتكەن يۈەن شاۋ، بى شاۋ، چۈن شاۋلار بولۇپ، بايلىق ئىلاھى جاۋگۇڭمىڭنىڭ سىڭىللىرى ئىكەن (جاۋگۇڭمىڭنىڭ ۋۇسەيشىڭ دېيىلسە، بى گەن ۋىن سەيشىڭ دېيىلگەن). بۇنىڭدىن باشقا يەنە سۇڭزى نىياڭ ـ نىياڭ، يەنگۋاڭ بۇتسىۋالىرىنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. ھەر يىلى 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى بۇتخانا سەيلىسى ئۆتكۈزۈلۈپ، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى، تۇغماس ئاياللار بۇتقا سەجدە قىلىپ پەرزەنت تىلەيتتى، تۆۋە قىلاتتى، بەس ـ بەس بىلەن شاڭ كۆيدۈرەتتى. بۇ شەھەر ئىچىدىكى بۇتخانىلار سەيلىسى ئىچىدە ئەڭ قىزىق سەيلە ھېساپلىناتتى.

(13) شاپائەتچى مەبۇت راۋغى ۋە لىمىن گۇڭسۇ: بۇ يەردە شاپائەتچى مەبۇت بۇتسىۋاسى تاۋاپ قىلىناتتى. شاپائەتچى مەبۇت راۋغىدا بۇتسىۋانىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. بۇتسىۋانىڭ تۇغۇلغان كۈنى ۋە ھېيت ـ بايراملاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇنىڭ تەنتەنىلىك ئەھۋالى نىياڭ ـ نىياڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭكىگە ئوخشايتتى. لىمىن گۇڭسۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇرىتلىرىغا تەرىقەتتىن ۋەز ئېيتاتتى ۋە ئۇلارنى سەجدە قىلدۇراتتى، ئاخىرىدا زىياپەت بېرەتتى.

(14) لاۋجۇنمياۋ ئىبادەتخانىسى: ھازىرقى خۇڭچۈن يۈەن مېھمانخانىسىنىڭ ئارقىسىدا بولۇپ، پادىشا، خاقان، لۇبەن، ئاۋسىخولارنى تاۋاپ قىلاتتى. ھەر يىلدىكى سەيلە ئايرىم ـ ئايرىم ئۆتكۈزۈلەتتى، كۆمۈرچى، تۆمۈرچى، تاشچىلار پادىشا. خاقان شەرىپى ئۈچۈن سەيلە ئۆتكۈزسە، ياغاچچىلار ئۆزلىرىنىڭ پىرى ـــ لۇبەن شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. زەرگەر، مىسكەرلەر ئاۋسىخو شەرىپىگە سەيلە ئۆتكۈزەتتى. ھەر قايسى ئۆز ئالدىغا ئېتىقات قىلاتتى. يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ ھەيكىلى ۋە بۇتلىرى بار ئىدى. بۇ ئىبادەتخانىلار ھەيۋەتلىك ئىدى. لاۋجۇنمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ ئاستىدا كۆمۈر كان بار ئىدى، ياڭ زېڭشىن بەزى نورمالسىز ئەھۋالنىڭ يۈز بېرىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، بۇ كۆمۈر كانىنى ئېچىشقا رۇخسەت قىلمىغان. بۇ ئىبادەتخانىدا سەيلە بولغان چاغلاردا، ھاكىم ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ «ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويۇلىدۇ، ئەدەپلىك بولۇش شەرت، ھاراق ئىچىپ جاناق چىقارغانلار قاتتىق جازاغا تارتىلىدۇ» دەپ جاكالايتتى. ھەر قايسى ئىبادەتخانىلاردا ئويۇن قويۇلغاندىمۇ مۇشۇنداق ئۇقتۇرۇشلار چىقىرىلاتتى.

(15) ياۋۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا ياۋجىنگەيدىكى تاغ قاپتىلىدا بولۇپ، سۇنسىمياۋنى تاۋاپ قىلاتتى ھەم ئۇنىڭ ھەيكىلى بار ئىدى. سۇنسىمياۋ تاڭ سۇلالىسىدا ئۆتكەن ئادەم بولۇپ، «چەنجىنفاڭ ۋە چەنجىنيىفاڭ» (دورا قامۇسلىرى) دېگەن ئەسەرلەرنى يازغان. جۇڭيى ئىلمى جەھەتتە زور تۆھپە قوشقان. مۇشۇ سەۋەپتىن كىشىلەر ئۇنى «دورا پادىشاسى» دەپ ئاتىغان. ھەر يىلى ئەتىيازدا «دورا پادىشا» سىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن، تىببى ـ دورا ساھەسىدى-

نكى زاتلار ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قوياتتى، ئادەتتىكى پۇقرالارمۇ شاڭ كۆيدۈرۈپ دۇئا - تەكبىر قىلىپ ئۆزلىرىگە ئامان - ئېسەنلىك تىلەيتتى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭدا دورىخانىلار كۆپ ئىدى. مەسىلەن، ئىدبىتاڭ، رىشىڭتاڭ، يۈەنتەيتاڭ، شىڭلىنچۈن، تيەنتەيتاڭ، جېشىڭشى، لۇڭچۈنتاڭ........ دوختۇرلار دورىخانىدا تۇرۇپ دوختۇرلۇق قىلاتتى، تومۇر تۇتۇپ رېتسىپ يازاتتى؛ بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ داۋالىنىشىغا ئوڭايلىق تۇغۇلاتتى.

(15) لوزۇمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانا ھازىرقى شاۋدۇڭلياڭدىكى 4 - مەكتەپنىڭ ئورنىدا بولۇپ، ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى، لوزۇ تاۋاپ قىلىناتتى. دېمەك، سەتىراچىلارنىڭ پىرى تاۋاپ قىلىناتتى. سەتىراچىلار چىڭ سۇلالىسى ۋاقتىدا ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىغۇچى دەپ ئاتالغان. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ساقال ۋە چاچنى ئالدۇرماي ئۇزۇن قويۇۋېتىش، چاچنى ئۆرۈۋېلىش تەشەببۇس قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن خەنزۇلار بۇنىڭغا نارازى بولۇپ، ئۇنداق قىلىشقا ئۇنىمىغان. چىڭ خاندانلىقى بۇنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ھەر ئايدا بىر قېتىم چاچ - ساقال ئېلىشنى بەلگىلىگەن. سەتىراچىلار بۇ يارلىقنى ئوردىغا ۋاكالىتەن جاكالىغان، شۇڭا كىشىلەر سەتىراچىنى ۋاكالىتەن يارلىق جاكالىغۇچى دەپ ئاتىغان. ھەر يىلى 6 - ئايدا، لوزۇمياۋ ئىبادەتخانىسىدا بىر قېتىم سەيلە بولاتتى، 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. بۇ ئويۇنلار باشقا ئىبادەتخانىلاردىكىدەك ئانچە قىزىق بولمايتتى.

(17) خۇشىڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا لو-

شۇەن تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ، قۇيمىچى ۋە كۆمۈرچىلەرنىڭ ئىبا-
دەتخانىسى بولۇپ، شاۋنەنمىن سىرتىدىكى ھازىرقى قاش
تېشى ئويمىچىلىق زاۋۇتىنىڭ يېنىدا ئىدى. ھەر يىلى يازدا
ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قويۇلاتتى. شېڭ شىسەي زامانى-
سىدا بۇ ئىبادەتخانا ئىچىدە ئاياللارنىڭ يېڭىلىققا كۆچۈش
سەيپۇڭلۇق كارخانىسى قۇرۇلغان بولۇپ، بۇ كارخانا كېيىنكى
چاغلاردا شىمىگوغا كۆچۈرۈلدى. ئىبادەتخانىمۇ چۇۋۇپ تاشلاندى.

(18) ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى: بۇ ئىبادەتخانىدا يىلىڭ شاۋ
تاۋاپ قىلىناتتى، نەنگۈەن دۇڭساۋمىن ئىچىدىكى «چۈەنجىن گۈەن»
نىڭ غەربىدىكى يول ئاغزىدا ئىدى. ئات، خېچىر، تۆگە باقى-
دىغان، يۈك توشۇيدىغان، دەڭجا، ئۇلاق سودىسى قىلىدىغانلار
ۋە دىخانلار تاۋاپ قىلاتتى، ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن
ئويۇن قويۇلاتتى.

(19) چۈەنجىنگۈەن: ماۋاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ شەرقى-
دىكى دۇڭساۋمىن سېپىلىگە يانداش بولۇپ، زوچۇشاڭ پىرى
تاۋاپ قىلىناتتى، بۇ جاي تەرەققەت دىنىدىكىلەرنىڭ
ئىبادەتخانىسى ئىدى. شۇ چاغدا بۇنى باشقۇرىدىغان كىشى
تىيەداۋ دەپ ئاتىلاتتى، ئۇ كىشى 6 خىل ھۈنەرگە، چامباشچىلىق
ۋە دوختۇرلۇققا ئۇستا ئىدى، ئادەتتىكى چاغلاردا رەم سالاتتى،
كىشىلەرنىڭ كېسەللىنى داۋالاپ قوياتتى، سەدىقە قىلاتتى، بۇ
جايدا ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان ئويۇن قويۇلمىغان ۋە سەيلىمۇ
قىلىنمىغان.

(20) چىڭخۇاڭ مياۋ ئىبادەتخانىسى: داشىمىن ئىچىدە،
يەنى ھازىرقى شىنجۇڭ تىياتىرخانىسىنىڭ ئورنىدا ئىدى. ئۆلكە،
ۋىلايەت (مەھكىمە)، ناھىيىدىن ئىبارەت 3 دەرىجىگە بۆلۈنۈپ

تاۋاپ قىلىناتتى. تاشقى قورانىڭ شەرقى - غەربىنىڭ 2 تەرد-
رىپىدە 10 ئېغىز ئەزرائىل ئۆردىسى بار ئىدى، ئاستىدىكى
18 قەۋەت دوزاقتا گۇناكارلارنىڭ قىلىچ ئاستىدا تۇرغانلىغى،
قايناۋاتقان ياغقا تاشلانغانلىغى قاتارلىق ھەيكەللەر بار ئىدى.
ئادەتتىكى چاغلاردا ئەرۋاھقا ئاتاپ نەزىر - چىراق قىلىناتتى،
ئايەت ئوقۇلاتتى، ھەۋەسكارلار ئويۇنمۇ قوياتتى. ھەر يىلى
7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى، باش ۋالى شەھەرنى چارلاپ بولغاندىن
كېيىن، سارايدا 2 كۈن قونۇپ، 17 - كۈنى قايتىپ كېتەتتى.
باشقا ئاھىيلەردىكى مەسىلەن، چىتەي، ئىلىدىكى باش ئەمەل-
دارلارمۇ ھەر يىلى شۇنداق قىلاتتى. ئۇلار شەھەرنى چارلاپ
بولۇپ مەھكىمىگە قايتقاندا، يول ۋە كوچا بويلىرىدا دۇكان
ئاچقان ئاھالىلار شاك كۆيدۈرۈپ، سەجدە قىلىپ، قارشى ئالاتتى.
بەزى چاغلاردا كېچىسى ئالۋاستى قوغلاش يۈزىسىدىن بەزى
ئىشلار قىلىناتتى. مەسىلەن، قەغەزدىن كالا بېشى، ئاتنىڭ
يۈزى قاتارلىق رەڭگا - رەڭ نەرسىلەر ياسىلاتتى. چىڭخۇاڭمياۋ
ئىبادەتخانىسىدا نۇرغۇن تاۋۇت ساندۇق قويۇلغان بولۇپ، بۇلار-
نى ھەر قايسى ئىبادەتخانىلار ۋە ساخاۋەتچىلەر پۇل يىغىش
قىلىپ ياساتقان ئىدى، بۇ تاۋۇت ساندۇقلار يېتىم، تۇل، باققۇ-
چىسى يوق، تىلەمچىلەر ئۆلۈپ كەتكەندە ئۇلارنى دەپنە قىلىش
ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى.

(21) تيەنجۇتاڭ (كاتولىك)، فۇيىڭتاڭ، جىدۇجياۋتاڭ
(خىرىستىيان) چىركوۋى: بۇ چىركولارنىڭ پوپلىرىنى جاھانگىر
دۆلەتلەر دىن تارقىتىش نامى بىلەن دۆلىتىمىزگە ئەۋەتكەن
بولۇپ، چىركولار بۇلارنىڭ جۇڭگو خەلقىنى بىخوتلاشتۇرۇپ،
ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارىدىغان تايانچى بازىسى

بولۇپ قالغان. كاتولىك چىركوۋى شاۋنەنمەن سىرتىدا بولۇپ، ئۇرغۇن يەر سېتىۋالغان، بۇ يەرلەرنى مۇرىتلىرىنىڭ تېرىپ بېرىشىگە هاۋالە قىلغان، خىرىستىيان چىركوۋى مىڭدىبلۇدا، فۇيىڭتاڭ مەدىنىيەت كوچىسىدا ئىدى. ئۇلار هەر هەپتىدە مۇرىتلىرىنى يىغىپ دۇئا - تەكبىر قىلاتتى ۋە دىنى ئەقىدىنى سۆزلەيتتى. شۇنداقلا مۇرىت قوبۇل قىلاتتى. بۇرۇن بۇ پوپلار شىنجاڭنىڭ هەر قايسى ۋىلايەت، ناهىيە ۋە تاغلىق رايون، يېزا - كەنتلەرگە بېرىپ، نۇرغۇن ئاخبارات توپلاش پائالىيىتى ئېلىپ بارغان هەمدە هەر جەھەتتىكى ماتېرىياللارنى توپلىغان. شېڭ شىسەي زامانىسىغا كەلگەندە، جاهانگىرلارنىڭ ئاخبارات توپلاش پائالىيىتىنى چەكلەش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ هەممە جايلىرىدىكى پوپلار چېگرىدىن قوغلاپ چىقىرىلغان، چىركولار مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى. كېيىن يەنە شاۋنەنمەن سىرتىدىكى كاتولىك چىركوۋى مەھبۇسلارنى مەخپى سوراق قىلىدىغان، خەلقنى قىرىدىغان ئورۇنغا ئايلىنىپ قالدى.

ساراي

شىنجاڭدىكى سارايلار (خۇيگۇەن) نىڭ قايسى سۇلالە. قايسى دەۋردىن باشلاپ بارلىققا كەلگەنلىكى تېخى ئىسپاتلانمىدى. ساراي ياساشنىڭ تازا ئەۋج ئالغان ۋاقتى زو زۇڭتاڭ ياقۇپ بەگنىڭ تاجاۋۇزىنى مەغلۇپ قىلغاندىن تارتىپ ياڭ زېڭشىننىڭ هاكىمىيەت بېشىغا چىققان دەۋرگىچە بولدى. شىڭخەي ئىنقىلاۋىدا، جەنۇبي شىنجاڭنىڭ هەر قايسى جايلىرىدىكى ئېلاۋخۇي باش كۆتۈرۈپ، بايلارنى قىرىپ، ئامراتلارنى قۇتقۇزۇش، خىيانەتچى

ئەمەلدارلارنى ۋە پارىخورلارنى يوقىتىش دىگەن بايراقنى كۆتىرىۋېلىپ، سارايلارنى ئۆزلىرىنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىدىكى ئالاقىلىشىدىغان مەركىزى قىلىۋالغان ئىدى. شۇڭا ياڭ زېڭشىن بۇلارنى بىر مەھەل چەكلەپ قويدى، شۇنىڭ بىلەن ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى توختاپ قالدى. سارايىنىڭ باشلىقى بار ئىدى، باشلىق بولغان كىشى سارايىنىڭ ھىساۋىتى ۋە مال - مۈلكى- نى باشقۇراتتى، بۇنىڭدىن باشقا يەنە شاڭ كۆيدۈرىدىغان خىزمەتچى بولۇپ، مەخسۇس شاڭ كۆيدۈرەتتى ۋە ئىشىك باقاتتى، يەنە ئاشپەزمۇ بار. گېلاۋخۇي ۋەقەسى تىنجىتىلىپ، ئاق روسلارنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىش مەسىلىسى ھەل بولغاندىن كېيىن، ئىبادەتخانا، سارايلارنىڭ پائالىيىتى قايتىدىن ئەۋج ئالدى. ئۇمۇمەن، ئىچكى ئۆلكىلەردىن شىنجاڭغا كەلگەن ياكى باشقا ۋىلايەت، ناھىيىدىن ئۆلكە مەركىزىگە كەلگەن يۇرتداشلار ھەر قايسى سارايلارغا چۈشەتتى، ئۇلارغا تاماق، ياتاق بېرىلەتتى، تۇرمۇش كۆچۈرۈش، خىزمەتكە ئورۇنلىشىش ئۈچۈن چىقىش يولى تېپىپ بېرىلەتتى. بۇرۇن ئىبادەتخانىلار بىلەن سارايلار بىر گەۋدە ئىدى، بۇلارنىڭ ئىچىدە مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ بولغان- لىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

(1) خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى: زو زۇڭتاڭ شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرغاندىن كېيىن، ۋاڭ يېمياۋنى ياسىنىڭ ئالدى - كەينىدە سالدۇرغان. بۇ يەرنىڭ ئەسلى ئىسمى خېخۋاجيې كوچىسى بولۇپ، يۈيۈۋاڭنى تاۋاپ قىلاتتى. زو زۇڭتاڭ قىسمىدىكىلەر خۇنەن، خۇبېيلىكلەردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، بۇلار شىنجاڭغا كېلىپ مالىمانچىلىقنى تىنجىتقاندىن كېيىن، بىر قىسىم قېرى، ئاجىز، ئاقساق - چولاق خۇنەنلىك

ئەسكەرلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلغان، كۆپ قىسمى شىنجاڭدا ماكانلىشىپ قالغان، شۇڭا سارايلار كىشىلەر ئۆز يۇرتلىرىنى سېغىنغاندا بارىدىغان سورۇنغا ئايلىنىپ قالغان. بولۇپمۇ ھەر يىلى يازدا يۈيۈۋاڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى خاتىرىلەيدىغان چاغدا، خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلار سارايغا يىغىلىپ زىياپەت بېرەتتى. ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قوياتتى، يۇرتداشلىق دوستلۇقى ئۈستىدە سۆزلىشەتتى. خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيى بىلەن ۋاڭ يېمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ نۇرغۇن ئۆي - ئىمارەت ۋە يەر - زېمىنلىرى بار ئىدى. ھەر يىلى ئۆي ئىجارىسى ۋە يەر ئىجارىسى بولۇپ نۇرغۇن نەرسىلەر يىغىلاتتى، يىغىلغان بۇ پۇل ۋە ئاشلىقلارنىڭ بىر قىسمى قۇتقۇزۇش ۋە ئومۇم خىراجەت ئۈچۈن ئىشلىتىلەتتى، مەسىلەن، زوگۇڭسى ئىبادەتخانى-سىدا خۇنەنلىك، خۇبېيلىكلەر پەرزەنت مەكتىۋى ئېچىلىپ، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيىلەندى، شېڭ شىسەي بۇ باشلانغۇچ مەكتەپ تۇرۇشلۇق زوگۇڭسىنى تۈرمە قىلغاندىن كېيىن باللار تارقىلىپ كەتتى. بۇرۇن خۇنەنلىك، خۇبېيلىك زاتلارنىڭ ھال - ئوقىتى ياخشى بولغاچقا، مۈلۈك پۇل - پىچەككە ئىگە بولغان بولۇپ، ئۆز يۇرتىغا قايتىدىغان چاغلاردا ئۆزلىرى تۇرغان جاينى ئۇنتۇپ قالماي بىر قىسىم پۇل - پىچەك، ياكى مال - مۈلۈك ۋە ئۆي - ئىمارەتلىرىنى سارايغا ھەدىيە قىلىپ كېتەتتى (باشقا ناھىيە-لەردە شۇنداق قىلاتتى)، بۇ نەرسىلەر ئۇلار ئۈچۈن خەير - ساخاۋەت قىلغانلىق بولاتتى، شۇڭا خۇنەن، خۇبېيلىكلەر سارىيىنىڭ يەر-زېمىنى، ئۆي - ئىمارەتلىرى، مال - مۈلكى ئەڭ كۆپ ئىدى.

ساراي ھەر يىلى 12 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، سارايغا كەلگەنلىكى ئادەملەرگە ياش - قېرى دېمەستىن بىر

كىشىلىك ئۇماچ بېرىپ سەدىقە قىلاتتى، بۇنداق قىلىش تاكى يېڭى يىل ھارپىسىغىچە داۋام قىلاتتى.

(2) سەنشى سارىيى: شاۋشىمىندىكى يېڭىنىڭ ساناتەت ئىدارىسىنىڭ ئورنىدا بولۇپ، سەنشىلىك زاتلار ياسىغان. گوۋەنشىنىڭ دېجۇن تاۋاپ قىلىناتتى، ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 13 - كۈنى يىغىلىش قىلىپ، ئەرۋاھقا ئاتاپ 3 كۈن ئويۇن قوياتتى. شۇ چاغدا سارايىنىڭ ئەتراپى كۆكتاتلىق بولۇپ، بۇنىڭ كۆپ قىسمى سارايىنىڭ ئىلكىدە ئىدى، سارايىنىڭ ئىگەللىگەن ئورنى بەك چوڭ، بۇتلىرى ھەيۋەت، دەرەخلىرى ئىگىز، ئەتراپى جىم - جىت ئىدى، چېتەيدە سودىگەرلىك قىلىدىغان سەنشىلىكلەر تېخىمۇ كۆپ ئىدى. چېتەيدە ياسالغان سەنشى سارىيى كۆلىمى جەھەتتە ئورۇمچىدىكى سەنشى سارىيىدىن تېخىمۇ ھەيۋەت ئىدى. ئۇ، ياغاچتىن ياسالغان 3 قەۋەتلىك ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنا بولۇپ، ئالتۇندەك پاقىراپ تۇراتتى، بىنانىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئەتراپقا قارايدىغان بولسا، چېتەي بازىرىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆرگىلى بولاتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، شىڭ شىسەي ئەتىياز ۋە كۈزلۈك بىنانى ياپون ئىبلىسلىرىنىڭ پارتلىتىۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ، بۇيرۇق چۈشۈرۈپ چۇۋۇۋەتكەن.

جايلاردىكى سەنشى سارايلىرى مەدىنىي كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش جەھەتتە داڭقى بار ئىدى. ھەر يىلى باھار بايرىمىدا ئىگىز ياغاچ ئاياقتا مېڭىش، ئايلىنىش، دۇمباق چېلىش قاتارلىق تۈرلۈك ئويۇنلار ئوينىلاتتى، 1 - ئاينىڭ 8 - كۈنىدىن باشلاپ، ئالدى بىلەن ئىدارە - جەمئىيەتلەر، ئاندىن كېيىن سودىگەرلەر، ئەڭ

ئاخىرىدا بايلار بىر بىرىنى ھېيتلايتتى، ھېيتلاش تاكى 16 ـ كۈنىگىچە داۋام قىلاتتى. چىتەيدە يەنە سەنشىلىك ئاچقان «فىڭشۈەن» دەپ ئاتىلىدىغان بىر ئاشپۇزۇل بولۇپ، تاماق، سەيلىرى تەملىك ئىدى، خېرىدارلارغا ئوبدان خىزمەت قىلاتتى. تونۇشلىرىغا تاماق، سەينى نىسى بېرىپ، زۇڭزا، تاۋۇز چاغانلىرىدا ھېساپ ـ كىتاپ قىلاتتى. بۇ ئاشپۇزۇلنىڭ ئوقىتى ياخشى بولغاچقا، شىنجاڭ بويىچە داڭقى بار ئىدى.

(3) شەنشى سارىيى: دۇڭ داجيە كوچىسىدا بولۇپ، ۋىنۋاڭ، ۋۇۋاڭ، جۇگۇڭلار تاۋاپ قىلىناتتى. بۇ سارايىنىڭ مال-مۈلكى كۆپ ئىدى، ھەر يىلى ئۆز ئادىتى بويىچە ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويياتتى ۋە يۇرتداشلار بىر يەرگە جەم بولۇپ زىياپەت ئۆتكۈزەتتى. باھار بايرىمىدا ياغاچ ئاياقتا مېڭىش قاتارلىق ئويۇنلارنى ئوينايتتى. ئۇلارنىڭ ئويۇنلىرى قالتىس ياخشى بولۇپ، كىشىلەرنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولاتتى. شېڭ شىسەي دەۋرىگە كەلگەندە، بۇ ساراي ھۆكۈمەت خادىملىرىنىڭ ئىستىمال كوپېراتىۋىغا ئۆزگەرتىلدى. ھەر ئايدا نوپۇس بويىچە ئاشلىق، ياغ سېتىۋېلىناتتى، باھاسى ئەرزان ئىدى، مال باھاسىدا ئۆزگىرىش بولغان تەقدىردىمۇ، بۇلار مال باھاسىنى ئۆستۈرمەيتتى ۋە تەڭشىمەيتتى.

(4) گەنسۇ سارىيى: يەنە بىر ئىسمى لۇڭيۇ سارىيى دەپ ئاتىلاتتى. فۇيىشى تاۋاپ قىلىناتتى، شەھەرلىك 1 ـ دوختۇرخانىنىڭ كەينىدىكى جەنكاڭلۇ كوچىسىدا ئىدى. ساراي ئورۇنلاشقان (ھازىر ھەمكارلىق كوچىسى دەپ ئۆزگەرتىلدى) كوچىدىكى ئۆي ـ ئىمارەتلەرنىڭ ھەممىسى ئەشۇ سارايىنىڭ ئىدى. ھەر يىلى ئەرۋاھقا ئاتاپ ئويۇن قويغاندا، سارايدىكى

كىتابلار كۆرگەزمە قىلىناتتى. جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمران-
لىق قىلغان دەۋردە، ساراي ئىچىدە گەنسۇلۇقلار پەرزەنتلىرى
مەكتىۋى ئېچىلىپ، گەنسۇلۇق كىشىلەرنىڭ پەرزەنتلىرى تەربىيە-
لىنەتتى. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندا، ئۇرۇش كۆپىيىپ
كەتكەنلىكتىن، بۇ ساراي ياريدارلارنى داۋالايدىغان قورۇقلۇق
ئارمىيە دوختۇرخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى، شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ
دەرس توختاتتى. جىن شۇرېن يەنە گەنسۇ سارىيىنى «گەنسۇ-
شىنجاڭ سارىيى» غا ئۆزگەرتمەكچى بولۇپ، بۇ 2 ئۆلكە بىر
ئائىلە دېگەننى بىلدۈرمەكچى بولغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ
بۇ غەرىزى ئىشقا ئاشمىغان ئىدى. پەقەت جىتەي ناھىيىسىدىكى
جۇ دې سارىيىنىڭ شەرق تەرىپىگە «گەنسۇ- شىنجاڭ سارىيى»
ئاشقىدىن ياسالدى.

(5) سىچۈەن سارىيى: ۋېنچاڭ دېجۈن تاۋاپ قىلىناتتى،
ئورنى شەھەرنىڭ مەركىزىدە بولۇپ، سەھنىلىرى ئېگىز، جاھار-
ىمرى تولۇق بولۇپ، ئەتراپىدا ھوجرا، زال ۋە مۇنبەر بار
ئىدى. شىڭ شىسەي دەۋرىدە خەنزۇ مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇش-
مىسىنىڭ خىزمەت ئورنى قىلىنغان، قورۇغا كىنوخانا ۋە تىياتىرخانا
ياسىغان. كېيىنكى چاغلاردا يولداش ماۋ دۈننىڭ تەكلىۋىگە
بىنائەن، جاۋ دەن، جۇ جىنمىن، ۋاڭ ۋېيى، شۈي داۋ، يى لىيە
ۋە يۈي سۇڭ قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ تىياتىر
پائالىيىتىنى زور كۈچ بىلەن تەرەققىي قىلدۇرغانلىقتىن، بۇ جاي
پائالىيەت مەركىزى بولۇپ قالغان. 1940 - يىلى، جاۋدەن باش
رولنى ئېلىپ چىققان «كۆرەش» دېگەن سەھنە ئەسىرى مۇشۇ
تىياتىرخانىدا ئوينالغان بولۇپ، پۈتۈن شەھەرنى زىل - زىلىگە
كەلتۈرگەن ئىدى.

(6) جۇڭجۇ سارىيى: يەنى خېنەن سارىيى بولۇپ، يۈففېگە ئېتىقات قىلاتتى. ئۇ ئورنى داشىڭخاڭدا ئىدى، ئورنى تار بولسىمۇ لېكىن ئەپلىك ياسالغان، كۆپ چاغلاردا كىنو قويۇلاتتى. كېيىنكى چاغلاردا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كەلگەن مۇھاجىرلار سەنئەت سىنىپى ئېچىپ، ئارتىسلاردىن مىڭ يۈشەن، شەن يۈلەن، شۈي سەيفېڭ، چېن باۋچىڭ، بەي يەنفۇ قاتارلىقلار مۇشۇ يەردە ئويۇن كۆرسەتكەندە، زالغا تاماشىبىنلار لىقمۇ-لىق توشۇپ كەتكەن. كېيىن، كىنو قويۇۋاتقاندا ئوت كېتىپ كۆيۈپ تۈگىدى.

(7) جېجياڭ سارىيى: سەنجياڭ سارىيى دەپمۇ ئاتىلىدۇ (جياڭشى، جياڭسۇ، جېجياڭنى كۆرسىتىدۇ)، ئورنى شاۋدۇڭمىندا بولۇپ، يۈۋاڭ گوجەنگە ئېتىقات قىلاتتى، ھەر يىلى ھېيت-بايراملاردا نەزىر-چىراق قىلاتتى، ئويۇن قويمايتتى. سەيلە ئۆتكۈزمەيتتى، بۇنىڭ بۇنداق بولۇشى جېجياڭلىقلارنىڭ ناھايىتى ئاز بولغانلىقىدىن ئىدى.

(8) زوڭگۇڭسى، ليۇگوڭسى، جۇڭيى گۇڭسى (سادىقەتچىلەر سارىيى):

زوڭگۇڭسىنىڭ ئورنى خۇنەن، خۇبېي سارىيىنىڭ جەنۇبىدىكى سەنجۇەدى دىگەن جايدىكى خېخۋاچى (نىلۇپەر گۈلى كۆلى) نىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. قۇرۇلۇشى كەڭ، چوڭ-كىچىك ساراي ئۆيلەر، ئىبادەت قىلىدىغان تۈنەكخانىلار، ئويۇن قويىدىغان سەھنە بار ئىدى. زو زۇڭتاڭنىڭ سۈرىتىنى تاۋاپ قىلاتتى.

ليۇگۇڭسىنىڭ ئورنى بىليياڭدىكى سابىق قانۇن-سىياسى شۆيۈەنىنىڭ ئوڭ تەرىپىدە، يەنى ھازىرقى 1-ئوتتۇرا مەكتەپ بولۇپ، قۇرۇلۇشلىرى زوڭگۇڭسىنىڭكىگە ئوخشايتتى، ليۇ جىنتاڭنىڭ سۈرىتىنى تاۋاپ قىلاتتى.

جۇڭيىنىڭ ئورنى دۇڭمېندا بولۇپ، زو زۇڭتاڭ شىنجاڭغا

قوشۇن باشلاپ كېلىپ، ئۇرۇش مالىمانچىلىغىنى باستۇرغاندا قۇر-
بان بولغانلارنىڭ ئىسمى يېزىلغان تەزىيە تاختىسىنى تاۋاپ قىلاتتى.

يۇقۇرىدىكى 3 گۇڭسىنى چىڭ خاندانلىغى زو زۇڭتاڭ، لىيۇ-
جىنتاڭ ۋە جەڭدە قۇربان بولغانلارنى تەقدىرلەش ئۈچۈن پۇل
ئاجرىتىپ ياساتقان، ياڭ زېڭشىن دەۋرىگە كەلگەندە، جوڭگيىسى
شاڭدىمياۋغا ئۆزگەرتىلدى، قايتىدىن رېمونت قىلىندى. يېڭى-
دىن هاكىم بولغانلار شاڭدىمياۋغا بېرىپ شاڭ كۆيدۈرۈپ سەجدە
قىلاتتى، قەسەم بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ۋەزىپە ئۆتەشكە كېتەتتى.

تاۋگۇڭسى دەيدىغان بىر ستىناڭمۇ بار، بۇ، شىنجاڭنىڭ ھەربى-
مەمۇرى ۋالىسى بولغان تاۋ موجۇنىڭ ستاڭى بولۇپ، ئورنى
مەدىنىيەت كوچىسىدا ئىدى، ئۆيلىرى ئاز بولۇپ باشقىلارغا قارى-
غاندا ئانچە ھەيۋەت ئەمەستى.

(9) چەنجۇ سارىيى: كېيىن ئۆلكىلىك كېڭەشنىڭ يىغىن
ئورنى قىلىنغان.

3. مەرھۇملار سارىيى

جايلاردىكى سارايلارنىڭ كۆپىنچىسىدە مەرھۇملار بار ئىدى
ھەمدە قەۋرە ۋە تاۋۇتلارغا مەخسۇس ئادەم قارايتتى. ئۇلارنىڭ
ئىش ھەققى، تاماغىنى سارايي بېرەتتى. ئۈرۈمچىدە خۇنەنلىك
مەرھۇملار سارىيى، خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى، چى فىڭجۇ باش-
لىق شەرقلىق مەرھۇملار سارىيى، گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى
قاتارلىقلار بار ئىدى. چى فىڭجۇ باشلىق شەرقلىق مەرھۇملار
سارىيى مانجۇرىيە، فىڭتيەن، خېيلۇڭجياڭ، جىلىن، سەندۇڭ، خې-
نەن قاتارلىق ئۆلكىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى، بۇ جاي مېيىتنى
ۋاقىتلىق ساقلاپ ياكى تېيىزرەك كۆمۈپ ساقلاپ، كېيىنكى

چاغلاردا ئۆز يۇرتىغا يۆتكەپ كېتىش ئۈچۈن تەييارلاپ قويۇلدىغان ئورۇن ئىدى. مەرھۇملار سارىيىنىڭ ئورنى ھازىرقى خۇڭسەن مېھمانخانىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يەردە ئىدى. خۇنەنلىك خۇبېيلىك مەرھۇملار سارىيى ھازىرقى خەلق كىنوخانىسى ۋە بىڭتۇەن سىلىكېتۇسى ئەتراپىدا ئىدى، كېيىن قەۋرىلەر جەنجۇەنزىنگۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. بۇلاردىن باشقا خۇنەنلىك ھەربى مەرھۇملار سارىيى بولۇپ، ئىتتىپاق يولىدىكى خاڭچېڭدا ئىدى، كېيىن باشقا جايغا يۆتكەپ كېتىلدى. گەنسۇلۇق مەرھۇملار سارىيى دۇڭمېن سىرتىدا بولۇپ، كېيىنكى چاغلاردا قەۋرىلەر جەنجۇدىنزىگۇغا يۆتكەپ كېتىلدى. مەرھۇملار سارايلىرىنىڭ ھەممىسىدە ساراي ئۆيلەر ۋە قورا تام، دەرۋازا بار ئىدى، ئىبادەت قىلىنىدىغان تۈنەكخانىلارمۇ كۆپ ئىدى. چوڭ ساراي ئۆيدىكى دىسائۇۋاڭ بۇتىسىۋاغا ئىبتىقات قىلىناتتى. تۈنەكخانىدىكى يۆتكەپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان مېيىتلارنى تاۋاپ قىلاتتى. ھەر يىلى چوكانتالدا (4 - ئاينىڭ 4 - كۈنى) ۋە 7 - ئاينىڭ 15 - كۈنى مەرھۇملار سارىيىغا قارايدىغانلار داۋجياۋ مۇخلىسلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ قىرائەت قىلدۇراتتى، مۇخلىسلارغا بېرىدىغان پۇلنى ساراي باشلىقلىرى ساراي پۇلىدىن چىقىم قىلاتتى، شىڭ شىسەي دەۋرىگە كەلگەندە، ھەممە سارايلار خەنزۇ ئۇيۇشمىسىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. مەرھۇملار سارىيىدىكى جەسەتلەر يۆتكەپ كېتىلىپ، ساراي چۇۋۇپ تاشلاندى. سارايلارنىڭ يەر - زېمىن، ئۆي - ئىمارەت، مال - مۈلكىنى خەنزۇ ئۇيۇشمىسى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆلگەنلەرگە كوللېكتىپ تەزىيە بىلدۈرۈپ دۇئا - تەكبىر قىلىدىغان ئىشلار ئاخىرلاشتى.

ئازاتلىقتىن ئىلگىرىكى شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە ئىشلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى

شۇ شۇتۇڭ

1. خەلق ئاۋىئاتسىيىسىنىڭ گۈللىنىشى ۋە خاراپلىشىشى

تارىختىن بۇيان كىشىلەر پەقەت سىچۈەن يولىنىڭ جاپالىق ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى. بىراق شىنجاڭدا سەپەر قىلىشنىڭ سىچۈەن يوللىرىغا قارىغاندا نەچچە ھەسسە جاپالىق ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. شۇڭا، 20 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بەزى ئوقۇمۇشلۇق زاتلار شىنجاڭ بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەر ئوتتۇرىسىدا ئاۋىئاتسىيە يولى ئېچىش توغرىسىدا تەكلىپ قويغان ئىدى. دەل شۇ چاغدا گېرمانىيە ھۆكۈمىتى ئەينى ۋاقىتلاردا پۈتۈن دۇنياغا مەشھۇر بولغان يونكىرس ئاۋىئاتسىيە شىركىتىدىن ۋەكىل ئەۋەتىپ گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ قاتناش مىنىستىرلىكى بىلەن ياۋروپا - ئاسىيا ھاۋا يولىنى ئېچىش ھەققىدە سۆھبەت ئېلىپ باردى ھەم بىرلەشكەن ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇش توغرىسىدا كېلىشىم ھاسىل قىلدى. ھاۋا يولى نەنجىڭدىن باشلىنىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، ئۈرۈمچى، چۆچەك ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇدۇل

بېرىلىشىغا تۇتۇشاتتى. 1929 - يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭدىكى قۇمۇل، چۆچەك، ئۈرۈمچىدىن ئىبارەت 3 جايدا ئايرودۇرۇم ياسىلىشقا باشلىدى. قۇمۇل ئايرودۇرۇمى ناھىيىدىن 3 — 4 كىلومېتىر يىراقلىقتىكى بىساۋۇزىدا ياسالدى؛ ئۈرۈمچى ئايرودۇرۇمى نەنلياڭنىڭ شەرق تەرىپىدىكى دۆڭسەن تېغى ئېتىكىدە ياسالدى، ئۇ، ئۈرۈمچىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى شەھەر سېپىلىغا 8 كىلومېتىر كېلەتتى، كېيىن داديۇپۇغا كۆچۈرۈلدى. ئۇ ۋاقىتتا، شارائىتنىڭ چەكلىمىسى بىلەن ئايرودۇرۇم قىلىشقا بەلگىلەنگەن يەر تۈزلىنىپ، قاشا تام ۋە ئايروپىلان قويىدىغان ئۆي ھەم ئايرودۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى تۇرىدىغان ياتاق، ماي ئىسكىلاتىلا باسالغان ئىدى، تاماقخانا، مېھمانخانا يوق ئىدى، تاماق يېيىش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن شەھەرگە كىرىشكە توغرا كېلەتتى.

1930 - يىلى، گېرمانىيىدە ئىشلەنگەن رونكى ماركىلىق بىر ماتورلۇق پاسساژىر ئايروپىلانى سىناق تەرىقىسىدە شىنجاڭغا ئۇچۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى. گەرچە ھاۋا يولى بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ قوشۇلۇشىدىن ئۆتكۈزۈلمىگەچكە، ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانى قاتنىيالمىدى. 1937 - يىلى، ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى قوشۇن زورايدى، جۇڭگو ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى، ئۆز ئارا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق شەرتنامىسى ئىمزالىدى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ھەربىي ئايروپىلان سېتىپ بېرىپ، جۇڭگونىڭ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇشىغا ياردەم بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، ئەسلىدە ياۋروپا - ئاسىيا ھاۋا قاتنىشى ئۈچۈن ياسالغان ئايرودۇرۇملار، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ جۇڭگوغا بەرگەن

ھەربىي ئايروپىلانلىرى قونىدىغان ئايرودرومغا ئۆزگەرتىلدى. گوچۇڭ، شىخو، ئەلىلاردىمۇ كەينى - كەينىدىن ئايرودروم ياسالدى. قومۇلنىڭ كىچىك تىپتىكى قىرغۇچى ئايروپىلانلارنى قوراشتۇرۇش ۋەزىپىسى بولغانلىقتىن، ئۇ يەردە ئاۋىئاتسىيە بازىسى قۇرۇلدى. جايلاردىكى ئايرودروملارمۇ ئەسلىدىكى ئاساستا كېڭەيتىپ قۇرۇلدى، ئايروپىلان قويۇش ئۈچۈن لاپاس، ماشىنا ئىسكىلاتى، رېمونت قىلىش سېخى ۋە پاراۋانلىق ئەسلىھەلىرى ياسالدى. شۇ چاغلاردا جۇڭگو ئەمەلدارلىرى ياۋروپا دۆلەتلىرىگە چىقسا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايروپىلانىغا ئولتۇراتتى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي ئايروپىلانلىرى بۇ لېنىيىدە ئۈزۈلمەي قاتناپ تۇردى. 1939 - يىلى، جۇڭگو بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ كېلىشىم ئىمزالاپ، جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنى قۇردى. ئۇچۇش مۇساپىسى قومۇلدىن ئالمۇتاغىچە قىلىپ بەلگىلىنىپ، ئۇچۇش ۋەزىپىسىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خەلق ئاۋىئاتسىيە ئايروپىلانلىرى ئۈستىگە ئالدى، بۇنىڭدا داگلاس ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىشلەنگەن ل- 2 شەكىللىك قوش ماتورلۇق پاسسازىر ئايروپىلانلىرى ئىشلىتىلدى. جۇڭگو - سوۋېت خەلق ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلۇشى بىلەن تەڭلا ياۋروپا - ئاسىيا ئاۋىئاتسىيە شىركىتى جۇڭگو مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىگە ئۆزگەرتىلىپ، چۇڭچىڭ-قومۇل ھاۋا يولى ئېچىلدى. ئەسلىدە بۇ ئىككى شىركەت قومۇلنى ئايروپىلان ئالمىشىش بېكىتى قىلىشنى پىلانلىغان ئىدى، لېكىن، مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ ئايروپىلانى نورمال قاتنىمايتتى، بەزىدە كېلىپ، بەزىدە كەلمەيتتى،

ئۈچۈش نۆۋىتى ناھايىتى ئاز ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بـۇ پىلان
ئەمەلگە ئاشمىدى.

جۇڭگو ـ سوۋېت ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ نۆۋەتچى ئايروـ
پىلانى 1939 ـ يىلىدىن ئېتىۋارەن رەسمى قەرەللىك ئۇـچۇشقا
باشلىدى، ھەر ھەپتىنىڭ چارشەنبە كۈنى ئالمۇتادىن ئۇـچۇـپ
قۇمۇلغا قونۇپ، پەيشەنبە كۈنى قۇمۇلدىن ئاـلمۇتاغا قـايتاتتى،
كېيىن، شۇ كۈنى بېرىپ، شۇ كۈنى قايتىدىغان بولدى، شۇنىڭ
بىلەن بىر ۋاقىتتا، قـۇمۇل، ئـۈرۈمچى، ئىلى ئـايرودروملىرى
كېڭەيتىپ ياسالدى. قۇمۇل ئايرودرومى ناھىيىدىن 15 كىلومېتىر
شىنجاڭزى چۆلىگە كۆچۈرۈلدى، ئۈرۈمچى ئايرودرومى دادىيوپەدا
تۇرۇۋەردى. بۇ ئىككى جايدا ئاۋىئا پورتى قـۇرۇلغان بولـۇپ،
بىر قەدەر زامانىۋىلاشقان كـۆتۈرۈلۈش، چـۈشۈش ئـۈسكۈنىلىرى،
كېچىدە قونۇش ئۈسكۈنىلىرى ۋە يـول بـاشلىغۇچى تېلېگىراف
ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، پاسسائىرلار ياتاق ـ تاماقـ
خانىسى قاتارلىق ئەسلىھەلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان ھـەم ياسـالغان
ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئـاۋىئا پورتتا ئىشلەيدىغانلارنىڭ ھەمـ
مىسى سوۋېتلىكلەر بولۇپ، سانى ناھايىتى ئاز ئىدى، قـۇمۇلـ
دىكى ئاۋىئا پورتتا پەقەت بىر نـەپـەر بېكەت باشلىقى، بىر
ھـاۋا رايى خادىمى قوشۇمچە رادىست، بىر شوپۇر بار ئىدى.
بېكەت بـاشلىقى بىلەت سېتىش، جىڭلاش، بىلەت تـەكشۈرۈش،
ئايروپىلاننىڭ ئۈچۈشى ۋە قونۇشىغا قوماندانلىق قىلىش قاتارـ
لىق كەسپى، تىجارەت ئىشلىرىنى قوشۇمچە ئىشلەيتتى. شوپـۇر
ئاپتوۋۇز، يۈك ئاپتوموبىلى، بېنزىن ئاۋۇز ۋە كىران ماشىنىلىرىنى
ھەيدىگەندىن تاشقىرى مال سېتىۋېلىش، تەمىنلەش، پاسسائىرلارـ
نى توشۇش قاتارلىق ئىشلارنى قىلاتتى. رادىست قـوشۇمچە

ھاۋا رايى خىزمىتىنى ئۈستىگە ئالغان بولۇپ ھاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرىش ۋە ئايروپىلان كۆتۈرۈلگەندىن كېيىن تېلېگراما ئارقىلىق يول باشلاش ئىشىنى ئىشلەيتتى. باشتا پاسساژىرلار ئايرودۇرومدا تاماقلىنىپ، قونالايتتى، لېكىن، بۇ ناھايىتى قىسقا ۋاقىت داۋام قىلدى، كېيىن پاسساژىرلارنى شەھەرگە ئاپىرىدىغان بولدى. مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتى چۇڭچىڭ—قۇمۇل ھاۋا يولىنى ئاچقاندىن كېيىن نۆۋەتچى ئايروپىلاننىڭ ئۇچۇشى بەكمۇ نورمالسىز بولدى. بۇ شىركەتنىڭ قۇمۇلدا ئايرودۇرومى يوق بولۇپ، ناھىيىدە بىر ئىش بېجىرىش ئورنى بىلەن تېلېگراف پونكىتى بار ئىدى، ماشىنا بىلەن ئايروپىلانى ئايرودۇرومدا تۇراتتى. ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن س—45 ۋە س—46 شەكىللىك ئايروپىلانلار بار ئىدى. ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ نۆۋەتچى ئايروپىلانى نەنجىڭدىن ئۇچىدىغان بولدى، لېكىن قېتىم سانى بارغانسېرى ئازلاپ كەتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە، ئامېرىكا، ھىندىستاندىن ئۇچۇپ ھىمالايا تېغىدىن ھالقىپ ئۆتىدىغان ئاتالمىش «تۆگە لوكىسى» ھاۋا يولىنى سىناق قىلىپ مۇۋەپپەقىيەت قازاندى ۋە جۇڭگو - ئامېرىكا ھەمكارلىقىدىكى جۇڭگو ئاۋىئاتسىيە شىركىتى قۇرۇلۇپ، قۇمۇلدا ئۇنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى تەسىس قىلىندى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئايروپىلانىنىڭ كەلگەن - كەتكىنىنى بىر قېتىممۇ كۆرۈپ باقمىدۇق.

مانا بۇ، ياۋروپا - ئاسىيا، جۇڭگو - سوۋېت ھەم جۇڭگودىكى مەركەزدىن تارتىپ تۆۋەندىكى 4 چوڭ ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ

شىنجاڭدىكى راۋاجلىنىش ۋە زاۋاللىققا يۈزلىنىش تارىخى ئىدى.
ياۋروپا ـ ئاسىيا ھاۋا قاتنىشى سىنىقى مۇۋەپپەقىيەتلىك
بولدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭلا بۇ لىنىيىدىكى ھاۋا قاتنىشىمۇ توخ-
تىدى. لېكىن، جۇڭگو ـ سوۋېت نۆۋەتچى ئايروپىلانى 1949 ـ
يىللارغىچە نورمال ئۇچۇپ تۇردى، ئۇ، شىنجاڭنىڭ خەلق ئاۋىئات-
سىيە تارىخىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرغان ئىدى.

مەركىزىي ئاۋىئاتسىيە شىركىتى لەيلەپ قالغان. تۇرۇن
بولۇپ، جۇڭگو نۆۋەتچى ئايروپىلانى نامىدا بار ئەمەلىيەتتە
يوق ئىدى. گەرچە ھاۋا قاتنىشى يولغا قويۇلغان بولسىمۇ،
لېكىن شىنجاڭغا بېرىش ـ كېلىشتىكى قىيىنچىلىق ئەھۋالىدا
يەنىلا ياخشىلىنىش بولمىدى. پەقەت جۇڭگو كوممۇنىستىك پار-
تىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدىلا، لەنجۇ ـ شىنجاڭ تۆمۈر يولى ياسىلىپ،
پويىز تىيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى كورلىغىچە يېتىپ بارالايدىغان
بولدى. خەلقئارا ھاۋا يولى ئۈرۈمچىنى مەركەز قىلغان ھالدا
تەرەپ ـ تەرەپلەرگە تۇتاشتى. دۆلەت ئىچى ۋە ئاپتونوم رايوندى-
كى نۆۋەتچى ئايروپىلانلارمۇ قەرەللىك ئۇچىدىغان بولدى. تاش-
يول قاتنىشىمۇ كۈنسايىن تەرەققىي قىلدى، بۇلار كىشىنى قانداق-
مۇ قايىل قىلمىسۇن؟

2. ھەربىي ئاۋىئاتسىيە ئۆزگىرىشى. شىنجاڭدا ھەربىي ئاۋىئات-
سىيە 1931 ـ يىلى بارلىققا كەلگەن. ئەينى ۋاقىتتا ما جۇڭيىڭ،
يولۋاس ۋە خوجىنىياز ھاجى قاتارلىق 3 تەرەپنىڭ قوراللىق
كۈچى بىرلىشىپ قۇمۇل ناھىيىسىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى،
ئۇرۇش بارغانسېرى كېڭىيىشكە باشلىدى. ئۆلكە دائىرىلىرى
ئىلىدىن قورال ـ يارىغى بىر قەدەر يېڭى قىسىملارنى يۆتكەپ
كەلگەندىن تاشقىرى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ھەربىي كۆرەشچى ئايروپىلان

قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن پ-2 شەكىللىك مەشق ئايروپىلانىدىن 6 نى؛ ر-1 شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىدىن 3 نى سېتىۋېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتۇردى. بۇ، شىنجاڭدا ھەربىي مەقسەت ئۈچۈن ئايروپىلان ئىشلىتىشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئۇ چاغدىكى ليوتچىكلار بىلەن ئايرودورۇم خىزمەتچى خادىملىرى ۋە مېخانىزاتسىيە خادىملىرىنىڭ ھەممىسى شەرقىي شىمال ھەم ئىچكىرىدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن، يېتەكچىلىك قىلىشقا بولسا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىنغان ئىدى. 1932 - يىلى جىن شۇرېن ھاكىمىيىتى شىنجاڭدا مالىمانچىلىقنىڭ ئەۋج ئېلىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەربىي تەييارلىقنى كېڭەيتىپ، ھەربىي خادىملارنى تەربىيىلەشكە كىرىشتى. ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى قۇرغاندىن باشقا شۇ يىلى كۈزدە يەنە چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى قۇردى. شەرقىي شىمالىق ليوتچىك لىي شياۋبىننى مەكتەپ مۇدىرى قىلىپ تەيىنلىدى، بىرىنچى قاراردا 20 ئوقۇغۇچى ئوقۇدى. ئىسمىدە قېلىشىچە بۇ ئوقۇغۇچىلار: ۋاڭ بىڭ چى، جاۋ خى نيەن، گاۋ جىجۇڭ، چېڭ مىن، چېڭ شىگۈي، جاڭ سۇڭخۇ، كوڭ شياڭفۇ، رېن جاۋشياڭ، ياڭ خېرۇڭ، سۇن شۇيچاڭ، سۇن تەيچاڭ، جۇڭ چىڭيۈي، لى خۇەنجاڭ (ئۇيغۇر) قاتارلىقلار ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە يەنە شەرقىي شىمالدىن ياۋ شيۇڭ، جاڭ نيەنشاۋ، جاڭ شۇيەن، جاڭ جىنشەن، ۋاڭ يۈيشەن، يۈەن گوۋېي شۇنىڭدەك گېنېرال فېڭ يۈيشياڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن ۋاڭجىن قاتارلىق ليوتچىكلار يۆتكەپ كېلىندى. 1 - قارارنى پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن شەرقىي شىمالدىن يۆتكەپ كېلىنگەن ليوتچىكلارنىڭ بەزىسى ئايروپى-

لان ۋەقەسى بىلەن ئۆلدى، بەزىسى مىلىتارىست شېڭشىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى.

ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 4 ليوتچىك، 3 مىخانىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۆگىنىشتە ئۆز زامانىسىدا چىققان 2 — y شەكىللىك ئايروپىلانلار ئىشلىتىلگەن ئىدى. ئۇندىن باشقا، 5 — p شەكىللىك چارلىغۇچى كۈرەشچى ئايروپىلاندىن بىر قانچىسى بار ئىدى. 1933 - يىلى، شىنجاڭدا «12 - ئاپرېل ئۆزگىرىشى» يۈز بەرگەن ۋە ما جۇڭيىڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا يۈرۈش قىلغان مەزگىلدە، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرى لي شياۋتيەن باشقىلار تەرىپىدىن ئەينى ۋاقىتتىكى ۋاقىتلىق دۇبەن شېڭشىسەينى قەستلەشكە قاتناشقان دەپ كۆرسىتىلىپ ئۆلتۈرۈلدى. ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىگە ۋاڭ يۈيشەن مۇدىر بولدى، ئۇزۇن ئۆتمەي ۋاكىۋ قولغا ئېلىنىپ ياۋشيۈك مۇدىر بولدى. كېيىن، ياۋ شيۈك، جاڭ نيەنشاۋ، يۈەن گوۋېي قاتارلىقلار ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۈرمىگە تاشلىنىپ، تۈرمىدە ئۆلدى. بىرلا جاڭ شۈيەن خېلى بۇرۇنلا جان بېقىپ شىنجاڭدىن كېتىپ قالغان بولغاچقا ئامان قالغان ئىدى. ئۇ، ئازادلىقتىن كېيىن 70 - يىللارنىڭ بېشىدا قۇمۇلدا كېسەل بولۇپ ۋاپات بولدى. ئۇندىن باشقا جاڭ جىشەن ئۆز ۋاقتىدا گومىنداڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا كىرگۈزۈلگەن ئىدى، ئازادلىقتىن كېيىن نەنجىڭ ھەربىي ئىنستىتۇتىنىڭ ھاۋا ئارمىيە پاكولتېتىدا تاكتىكا ئوقۇتقۇچىسى بولدى. شەرقىي شىمالدىن تەكلىپ قىلىپ كېلىنگەن 3 مىخانىكتىن جاڭشۈي جۇ ئىنژېنېر بولدى.

لى تيەنباۋ رېمونت گورۇپپىسىنىڭ باشلىغى بولدى، چياۋ ۋەنسەي ياغاچ رېمونت گورۇپپىسىنىڭ باشلىغى بولدى. ئۇندىن باشقا، دۇبەن مەھكىمىسىگە قاراشلىق ھەربىي زاۋۇتتىن شى گۇاڭ ۋۇ، ياڭ يۇي چيەن، ۋۇ يۈنشىن، جاڭ فۇ قاتارلىق تېخنىك ئىشچىلار يۆتكەپ كېلىنگەن ئىدى.

1933 ـ يىلى، بىرىنچى قارار مىخانىزاتسىيە سىنىپىغا 40 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. ئۇلار: شۈي شۇتوڭ، لى گولياڭ، ۋۇچيۈن، گاۋ جىڭچېن، لو شېڭسەي، ياڭ زېڭرۇڭ، جاڭمىنشەن، دېڭ مىنچاۋ، پېڭ مىنلى، ساۋ چىڭچاڭ، ياڭ سېڭ، ليۇۋىن چىڭ، ۋاڭ جېنچى، چېڭ شياۋتوڭ، لى چىڭفۇ، ۋاڭ داشېڭ، جاۋكۇي يۈەن، گاۋ ۋېيمىڭ، جۇيىڭزۇڭ، فەنچۈنخۇا، خەنياۋزۇڭ، شياڭيىڭكې، لياڭ جيۇرۇ، جاڭ خۇڭتاۋ، جاڭ يۈنشى، ساۋزويى، خەن يىڭچى، خۇڭ پېڭشى، جۇ مىنرېن، ۋاڭ لىيەن قاتارلىقلار ئىدى.

1938 ـ يىلى، ھەربىي مەكتەپتىن ئىككىنچى قارار ليوتچىكلار سىنىپىغا يەنە بىر قانچە 10 ئادەم قوبۇل قىلىندى.

1939 ـ يىلى يەنە ئۇرۇمچىنىڭ شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى يېڭى گازارمىدىكى غەربىي ئارمىيىنىڭ پىشقەدەم قىزىل ئارمىيە جەڭچى ـ كادىرلىرى ئىچىدىن 3 ـ قارار ليوتچىكلار سىنىپىغا 30 دەك ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. بۇنىڭ ئىچىدە ياۋشيۇڭنىڭ ئوغلى ياۋشيۇڭتاۋ قىزىل ئارمىيە جەڭچىسى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا يېڭى گازارمىدىكى كادىر، جەڭچىلەر ئىچىدىن 2 ـ قارار مىخانىزاتسىيە سىنىپىغىمۇ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. 1938 ـ يىلى، 1 ـ قارار رازۋېتكا سىنىپى ئېچىلدى. 1942 ـ يىلى، 3 ـ قارار مىخانىزاتسىيە

سىنىپى ئېچىلدى. 1940 ـ يىلى يەنە ھاۋا رايى سىنىپىدىن بىرى ئېچىلدى.

ئوقۇتۇش جەھەتتە، 1939 ـ يىلدىن باشلاپ ئىلگىرىكى P — 5 شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ئورنىغا يېڭى شەكىللىدىكى E — 16 شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىنىڭ ھەيدەش تېخنىكىسى ئۆگىتىلىشكە باشلىدى. 1 ـ قارار رازۋېتكا سىنىپىدا ئاساسەن يول باشلاش، ھاۋادا رازۋېتكا قىلىش، بومباردىمان قىلىش، ئوققا تۇتۇش، ئالاقىلىشىش، سۈرەتكە تارتىش قاتارلىق دەرسلەر ئۆتۈلدى.

شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە دوبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە ئەترىتى ئەسلىدە بىرىگادا بولۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى بىلەن قوشۇۋېتىلدى. بىرىگادا باشلىقى ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مۇدىرلىكىنى قوشۇمچە ئۆتىدى ۋە ئۇنىڭغا گېنېرال پولكوۋنىك ئۇنۋانى بېرىلدى ھەم بىرىگادا باشلىقىنىڭ ئورۇنباسارى، ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، ئاۋىئاتسىيە ئىنژېنېرى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن باش ئوقۇتقۇچى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن ئۇچقۇچىلار ئوقۇتقۇچىسى، مىخانىزاتسىيە ئوقۇتقۇچىسى، رازۋېتكا ئوقۇتقۇچىسى قاتارلىقلار تەيىنلەندى. سوۋېت ئوقۇتقۇچىلىرى ھەر 3 يىلدا بىر قېتىم ئالماشتى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا 3 ئوتتۇرا ئەترەت، ھەر ئوتتۇرا ئەترەت قارمىقىدا 3 كىچىك ئەترەت بار ئىدى. مەشق شۇ ئەترەتلەر بويىچە ئېلىپ بېرىلاتتى. ئەينى ۋاقىتتا 1 ـ ئوتتۇرا ئەترەتتە y — 15 شەكىللىك قوش قاناتلىق قىرغۇچى ئايروپىلاندىن 6 سى، U — 16 شەكىللىك يالاڭ قاناتلىق كۆرەشچى مەشق ئايروپىلانىدىن ئۈچى بار ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا

قىرغۇچى ئايروپىلاننى قوغلىغۇچى ئايروپىلان ياكى كۆرەشچى ئايروپىلان دەپ ئاتىشاتتى. 2 - ئوتتۇرا ئەترەت بومباردىمانچى، چارلىغۇچى ئايروپىلان ئەتردى بولۇپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا 5 — p شەكىللىك چارلىغۇچى ئايروپىلاندىن 9 ى بار ئىدى. بۇ ئەينى ۋاقىتتا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئاساسىي ئايروپىلان خىلى ئىدى. 3 - ئوتتۇرا ئەترەت باشلانغۇچ، ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئۆگىتىش ئايروپىلان ئەتردى ئىدى. ئۇنىڭ قارمىقىدا 2 — y شەكىللىك باشلانغۇچ سەۋىيىدىكى ئۆگىتىش ئايروپىلانىدىن 9 ى، 5 — p شەكىللىك چارلاش ئايروپىلانىدىن 3 ى شۇنىڭدەك قوش قاناتلىق پاسساژىر ئايروپىلانىدىن 2 سى بار ئىدى، ئۇ 5 — p شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايروپىلاندىن ئۆزگەرتىلگەن بولۇپ، ئۇنى قوتقۇزۇش ئايروپىلانى قاتارىدىمۇ ئىشلەتكىلى بولاتتى، 4 - 5 پاسساژىر پاتاتتى. مەخسۇس ئاۋىئاتسىيە بىرىگادا باشلىقىنىڭ ھەيدىشى ئۈچۈن ئاجرىتىپ بېرىلگەن 5 — p شەكىللىك قوش قاناتلىق ئايروپىلاندىن بىرسى بار ئىدى.

ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ئورگىنىدا مىخاينىكا، خوجىلىق، قورال - جابدۇق، ھاۋا قاتنىشى، يېقىلغۇ، ھاۋا رايى، سۈرەتكە ئېلىش، بىخەتەرلىك پاراشوتى، مائارىپ قاتارلىق بۆلۈملەر تەسىس قىلىنغان ئىدى.

ئاپتوموبىللارنىڭ كۈنسېرى كۆپىيىپ، ئېغىرلاپ كېتىۋاتقان رېمونت قىلىش ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن، 1941 - يىلى، شۇ چاغلاردا بىر قەدەر ئىلغار دەپ ھېساپلىنىدىغان رېمونت زاۋۇتىدىن بىرسى، ئايروپىلان قويىدىغان چوڭ ئېيتىكى ئىسكىلاتتىن بىر قانچىسى، ۋاقىتلىق ئىسكى-

لاتتىن 6 سى ياسالدى. p — 5 ، y — 2 شەكىللىك ئايروپە-
لانلارنىڭ ماتورى رادىياتور سۈيى ئارقىلىق سوۋۇتىلاتتى، قىش
كۈنلىرىدە ماتورى ئوت بىلەن قىزىتىلىپ، پەلدىرلىغۇچنى قول
بىلەن ئايلاندۇرۇش ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. U — 15 .
U — 16 شەكىللىك ئايروپىلانلارنىڭ ماتورى بولسا، هاۋا
ئارقىلىق سوۋۇتۇلۇپ، قىسىلغان هاۋا ۋە زىۋەت قىلىش ماشى-
نىسى ئارقىلىق ئوت ئالدۇرۇلاتتى. زىۋەت قىلىش ماشىنىسىنىڭ
ئالدى قىسمىغا زىۋەت قىلىش ئەسۋابى ئورنىتىلغان بولۇپ،
زىۋەت قىلىنغاندا، زىۋەت قىلىش ئەسۋابى ئايروپىلاننىڭ باش
قىسمىدىكى ماتورنىڭ ئالدى تەرەپتىن چىقىپ تۇرغان ئەگرى
ئوقنىڭ بېشىغا كەيگۈزۈلۈپ ئوت ئالدۇرۇلاتتى، قانۇنىيەتتى
ئاپتوموبىلنى زىۋەت قىلىنغاندا روكايتكا بىلەن ئايلاندۇرۇپ
زىۋەت قىلىنغانغا ئوخشاش ئىدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدا
يەردە تۇرۇپ سىمسىز تېلېگىراف ئارقىلىق يول باشلاش ئۈسكۈ-
نىلىرى يوق ئىدى، ئالاقە، تېلېگىراف ئىدارىسى بىلەن دىۋەن
مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي تېلېگىراف ئىستانسىسى ئارقىلىق ئېلىپ
بېرىلاتتى. ئۇ، بەزى كىچىك كۆلەمدىكى جەڭلەرگە قاتناشقانىدىن
سىرت، خەلق ئاۋىئاتسىيە كەسپى بىلەنمۇ شۇغۇللىناتتى.
مەسىلەن: چېكەتكە يوقۇتاتتى، ھەربىي، مەمۇرى ئىدارىلارنى
توشۇيتتى، چارقىلىق، چەرچەن قاتارلىق جايلارغا ھەربىي ئەشيا-
لارنى يەتكۈزۈپ بېرەتتى.

ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى بىلەن ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ
ھەربىي ئايرودرومى ئۈرۈمچىنىڭ كىچىك شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ
سىرتىدىكى چوڭ ھەربىي مەشق مەيدانىدا ئىدى. 1933 - يىلى،
ماجوڭيىڭ ئۈرۈمچىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلغاندا، ئايرودرومنى

بىر مەزگىل ئىشغال قىلىۋېلىپ، ئايروپىلان ئىسكىلاتىدىكى ئايروپىلان ۋە ليوتچىكلارنى قولغا چۈشۈرۈپ، شۇ ئايروپىلانلار ئارقىلىق ئۈرۈمچىنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرۈپ تەشۋىق ۋەرەقىسى تارقاتقان ئىدى. ماجۇڭيىڭ چېكىنگەن چاغدا ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى ئايروپىلان ئېۋەتىپ ماجۇڭيىڭنىڭ قوشۇنىنى ئوققا تۇتتى ۋە بومباردىمان قىلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ شەرقىي كىچىك دەرۋازا سىرتىدىكى بۇ ئايرودورومى شىنجاڭدا ئەڭ بۇرۇن ياسالغان بىر قەدەر ياخشى ئايرودوروم ئىدى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ئۇرۇشى مەزگىلىدە ياسالغان غۇلجا، شىخو، گۇچۇڭلاردىكى ئايرودورومىلار بىر قەدەر ئاددىي ئىدى. قۇمۇل ئايرودورومىدىن باشقىلىرىغا پەقەت 15 — U، 16 — U شەكىللىك قىرغۇچى ئايروپىلانلار قونالايتتى. س ب، د ب، ت ب شەكىللىك يىراققا ئۇچالايدىغان بومباردىمانچى ئايروپىلانلار قۇمۇل، ئۈرۈمچىدىكى ئايرودوروملارغىلا قونالايتتى. چۈنكى قۇمۇل ئايرودورومى ئەڭ دەسلەپ ياسالغان، ئۈسكۈنىلىرى ئەڭ ياخشى ئاۋىئاتسىيە بازىسى ئىدى، ئۇنىڭدا دائىم دىگىدەك ھاۋا ھۇجۇمىدىن ساقلىنىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيدىغان قىرغۇچى ئايروپىلان ۋە بومباردىمانچى ئايروپىلاندىن 20 نەچچىسى تۇراتتى. ھەر قايسى ئايرودورومىلارنىڭ ماي ئىسكىلاتى، تېلېگىراف ئىستانسىسى، ھاۋا رايى ئىستانسىسى، مىخانىزىم ئىسكىلاتلىرىنى تامامەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئايرودوروم خىزمەتچى خادىملىرى باشقۇراتتى. دۇبەن مەھكىمىسىدىن ئېۋەتىلگەن ئىشچى - خىزمەتچىلەر سوۋېت خىزمەتچى خادىملىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى. ئۇندىن باشقا، گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ خىزمەتچى خادىملىرى بار بولۇپ،

ئۇلار ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىنىڭ ئۇياق - بۇياققا ئۆتكەن ئايروپىلانلىرى ئۈچۈن خىزمەت قىلاتتى.

ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرىسىدا، مەملىكەت ئىچىدىكى كۆپ ساندىكى ئاۋىئاتسىيە مەشق بازىلىرى ياپون تاجاۋۇزچى قوشۇنى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنىپ قالماستىن، بەلكى مەشق قوراللىرىنىڭ كېلىش مەنبەسىمۇ ئۈزۈپ تاشلاندى. ئاۋىئاتسىيە خادىملىرىنى تولۇقلاش ئۈچۈن، گومىنداڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوقۇتقۇچى ئەۋەتىپ ئۇچقۇچى خادىملارنى تەربىيىلەپ بېرىش ھەم قورال، ئۈسكۈنىلەر بىلەن تەمىنلەش ھەققىدە كېلىشىم ئىمزالىدى. 1939 - يىلى، شىنجاڭ ئىلى ۋىلايىتىنىڭ ئىلى ناھىيىسىدىكى ھەرەمباغدا ھاۋا ئارمىيە تەلىم - تەربىيە ئەترىتى قۇرۇلۇپ، مەخسۇس ئۇچقۇچى ۋە ئايرودۇرۇم خىزمەتچىلىرىنى تەربىيىلەيدىغان كۆلىمى زور ئايرودۇرۇم — مەشق بازىسى ياسالدى. 1940 - يىلدىن 1944 - يىلدىكى ئىلى ۋەقەسىگە قەدەر بۇ يەردە گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى ئۈچۈن بىر تۈركۈم ئۇچقۇچى ۋە ئايرودۇرۇم خىزمەتچى خادىملىرى، تۆۋەن دەرىجىلىك كوماندىرلار تەربىيىلەپ بېرىلدى.

شىنجاڭ يەر كۆلىمىنىڭ كەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىكىگە ماسلىشىش ئۈچۈن، دۇبەن مەھكىمىسى ئالتاي، چۆچەك، كۆكتوقاي، قاراشەھەر، كورلا، ئاقسۇ، قەشقەر، يەكەن، چارقىلىق، چەرچەن، خوتەن، لوپنۇر ناھىيىسىنىڭ تىكەنلىك دېگەن جايلىرىدا ئايرودۇرۇم ياسىدى. تىكەنلىكتە ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ ئايروپىلانلىرى ھادىسىگە ئۇچراپ چۈشۈشكە مەجبۇر بولغاندا ئىشلىتىش ئۈچۈن ئاز مىقداردىكى بېنزىنمۇ ساقلىناتتى.

باشقا ئايرودروملاردا هاۋا رايى خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلەيدىغان بېكەت باشلىغى ۋە بىر مۇنچە ئەسكەرلەر بار ئىدى، يېقىلغۇ ساقلىناتتى، هاۋا رايىدىن مەلۇمات بېرەتتى هەم تەكشۈرگۈچى خادىملار بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇچقۇچىلىرى كۈتۈۋېلىناتتى.

1942 - يىلى، خوتەن گارنىزونى بىلەن يەكەندە تۇرۇشلۇق ئاتلىق 43 - پولك دۇبەن مەھكىمىسى ئارقىلىق ئېۋەتىلگەن گومىنداڭ ھەربى دائىرىسىنىڭ بۇ ئىككى جايدا دەرھال ئايرو-دروم، ئۆيلەرنى ياساپ، ئامېرىكا هاۋا ئارمىيىسىنىڭ ئايرو-پىلانلىرىنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق كۆرۈش توغرىسىدىكى تېلېگى-راممىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. بۇ چاغ، ئۇلۇق ئوكيان ئۇرۇشى پارتلاپ، يۈنەن - بىرما ئوتتۇرىسىدىكى هاۋا، قۇرۇغلۇق قاتنىشى ئۈزۈلۈپ قالغان مەزگىل ئىدى، جۇڭگو بىلەن ئىتتى-پاقداش ئارمىيە ئوتتۇرىسىدىكى هاۋا قاتنىشىنى يولغا قويۇش ئۈچۈن، ئامېرىكا هاۋا ئارمىيىسىنىڭ چوڭ تىپتىكى ئايروپىلان-لىرى هىندىستان، پاكىستان ئارقىلىق قارا قۇرۇم تاغلىرىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ شىنجاڭغا يېتىپ كېلىدىغان هاۋا يولىنى ئاچماقچى بولدى، لېكىن هىندىستان بىلەن پاكىستان ۋەزى-يىتىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن بولسا كېرەك مۇۋەپپەقىيەت قازىنالمىدى. كېيىن، هىمالايا تېغىدىن ئۆتۈپ، شىزاڭ ئارقىلىق سىچۈەنگە يېتىپ بارىدىغان هاۋا يولى ئېچىلدى. ئاتالمىش «تۆگە لوكىسى» هاۋا يولى ياپون جاهانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇش غەلىبە قىلغانغا قەدەر جۇڭگو بىلەن ئىتتىپاقداش دۆلەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى بىردىن بىر هاۋا يولى بولۇپ قالدى.

1944 - يىلى، شېڭشىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ، ئەسلى-دىكى ئۆلكىگە قاراشلىق قىسىملار بىردەك گومىنداڭ ئىنقىلاۋى

ئارمىيىسى قىلىپ تۈزۈلۈپ، شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىققان 29 - كورپۇسقا قوشۇۋېتىلدى. ئەسلىدىكى چېگرا مۇداپىئە دۇبەن مەھكىمىسى غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمە تەرىپىدىن ئۆتكۈزۈۋېلىنىپ، شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى. ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قوشۇۋېتىلدى، ئۇنى گومىنداڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى جوجىرۇ مەخسۇس شىنجاڭغا كېلىپ ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 16 - باش پونكىتى قىلىپ ئۆزگەرتتى، تيەنيىپ باشلىق بولدى. ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋى ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى، رېمونت قىلىش زاۋۇدى ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 2 - رېمونتخانىسىغا ئۆزگەرتىلدى. ئىچكىرىدىن تېلېگراف ئاپاراتى يۆتكەپ كېلىنىپ، ئاۋىئاتسىيە كومىتېتى بىلەن بىۋاستە ئالاقە يولغا قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئۇچقۇچى، ئايرودۇروم خادىملىرى ئىچىدىكى مايور دەرىجىلىك ئوفىتسېرلارنىڭ دەرىجىسى ستارشى لېيتېنانتقا چۈشۈرۈلدى، ستارشى لېيتېنانتتىن تۆۋەن دەرىجىلىكلەرنىڭ دەرىجىسى ئۆزگەرتىلمىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى جۇڭگوغا ئايروپىلان سېتىپ بېرىشنى ئاللىقاچان توختۇتۇپ قويغانلىقتىن، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى ئۈچۈن ئايروپىلانلارنى يېڭىلاش ۋە تولۇقلاش ئىمكانىيىتى بولمىدى. ئايروپىلانلىرى كونىراپ ئىشلەتكىلى بولمايدىغان دەرىجىگە يېتىپ قالغان ئىدى، ئىچكىرى بولسا ئاللىقاچان ئامېرىكىدا ئىشلەنگەن ئايروپىلانلارنى ئىشلىتىشكە باشلىغان ئىدى، شۇڭا، ئىشتات بويىچە قالدۇرۇلغانلاردىن باشقا ئەسلىدىكى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ئايرودۇروم خىزمەتچى خادىملىرى بىلەن مېخانىكلارنىڭ ھەممىسى تۈركۈمگە بۆ-

ئۈنۈپ چىقىدۇ، چۆكچىكىغا يۆتكەپ كېتىلىپ، قايتىدىن تەربىيىلەندى.

شېڭ شىسەي جىياڭ جېيشىغا تەسلىم بولغاندىن كېيىن، جاڭبىڭگۇاڭنى ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىگەن ئىدى. جاڭبىڭگۇاڭ ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان مەزگىلدە، شىنجاڭ ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن 8 - ئارمىيىنىڭ ئۇچقۇچىلىرى ۋە مېخانىكلىرى تامامەن يېڭى گازارمىغا، كېيىن يەنئەنگە قايتۇرۇلدى.

چېڭدۇغا يۆتكەپ كېتىلگەن مېخانىكلارنىڭ بىر قىسمى كېيىن ليوتچىكلىق، يول باشلاش ۋە ئاۋىئاتسىيە تېلېگراف ئالاقىسى كەسپىنى ئۆگىنىشكە ئامېرىكىغا ئەۋەتىلگەن ئىدى، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى ماڭا نامەلۇم.

ئازاتلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە گومىنداڭ دائىرىلىرى تەيۋەننى چېكىنىش بازىسى قىلىشنى قارار قىلدى، ئالدى بىلەن تەيۋەنگە چېكىنگەن ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئىچىدە ئەسلىدىكى ئاۋى-ئاتسىيە بىرىگادىسىدىكى ستارشى لېيتېنانت مېخانىك لۇشېڭسەي، جۇيىڭسۇڭ، ياڭزىڭرۇڭ، ۋاڭلىيەندې، گاۋۋېيمىڭ؛ لېيتېنانت مېخانىك لۇيىيىڭچى، يۈەنگوجۇ، يەنشۆپو؛ ستارشى لېيتېنانت مېخانىك ۋۇچيۈنلەر، ئۇندىن باشقا، ستارشى لېيتېنانت ئۇچقۇچى چېڭمىڭ، ستارشى لېيتېنانت يول باشلىغۇچى جاڭزىچياڭلار بار ئىدى. بۇ كىشىلەر شىنجاڭدا تۇغۇلۇپ، شىنجاڭدا ئۆسكەن ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشە-لىدىمۇ - يوق، بۇنى ئۇقۇشۇپ كۆرسەك بولىدۇ.

لۇشېڭسەي قۇمۇللۇق بولۇپ، ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرى ھازىرمۇ قۇمۇلدا بار. ۋەتىنىمىزنىڭ بالدۇرراق بىرلىككە كېلىپ، دېڭىزنىڭ ئۇ ياقىسىدا سەرسان بولۇپ يۈرگەن كونا دوستلى-رىمىزنىڭ بالدۇرراق قايتىپ كېلىشىگە تىلەكداشمەن.

كەمىنە ئۆز ۋاقتىدا دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ئاۋىئاتسىيە

بىرىگادىسىدا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جەمئىي 17 يىلدەك ئوقۇغان ۋە خىزمەت قىلغان، ھازىر 66 ياشقا كىردى.
1933 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە مەكتىۋىنىڭ مىخانىزاتسىيە سىنىپىنىڭ 1 - قارارىنى پۈتتۈرگەن، مىلادشى لېيتېنانت، لېيتېنانت مىخانىك ۋە ستارشى لېيتېنانت باش مىخانىك بولغان، 1942 - يىلى مايور باش مىخانىكلىققا كۆتۈرۈلگەن. 1944 - يىلى، ئاۋىئاتسىيە بىرىگادىسى گومىنداڭ ئاۋىئاتسىيە كومىتېتىغا قارىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە 16 - باش پونكىتىدا قالدۇرۇلغان.
1946 - يىلى، لەنجۇ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - ماي، ئوق - دورا ئىسكىلاتىغا يۆتكەلگەن، 9 - ئايدا، ھاۋا ئارمىيە كۇرسانتلار باش ئەترىتىدە 3 ئاي تەربىيەلەنگەندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ چېڭدۇدىكى مىخانىزاتسىيە مەكتىۋىگە ئوقۇشقا ئېۋەتىلگەن، 1948 - يىلى 5 - ئايدا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، نەنجىڭ ھاۋا ئارمىيىسىنىڭ 4 - تەمىنات باشقارمىسىغا تەقسىم قىلىنغان.
خۇەيخەي جېڭىدە، جياڭ جيېشى ئېغىر مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغاندىن كېيىن، ھاۋا ئارمىيە خادىملىرى ئارقىمۇ - ئارقا تەيۋەنگە چېكىندى. پېقىر جياڭ جيېشىنىڭ زوراۋانلىق سىياسىتىنى 30 نەچچە يىل ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، شۇنىڭ ئۈچۈن 1949 - يىلى، ئۇزۇن ۋاقىتلىق رۇخسەت سوراپ، بالا - چاقىنى ئېلىپ شىنجاڭدىكى قۇمۇلغا قايتىپ كەلگەن. شىنجاڭنىڭ ئاۋىئاتسىيە تارىخى ھەققىدە ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ كەتكەچكە چۈشۈپ قالغان ياكى خاتا يېزىلغان جايلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالدىن خەۋىرى بارلارنىڭ تولۇقلاپ، تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

تولۇقلاپ رەتلىگۈچى: شۆيجۇ

يولۋاس توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

شۆجۈ

ئازاتلىقتىن ئىلگىرى قۇمۇلدا ئىشلەيتتىم، يولۋاس بىلەن باردى ـ كەلدىمىز بولغاچقا، بىر بىرىمىز بىلەن ئوبدان تونۇشاتتۇق. كىتاپخانلارنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئەينى ۋاقىتتا ئۇنىڭ مەندە قالدۇرغان تەسىراتىغا ئاساسەن بۇ ماتېرىيالنى يازدىم.

يولۋاس قۇمۇللۇق بولۇپ، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ دادىسى خۇنەنلىك خەنزۇ، ئانىسى ئۇيغۇرمىش. بىراق ئۇ كۆپ قېتىملىق سۆزىدە يۇقارقى ئېيتىشلارنى ئېتىراپ قىلمىدى ھەمدە بۇ بەزىلەرنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن مېنىڭ ئوتتۇرامدا بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىشقا ئۇرۇنۇپ توقۇپ چىقارغان ئىغۋاسى دېدى. مەن ساپ ئۇيغۇر دەپ بىر نەچچە قېتىم ئىزاھاتمۇ بەرگەن ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ خەنزۇچە سۆزلەش تەلەپپۇزىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ ساپ ئۇيغۇرلىقىدا گۇمان بار. ئۇنىڭ ئازراق ساۋادى بولۇپ، ئۇيغۇرچە ۋە خەنزۇچە يېزىقنى ئاز ـ تولا بىلەتتى. ئۇنىڭ ئەسلى ئىسمى يولۋاس بولۇپ، فامىلىسى يوق ئىدى. خەنزۇچە «尧乐娃士» دېگەن ئىسمىدىكى «娃士» نى ئەمەلدارلار بار سورۇندا چاقىرىشقا ئەپسىز بولغانلىقى ئۈچۈن، شېڭ شىسەي ئۇنىڭغا خەت يازغاندا «尧乐博士» دېگەن خەتنى قوللىنىپ،

يېنىغا «景福» دېگەن خەتنى قوشۇپ قويغان. بەزىلەر ئۇنىڭغا خەت يازغاندا «尧景福» دېگەن خەنزۇلاشتۇرۇلغان ئىسمىنى قوللانغان. (ئۇنىڭ نام - ئەمەل كارتوچكىسىنىڭ ئۈستۈرىسىغا «尧乐博士» دەپ يېزىپ، «景福哈密» دېگەن خەتنى قوشۇپ قويغان). ئازاتلىقتىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۇ ئىسمىنى «尧乐博斯» غا ئۆزگەرتتى. ئاز - تولا ساۋادى بولغاچقا، «博士» دېگەن خەت يېزىلسا كىشىلەر ئۇنىڭ دوكتور ئۇنۋانى بار ئوخشايدۇ دېگەن خاتا چۈشەنچىگە كېلىپ قالمىسۇن دېگەن ئويغا كەلگەن. يولۋاس خۇشامەت قىلىپ يۇقۇرىغا يامىشىشقا ئۇستا ئىدى. قۇرامىغا يەتكەن چاغلىرىدا قۇمۇل ۋاڭى شا مەخسۇتنىڭ ئوردىسىدا غوجىدار بولغان (شۇڭا كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭ نام - ئەمەل كارتوچكىسىدا قۇمۇل ۋاڭ ئوردىسىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى دېگەن ئۇنۋان قوشۇپ يېزىلغان)، بۇ جەرياندا قۇمۇل ۋاڭىنىڭ شۇنداقلا ۋاڭ ئائىلە - تەۋەلىرىنىڭ ئەتىۋالاپ ئىشلىتىشىگە ئېرىشكەن. ئۇ ۋاڭنىڭ مال-مۈلكىنى باشقۇرغان يىللاردا ئۆزىنىڭ شەخسى مۈلكىنىمۇ كۆپەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن كېيىنكى چاغلاردا ئۇ قۇمۇلدىكى ۋاڭدىن قالسا ئىككىنچى باي بولۇپ قالدى، ئاراتۈرۈك ناھىيىسىنىڭ كۆپ قىسىم تېرىلغۇ يەرلىرى قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئىلكىدە ئىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭغا يەر ئىجارىسى تاپشۇرۇشى، ھاشا ۋە مەدىكار بولۇپ ئىشلىشى يولۋاس ئارقىلىق بېجىرىلەتتى، شۇڭا ئۇنىڭ ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ قويۇقلاشتى، ئابرويىمۇ بارغانسېرى ئۆستى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەنزۇچە سۆزلەشكە ئۇستا بولغانلىقى، كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىشىشكىمۇ ماھىر، قابىلىيەتلىك بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋاڭ ئوردىسىغا ۋاكالىتەن بەزى ئىشلارنى

بىجىردىتتى. شۇڭلاشقا يەرلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە خەنزۇ بايلار بىلەنمۇ بولغان باردى - كەلدىسى كەڭ دائىرىلىك بولدى. ئۇ يەنە نامرات خەنزۇلارغا ئانچە - مۇنچە سەدىقىمۇ بېرىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇ خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدە يۇقىرى ئابرويغا ئىگە بولدى. 1931 - يىلى قۇمۇلنىڭ تۇغۇچى ۋە ئارا تۈرۈك قاتارلىق جايلىرىدىكى ئۇيغۇر دىخانلار يەرلىك ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي كەمسىتىش سىياسىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەردى. بۇ قوزغىلاڭ باشقا جايلارغا كېڭىيىۋاتقاندا، يولۋاس ئۆزىنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئىچىدىكى ئىناۋىتىدىن پايدىلىنىپ قوزغىلاڭچىلار تەرەپتە تۇرۇپ بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشتى. ۋەقە كېيىنكى چاغلاردا بارا - بارا ئۇلغايدى. ئەينى چاغدا گەنسۇدا تۇرۇۋاتقان ما جۇڭيىڭ گەنسۇ - چىڭخەي ئۆلكىلىرىدىكى خەنزۇ ۋە خۇيزۇ مىللەتلىرى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزىنىڭ تەسىر دائىرىسىنى ۋە تەسىر كۈچىنى كېڭەيتكەن ئىدى. بۇ چاغدا قۇمۇلدا دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر ئۇنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. ئارقىدىنلا يولۋاس قۇمۇلدىن جيۇچۈەنگە بېرىپ ماجۇڭيىڭ قوشۇنىنى باشلاپ كېلىپ ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە قارشى تۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ماجۇڭيىڭ خۇيزۇ، ئۇيغۇر مىللەتلىرىنىڭ بىر دىنغا ئېتىقات قىلىشتەك مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، تەسىر كۈچىنى كۈچەيتىش، تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىشنى كۆزدە تۇتۇپ، يولۋاس بىلەن بىللە قۇمۇلغا كېلىپ، قۇمۇل شەھرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلدى.

1931 - يىلى كۈزدە ماجۇڭيىڭ مەغلۇپ بولۇپ گەنسۇدىكى جيۇچۈەنگە قېچىپ كەتتى. يولۋاس يېقىنلىرىنى باشلاپ قۇمۇلنىڭ شىمالىي تېغىدىكى باغداش ئەتراپىدا ھۆكۈمەت ئارمىيىسى

بىلەن قارشىلاشتى. 1932 - يىلى ئەتىيازدا، شېڭ شىسەي قۇمۇلدىن قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى. يولۋاس قۇمۇلغا يېتىپ كەلدى. 1932 - يىلى كۈزدە يولۋاس ماجۇڭيىڭنى 2 - قېتىم شىنجاڭغا تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى. ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىللە غەرپتىن گۇچۇڭغا ھۇجۇم قىلدى. يولۋاس بولسا قۇمۇلنى يالغۇز ئىگەللەپ ياتتى.

شېڭ شىسەي قۇمۇلنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىش ئۈچۈن 1934 - يىلى شۇ يۇشىننى قۇمۇل - بارىكۆلدە تۇرۇدىغان گارنىزوننىڭ قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. شۇ يۇشىن بىر پولك ئەسكەرنى باشلاپ مەخپىي ھالدا تۇغۇچىغا كەلدى (بۇ جاي قۇمۇلغا ئىككى بېكەتلا كېلىدۇ)، يولۋاس بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ئۆز يېقىنلىرى بىلەن تاقابىل تۇرۇشنىڭ چارىلىرىنى مەسلىھەتـ لەشتى. شېڭ شىسەي ئېۋەتكەن ھۆكۈمەت ئارمىيىسىگە تاقابىل تۇرۇشقا ئۇلارنىڭ كۈچى ئاجىزلىق قىلىدىغانلىقى ئۈچۈن، ئىچكىرىگە قېچىپ بېرىپ ما بۇفاڭنى پانا قىلىش قارارىغا كېلىدۇ. بۇ چاغدا يولۋاسنىڭ چوڭ ئوغلى قۇمۇلدىكى يەرلىك خەنزۇلارنى قىرىپ، ئۇلارنىڭ ئالتۇن، كۈمۈش بايلىقلىرىنى بۇلاپ، گەنسۇ، چىڭخەي قاتارلىق جايلارغا قېچىپ كېتىشنى تەشەببۇس قىلدى. يولۋاس بىر قارارغا كېلەلمەي تۇرۇۋاتقاندا، قۇمۇلدىكى يەرلىك بايلار يولۋاسنىڭ سۇيىقەستىنى بىلىپ قېلىپ، يولۋاسنىڭ قېشىغا ئادەم ئېۋەتىپ خەنزۇلارنى قىرماسلىقنى تەلەپ قىلىپ يالۋۇرۇپ تۇرۇۋالدى ھەمدە تۇغۇچىغا ئادەم ئېۋەتىپ شۇ يۇشىننىڭ قىسىملىرىنى قۇمۇلغا كىرگۈزۈشنى توختۇـ تۇشنى تەلەپ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. يولۋاس بۇنىڭغا قوشۇلغاندىن كېيىن، ۋەكىللەر تۇغۇچىغا بېرىپ شۇ يۇشىن بىلەن

كۆرۈشۈپ يولۋاسنىڭ ئەھۋالىنى ئۇنىڭغا ئېيتتى. شۇ يۇشىن شېڭ شىسەيگە تېلېگرامما ئېۋەتىپ يولىيورۇق سورىدى. ئۇ چاغدا شىنجاڭ ئىچى پۈتۈنلەي بىرلىككە كەلمىگەنلىكى، قەشقەردە مامۇت سىجاڭ تۇرۇۋاتقانلىقى، خوتەندە ما خۇسەننىڭ قىسىملىرى بولغانلىقى، بۇلار شېڭ شىسەي بىلەن بىر نىيەتتە بولمىغانلىقى ئۈچۈن، شېڭ شىسەي دەرھال شۇ يۇشىنغا قىسىملىرىنى قايتۇرۇپ كېلىپ تۇرپاندا تۇرۇش توغرىسىدا تېلېگرام ئېۋەتتى، شۇنداقلا يولۋاسنى قۇمۇل، باركۆلنىڭ گارنىزون قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى.

1936 - يىلىغا كەلگەندە، شېڭ شىسەي شىنجاڭنى ئاساسىي جەھەتتىن بىرلىككە كەلتۈرۈپ بولۇپ، يەنە بىر قېتىم قۇمۇلنى قايتۇرۇپ ئالماقچى بولدى. يولۋاس بۇ چاغدا ۋەزىيەتنىڭ ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى، تاقابىل تۇرۇشنىڭ ئامالى يوقلۇقىنى ھېس قىلىپ، ئالتۇن، كۈمۈش قاتارلىق قىممەتباھالىق بايلىقلىرىنى ئېلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن قۇمۇلدىن قېچىپ كەتتى. شېڭ شىسەي يوشۇرۇن ئاپەتنى يوقۇتۇش ئۈچۈن، بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇش ئۈچۈن گەنسۇغا قوشۇن ئېۋەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ قاياققا ماڭغانلىقىنى ئايرۇپىلان بىلەن رازۋېتكا قىلدى. يولۋاسنىڭ پۈتۈن ئائىلە-سىدىكىلەر قۇمۇلغا 40 كىلومېتىر كېلىدىغان قارا موجۇقچىغا كېلىپ سىڭشىنى توختاتتى ۋە كېچىدە قاراڭغۇدىن پايدىلىنىپ قۇمۇلنىڭ شەھەر سىرتىغا ئەگىپ كېلىپ، سايجىرىمغا بېرىپ چىغىر يول ئارقىلىق دۇنخۇاڭغا كەلدى، ئاندىن چىڭخەيدىكى شىنىڭغا بېرىپ مابۇفاڭنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ چىڭخەي ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مەسلىھەتچىسى بولدى. كېيىن نەنجىڭ، ۋۇخەن، چۇڭچىڭ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ جياڭ جېيشىدىن پانا تىلىدى. جياڭ جېيشى كېيىنكى كۈنلەردە ئۇنىڭغا تايىنىپ

شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن، ئۇنى ئەتىۋالاپ ئىشلەتتى. ئۇنىڭغا ھەربى ئىشلار كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى، مىللى ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىسى قاتارلىق ئەمەللەرنى بەردى ھەمدە لياۋ يۈكچۈنى ئۇنىڭغا خوتۇنلۇققا تونۇشتۇردى. ئىپتىشلارغا قارىغاندا لياۋ يۈكچۈ ۋۇخەن داشۆسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئىكەن، ئەمىلىيەتتە جياڭ جيېشىنىڭ يولۋاسنى چاڭگىلىدا تۇتۇپ تۇرۇش ۋە ئۇنىڭ ھەركىتىگە نازارەت قىلىش ئۈچۈن قوشۇپ قويغان ئىشپىيونى ئىكەن. بۇنىڭدىن باشقا، جياڭ جيېشى يەنە ئۇنىڭغا كاتىپ ۋە باشقا خىزمەتچىلەرنىمۇ قوشۇپ بەرگەن.

يايپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، 1946 - يىلى يولۋاس پۈتۈن ئائىلىسى بىلەن قۇمۇلغا قايتىپ كېلىپ، بارلىق مال - مۈلكىنى قايتۇرۇپ ئالدى (يولۋاس قاچقاندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئۇنىڭ ئائىلە مۈلكىنى مۇسادىرە قىلغان ئىدى). بۇرۇنقى يېقىنلىرىنى يىغىپ، قۇمۇلنى قايتىدىن ئۆز قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ گومىنداڭ مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى دېگەن ئەمەلى بولغاچقا، يەرلىك گومىنداڭ ھۆكۈمەتىنىڭ ئەمەلدارلىرى، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ھەربىلەرنىڭ كاتىۋاشلىرى ۋە باي، ئاخۇنلار ئۇنى تېخىمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بولدى. ئۇيغۇر، قازاق مىللەتلىرى ئارىسىدىكى ئىناۋىتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى.

1946 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت 3 ۋىلايەت تەرەپ بىلەن تېچلىق بىتىمىنى ئىمزالىغاندىن كېيىن، يولۋاس قۇمۇلدا قۇمۇل ۋىلايەتلىك مەمۇرى تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيلىقىغا قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شىتاۋىنىڭ قوماندانلىقىغا سايلاندى. ئۇنىڭ كۆيوغلى ھوشۇر قۇمۇل ناھى-

يېسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا (ھاكىم قۇمۇل ۋاڭىنىڭ ئەۋلادى بېشىر ئىدى)، ئىككىنچى ئوغلى ياقۇپ بەگ قۇمۇل ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. يولۋاسنىڭ خوتۇنى لياۋ يۈچۈ گومىنداڭ قۇمۇل ناھىيىلىك پىرقىسىنىڭ شۇجىجاڭى بولدى. ۋالى مەھكىمىسىنىڭ ھەر قايسى باشقارمىلىرىنىڭ باشلىقلىرى، باش كاتىپ قاتارلىقلارنىڭ تولىسى ئۇنىڭ يېقىنلىرىدىن بولدى. 1947 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تەكلىپ قىلىشى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭنى كۆزدىن كۆچۈردى. گومىنداڭغا لەۋھە تەقدىم قىلىش ئۈچۈن 1948 - يىلى ئۇ بىر ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ نەنجىڭگە باردى. ئۇ جياڭ جيېشى، بەي چۇڭشىلارنىڭ تېخىمۇ بەك قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. شۇنىڭ بىلەن مىللىي ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەندى.

1947 - يىلى ياز بىلەن كۈزنىڭ ئارىلىقىدا، قۇمۇلنىڭ نەنسەن تېغىدىكى ئۇيغۇر - قازاق دېخان، چارۋىچىلىرى بىلەن شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى. ۋەقەنىڭ يۈز بېرىشىدىكى سەۋەپ مۇنداق: قۇمۇلنىڭ تىيانشان رايونى قۇمۇل ناھىيىسىنىڭ تۆتىنچى يېزىسى بولۇپ، كۆپ ساندىكى ئۇيغۇر خەلقى بىلەن ئاز ساندىكى قازاق خەلقى يېرىم دېخانچىلىق، يېرىم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى. بۇرۇن بۇ رايوندىكىلەر دائىم دېگىدەك ئوسمانىنىڭ پاراكەندىچىلىك سېلىشىغا ئۇچرىغاچقا، كۈنى ئەنسىزچىلىك ئىچىدە ئۆتەتتى. شۇڭلاشقا قۇمۇل ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇ جايدىكى بىر قىسىم كىشىلەرگە ئۆزىنى قوغداش ئۈچۈن قورال تارقىتىپ بەرگەن ئىدى (بۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم قورالنى گومىن-

داڭنىڭ 42 ـ كورپۇس قوماندانى ياڭ دېلياڭ تارقىتىپ بەرگەن)،
ئۈچ ۋىلايەت بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىتىم ئىمزالىغاندىن
كېيىن، ئۈچ ۋىلايەت ئەۋەتكەن ئۇيغۇروف باشچىلىقىدىكى بىر
قىسىم كىشىلەر قۇمۇلدا ئالاقە باغلاپ تەشۋىقات ئېلىپ باردى.
شۇنىڭ بىلەن يېزا باشلىقى سىيىت، مۇئاۋىن يېزا باشلىقى
ئۇنانباي (قازاق) باشچىلىقىدىكى تىيانشان رايونىنىڭ ئۇيغۇر
پۇقرالىرى ئۇلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا
تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ شىمالغا ھەيدەپ كېتىۋاتقان ماشىنى-
لىرىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، ھەربىلەرگە لازىملىق بولغان
ماشىنىدىكى ماددى ئەشيالارنى بۇلىدى. قوۋۇقتا تۇرۇشلۇق
ئارمىيىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ، قۇمۇل، بارىكۆلنىڭ قاتنىشىنى
ئۈزۈپ قويدى. ئۇلار ھەتتا تېچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈش
ئۈچۈن قىزىل يارغا كېتىۋاتقان ۋەكىللىرىنى تۇتۇپ قالدى. شۇ
چاغدىكى ۋەقەنىڭ تەرەققىياتىدىن قارىغاندا ۋەقەنىڭ پۈتۈن
ناھىيىگە تارقىلىپ كېتىش ئېھتىمالى بار ئىدى. بۇ ۋەقەنى
قانداق بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا سۆز بولغاندا، قۇمۇلنىڭ
بازىرى ئىچىدىكى ھەر ساھە خەلقلىرىنىڭ تولىسى مەسىلىنى
تېچ يول بىلەن بىر تەرەپ قىلىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇ
جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە بولسا ئەسكىرى كۈچىنىڭ كۆپلىكىگە
تايىنىپ، باستۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىپ، ئەسكەر چىقارماقچى
بولدى. بۇ جەرياندا يولۋاس بىلەن مۇئاۋىن ۋالى لى لاڭشىڭ
ئۇلارنى نەسىھەت بىلەن توسۇپ، بىر مەيدان ھەربى توقۇنۇشتىن
ساقلىنىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە
تېلېگىراممىا ئەۋەتىپ مەسىلىنى شۇلارنىڭ ھەل قىلىشىنى ئىل-
تىماس قىلدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بۇرھان شەھىدى،

ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئابباسوف قاتارلىق كىشىلەرنى كېلىشتۈرۈشكە ئەۋەتتى. ئاخىرىدا، سېيت، ئونانبايلارنى ناھىيە بازىرىغا ئەكىلىپ غۇلجىغا يولغا سېلىش، يولۋاس مەسئۇل بولۇپ تىيانشان رايونىدىكى پۇقرالارنىڭ قورال - ياراقلىرىنى يىغىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇش، گومىنداڭنىڭ شۇ جايدا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسىنىڭ چېكىنىشىنى سۈرۈشتە قىلماسلىق قارار قىلىنىپ، مەسىلە ھەل قىلىندى.

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - ، 26 - كۈنلىرى شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋ سىيۆ بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ تېنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكالىدى. يولۋاسمۇ بۇنىڭغا ئاۋاز قوشۇپ پۈتۈن ۋىلايەتتىكى ناھىيىلەرگە ھەقىقەتكە قايتىشقا ئاۋاز قوشۇش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چۈشۈردى ھەمدە ئازاتلىق ئارمىيىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن جىيۇچۇەنگە ۋەكىل ئەۋەتتى. شۇ چاغدا قوماندان ۋاڭ جېن بىلەن سىياسىي كومىسسار ۋاڭ ئېنماۋ ئۇنى ئەۋەلقىدەكلا قۇمۇلنىڭ ۋالىيلىقىغا، قوشۇمچە ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىقىغا قويدى. 1950 - يىلى 5 - ئايدا يولۋاس تاغدىكى قازاق خەلقىگە كومپارتىيىنىڭ سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىشنى بانا قىلىپ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى (چوڭ ئوغلى ئەما بولۇپ قالغاچقا بارمىدى) ۋە بىر قىسىم يېقىنلىرىنى باشلاپ تاققا چىقتى، كېيىن چەتئەلگە قېچىپ كەتتى.

جيۇچۈەن قوزغىلىڭىنىڭ ئالدى - كەينىدە

پېڭ مىڭدىڭ

1. ئىلاۋە

1949 - يىل 9 - ئايدىكى جيۇچۈەن قوزغىلىڭى ھەققىدە «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى» دا خېلى جىق ماتېرىياللار بېسىلدى. لېكىن، ئاپتورلارنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئورنى، ئىگەللىگەن ئەھۋاللىرى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ جەريانىنى تولۇق ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلمەسلىكى مۇمكىن.

مەن بۇ ئىشقا بىۋاستە ئالاقىدار كىشى بولغانلىقىمدىن، غۇلغۇلا قىلىش، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، ئۇرۇش قىلىش تەرەپدارلىرىنى مەغلۇپ قىلىشتىن تارتىپ، ئۆز ئارا باش قوشۇشقا قەدەر ئىشلارغا باشتىن ئاخىر قاتناشقان ئىدىم. شۇڭا، بۇنى بىر قەدەر تەپسىلى بايان قىلىش مەجبۇرىيىتىم بار دەپ ھىساپلايمەن. شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، جيۇچۈەن قوزغىلىڭى گەرچە ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەركىتى بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچىلار ئازاتلىق ئارمىيە چېگرىغا قىستاپ كەلگەندىلا ئاندىن قورالىنى تاشلاپ خەلق تەرەپكە ئۆتكەن ئىدى، شۇڭا

ئۇنى مەدھىيەلەشكە ئەرزىمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ پۈتۈن جەريانىدىن قارىغاندا، بىر مۇنچە زاتلار خېشى كارىدورىنى تېچ يول بىلەن ئازات قىلىش ئۈچۈن ئوت دىسە ئوتقا، سۇ دىسە سۇغا كىرىشتىن قايتماي كۆرەش قىلغان. ئازاتلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرگەندە زۆرۈر بولغان ئاپتوموبىل، تەمىنات ئەشيالار بىلەن تەمىنلىگەن ۋە يۈيمەن نېفىتلىگىنى قوغداپ قالغان. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تارىخى ماتېرىياللاردىن ۋەتەننى تېچ يول بىلەن بىرلىككە كەلتۈرۈشتە مەلۇم ياردىمى بولغانلىغىنى بىلىۋېلىشىمۇ مۇمكىن.

2. غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسى ھەققىدە

غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ ئىسمى بىر قانچە قېتىم ئۆزگەردى. ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ئەسلىدىكى 8 - ئۇرۇش مەيدان قوماندانلىق ئىشتاۋى ھەربىي ئىشلار كومىتېت باشلىغىنىڭ غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە، كېيىن يەنە ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىگە، ئاخىرىدا غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىسىگە ئۆزگەرتىلىپ، گەنسۇ، نىڭشيا، چىڭخەي، شىنجاڭدىن ئىبارەت 4 ئۆلكىنىڭ ھەربىي - مەمۇرى ھوقۇقىنى باشقۇردى. ماھىيەتتە، ئاساسەن ھەربىي قوشۇنغا قوماندانلىق قىلدى. ئۇنىڭغا قاراشلىق قوراللىق ھەربى قىسىمنىڭ تەرتىۋى مۇنداق:

1. شەرقىي سەپ: مابۇچىڭغا قاراشلىق لۇڭدۇڭ ئارمى-

يىسى؛ ماخۇڭكۇيغا قاراشلىق لۇڭنەن ئارمىيىسى، يەنى مەركەزنىڭ 91 ـ، 119 ـ، 120 ـ ئارمىيىلىرى؛ ماخۇڭكۇيغا قاراشلىق نىڭشيا ئـارمىيىسى؛ ماخـۇڭبىڭنىڭ بىر ئـارمىيىسى بىلەن مـەركەزنىڭ ئاتلىق 1 ـ بىرىگادىسى، يەنە، ھەركەتچان ئارمىيە.

2. غەربىي سەپ: شىنجاڭ گـارنىزون باش قـوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىقىدىكى جاۋشىگۇاڭنىڭ 42 ـ ئارمىيىسى، يېچىڭنىڭ يېڭى 2 ـ ئارمىيىسى، ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 5 ـ ئارمىيىسى ۋە خاۋجياجۇنىڭ ئـارقـا سەپ تـەمىنات بـاش ئىشتاۋى شىنجاڭ تەمىنات ئىدارىسى؛ خېشى گارنىزونى باش قوماندانلىق ئىشتاۋى قارمىقىدا پەقەت بىرلا مـۇھاپىزەتچىلەر باتالىيونى بار ئىدى. لەنجۇ زور ئۇرۇشى بـولـۇش ئـالدىدا شىنجاڭدىكى تيەن زىمېي دىۋىزىيىسى خېشى رايونىدا مـەشق قىلغۇزۇلغاندا، خېشى بـاش ئىشتاۋىنىڭ بىۋاستە قـوماندانلىقىدا بـولدى، كېيىن گاۋتـەي سېپىگە كىردى.

3. مەمۇرى مـەھكىمىسىگە بىۋاستە قاراشلىق تـەمىنات-لاۋازىمات قىسمىنىڭ قـارىمىقىدا 8 ـ تـەمىنات رايـونى، 22ـ ژاندارما پولكى، 7 ـ ئالاقىلىشىش پولكى، ماشىنىلاشقان ساپيورلار پولكى، لەنجۇ گارنىزون پولكى، تـۆگىلىك ئـەسكەرلـەر تىراند-سپورت پولكى، توپچىلار پولكى بار ئىدى.

بۇ يەردە ئالاھىدە ئېيتىپ ئـۆتۈشكە تېگىشلىكى شۇكى: خېشى گـارنىزون قـوماندانلىق ئىشتاۋى قـۇرۇق رامكا ئىدى. خېشى كارىدورى ئەسلىدە مابۇچىڭنىڭ ئىلكىدە ئىدى، شېڭشىسەي تـەختتىن چۈشۈپ، ۋۇجۇڭشىن شىنجاڭغا كىرىپ، ئىلى، چۆچەك، ئـالتاي مىللى ئـارمىيىسى راۋاجـلىنىشقا بـاشلىغاندىن كېيىن، خۇزۇڭنەن قـوشۇنى تـەدرىجى غـەرپكە قـاراپ ئىلـگىرىلىدى.

ما قوشۇنىنىڭ ھەربىي كۈچىنى تەلتۆكۈس چەتكە قېقىش، يۈي مېنگۇەنىنىڭ ئىچى - سىرتىنى مۇستەھكەملەش، لەنجۇ - شىنجاڭ ئارىلىغىدىكى تەمىنلەش لىنىيىسىگە ھەققى كاپالەتلىك قىلىش، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، نىڭشىيا، چىڭخەيدىكى ئىككى مانىڭ ئالاقىسىنى ئۈزۈۋېتىش ئۈچۈن، قۇرۇق داۋراڭ سېلىنىپ، خېشى كارىدورىدا گارنىزون قوماندانلىق ئىشتاۋى قۇرۇلدى، لېكىن ئۇنىڭ قارىمىغىدا رەسمى قىسىم يوق ئىدى. ئۇ، بەزىدە خېشى رايونىغا ۋاقىتلىق ئۆزىنى تولۇقلاش، مەشق قىلىش ئۈچۈن كەلگەن قىسىملارنى ۋاقىتىنچە باشقۇرغاندىن باشقا، پەقەت مۇھاپىزەتچى باتالىيونىغىلا قوماندانلىق قىلاتتى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىملىق باش قوماندانى خۇزۇڭنەننىڭ گېنېرالى لى تېجۇن بولۇپ، كېيىن ئۇنى گېنېرال تاۋسىيۆ ئۆتكۈزۈۋالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ما ئائىلىسىنىڭ قوشۇنى خېشىدىن تەدرىجى يوقۇلۇپ، شىنجاڭ بىلەن خېشى كارىدورىنى خۇزۇڭنەن قىسىملىرى كونترول قىلدى. شۇڭلاشقا، بۇ ئىشتابمۇ ئىسمى بار جىسمى يوق بولۇپ قالدى.

3. جيۇچۇەن قوزغىلىڭىنىڭ غۇلغۇلا قىلىنىشى ۋە تەييارلىقى

1947 - يىلى، سۇڭشىلىيەن شىنجاڭ گارنىزون باش ئىشتاۋىدىن يۆتكەپ كېتىلىپ، تاۋسىيۆ مۇئاۋىن قوماندانلىق سالاھىيىتى بىلەن باش قوماندانلىقنى ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۇ، تاۋجىڭچۇنى تەكلىپ قىلىپ باش ئىشتاپقا ئىشتاپ باشلىقى قىلدى. تاۋسىيۆ شىنجاڭغا كېلىپ ۋەزىپە ئۆتكۈزۈۋېلىشتىن

بۇرۇن شياڭگاڭدا جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ مەلۇم مەسئۇلى بىلەن ئۇچراشقان ئىدى. 1948 - يىلى، ئۇ لەنجۇدىن ئۆتۈشىدە مەن بىلەن لەنجۇنىڭ لۇيجياگاڭ كوچىسىدىكى زىلىڭجىڭگۇۋ قەسرىدە كۆپ قېتىم مەخپىي سۆھبەتلەشتى. ئۇ چاغدا ئاساسەن غەربىي شىمالدىكى گومىنداڭنىڭ ئىچكى قىسمى، بولۇپمۇ خۇزۇڭنەن بىلەن مابۇفاڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى ئانالىز قىلىپ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىدا قىسمەن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش ئىمكانىيىتى بار دەپ ھېساپلىغان ئىدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تاۋسىيۆ شىنجاڭدا، مەن لۇڭنەندە زۆرۈر ھەركەتلەرنى ئېلىپ بېرىش ۋە تەييارلىق كۆرۈش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتۇق. مەن 120 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئارمىيە باشلىقى بولۇپ، تولۇك ئامالىلار بىلەن لۇڭنەن بىڭتۇەنىنىڭ ئاساسىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىپ، لەنجۇ بىرلەشمە جېڭىگە بىۋاستە قاتنىشىشتىن ئۆزەمنى چەتكە ئېلىپ، خېشى كارىدورىغا بىخەتەر يۆتكۈلۈپ بېرىشنى قولغا كەلتۈرۈپ، ئۇنى قوزغىلاڭ كۈچى قىلىشقا كىرىشتىم. شۇڭا، شىنجاڭ بىلەن خېشى قوزغىلىڭى ماھىيەتتە بىر گەۋدىگە ئايلانغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بولسا بۇ ئىككى جايدىكى قوزغىلاڭنىڭ تەشەببۇسچىسى ئىدى.

لۇيجياگاڭ كوچىسىدا مەخپىي سۆھبەتلەشكەندە زىلىڭجىڭگۇۋنى قوزغىلاڭغا قاتنىشىشقا كۆپ قېتىم دەۋەت قىلدۇق، لېكىن ئۇ كارى بولمىدى، ئۇ، ئاساسلىغى سىياسەتكە ئارىلاشماي تۇرمۇش خىراجىتى توپلىۋېلىپ، يېنىمىزگە چىققاندىن كېيىن، قۇيرۇقنى تىكمۇۋېتىشنى ئويلايتتى.

گېنېرال تاۋسىيۆ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قۇۋۋەتلەيتتى. ئۇ، غەربىي شىمال جەڭ مەيدانىنىڭ ۋەزىيىتىنى خېلى ئېنىق

مۆلچەرلىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە جاڭ ۋېيبەي ئەپەندىنىڭ ھەركىتىمۇ گېنېرال تاۋسىيۆگە بىۋاستە تەسىر قىلغان ئىدى. تاۋجىڭچۇ بىلەن ئىككىمىز مابۇفاڭنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ تۇرۇش ۋە ئۆز ئارا ئەھۋال ئالماشتۇرۇپ تۇرۇش ئۈچۈن مەخسۇس مەخپى تېلېگرامما سىپىرى ئىشلىتىشكە كېلىشتۇق. تاۋ ئەسلىدە ماچىڭشياڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە جەزمەن قارشى چىقىدۇ دەپ ئويلىغان ئىدى. لېكىن كۈتمىگەن يەردىن لوشۇرىنمۇ ماچىڭشياڭ، × × × بىلەن بىرلىشىپ، ئۇرۇشپەرەسلەرنىڭ ئۈچ چوڭ كاتتىۋېشىغا ئايلىنىپ قالدى. تاۋ بۇ ئۈچ ئۇرۇشپەرەسنىڭ ئىتتىپاقىنى پارچىلاش ئۈچۈن، مەن بىلەن مەخپى تېلېگرامما ئارقىلىق كۆپ قېتىم مەسلىھەتلىشىپ، ماچىڭشياڭنىڭ قىسمىنى شىنجاڭدىن يۆتكىۋەتمەكچى بولدى. مەن ھەربىي - مەمۇرى مەھكىمىدە بولۇپ، جەڭنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئاساسلىق باشقۇرىدىغانلىقىمدىن، بۇ جەھەتتە پىكىر بايان قىلىش ھوقۇقۇم خېلى چوڭ ئىدى. لېكىن، مابۇفاڭ ناھايىتى ھىلىگەر بولۇپ، شىنجاڭغا قېقىپ قويغان قوزۇقنى ھەرگىزمۇ ئاسانلىقچە سۇغۇرۇپ ئېلىپ كەتمەيتتى. شۇڭا، بۇ پىلان ئەمەلگە ئاشمىدى، ئەكسىچە ئۇ بىر مۇنچە ئاۋارىگەرچىلىكلەرنى ئېلىپ كەلدى. جياڭجېيشى مابۇفاڭغا تەۋرەنگەنلەرنى بايقىغان ھامان، جايىدىلا ئېتىپ تاشلاش ھەققىدە تېلېگرامما ئېۋەتتى. بۇنىڭ بىلەن ھەركىتىمىز بىر مەزگىل توسقۇنلۇققا ئۇچرىدى. بۇ بىردىنچى باسقۇچلۇق غۇلغۇلا قىلىش، تەييارلىق جەريانى ئىدى. بۇنى، تاۋسىيۆ، تاۋجىڭچۇ ئۈچىمىز ئىنتايىن خۇپىيانە ھالدا ئېلىپ بارغان ئىدۇق.

4. لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىنكى ۋەزىيەت

8 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى لەنجۇ ئازات بولدى. ما بۇفاڭ شىنىڭدىن قېچىپ كەتتى. مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە ئىشتاپ باشلىقى ليۇرىڭ 91 ـ، 120 ـ ئارمىيە ۋە بىۋاستە قاراشلىق ئارقا سەپ مۇھاپىزەتچى قىسمىنى باشلاپ يوڭدىڭ ئەتراپىغا چېكىندى. مەن، 120 ـ ئارمىيىنىڭ باشلىقى جۇجيابىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ۋۇشياۋلىڭنى بىرىنچى سەپ قىلىپ ۋۇۋېيدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدۇق. لېكىن، 91 ـ ئارمىيىنىڭ باشلىقى خۇاڭزۇشۇن ئەيۋاشقا كەلمەي، شىنجاڭدىكى يې، لو، مالار ئۇرۇش قىلىشنى تەشەببۇس قىلىپ تۇرۇۋالغانلىقتىن، كۈرەش قاتتىق بولۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئازاتلىق ئارمىيە ۋۇشياۋلىڭغا يېقىنلىشىپ قالغان ئىدى. جۇجيابىڭ بىلەن ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ، ئىككى تاۋغا، دەرھال قوزغىلىپ، ئىككى تەرەپتىن قىسىپ زەربە بېرىپ، پۈتۈن ۋەزىيەتنى كونترول قىلىشقا سۆيلەپ تېلېگرامما بەرمەكچى بولدۇق. بۇ تېلېگرامما مەخپىي سىپىر بىلەن بېرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، زېڭجىڭۋۇ جاڭيېدىن ۋۇۋېيغا تەكلىپ قىلىپ كېلىنىپ، ئۇنىڭغا كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقىپ، شىنجاڭدىكىلەرگە بىزنىڭ پىلانىمىزنى يەتكۈزۈش، تاۋسيۈ، تاۋجىنچۇلارغا چارە ـ تەدبىر بول كۆرسىتىش، شۇنىڭدەك ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن دەرھال ئىچكىرىدىن ئىككى دىۋىزىيە ئەسكەر ماچىڭشياڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ئاپتوموبىل بىلەن كېچىلەپ شىنجاڭغا قاراپ كېلىۋاتىدۇ، دەپ داۋراڭ سېلىپ، تاۋلارنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈ-

رۇشگە ياردەملىشىش ۋەزىپىسى تاپشۇرۇلدى. جۇ بىلەن ئىككى-
مىز قايتا مەسلىھەتلىشىپ، جاڭشىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار
قىلدۇق. كىم بىلسۇن، جاڭشىگە كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئازاتلىق
ئارمىيىسىنىڭ بېيەندۇكۇغا كىرگەنلىك خەۋىرى كەلدى. مەمۇرى
مەھكىمە ۋە ئۇنىڭ قارىمىغىدىكىلەر داۋاملىق غەربكە قاراپ
چېكىندى. يولغا چىقىشىنىڭ ئالدىدا جۇ بىلەن يەنە بىر قېتىم
كېڭىشىپ، گاۋتەينى بىرىنچى سەپ قىلىش، جيۇچۇەندە قوزغىلاڭ
كۆتۈرۈش، يۈيمېننىڭ غەربىگە ھەرگىزمۇ ئۆتمەسلىك، يۈيمېن
نېغىتلىگىنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىشنى قارار قىلدۇق.
بۇ، ئىككىنچى باسقۇچ بىز ئۈچۈن ئېيتقاندا بىر ھەل قىلغۇچ
قەدەم ئىدى. بۇ چاغدا، زېڭجىڭۋۇ چوڭ ۋەزىيەتنىڭ قولدىن
كېتىپ قالغانلىغىنى كۆرۈپ، قوزغىلاڭ كۆتەرگۈچىلەر سېپىگە
قېتىلدى. جۇجيابىڭ بىلەن ئىككىمىز بىرلىكتە بۇ ھەقتە
تاۋسىيۆگە تېلېگرامما ئېۋەتتۇق، بۇ تېلېگراممىنى يوللاشتىن
بۇرۇن ئۇنى سىياسىي خىزمەت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى
شاڭ گۇەنيۇ، ھەربىي سوت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى سۇن ياۋۋۇ-
لارغا كۆرسەتتۇق ھەم ئۇلارنى ئىمزا قويۇشقا تەكلىپ قىلدۇق.
لېكىن سۇن ياۋۋۇ ئارىسالدى بولۇپ قالدى، شاڭ گۇەنيۇ ئۆزىنى
قاچۇرۇپ، بىز بىلەن كۆرۈشمىدى. شاڭ گۇەنيۇ كېيىن
ليۇرېڭغا ئەگىشىپ قېچىپ كەتتى.

5. گاۋتەيدىكى بۆسۈش

قىسىم مەغلۇپ بولۇپ گاۋتەيگە چېكىنگەندىن كېيىن،
ليۇرېڭ دۆلەت مۇداپىئە مىنىستىرلىگىنىڭ تېلېگراممىسىنى
كۆرسىتىپ، خۇاڭزۇشۇننى خېشى گارنىزونىنىڭ باش قوماندا-

لىغىغا تەيىنلىندى، پېكىڭ يۆشياڭ (مەمۇرى مەھكىمىنىڭ سابىق 2 - مۇئاۋىن شتاپ باشلىغى) مەمۇرى مەھكىمىنىڭ شتاپ باشلىقلىغىغا ئۆستۈرۈلدى. ئەھۋالدىن قارىغاندا، جۇجيابىڭ ئىككىمىزنى جايلىمۇېتىش خەۋپى بار ئىدى. جۇجيابىڭ جاڭيېدىن چېكىنىپ كېلىۋېتىپ، بۇنىڭدىن خەۋەر تاپتى ۋە سۈيىقەستكە ئۇچراشتىن ئەندىشە قىلىپ، گاۋتەيدە تۇختىماي، ئۇدۇل جيۇچۈەنگە ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ جيۇچۈەندىن ماڭا تېلېفون بېرىپ: «مەن ئەمدى ئارىلاشمايمەن، ھازىر ئايروپىلانغا چىقىمەن» دىدى، قانچە تۇسسامۇ ئۇنىمىدى.

بۇ چاغدا زېڭجىڭۋۇ ئالاقىلىشىش ئۈچۈن شىنجاڭدىن خېشىغا قايتىپ كەلدى. تاۋسىيۆنىڭ بۇيرۇغى بىلەن لەنجۇغا بېرىپ، پېڭدېخۇەيگە: شىنجاڭدا قوزغىلاڭ تەييارلىغىنىڭ ئاساسى جەھەتتىن پۈتۈپ قالغانلىغىنى، يې، لو، ما، جۇڭ، ليۇ، ياۋ قاتارلىقلارنىڭ ئۈرۈمچىدىن كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىغىنى دوكلات قىلدى. مەن زېڭجىڭۋۇدىن ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تېزراق غەربكە يۈرۈش قىلىشى ھەققىدىكى ئىلتىماسىمنى ئۇنىڭغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى قايتا - قايتا ئۆتۈندۈم.

جيۇچۈەننىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، خېيىفۇنى جيۇچۈەننىڭ گارنىزون قوماندانلىغىغا تەيىنلەپ، ئۇنى 4 باتالىيونغا قوماندانلىق قىلىپ، خېشىنى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش بازىسى قىلىش ئۈچۈن قاتتىق ساقلاشنى بۇيرۇدۇم. ليۇرېڭ ۋەزىيەتنىڭ چاتاقلىغىنى كۆرۈپ ۋە ماچېڭشياڭ، يې چېڭ، لوشۇرېن، ليۇخەندۇڭ، راۋتېشەن قاتارلىق ئۇرۇش تەشەببۇسكارلىرىنىڭ ھىندىستانغا قاچماقچى بولۇۋاتقانلىغى، زېڭجىڭۋۇنىڭ لەنجۇغا بېرىپ تەسلىم بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، ئالدى - كەينىگە قارىماي قۇيرۇقنى تىكمۇەتتى.

جيۇچۈەنگە بارغاندىن كېيىن، دەرھال خېشى باش شىتاۋىنىڭ شىتاپ باشلىغى تاڭزۇيۈننىڭ خاھىشىنى سىناپ باقتىم، تاڭزۇيۈن قوزغىلاڭنى ياقلايدىغانلىغىنى، مەن بىلەن بىرگە بولۇشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى.

بۇ چاغدا، ئازاتلىق ئارمىيە 1 - بىڭتۇەنىنىڭ ۋەكىلى لىيۇشىڭدۇڭ قوماندان ۋاڭجىنىنىڭ ئېۋەتىشى بىلەن، ئۇنىڭ ماڭا يازغان بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ مايىڭدا مەن بىلەن كۆرۈشتى. قوماندان ۋاڭ جىن خېتىدە مېنى دەرھال ھەركەتلىنىشكە دەۋەت قىلىپتۇ. ئۇنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، گاۋتەي-دىكى بارلىق قىسىملارغا ئىستىھكاملاردىن كېچىلەپ چېكىنىپ چىقىپ، جيۇچۈەنگە توپلىنىش ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈردۈم. بۇ، 3 - باسقۇچ. بۇ چاغدا، شىنجاڭ ۋەزىيىتى ئايدىڭلىشىپ قالغان، خېشى ۋەزىيىتى بولسا، لىيۇبىڭ كېتىش بىلەنلا ئۆزگىرىش ياسىغان ئىدى. قوزغىلاڭ تەرەپدارلىرى بولسا، ۋەزىيەتنى قامال قىلغان بولۇپ، پۇرسەت ھازىرلىنىپ قالغان ئىدى.

6. ئاخىرقى جان تالىشىش

مەن جيۇچۈەن تازىلىق كوچىسىدىكى 21 - نومۇرلۇق ھويلىنى قوزغىلاڭنىڭ قوماندانلىق ئىشتاۋى قىلدىم. خې يىفۇ قوماندانلىق قىلدى. لى يىڭشۈن مۇھاپىزەتچىلىكنى ئۈستىگە ئالدى.

خۇاڭزۇشۈن قوشۇنى بىلەن چېكىنىپ جيۇچۈەنگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاز ساندىكى يېقىنلىرىنى مەجبۇرلاپ ئالا-توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، يېغىلىق پەيدا قىلدى. بەختكە يارىشا جيۇچۈەن گارنىزونىنىڭ قوماندانى خې يىفۇ كېچىلەپ

قوشۇن يۆتكەپ جەڭنى تىنجىتتى. گارنىزون قوشۇنىنىڭ قۇد-
رەتلىك بېسىمى ئاستىدا خۇاڭزۇشۇن ئاز ساندىكى ئەگەشكۈ-
چىلىرىنى باشلاپ قېچىپ كەتتى، ئاخىرىدا غەربىي جەنۇپ
رايونىدا قولغا چۈشتى. خۇاڭزۇشۇن ئالا - توپىلاڭ كۆتەرگەن
مەزگىلدە شېنجېڭشېڭ، سۇڭياۋخۇا، لىخۇەننەنلەر بىزگە قارشى
تەرەپتە تۇرۇپ، تازىلىق كوچىسىدىكى قوماندانلىق ئىشتاۋى
قىلىنغان 21 - ھويلىدا ئېلىشىمىز دەپ ۋاقىراپ - جاقىراشتى.
گېپىدە تۇرماي بىردەم ئۇ تەرەپ، بىردەم بۇ تەرەپ بولۇپ
كۆپ قېتىم ئۆزگەردى. بۇ چاغدا 22 - ژاندارما پولكىنىڭ
باشلىقى ساۋشۇشى باشتىن ئاخىر بىز تەرەپتە تۇرۇپ، ئىككى
كېچە - كۈندۈز قوماندانلىق ئىشتابتىن بىر قەدەممۇ ئايرىلمىدى
ۋە شېن، سۇڭ، لىلارغا قارىتا ئېلىپ بارغان كۈرەشتە ماڭا
مەدەتكار بولۇپ تۇردى. ئۇلار بىلەن بولغان كۈرەش مەن
ئېۋەتكەن 200 ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ كەلگەن ئازاتلىق
ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى قىسمى جيۇچۇەننى ئۆتكۈزىۋالغاندا ئاندىن
بېسىقتى. بۇ چاغدا خېشى باش ئىشتاۋىنىڭ ئىشتاب باشلىقى
تاڭزۇيۈنمۇ شېن، سۇڭ، لىغا قارشى كۈرەشكە قاتناشتى. ئۇ،
قوماندانلىق ئىشتاۋىدا تۇرمىدى، لېكىن ئۇنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈ-
رۈشكە تۇتقان پوزىتسىيىسى روشەن ئىدى.

لىۇرېڭ ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ قاچقاندىن كېيىن، يېڭىدىن
ئۆسكەن مەمۇرى مەھكىمىنىڭ ئىشتاب باشلىقى پېڭيۆشياڭ
يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ گەرچە مەمۇرى مەھكىمە خادىم-
لىرىنىڭ قوماندانلىق ئىشتاب بىلەن ئالاقىدا بولۇشىنى چەكلىگەن
ۋە تېلېگراف ئىستانسىسىنى ئۆزى كونترول قىلىپ،
گوجۇتۇڭ، خوزۇڭنەنلەردىن ياردەم تەلەپ قىلىپ تۇرغان

بولسىمۇ لېكىن پېڭيۈشياڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، خېيىڭۇ بىر مۇھاپىزەتچىلەر ئەترىتىنى قوشۇپ مېنى جيۇچۇەن سىفەن مەكتىۋىگە ئېۋەتتى. نەسىھەت قىلىپ قايىل قىلغاندىن كېيىن، پېڭيۈشياڭنىڭ پوزىتسىيىسىدە ئۆزگىرىش بولدى. ئۆزى كونترول قىلىپ تۇرغان تېلېگراف ئىستانسىسىنى ئازاتلىق ئارمىيە جيۇچۇەنگە كىرىپ 10 كۈندىن كېيىن تاپشۇرۇپ بەردى. پېڭيۈشياڭنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەقىقەتەن بىر جەريان كۈرەش قىلىشقا توغرا كەلدى. لېكىن پېڭ قورال ئىشلەتمىدى. بۇ، 4 - باسقۇچتىكى ئەھۋال ئىدى. جيۇچۇەنگە چېكىنىپ، ئازاتلىق ئارمىيە شەھەرنى ئۆتكۈزۈۋالغانغا قەدەر گەرچە ئاران بىر نەچچە كۈنلا كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ جەرياندا مالىمانچىلىق بېسىلمىدى. خۇاڭ زۇشۈن تىركىشىپمۇ باقتى، ۋەزىيەت بىر مەزگىل مالىمانلىشىپ كەتتى. بەختكە يارىشا، بىزنىڭ ئارزۇيىمىز ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئېشىپ، خېشى كارىدورىغا تاڭ نۇرى يېتىپ كەلدى.

7. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىشنىڭ ئالدى - كەينىدە

زېڭجىڭۇ لەنجۇغا بېرىپ پېڭدېخۇەي بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ باش ئىشتاۋى بىلەن جيۇچۇەنگە قايتىپ كەلدى. گاۋتەيدىن چېكىنىپ جيۇچۇەنگە كېلىش يولىدا يۈز بەرگەن، خۇاڭ زۇشۈن مەغلۇپ بولغان ئۇرۇشقا زېڭ قاتنىشالمىدى.

قوشۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ

بۇيرۇقى بويىچە، مەمۇرى مەھكىمە ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق قىسىم، پولك، ئەترەتلەرنى 2 - بىڭتۇەن ئۆتكۈزۈۋالدى. ئۆتكۈزۈۋېلىشقا ئازاتلىق ئارمىيە ئىككىنچى بىڭتۇەنىنىڭ ئىشتاپ باشلىقى جاڭۋېنجۇ مەسئۇل بولدى (جاڭ كېيىن ھەربى ئىشلار كومىتېتى بىرونمۇنىك قىسمىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى بولدى)، تاپشۇرۇشقا مەن مەسئۇل بولدۇم. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش كومىتېتى قۇرۇلۇپ، جاڭۋېنجۇ مۇدىر بولدى، مەن مۇئاۋىن مۇدىر بولدۇم. تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش يىغىنىغا مەھكىمەدىكى باشقارمىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىكلەر، قىسىمدىكى دىۋىزىيە كوماندىرلىرى، ئارمىيىدىكى ئىشتاپ باشلىقلىرى، خېشى باش ئىشتاۋىدىن ئىشتاپ باشلىقى تاڭزۇيۈنلەر قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، 8 - تەممنات رايونى ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئارقا سەپ قىسمىنى زېڭجىڭۋۇ 1 - بىڭتۇەنگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش، ئۇلار 1 - بىڭتۇەن بىلەن شىنجاڭغا كىرىش قارار قىلىندى.

تاپشۇرۇش - ئۆتكۈزۈۋېلىش ئاياقلاشقاندىن كېيىن، 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ كادىرلارنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش ھەققىدىكى نۆۋەتدىكى بۇيرۇقى ئېلان قىلىندى: پېڭمىڭدىڭ 2 - بىڭتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، پېڭيۆشياڭ 4 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، زېڭجىڭۋۇ 1 - بىڭتۇەنىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا، تاڭزۇيۈن، جېڭجۇاڭخۇەي 3 - ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن ئىشتاپ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى. خېيىفۇ 8 - تەممنات رايونىنىڭ ئادىيۇتانت باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىنىپ، شۇلار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كىردى. قالغانلارغا ئايرىم تەلىم - تەربىيە ئېلىپ بېرىلدى.

جيۇچۇەن قوزغىلىڭى ھىچنىمىگە ئەرزىمەيدۇ، لېكىن ئۇ، خۇاڭزۇشۇن ئېقىمىدىكىلەرنىڭ ھالاكەت ئالدىدىكى سۈيقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، خۇاڭزۇشۇننى جيۇچۇەندىن قېچىشقا مەجبۇر قىلدى، قوشۇننى تولۇق پېتى ئازاتلىق ئارمىيىگە ئۆتكۈزۈپ بەردى، يۈيمېن نېفىتلىكىنى ئامان - ئېسەن ساقلاپ قالدى، شۇنىڭدەك، شىنجاڭغا كىرىدىغان قوشۇننى ئاپتوموبىل ۋە تەمىنات بىلەن تەمىنلىدى. شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، بۇ خىزمەت كۆرسىتىپ گۇنانى يۇيۇشتىكى ئەمەلىي ئىپادە ئىدى. تارىخ، خېشى كارىدورىدا قوزغىلاڭ كۆتەرگەن كوماندىر - ئەسكەرلەرنىڭ زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا چىقىشتا گۇنايىنى يۇيۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ھەركەتلىرىنىڭ ھەققانى، ۋەتەنپەرۋەر ھەركەت ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇ ئاساسىي پىرىنسىپتىن چەتنىگەن خىلمۇ - خىل تەساۋۋۇرلارنىڭ ھەر قانداق تارىخنىڭ تەكشۈرۈشىدىن ئۆتەلمەيدۇ، يىپىدىن يىڭنىسىغىچە ھىساپلاش، قۇرۇق نام، ئابروي قوغلۇشۇش بىچارىلىقىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

(خۇنەن چاڭشا ئورمانچىلىق نازارىتىدە يېزىلدى.)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسىملىكى (1)

ئايرىمىسى	يىللار / نامى	1928 - يىلى (مىنگونىڭ 17 - يىلى)
ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى ئىشخانىسى	ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش باش سىلىڭگى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 9 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 1931 - يىلى 6 - ئاينىڭ 30 - كۈنى ئۆزگەرتىلگەن
	ھەربى ۋازارەتنىڭ ۋازىرى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن
	ئىلى چېگرا مۇداپىئە، بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەمەلدارى	جاڭ پېيۇەن 1928 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا تەيىنلەنگەن
خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستاتىستىكىلاش ھەيئىتى	ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 7 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىن 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنىگىچە ۋەزىپە ئۆتىگەن
	خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	لى چى 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	شۈي يىسەي 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى	ليۇ ۋىنلۇڭ 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى	يەن يۇشەن 1928 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن
	باش كاتىپ	لۇشياۋزۇ 1928 يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى تەيىنلەنگەن

(ئاپتونوم رايونلۇق ئارخىپ ئىدارىسى تەمىنلىگەن)

جىن شۇرېن شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغدىكى ئەمەل ناملىرى ۋە ئەمەلدارلار ئىسىملىكى (2)

ئاپپاراتى	يىللار / نامى	1933 - يىلى (مىنگونىڭ 22 - يىلى)
شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھەربى - مەمۇرى	چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى	جىن شۇرېن 1931 - يىلى 7 - ئاينىڭ 1 - كۈنى تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن
	ھەربى ۋازارەتىنىڭ ۋازىرى	جىن شۇرېن 1928 - يىلى 8 - ئايدا تەيىنلەنگەن، 33 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى چېكىنگەن
	سەنمۇجاڭ	شېڭ شىسەي 1931 - يىلى تەيىنلەنگەن
خەلق ئىشلار ئەمەلدارلىرىنى ئىستاتىستىكىلاش جەدۋىلى	ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى	جىن شۇرېن 1933 - يىلى 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئاغدۇرۇلغان
	خەلق ئىشلار نازارىتىنىڭ نازىرى	لى چى
	مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى	جۇرۇيجاڭ
	مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى	ليۇ ۋىنلۇڭ
	ئىسلاھات نازارىتىنىڭ نازىرى	يۈ ۋىنبىڭ
	باش كاتىپ	ليۇشاۋلى

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (14)

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى ئازاتلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنستىتۇتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092 × 787 مم 1/32 باسما تاۋىقى: 8.875
1985 - يىل 9 - ئاي 1 - نەشرى
1985 - يىل 9 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: M11098·162
تىراژى: 1 — 8.700
باھاسى: 0.67 يۈەن

(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

新疆文史资料选辑（14）（维吾尔文）
中国人民政治协商会议新疆维吾尔自治区
委员会文史资料研究委员会编

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医学院印刷厂印刷
787×1092毫米　32开本　8.875印张
1985年9月第1版　1985年9月第1次印刷
印数：1——8,700

统一书号：M11098·162　定价：0.67元
（内 部 发 行）